ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/362058040

İslam İktisadı ve Finansı Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Book · July 2022

CITATIONS
0

READS
682

3 authors:

Muhammet Fatih Canbaz
Bolu Abant Izzet Baysal University

39 PUBLICATIONS **79** CITATIONS

SEE PROFILE

Yunus Kutval
Kafkas University

22 PUBLICATIONS **11** CITATIONS

SEE PROFILE

Mehmet Fatih Buğan
Gaziantep University

59 PUBLICATIONS **341** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Muhammet Fatih Canbaz on 17 July 2022.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Editörler
Dr. Muhammet Fatih Canbaz
Dr. Yunus Kutval
Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

ORION
AKADEMİ

ORION
AKADEMİ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

TEORİK VE AMPİRİK ÇALIŞMALAR

EDİTÖRLER:
Dr. Muhammet Fatih CANBAZ
Dr. Yunus KUTVAL
Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

2022

ORION
AKADEMİ

Orion Akademi, Orion Kitabevi Markasıdır.

ORİON AKADEMİ

ISBN: 978-605-71711-0-8

© Orion Kitabevi

2022-Ankara

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI TEORİK VE AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Editörler: Dr. Muhammet Fatih Canbaz, Dr. Yunus Kutval, Doç. Dr. Mehmet Fatih Buğan

İç Tasarım: Mehmet ÇAKIR

Kapak Tasarım: Meltem YILMAZ

Baskı
Meteksan Matbaacılık Teknik Sanayi Ticaret A.Ş.
Beytepe Köy Yolu No:3 06800 Bilkent / ANKARA
Sertifika No: 46519

Orion Akademi

Kültür Mah. Ataç 2. Sok. No:71/D Kızılay / ANKARA

Tel: 0 312 417 78 35

orionkitabevi@gmail.com

www.orionkitabevi.com.tr- orion@orionkitabevi.com.tr

Katkı Sağlayan Yazarlar

Ünvan	İsim	Kurum
Prof. Dr.	Şehmus DEMİR (Sunuş)	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr.	Saim KAYADİBİ (Sunuş)	Karabük Üniversitesi
Dr.	Ruşen Ahmet ALBAYRAK (Sunuş)	AAOIFI - Yönetişim ve Etik Kurulu Üyesi
Prof. Dr.	Hamdi DÖNDÜREN	Karatay Üniversitesi
Prof. Dr.	Abdulkadir BULUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz TORAMAN	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr.	Hacı Bayram IŞIK	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Tahsin KARABULUT	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet YEŞİLYAPRAK	Beykoz Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa CANBAZ	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç. Dr.	Resül YAZICI	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Baybarshan Ali KAZANCI	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	İsmail Cem ÖZKURT	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Melek YILDIZ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Nihat ALTUNTEPE	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Serkan VARSAK	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Atilla ÜNLÜ	Şırnak Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Caner DİLBER	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Fatih Volkan AYYILDIZ	Ardahan Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Muhammed Hadin ÖNER	Aksaray Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr.	Seyhun TUTGUN	Bitlis Eren Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr	Fatih KAZANCI	Kuveyt Türk Katılım Bankası Sabahattin Zaim Üniversitesi
Araş. Gör. Dr.	Onur DEMİRCİ	Ardahan Üniversitesi
Araş. Gör. Dr.	Selçuk KAHRAMAN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr.	Elif ULUCENK	-
Dr.	Gülşah ŞEN KÜÇÜK	-
Dr.	İbrahim AYTEKİN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr.	Mine IŞIK	-
Öğr. Gör.	Halit YALÇIN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Öğr. Gör.	Yücel KAMAR	İstanbul Gedik Üniversitesi
Araş. Gör.	Cüneyt İPTEŞ	Kafkas Üniversitesi
Doktorant	Veysel ALADA	İstanbul Üniversitesi

ÖNSÖZ

Asli kaynağı itibariyle 14 asırlık bir inanca müteallik olan İslam İktisadı bir bilim alanı olarak ilk kez 1950'li yıllarda Pakistan'da tartışılmaya başlanmıştır. İlk modern İslami Finansal kurumlar ise 1960'lı yıllarda Mısır'da ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda özellikle körfez bölgesinde Müslüman toplumların petrol gelirlerinin artması ve Batı'ya alternatif finansal çözüm arayışlarının ortaya çıkması sonucunda özünde İslami bir uyanışı barındıran mevcut iktisadi modellere alternatif oluşturmayı amaçlayan bir ilmi hareket doğmuştur. İslam İktisadı ve Finansı olarak isimlendirilen bu alan, İslami kimlik arayışı ve inşası çabalarıyla şekillenmeye devam etmektedir.

Günümüzde birçok akademik çalışmanın da konusu olan İslam İktisadı ve Finansı kendine has bir literatür oluşturmuştur. İslam İktisadı ve Finansı alanının mefkuresine paralel olarak geniş bir yelpazede gelişen literatürün konvansiyonel finans literatürüne nazaran henüz yetersiz ve gelişmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, "İslam İktisadı ve Finansı" üst başlığında ilki "İlke ve Uygulamalar", ikincisi "Teorik ve Ampirik Çalışmalar" olmak üzere iki adet editöryal kitap teveccühlerinize sunulmuştur. Kitaplarda yer alan bölümler, ülkemizin kıymetli üniversitelerden alanında uzman hocalarımız tarafından titizlikle yazılmıştır. Yazı dili Türkçe olan eserlerde, birçok farklı başlık ve içerik editöryal süreçten geçirilip özenle seçilmeye gayret gösterilmiştir.

Eserler, İslam İktisadı ve Finansı alanının teorik altyapısı, yöntemlere ilişkin tartışmalar, konvansiyonel finans sistemi ile mukayesesi, günümüz iktisadi meselelerine alternatif çözüm önerileri, finansal teknolojiler, bankacılık, sukuk ve diğer para ve sermaye piyasası araçlarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Her iki eserin, İslam iktisadı ve finansı, geleneksel finans ve ekonomi literatürüne katkı sağlamasını, alana ilgi duyan taraflara ve özellikle bu alanda eğitim alan öğrencilerce kaynak eser olarak fayda sağlamasını Allah'tan niyaz ediyoruz. Öncelikle bu eserin ortaya çıkmasında katkı sağlayan ***Kıymetli Bölüm Yazarlarımıza*** editörler olarak teşekkür ediyoruz. Son olarak ise sunuşlarını yazarak bizleri destekleyen ***Prof. Dr. Şehmus Demir, Prof. Dr. Saim Kayadibi ve Dr. Ruşen Ahmet Albayrak*** hocalarımıza da katkıları ve güzel temennileri için hassaten şükranlarımızı arz ederiz.

Editörler

Dr. Muhammet Fatih CANBAZ
Dr. Yunus KUTVAL
Doç. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

SUNUŞ

"İslam İktisadı ve Finansı" adıyla kisve-i tab'a sunulan bu kıymetli çalışmanın başlıklarının ve içeriğinin örtük delaletinden güç alarak şunu ifade etmek isterim: İslam iktisadı veya İslami finans kavramsallaştırmalarının modern dönemde ciddi anlamda yaygınlık kazandığı bilinen bir husus. Ancak buna rağmen İslami finans veya İslam iktisadı ile ilgili yeterli mesafe alındığını ifade etmek pek mümkün görünmemektedir. İktisadi ve ekonomik hayattaki gelişmelere paralel olarak iktisat ve finans alanında yeni realitelerin, başka bir ifadeyle çeşitli gelişmelerin / değişimlerin olması kaçınılmazdır. İslam'ı merkeze alan, bireysel ve toplumsal ihtiyacı karşılayacak kapsamlı bir iktisat perspektifine ihtiyaç olduğunu, burada asıl önemli olanın ise naslar paralelinde yeni bilgi üretimlerini mümkün kılacak yöntem ve metodolojiye odaklanmak olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu çerçevede, salt Müslümanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yetinmeyip, dünyaya rol model olabilecek alternatif bir sistem oluşturmanın hedeflenmesi, başka bir ifadeyle bu anlamda küresel bir sorumluluk üstlenilmesi önem arz etmektedir. Kastedilen, dünyadaki yaygın iktisadi yaklaşımın toptan reddi üzerine kurulu bir alternatif oluşturmak değildir elbette. Zira Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan anlaşılacağı

üzere, toptan ret yaklaşımı doğru olmayacaktır. Dolayısıyla yaygın sistemin naslara aykırı olmayan yönlerinin iyi analiz edilerek bir kazanım olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır.

Kabul etmek gerekir ki, tüm yazılıp çizilenlere ve yapılanlara rağmen İslam iktisadı alanı henüz emekleme döneminde. Dolayısıyla alanla ilgili ciddi bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Teşekkülünde katkımızın olmadığı, oluşumunu sağlayan faktörleri anlamak için de gayret sarfetmediğimiz başarılarla övünmeyi bir kenara bırakarak, yoğun bir emekle bu alanın gelişimine katkı sağlamak, tarihe şahitlik etme anlamında üzerimize düşen bir sorumluluktur. Zira bu alandaki problemleri çözememememiz ve genel anlamda iktisat dünyasına yeni bir soluk getirememememiz halinde problemlerin bizi çözeceğini ve bizleri birkaç adım geriye düşüreceğini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Kategorik anlamda karşı çıkmamız gereken her yönü ile sömürüdür. Faiz ise sömürü türlerinden sadece biridir. Ancak sömürü denilince sadece faizin akla gelmesinin veya faiz dışında bir şeyin akla gelmemesinin ciddi bir yanılsama olduğu açıktır.

Gelinen noktada dünyada yaşanan ekonomik kaosun en önemli sebeplerinden birinin merkeziyetçi finans ve rezerv para sistemi olduğunu ifade etmek mümkün. Neredeyse tüm ülkeler, merkez bankalarının bağımsız olduğunu ifade etmelerine rağmen, durumun böyle olmadığı herkesin malumu. İslam iktisadının merkeziyetsiz bir finans ve para sistemini öngördüğünü, geçmişin para birimi olan altın ve gümüş ile yapılan ticari yaklaşımın / iktisadi sistemin bütünüyle reel olduğunu ifade etmek mümkün. Ancak günümüzde kısmi rezerv ile üretilen paralardan dolayı ekonomi neredeyse bütünüyle sanal bir yapıya bürünmüş vaziyette.

İslam iktisadı ve İslami finans konularına yaklaşırken, literalist nas yorumunu aşıp, mesalih ve makasıd (yararlar ve amaçlar) ilkesini merkeze alan bir anlama / yorumlama biçimini merkeze almak durumundayız. İslam tarihinde, özellikle sahabelerden ve sonraki dönemlerde mezhep imamlarından, yeni şartlar gerektirdiğinde ayet ve hadislerin salt lafzi anlamını ön plana çıkarmak yerine gayeyi merkeze alan bir yaklaşımın benimsendiğini gösteren bir çok örnek mevcut. Müslüman toplumların halen yaşadığı zihinsel kapanmışlığı ve her alanda geri kalmışlığı aşmak amacıyla özellikle iktisadi anlamda, asıllardan kopmadan mesalih ve makasıd temelli yeni yaklaşımların ortaya konulması gerekmektedir.

Kitapta sunulan ve birbirinden farklı, kapsayıcı düzeydeki değerli bilimsel çalışmaların da amacı bu alana mütevazi bir katkı sağlamak, bilimsel bir temelden hareketle sonuçlar üzerine düşünmeye yönelten bir bilgeliğe kapı aralamaktır.

Kitabın sonradan alanla ilgili yapılacak olan çalışma ve uygulamalara ışık tutması temennisiyle...

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Gaziantep Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Haziran 2022

SUNUŞ

İslam İktisadı ve Finansı üzerine yapılan çalışmalarda günden güne artış yaşanması oldukça sevindiricidir. Özellikle Türkiye'de birkaç on yıllık süre içerisinde bu sahaya olan ilginin artması sadece akademisyenleri değil aynı zamanda uygulamaya yönelik sektörü de heyecanlandırmış, ortaya çıkan güncel problemlere çözümler bulmaya yönelik ciddi çalışmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da yeni yetişmekte olan genç akademisyenlere ilham kaynağı olmuş, onların bu sahaya olan ilgilerini artırmaya devam etmektedir.

İslam medeniyetinin her sahada insanlığın faydasına yönelik ürünler verdiği gibi İktisadi ve finans sahasında da hatırı sayılır çalışmalar ortaya koyduğunu gün yüzüne çıkartılan eserlerde görüyoruz. Her ne kadar İslam iktisadı ve finansı yeni bir olguymuş gibi gösterilmeye çalışılsa da gerçekte on dört asırlık köklü bir geçmişe sahip olduğunu, nice devletlerin ve imparatorlukların iktisadi yaşamlarını şekillendirdikleri artık gizlenemez bir gerçek haline gelmiştir.

Çağdaş anlamda bu sektörün Mısır'da başlayıp Ortadoğu'da gelişerek Malezya'da kurumsallaştığı bilinen bir gerçektir. Türkiye'de siyasi otoritenin desteği ile bu sektörün son yıllarda hızla büyüdüğü, entelektüel boyutta katkı sağlayan sektör uzmanlarının ve düşünürlerin yetişmesiyle "katılım" konseptini ürettiği bilinmektedir. Böylece özgün bir yapıya

bürünerek dünyada etkin bir karşılık bulduğu ilmi tartışmalarda görülmektedir.

Özellikle araştırmacılara sunulan imkânlar yeni merkezlerin ve araştırma enstitülerinin kurulmasına imkân sağlamış, üniversitelerde bölümlerin açılmasına olanak vermiştir. Asli kaynaklardan ayrılmadan toplumun maslahatına yönelik yeni sözleşmelerin vücuda getirilmesi, finansal inovasyon ve ürün çeşitliliğinin artırılması, katılım finans ve bankacılığı yolu ile ülke ekonomisinin reel boyutta büyümesine katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. "*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır*" prensinden hareketle sosyal adaletin tesisi, ticari faaliyetlerin artırılması ve insanlığa yapılacak yatırımla mümkün olabilir.

Türkiye'de iktisadi ve finans faaliyetlerinde devlet faktörünün gözden uzak tutulmadığı, bu sektördeki devletin istihdam politikalarına önem verdiği de görülmektedir. Bu bakımdan, ülkenin ekonomisini şekillendiren finans sektörü üzerinde devletin para, kredi ve mali politikalarının ciddi kritik bir etkiye sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Elbette ki, Batılı sömürge güçlerinin hakimiyetlerinin azalmaya başlaması ile Müslümanların yeniden varlık şuuruna varmalarını tetiklediği inkâr edilemez. Ancak İslam iktisadı ve finansının son yüzyılın siyasi hareketlerinin bir yansıması, ya da Müslümanların kendilerinin varoluş mücadelesinde bir yer edinebilmeleri için ortaya atılmış sloganik bir yapılanma olmadığı, aslını ve özünü Kur'an ve Sünnetin temel prensiplerinden, Peygamber (sav) efendimizin dünya görüşü ve yaşam tarzından aldığı da bilinmelidir. Güncel problemlere çözümler sunabilen İslam fıkhı ile hayat bulan bir yaşam tarzı olduğu yeniden hatırlanmalıdır.

Elinizde bulunan iki ciltlik eserde birbirinden derin anlayışları sade bir anlatışla sunan sahasında yetkin araştırmacıların çalışmalarını bulacak, okurken bilgilenecek, sahasında bir eksikliğin doldurulduğunu fark edeceksiniz. Bu çalışmanın

vücuda gelmesi için emek harcayan editörleri kutluyor, katkı sağlayan yetkin ve tecrübeli yazarlarımızı tebrik ediyorum. Şahsımı da bu "sunuş" metnini yazmaya davet eden kardeşim Dr. Muhammed Fatih Canbaz hocamı da böylesine önemli bir çalışmaya öncülük etmesinden dolayı canı gönülden kutlar, nice yararlı çalışmalara imza atmasını Rabbimden niyaz eder, bütün insanlığın faydasına olmasını temenni ederim.

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ
Karabük Üniversitesi,
Katılım Finans ve Bankacılık Bölümü
01 Temmuz 2022 / 01 Zilhicce 1443

SUNUŞ

Türkiye'de İslam İktisadı ve Finansı alanında lisans ve lisansüstü mezun veren üniversite sayısı arttıkça, buralarda alanla ilgili ciddi bir entelektüel kapasite oluştuğunu görüyoruz. Bu gelişimde, özel finans kurumlarıyla (ÖFK) başlayan süreçte katılım bankaları önemli bir role sahiptir. 1980 sonrası liberalleşmeye başlayan Türk Ekonomisinin yeni oyuncularından biriydi ÖFK'lar ve sosyal anlamda Türk Halkı içinde bir karşılık buldular. Kurulmasına izin verilen son dijital katılım bankasının da katılmasıyla 11 katılım bankası kuruldu, 3'ü kamu katılım bankası olmak üzere 7 katılım bankası hayatiyetini devam ettiriyor. Toplam pazar payı noktasında, kendisine göre cesametli ve çok uzun yıllara dayanan tecrübesine rağmen klasik bankacılık ekosisteminden pay alarak pazar payını artırmaya devam ediyor. Bugün katılım bankacılığı ekosistemine baktığımız zaman, artık 30 yılın üzerinde tecrübesi olan neredeyse fiziki şube ağını yurt sathında tamamlamış katılım bankalarını görüyoruz. Aynı katılım bankalarının; emeklilik şirketleri, portföy yönetim şirketleri, tekâfül (sigorta) şirketleri, varlık kiralama şirketleri, girişim sermayesi fonları, yatırım menkul değerler şirketleri var ve iş süreçleriyle, ürünleriyle, teknolojik altyapılarıyla ve hizmet kaliteleriyle mevduat bankalarıyla rekabet edebiliyorlar. Merkezi Danışma Kurulu gibi katılım bankacılığı prensiplerinin, merkezi olarak gözden geçirilmesini sağlayarak, standardizasyonu ve dolayısıyla katılım bankacılığının halk nezdinde fikri olarak yaygınlaşmasını sağlayacak önemli uygulamalar umut veriyor. Bunların da ötesinde katılım bankalarının in-

san kıymetleri artık mevduat bankalarından transferler yapılarak oluşturulmuyor. Üniversiteler, vakıflar ve özellikle Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin de katkılarıyla katılım bankacılığı ekosistemi, eğitim/öğretim fonksiyonunu oluşturmuş gözüküyor.

Bununla birlikte, İslam İktisadı ve Finansı alanındaki çalışmalar, teorik ve pratik anlamda daha çok katılım bankacılığı üzerinde yoğunlaşmış bulunuyor. Finans alanının hayat üzerinde pratik anlamdaki etkinliği, katılım bankacılığının hem iş dünyasında ve hem de sosyal olarak kabul edilmiş olması, İslam İktisadı'nın yol göstericiliğini sınırlıyor. Halbuki İslami bankacılık veya Türkiye uygulaması olan katılım bankacılığı; bankacılık konvansiyonunun (dünyada kabul edilmiş bankacılık iş modelinin / standartlarının) İslam fıkhı çerçevesinde dönüştürülmesi neticesinde ortaya çıkan, toplumumuzun İslami değerlerine saygılı bir iş modelidir. Ancak finansal kapitalizmin önemli araçlarından biri olan konvansiyonel bankacılığı tamamen dönüştürdüğü söylenemez. İslam, insan dahil bütün varlık için gönderilmiş dünya ve ahireti kapsayan kurtuluş reçetesidir. Hal böyleyken, İslam İktisadı ve Finansı'nın pratik ile birlikte, insana ve kâinata hizmet eden, yatırımların dünya ve ahirete birlikte yapıldığı, yeni iş modellerini çalışması ve önermesi elzemdir. Katılım bankacılığının da kendi süreç, ürün ve stratejilerini bu doğrultuda uyumlu hale getirmesi, katılımın güveni içinde dayanışmacı olabilmesi, ortaya önemli bir sinerji çıkmasını sağlayacaktır. Yeni dönemde kendilerini İslam İktisadı'nın gelişmesi noktasında sorumlu sayan reel sektör şirketlerinin katkısı da büyük resmi tamamlayabilir. Bu manada; İslam İktisadı ve Finansı, İlke ve Uygulamalar (1) ile Teorik ve Ampirik Çalışmalar (2) kitaplarını, bunların içinde çok kıymetli akademisyenler tarafından yazılmış kitap bölümlerini, bu türde yapılan bağımsız çalışmaların sayısının artmasını önemli buluyorum. Dua ve umut ediyorum ki; iş dünyasını bilen akademisyenler ve akademik dünyayı tanıyan iş insanları yeni bir dünyayı medeniyetimizi temsil eden değerler üzerinden kurabilirler.

Dr. Ruşen Ahmet Albayrak
AAOIFI - Yönetişim ve Etik Kurulu Üyesi

İÇİNDEKİLER

On İkinci
Bölüm

Birinci Bölüm

DÜNYADA FAİZSİZ FİNANS VE BANKACILIĞIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU: TÜRKİYE VE MALEZYA ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME[1]

Dr. Mine IŞIK[2]

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ[3]

1. Giriş

Küreselleşen, değişen ve yenilenen dünyada, giderek gelişen ve karmaşıklaşan finansal sistem içerisinde finansal alternatiflere duyulan ihtiyaç her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Bu noktada, finansal sistem içerisinde bir alternatif olarak yer bulan, "Faizsiz (İslami) Finans" giderek önemli bir konu haline gelmiştir.

---

1 Bu çalışma; Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ danışmanlığında yürütülmüş olan "Katılım Bankacılığının Sektör İçerisindeki Payının Arttırılmasında İslami Finansal Okuryazarlığın Önemi: Türkiye ve Malezya Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

2 ORCID: 0000-0002-6363-7143, mineisiik@gmail.com

3 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-2621-9767, akadirbulus@gmail.com

2008 küresel finansal kriz sürecinde sergilediği performans sonrası dikkatleri üzerine çekmeyi başarabilen ve her geçen gün artan bir potansiyele sahip olan faizsiz finans ve bankacılık uygulamalarının başlangıç yılları ve gelişim düzeyleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, dünyada faizsiz finans ve bankacılığın tarihsel gelişimini ve mevcut durumunu ele alarak Türkiye ve Malezya özelinde değerlendirme yapmaktır.

Türkiye ve Malezya'da faizsiz finans ve bankacılığın gelişim seyri incelendiğinde, her iki ülkede de faizsiz finansın en belirgin yansıması olan faizsiz bankacılığın temellerinin 1983 yılında atıldığı fakat gelişim performanslarının farklılık gösterdiği görülmektedir. İncelenmesi önem arz eden bu durum çalışmanın motivasyonunu oluşturmakta ve Türkiye - Malezya özelinde değerlendirme yapılmasının nedenini açıklamaktadır. Konuya ilişkin geniş ve güncel bir perspektifle anlatım sunulması çalışmanın literatüre katkısını ortaya koymaktadır.

Çalışma planı üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle dünyada faizsiz finans ve bankacılığın gelişim seyri ele alınmaktadır. Devam eden bölümde Malezya'da faizsiz finans ve bankacılığın tarihsel gelişimi ve mevcut durumuna ilişkin değerlendirme sunulmaktadır. Ardından Türkiye özelinde faizsiz finans ve bankacılığın tarihsel gelişimi ve mevcut durumu değerlendirilmektedir. Sonuç ve değerlendirmeler ile birlikte çalışma tamamlanmaktadır.

2. Dünyada Faizsiz Finans ve Bankacılık

Faizsiz finansal sistem; faizsiz finans esaslarına göre faaliyet gösteren tüm aktörleri, ürünleri ve hizmetleri kapsayan bir yapıyı ifade etmekte ve İslam hukukuna göre işleyiş göstermektedir (Alrifai, 2015: 98). 20. yüzyılın ilk yarısından sonra bağımsızlığına kavuşan Müslüman toplumların birçoğu İslam Devleti inşa etmiş ve inşa edilen devletlerin kalkınma problemlerinin yanı sıra kapitalist ve sosyalist dünya görüşlerinin çıkmazları, İslam Ekonomisi alanının gelişimini hızlandırmıştır. Yüzyılın ikinci çeyreğinden

sonra, petrol kaynaklı yer altı zenginliklerine sahip ülkelerde biriken aşırı sermayenin değerlendirilmesi sorunu dini hassasiyetin de etkisiyle, İslam ekonomisi vurgusunun İslami (Faizsiz) Finansa kaymasına yol açmıştır. Dünya çapında yaşanan finansallaşmanın ve finans sektörünün bağımsızlaşmasının etkisiyle de önce İslami Finans dar alanına indirgenen İslam Ekonomisi, daha sonra İslami (Faizsiz) Bankacılık alanına indirgenmiştir (Savaşan, Saraç ve Gürdal, 2013: 1). Faizin yasaklanması, İslami finansın temel ilkelerinden birisidir ve bu tek başına İslami finansı geleneksel finanstan ayırmaktadır. Dolayısıyla, İslami finansal sistem aynı zamanda faizsiz finansal sistem olarak da adlandırılmaktadır. 2005 yılından sonra ülkemizde "Katılım Bankacılığı" olarak adlandırılan "İslami Bankacılık" uygulamaları, tüm dünyada "Faizsiz Bankacılık" adlandırmasıyla karşılık bulmaktadır.[4] Bu kapsamda, çalışmadaki anlatımlarda "İslami Finansal Sistem", "Faizsiz Finansal Sistem" tanımlamasıyla, "İslami Bankacılık" ve "Katılım Bankacılığı", "Faizsiz Bankacılık" tanımlamasıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Faizsiz bankacılık, faizsiz finansın fonksiyonel bir yansıması olarak, toplumun finansal ihtiyaçlarını faizsizlik prensibiyle karşılayarak faaliyet gösteren bir banka tipini temsil etmektedir. Faizsiz finansal sistemin ve dolayısıyla faizsiz bankacılığın temel çatısını, faizsiz ekonomi prensiplerini esas alan kurallar bütünü oluşturmaktadır.

Faizsiz finans, uluslararası finans ortamında nispeten kısa bir süre içinde ortaya çıkmıştır. Faizsiz finans modern anlamda ilk kez faizsiz bankacılık fikriyle uygulama alanı bulmuştur. Literatürde modern faizsiz bankacılık uygulamalarının başlangıç tarihine ilişkin kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Tarihte "İslam"[5] adını içeren ilk banka olarak, yaklaşık 13 Adapazarlı girişimcinin bir araya gelmesi ile 13 Ocak 1913 tarihinde Osmanlı'da komandit şirket olarak kurulan "Adapazarı İslam

4 Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Özsoy, 2012: 91

5 Bankanın isminde yer alan İslam kelimesi, kuruluşunun yalnızca ticari gaye gütmediğini ifade etmekle birlikte Hristiyanların kurduğu "Adapazarı Bankası"ndan ayırmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kutluata, 2011 (1970): 77-83.

Ticaret Bankası"[6] bilinmektedir. Banka 1919 yılında, anonim şirket olarak faaliyetine devam etmiş ve "Adapazarı İslam Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" adını almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 15 Mart 1924 tarihinde "Osmanlı" kelimesi "Türk" kelimesi ile değiştirilmiştir. 1926 yılında banka isminden "İslam"[7] kelimesinin çıkarılarak "Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi" şeklinde kullanılması önerilmiş ve 1928 yılında resmi kullanıma geçilmiştir. 1952 yılında idari merkezi İstanbul'a taşınmadan önce, 1934 yılında Ankara'ya taşınmıştır. Böylelikle, bankanın ismi üzerinde 1937 yılında "Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi" şeklinde son değişiklik yapılmıştır (Kutluata, 2011 (1970): 77-83). Belirli bir süre faaliyetlerine bu isimle devam eden bankanın, 2002 yılında tasfiye edilmesine karar verilmiştir (TBB, 2020).

1940'ların ortalarında Malezya'da bir girişim, 1950'li yıllarda ise Pakistan'da ilk kez Muhammed Uzeyr tarafından ortaya konulan faizsiz banka fikriyle bir başka girişim olmuştur, fakat iki girişim de devam etmeden son bulmuştur (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 1-2; Alrifai, 2015: 101). Daha sonra birçok kaynakta modern faizsiz bankacılığa yönelik ilk adım olarak ifade edilen, 1963 yılında Mısır'da Nil deltasındaki Mit-Ghamr'da, Ahmad Al-Najjar tarafından "Mit-Ghamr" yerel tasarruf bankası kurulmuştur. Başlarda çok popüler olan ve dört yıl faaliyet gösteren bu girişim, daha sonra kötü yönetim de dahil olmak üzere çeşitli nedenlerle son bulmuştur (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 2; Alrifai, 2015: 101; Chapra, 2019: 264; Khan, 1986: 7). Aynı yıl Malezya'da, Müslümanların hac ziyaretlerini gerçekleştirmeleri için tasarruf planı yapmalarına yardımcı olacak "Tabung Haji" olarak bilinen "Hac Fon Yönetimi" kurulmuştur. Dini hassasiyet nedeniyle kurulan Tabung Haji, bugün

6 Orijinal adı, "Hacı Adem Beyzade İbrahim Sipahizade Hamid ve Şürekâsı Adapazarı İslam Ticaret Bankası" (9 Mart 1913 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir.)

7 Hristiyanların kurduğu "Adapazarı Bankası"ndan ayırmak için kullanılan ifadenin, böyle bir rakip kalmadığı için kullanılma zorunluluğunun olmadığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kutluata, 2011 (1970): 77-83.

halâ varlığını korumakta ve binlerce insanın tasarruf etmesine yardımcı olmaktadır (Siddiqi, 2006: 3; Asutay, Aysan ve Karahan, 2013: 6; Alrifai, 2015: 101).

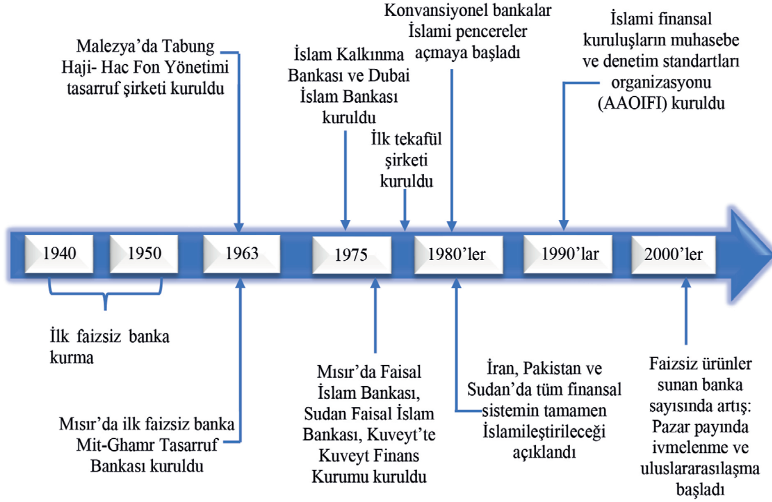
Faizsiz finansa geçişte hazırlık dönemi olarak adlandırılan ilk girişim denemeleri, 1970'li yıllara gelindiğinde çok sayıda faizsiz finans kurumunun kurulmasında etkili olmuştur. 1975 yılında hükümetler arası bir banka olarak İslam Kalkınma Bankası (IDB) kurulmuştur. Kurulan bankanın amacı, üye ülkelerde İslami prensiplere uygun bir şekilde ekonomik kalkınmayı ve sosyal gelişmeyi teşvik etmek şeklinde tanımlanmıştır. Dünya Bankası'na benzer şekilde faaliyet gösteren banka, üye ülkelerin verimli projelerine faizsiz borç, özkaynak ve diğer biçimlerde finansman sağlamaktadır (Alrifai, 2015: 102).

IDB'nin kurulması dünyanın ilk özel faizsiz bankasının kurulması için zemin hazırlamıştır. Mart 1975'te, bölgenin önde gelen iş adamlarından oluşan bir grup tarafından, "Dubai İslam Bankası" kurulmuştur. Dünyada faizsiz bankacılık için önemli bir gelişme olarak nitelendirilen bu banka, tam teşekküllü olarak kurulan ilk faizsiz banka olarak nitelendirilmiştir (Alrifai, 2015: 102; Chapra, 2019: 264). Dubai İslam Bankası, kurulduğu günden itibaren faizsiz finansman yöntemlerini genişletme ve faizsiz finans alanında önemli araştırmalar gerçekleştirme noktasında merkezi bir rol almıştır (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 2). Dolayısıyla bu gelişmeyi, hızla başka gelişmeler takip etmiştir. Mısır'da "Faisal İslam Bankası", Sudan'da "Faisal İslam Bankası" ve Kuveyt'te "Kuveyt Finans Kurumu" kurulmuştur (Alrifai, 2015: 102).

1980'ler, yükselen İslami finans sektörü için hızlı bir büyüme ve genişleme eğiliminin başlangıcı olarak nitelendirilmiştir. Kavramsal ve teorik düzeyde ciddi araştırmaların sürdürüldüğü bu dönemde İran, Pakistan ve Sudan tüm finansal sistemlerini İslam hukukuna uyumlu hâle getirmek için dönüştüreceklerini açıklamışlardır. Malezya, Bahreyn ve Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler ve birkaç Körfez ülkesi ile diğer ülkeler, 1980'lerin ortasından itibaren mevcut sistemleri çerçevesinde İslami

bankacılığı başlatmışlardır (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 2-3; Asutay, Aysan ve Karahan, 2013: 7; Kettell, 2010: 2-4). IMF, faiz temelli olmadan işleyen bir ekonomik sistemin makroekonomik etkilerini anlamak için araştırmalar başlatmıştır. Kâr-zarar paylaşım sözleşmeleri konularını ve kâr-zarar paylaşımına dayalı bir sistemin finansal istikrarını anlamak için de benzer araştırmalar yapılmıştır. İslami finans piyasasındaki büyümenin ilk aşamaları olarak nitelendirilen 1980'lerde, İslami bankalar kaliteli yatırım fırsatlarının yetersizliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum, İslami bankaların fonlarını İslami banka tarafından verilen yönergelere göre kullandıracak aracılar olarak hareket etmeleri noktasında geleneksel bankalara yeni bir sunmuştur. İslami finans piyasalarının önemini fark etmiş ve İslami bir banka aracılığı olmadan, müşterileri doğrudan çekmek amacıyla "Islamic Windows" olarak adlandırılan İslami pencereler aracılığıyla İslami ürünler sunmaya başlamışlardır. Zamanla İslami pencereler sunan geleneksel bankaların sayısı artış göstermiştir. Hong Kong ve Şangay Bankacılık Şirketi (HSBC) ve Citibank gibi birçok konvansiyonel banka bu sistemi ilgiyle takip etmeye başlamıştır (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 2-3).

1990'lara gelindiğinde sistem, kamu politika yapıcılarının ve yenilikçi ürünler sunmakla ilgilenen kurumların dikkatini çekecek kadar ivme kazanmıştır. İslami ürün ve hizmetlerin büyümesiyle, düzenleme ve standartlara olan ihtiyaç da ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçla birlikte, bir özdenetim kurumu olan ve büyümeyi teşvik etmede önemli bir rol oynayan Bahreyn'deki İslami Finans Kurumları Muhasebe ve Denetim Organizasyonu (AAOIFI) kurulmuştur. Citibank, 1996 yılında ayrı bir İslami banka olan Citi İslami Yatırım Bankası'nı (Bahreyn) kuran ilk yabancı bankalardan biri olmuştur. 1998 yılında ise HSBC, HSBC Küresel İslami Finans (GFI)'ı faaliyete geçirmiştir. Böylelikle HSBC, OECD ülkelerinde İslami varlık menkul kıymetleştirmesinin, özel sermaye ve bankacılığın teşvik edilmesini amaçlamıştır (Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 3). Şekil 1.'de faizsiz finansal sistemin gelişiminde yer alan önemli dönüm noktaları kronolojik olarak özetlenmiştir.

Şekil 1. Dünyada faizsiz finans ve bankacılığın gelişimsel zaman çizelgesi: Önemli dönüm noktaları

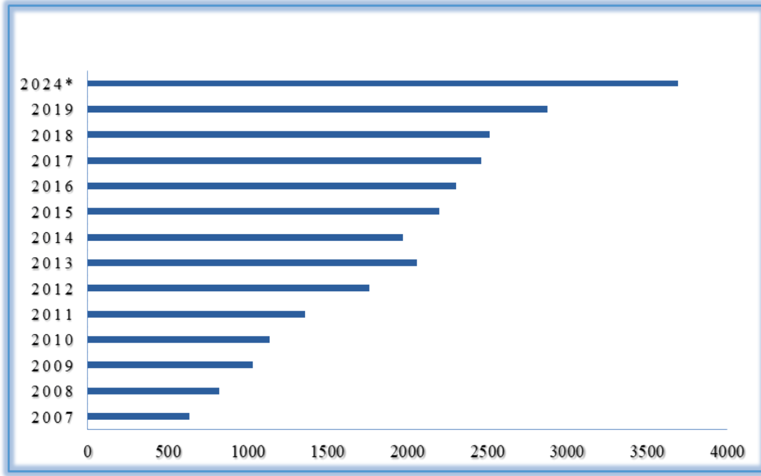
Kaynak: Askari, Iqbal ve Mirakhor, 2009: 2-7; Kettell, 2010: 2-7; Alrifai, 2015: 101-102; Ayub, 2017: 454; Chapra, 2019: 264 kaynaklarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1990'ların sonunda ve 2000'li yılların başında; faizsiz finans uluslararası düzeyde ilgi çekmeye başlamış ve daha fazla ülke faizsiz bir sistemin uygulanabilir olduğunu kabul etmiştir. 2000'li yıllarda; "İslami Finansal Hizmetler Kurulu (IFSB)", "Uluslararası İslami Finans Piyasası (IIFM)", "İslam Bankaları ve Finansal Kurumlar Genel Konseyi (CIBAFI)" ve "İslami Finansal Kurumlar için Tahkim ve Uzlaşma Merkezi (ARCIFI)" gibi uluslararası İslami finansal altyapı kurumlarının yanı sıra, "Uluslararası İslami Derecelendirme Ajansı (IIRA)" ve "Uluslararası İslami Likidite Yönetim Merkezi (IILM)" gibi diğer ticari destek kurumlarının kurulması gibi önemli gelişmeler olmuştur (Kettell, 2010: 5-6; Orman, 2014: 76-79).

2000'li yıllardan itibaren uluslararası bir boyut kazanan faizsiz finansal sistem, faizsiz ürünlerde ve faizsiz ürünler sunan

banka sayısında yaşanan artış ile hızla büyüme göstermiştir. Faizsiz finansal sistemin 2007-2019 yılları arasındaki küresel büyüklüğü Şekil 2.'de sergilenmektedir.

Faizsiz Finans Varlıklarının Büyüme Trendi (2007-2019) (Milyar $)

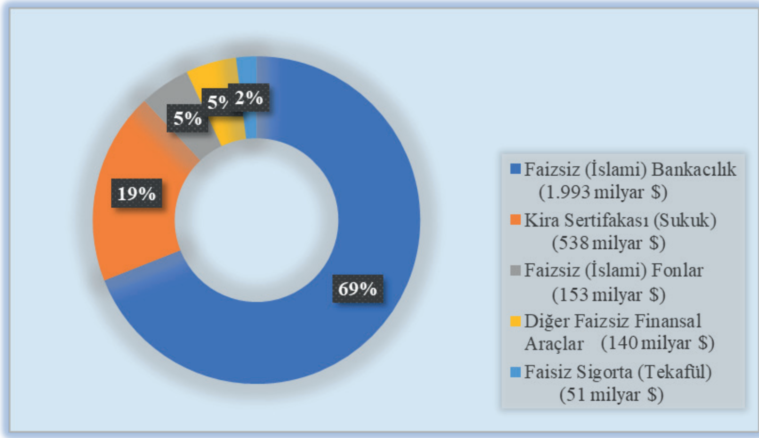
*: Tahmini Değer

Şekil 2. Faizsiz finans sisteminin küresel büyüklüğü

Kaynak: GIFR, 2019: 76; ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 8 kaynaklarından derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2.'de sergilenen Küresel İslami Finans Raporu (GIFR) 2019 ve İslami Finans Gelişme Raporu (IFDR) 2020 verilerine göre, faizsiz finans sisteminin küresel büyüklüğü 2007 yılında 639 milyar dolar iken, 2019 yılında 2,875 trilyon dolara ulaşmıştır. 2019 yılında bir önceki yıla göre %14'lük bir artış sergileyen faizsiz finans sisteminin küresel büyüklüğü, 2008 küresel finansal krizden sonra sektörde kaydedilen en yüksek büyüme olmuştur. Büyüklüğün 2024 yılında 3,693 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir.

Küresel faizsiz finansal araçlar ve hizmetler geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. 2020 IFDR'ye göre 2019 yılı itibariyle faizsiz finans varlık dağılımından %69'luk pay alan faizsiz bankacılık hizmeti, Şekil 3.'te görüldüğü üzere faizsiz finansın küresel çapta en belirgin yansımasıdır. Faizsiz bankacılık hizmetini %19'luk payla sukuk, %5'lik paylarla diğer faizsiz finansal araçlar (Mikrofinans, mortgage, emlak leasing, yatırım firmaları gibi) ve faizsiz fonlar, %2'lik payla faizsiz sigortacılık takip etmektedir.

Şekil 3. 2019 yılı küresel faizsiz finans varlıklarının dağılımı

Kaynak: ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 8

Şekil 4.'te faizsiz finans varlıklarının farklı coğrafi bölgelerdeki dağılımı sergilenmektedir. IFDR 2019 yılı verilerine göre; 1,253 trilyon dolar ile %43,6 payla Körfez Ülkeleri (Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) küresel faizsiz finans varlıklarından en yüksek payı alan bölge konumundadır. Bölgeyi; %26,3'lük payla Körfez Ülkeleri hariç Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden oluşan MENA bölgesi 2. sırada, %23,8'lik payla Güneydoğu Asya bölgesi 3. sı-

rada takip etmektedir. Her birinin payı %5'ten daha az olan diğer beş bölgenin toplam payı %10'dan daha az olup; %3,3 payla Avrupa, %2,5 payla Güney Asya (Afganistan, Bangladeş, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka ülkeleri), %0,33 payla Sahra-altı Afrika; %0,1 payla Amerika ve %0,07 payla Diğer Asya (Çin, Japonya, Kazakistan, Kırgızistan, Güney Kore gibi Orta ve Doğu Asya ülkeleri) şeklinde sıralanmaktadır.

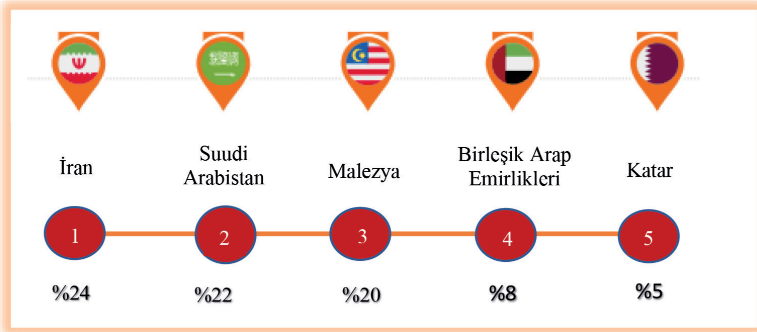

Şekil 4. Küresel faizsiz finans varlıklarının 2019 yılı bölgesel dağılımı (Milyar $)

Kaynak: ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 22

Küresel faizsiz finans varlık dağılımında en yüksek payı alan Körfez Ülkelerinden; Suudi Arabistan, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri 2019 yılında dünya çapında en yüksek miktarda faizsiz finans varlığına sahip olan ilk 5 ülke arasında yer almaktadır. Şekil 5.'te sergilendiği üzere, İran 698 milyar dolar ile en yüksek faizsiz finans varlığına sahip olan ülkeler arasında ilk sırada yer alırken, 629 milyar dolar ile Suudi Arabistan 2. sırada, 570 milyar dolar ile Malezya 3. sırada yer almaktadır.

Bu üç ülke, aldığı %66'lık toplam pay ile küresel faizsiz finans varlık dağılımının yarısından fazlasına hakim konumdadır. Bu ülkeleri, 234 milyar dolar ile Birleşik Arap Emirlikleri ve 144 milyar dolar ile Katar takip etmektedir (ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 23).

Şekil 5. Küresel faizsiz finans varlık dağılımından 2019 yılında en yüksek pay alan ilk beş ülke

Kaynak: ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 23 kaynağından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dağılımın, Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu ülkelerde yoğunlaştığı görülse de Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelerde dahil olmakla birlikte küresel çapta faizsiz finans kuruluşlarının sayısı giderek artmaktadır. 1990'ların ortasında tüm dünyada faizsiz finans kuruluşlarının sayısı 100'ün altında[8] iken 2019 yılı itibariyle bu rakam 1.526'ya[9] ulaşmıştır (Alrifai, 2015: 103; ICD-Refinitiv(IFDR), 2020: 22).

Şekil 6.'da faizsiz finansal sistemin en belirgin yansıması olan faizsiz bankacılığın 2007-2019 yılları arasındaki küresel büyüklüğü ve bölgesel dağılımı sergilenmektedir. Faizsiz bankacılık sektörü, küresel faizsiz finans varlıklarının büyük bir kısmına

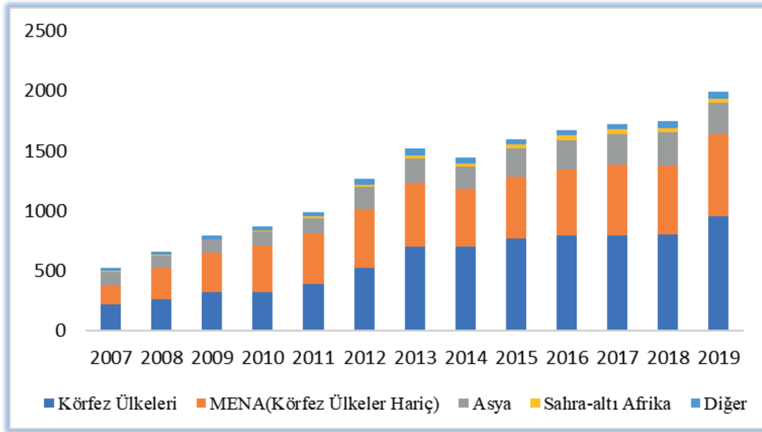
8 Alrifai, 2015: 103 verilerine göre

9 ICD-Refinitiv(IFDR), 2020: 22 verilerine göre

katkıda bulunmaktadır. IFDR 2020 verilerine göre, sektörün küresel büyüklüğü 2019 yılında 1,993 trilyon dolara ulaşmıştır. %48 pay ile Körfez Ülkeleri küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımından en fazla pay alan bölge konumundadır. Bölgeyi, %34'lük ve %13'lük paylar ile MENA bölgesi (Körfez Ülkeleri hariç) ve Asya ülkeleri takip etmektedir.

2007 yılından itibaren küresel çapta önemli bir gelişme sergileyen faizsiz bankacılık, Körfez Ülkeleri ve MENA (Körfez Ülkeleri hariç) bölgesinde belirli bir ivme ile gelişme gösterirken, Sahra-altı Afrika bölgesinde çok etkin değildir. 2019 yılı itibariyle 74 ülkede 526 banka (İslami pencereler dahil) ile uygulama alanı bulan faizsiz bankacılık, yıllık %14'lük bir büyüme sergilemiştir. 2018 yılında sadece %1'lik bir büyüme sergileyen sektör, 2015-2019 arası dönemde ortalama %32'lik bir büyüme sergilemiştir.

Faizsiz Bankacılık Varlıklarının Küresel Büyüklüğü ve Bölgesel Dağılımı (2007-2019) (Milyar $)

Şekil 6. Faizsiz bankacılık varlıklarının küresel büyüklüğü ve bölgesel dağılımı

Kaynak: WIBCR, 2012-2016; IFSB, 2014; IFSB, 2019; IFSB, 2020 ve ICD-Refinitiv (IFDR), 2015-2020 kaynaklarından derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

41 banka ile 641 milyar dolar faizsiz bankacılık varlığına sahip olan İran, %32'lik payla küresel faizsiz bankacılık sektöründen en fazla pay[10] alan ülke konumundadır. 16 banka ile 477 milyar dolar faizsiz bankacılık varlığına sahip olan Suudi Arabistan %24'lük payla 2. sırada yer alırken, %15'lik pay ile Malezya 3., %10'luk pay ile Birleşik Arap Emirlikleri 4. ve %6,2'lik pay ile Kuveyt 5. sırada yer almaktadır. Bu ilk beş ülke, küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımının ¾'ünden daha fazlasına sahiptir (ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 27).

Ülkelerin küresel faizsiz bankacılık ve faizsiz finans varlık dağılımından aldıkları paylara göre sıralamaları karşılaştırıldığında, ilk dört ülkenin sıralamasının aynı olduğu görülmektedir. Küresel faizsiz finans varlık dağılımında %5'lik pay ile 5. sırada yer alan Katar, faizsiz bankacılık varlık dağılımında %6,1'lik pay ile 6. Sırada yer almaktadır. Finansal sistemi tamamen İslami hükümler çerçevesinde işleyen İran'ın yanı sıra, konvansiyonel sistem ile faizsiz sitemin birlikte uygulama alanı bulduğu Suudi Arabistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar gibi ülkelerin küresel faizsiz finans sisteminden aldıkları paylar dikkat çekici düzeydedir. İkili (dual) yapının uygulandığı bu ülkelerde etkinliğin sistematik bir şekilde arttığı söylenebilir. Tüm bunların yanı sıra faizsiz finans konusunda dikkat çeken bir başka ülke ise Fas'tır. Faizsiz bankacılık uygulamalarına 2017 yılında başlayan ülke, iki yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde dünyanın en hızlı büyüme gösteren pazarı haline gelmiştir. Bu durum, Fas'ta sektöre duyulan ihtiyacın boyutunu gözler önüne sermektedir. Ülkede yaşanan bu yeni deneyim ile sektörün büyümeyi sürdürülebilir hale getirebilmesi için faizsiz finansın sunduğu hizmetler konusunda bireylerin farkındalıklarının arttırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Fas'tan ilham alan Cezayir'de, daha önce sadece yabancı bankalar tarafından

10 Abdullah (2021) tarafından İran faizsiz bankacılık sisteminin ele alındığı çalışmada; bankacılık sisteminden faizi uzak tutmayı amaçlayan İran'ın, bankacılık uygulamalarında gerçekte faizden arınamadığı konusunda belli başlı kuşkuların mevcut olduğuna dair ulaşılan sonuç ise küresel çapta aldığı pay üzerinde düşünmeye yöneltmektedir.

sunulan faizsiz bankacılık ürünlerinin yanı sıra, yerel bankalar tarafından sunulmak üzere yerli faizsiz bankacılık ürünlerine 2020 yılının Ağustos ayında onay verilmiştir. Böylelikle, ülkede Covid 19'un ekonomik etkileriyle mücadele etmek için faizsiz finans aracılığıyla yerel tasarrufların ekonomiye kazandırılması hedeflenmiştir (ICD-Refinitiv (IFDR), 2020: 25-28).

1950'li ve 1960'lı yıllarda oldukça az bilinen ve düşük düzeyde uygulama alanı bulan faizsiz bankacılık; zamanla IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşların ve Harvard Üniversitesi, London School of Economics gibi saygın öğrenim kurumlarının ilgisini çekmeyi başarmış ve uluslararası basında olumlu bir şekilde yer almaya başlamıştır (Chapra, 2019: 265). 2008 küresel finansal kriz döneminde ve sonrasında sergilediği güçlü performans ile çektiği ilgiyi küresel çapta canlı tutmayı başarmış ve daha da önem kazanmıştır.

3. Malezya'da Faizsiz Finans ve Bankacılık: Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durumu

Malezya, Güneydoğu Asya'da 32,3 milyon[11] insanın yaşadığı çok sayıda kültürü, dini, ırkı ve etnik grubu içinde barındıran bir ülkedir. Malezya'nın en büyük iki etnik grubu[12] Malay (nüfusun yaklaşık %65'i) ve Çinlilerdir (nüfusun yaklaşık %25'i). Geriye kalan kısmını (yaklaşık %10'unu) Hintliler ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun %60'ından fazlası, çoğu Malay kökene sahip Müslümanlardan oluşmaktadır. 1957 yılında bağımsızlığını kazanan Malezya'da resmi dil Malayca, resmi din İslam'dır. Bununla birlikte, ülkede genel kabul gören dil İngilizce'dir ve nüfusun tamamına yakını ileri düzeyde İngilizce konuşabilmektedir. Parlamenter monarşi hükümet sistemine sahip, federal bir devlet olan Malezya; farklı dine, dile ve ırka mensup birçok vatandaşa ev sahipliği yapmaktadır (Orman, 2014: 231-239).

11 The World Bank- DataBank, 2020 verilerine göre

12 Verilere ilişkin ayrıntılı bilgi için Bkz.: "DEİK-Malezya Ülke Raporu, 2014"

Ülkenin siyasi ve ekonomik yaşamında din var olmasına rağmen, Malezya'da İslam'ın modernleşme için bir engel değil, tam tersi olduğu vurgulanmaktadır. Başkenti Kuala Lumpur'u önde gelen bir bölgesel finans merkezi yapan finansal hizmetlerin büyümesine de katkıda bulunduğu ifade edilmektedir. Malezya'da İslam'ın pragmatik ve hoşgörülü olduğu düşünülmektedir ve bu durumun Malezya'da İslami finansın Müslüman olmayanlar arasında da popülerliğini arttırdığına dikkat çekilmektedir (Sobol, 2014: 243). Malezya'da İslami finanstaki genel başarı, İslami finansın gelişmesi için doğru altyapı oluşturmada kademeli adımlar atan hükümetin desteği ile de ilişkilendirilmektedir. Malezya; fikir liderliği, ürün geliştirme ve kurumsal kuruluşlar konusunda adımlar atarak, kendisini İslami finans için önemli bir yer olarak, sağlam bir şekilde inşa etmiştir (GIFR, 2017: 70).

Malezya İslami finans alanında; düzenleyici çerçeve geliştirme, yasal ve şeriat (İslam hukuku) çerçevesi, ürün ve pazar geliştirme ve bilgi uzmanlığının arttırılması şeklinde dört yönlü bir strateji benimsemektedir. Bu yönüyle birlikte Malezya 2017 GIFR'de, dünyadaki en kapsamlı ve en gelişmiş İslami finans sistemine sahip ülke olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanı sıra Malezya, konvansiyonel sisteme paralel olarak işleyen eksiksiz bir İslami finans sistemine sahip olan dünyanın ilk ülkesidir (GIFR, 2017: 72).

Malezya'daki faizsiz finansın kökeni, hac ziyareti yapmayı planlayan Müslümanlar için tasarruf fonu oluşturmalarına yardımcı olacak Tabung Haji olarak bilinen tasarruf şirketinin kurulduğu 1963 yılına kadar uzanmaktadır (Kunhibava, 2012: 193). Tabung Haji[13], Malezya'da ilk faizsiz finans kuruluşu olarak başarılı bir performans sergileyerek büyük ilgi görmüştür. Bu başarı ve yarattığı farkındalık, Malezya hükümetini 1983 yılında ilk tam teşekküllü İslami ticari banka olan "Bank Islam

13 Günümüzde "Pilgrims Savings Fund Corporation" adıyla faaliyet göstermektedir.

Malaysia Berhad'ı (BIMB)" kurmaya teşvik etmiştir (Lewis ve Algaoud, 2001: 6). Malezya'da, modern anlamda bilinen ilk faizsiz bankanın kurulması için 1983 yılında "İslami Bankacılık Kanunu (IBA 1983)" taslağı hazırlanarak ilk resmi adım atılmıştır (Kunhibava, 2012: 193; Md Nor, Mohamad ve Yaacob, 2016: 601). 1983 yılında kanunun kabulü ile, İslami bankaları düzenleme ve denetleme konusunda merkez bankası olarak Bank Negara Malaysia'ya (BNM) yetki verilmiş ve faizsiz ürün ve hizmeteler sunan tam teşekküllü ilk faizsiz banka olan BIMB kurulmuştur (GIFR, 2017: 72; Kunhibava, 2012: 193). 1984 Tekafül Kanunu'nun çıkarılmasıyla Malezya'da 1985 yılında ilk tekafül (faizsiz sigorta) şirketi kurulmuştur. Bu adımlar kısa sürede başarıya ulaşarak, ülkede faizsiz finans hizmetlerine duyulan ihtiyacı da kanıtlamıştır (Sobol, 2014: 244). Bu dönem faizsiz bankacılık için ilk ve deneysel aşama olarak kabul edilmiş ve sektör içerisinde ivme kazanması yaklaşık 10 yıl sürmüştür (Alrifai, 2015: 108; Kunhibava, 2012: 193).

1993 yılı, Malezya'daki faizsiz finans sektörü için bir başka önemli döneme geçişi temsil eden yıl olmuştur. Bu yıl Maliye Bakanlığı, aslında ülkedeki faizsiz hizmetleri serbestleştiren bir adım olan düzenleyici bir "Faizsiz Bankacılık Tasarısı" yayınlamıştır (Sobol, 2014: 244). Bu tasarı ile Malezya hükümeti sektörü açmaya karar vererek, daha fazla rekabet ve gelişimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Böylelikle, Orta Doğu'daki hükümetler ve düzenleyicilerin aksine Malezyalılar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde sektörün gelişimini aktif bir şekilde desteklemişlerdir. Yayımlanan tasarı ile BNM 1993 yılında ilk kez, geleneksel bankaların var olan şube ve altyapılarını kullanarak İslami bankacılık hizmetleri sunmalarına izin vermiştir (Alrifai, 2015: 109). İslami pencereler olarak bilinen bu yöntem oldukça başarılı olmuştur. Çünkü, Müslüman olsun ya da olmasın daha fazla sayıda kişi faizsiz bankacılık hizmetinden faydalanabilmiş ve böylece faizsiz bankacılığın sadece Müslümanlar için hizmet verdiğine dair oluşan algı da ortadan kalkmıştır (Kunhibava, 2012: 194).

Ocak 1994'te, kurumları ve araçları birbirine bağlamak ve faizsiz bankacılık sisteminin tam teşekküllü bir bankacılık sistemi olarak işlemesini sağlamak amacıyla "İslami Bankalararası Para Piyasası (IIMM)" kurulmuştur (Kunhibava, 2012: 195). Malezya'da İslami bankacılığın gelişmesine katkıda bulunan bir diğer önemli faktör olarak, 1997'de Malezya'daki faizsiz bankacılık ve tekafül (İslami sigorta) konusunda en yüksek fıkhi otorite olan "Ulusal Şer'i Danışma Konseyi (NSAC)" kurulmuştur. 2009 yılında yürürlüğe giren Merkez Bankası Yasası ile yetkileri güçlendirilen NSAC'ın ana hedefleri şunlardır: Merkez bankasına İslami bankacılık ve tekafül işlemleri konusunda tavsiyelerde bulunmak için tek yetkili organ olarak hareket etmek, faizsiz bankacılık ve finans ile ilgili fıkhi konuların koordinasyonunu sağlamak, bankacılık ve tekafül kurumları tarafından sunulan yeni ürün ve programların İslami kurallara uygun yönlerinin analizini ve değerlendirilmesini gerçekleştirmek (Venardos, 2005).

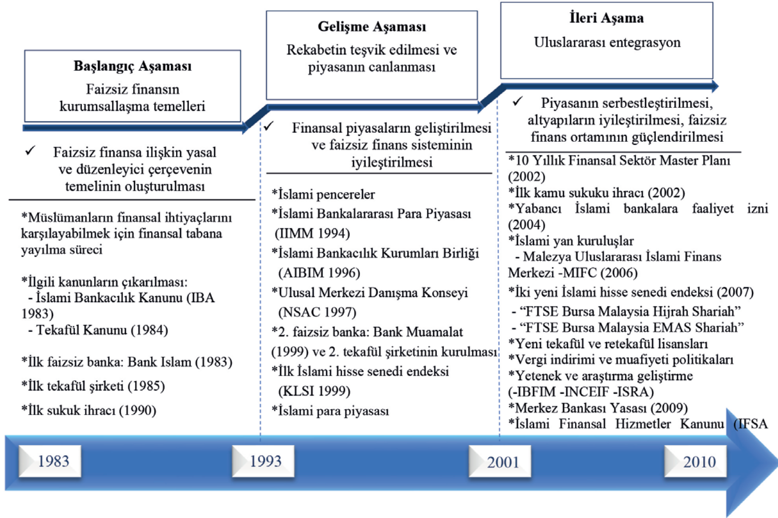
2005 yılına gelindiğinde Malezya'da İslami finans alanında oldukça önemli bir adım daha atılarak yabancı İslami bankaların (Kuwait Finance House, Al Rajhi Bank ve Asian Finance House gibi) Malezya'da İslami bankacılık faaliyetlerinde bulunmalarına izin verilmiştir (Kunhibava, 2012:195). Bunların yanı sıra Malezya'da İslami bankacılık, vergi indirimleri ve muafiyetleri gibi kullanıcılarına özel mali teşviklerle de desteklenmiştir (Sobol, 2014: 245).

2013 yılı ise Malezya'da, faizsiz finans sisteminin gelişimine katkıda bulunmak adına oldukça önemli bir adımın atıldığı bir diğer yıl olmuştur. 1983 IBA'nın ve 1984 Tekafül Kanunu'nun yerini 22 Mart 2013 tarihinde BNM tarafından yayımlanan "İslami Finansal Hizmetler Kanunu (IFSA 2013)" almıştır (Md Nor vd., 2016: 604). Kanun, Malezya'da İslami kurallara uygun çeşitli faizsiz finans sözleşmelerinin özelliklerini yansıtan kapsamlı bir düzenleyici çerçeve için yasal dayanak sağlamaktadır. Böylelikle, faizsiz finansal ürün ve hizmetlerin sunulmasında

İslami sözleşmelerin etkin bir şekilde uygulanmasını desteklemektedir (BNM, 2012: 80).

IFSA, finansal gelişmelerin bölgesel ve uluslararası niteliği göz önüne alındığında daha karmaşık bir hal alan finansal ortam içerisinde BNM'nin düzenleyici ve denetleyici yetkilerinin güçlendirilmesini sağlamıştır. Finansal hizmet sağlayıcılar arasında daha adil, daha sorumlu ve profesyonel iş davranışını teşvik etmek adına BNM'ye yasal yetki verilmiştir. Bu kapsamda kanunun, Malezya'nın finans sektöründe; sağlam, sorumlu ve ilerici bir anlayışın hakim olduğu ortamı sunması amaçlanmıştır. Böylelikle, özellikle finansal tüketicileri koruma stratejisini teşvik etmesi ve geleneksel ve faizsiz bankacılık arasında net bir sınır çizmesi beklenmiştir (Md Nor vd., 2016: 604). Temel amaç, mali istikrarı sağlamak ve İslami kurallara uyumu teşvik etmektir (IFSA, 2013: Part II Section 6).

Şekil 7.'de özetlenen, yukarıda belirtilen tüm faktörler göz önünde bulundurulduğunda, İslami bankacılığın Malezya'da çok iyi gelişme göstermesi ve Malezya'nın, bankacılık dahil olmak üzere dünyanın önde gelen İslami finans sistemlerinden birine sahip ülke olarak kabul edilmesi şaşırtıcı bir durum değildir.

Şekil 7. Malezya'da faizsiz finans ve bankacılığın gelişimsel zaman çizelgesi: Önemli dönüm noktaları

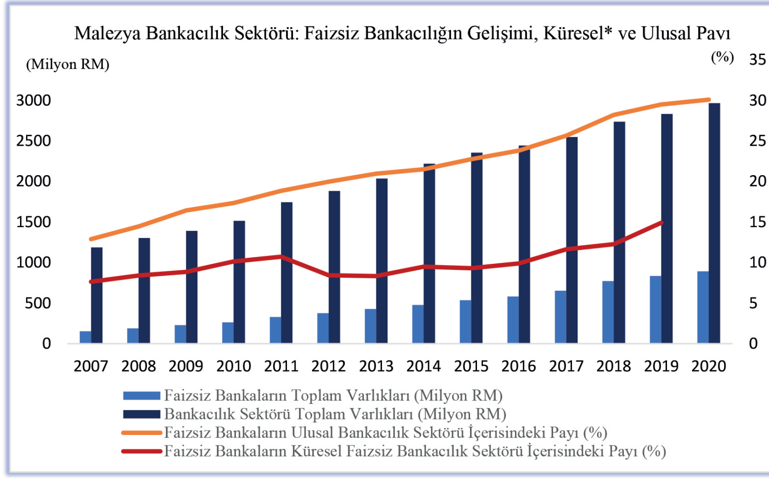
Kaynak: Alrifai, 2015; Kunhibava, 2012; Lean ve Parsva, 2012; Md Nor vd., 2016; Sobol, 2014 kaynaklarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Malezya'da konvansiyonel (geleneksel) finansal sistem ve faizsiz finansal sistem paralel olarak gelişme göstermiştir. Malezya hükümeti ve finansal düzenleyiciler; ikili (dual) bir sistemden oluşan finansal yapı içerisinde, konvansiyonel sisteme paralel olarak faaliyet gösteren faizsiz finans sisteminin gelişiminde merkezi rol oynamıştır (ICD-Thomson Reuters(IFDR), 2014: 22). Ülkede, faizsiz finans hizmetleri sektörüne katkıda bulunan etkili bir düzenleyici çerçeve sunulmakta, geleneksel ve faizsiz finansal sistemler rekabetçi bir biçimde aynı ortamda varlığını sürdürmektedir. Asya-Pasifik bölgesinde faizsiz finansın merkezi olarak kabul edilen Malezya, faizsiz finansal ürün çeşitliliği ve hizmet sunumu konusunda diğer finans merkezlerinden çok daha ileri konumdadır (Alrifai, 2015: 115; COMCEC, 2016: 74).

Malezya'nın finansal işlemlerin kolaylaştırılmasına yönelik altyapısı, İslami bankacılıktaki ilerlemeler için öncü güç olarak kabul edilmektedir. Malezya'da hem İslami sermaye piyasası (Islamic Capital Markets-ICM) hem de İslami para piyasası (Islamic Money Markets-IMM) bulunmaktadır (COMCEC, 2016: 75). Son yıllarda ICM olağanüstü bir büyüme yaşamıştır ve ürün inovasyonu ve finansal aracılıkta dünya lideri olarak geniş çapta tanınmaktadır (GIFR, 2017: 82). Malezya'nın finansal sistem içerisinde yer alan İslami finans altyapısı o kadar gelişmiştir ki diğer bölgelerle de rekabet edebilme gücüne sahiptir. (COMCEC, 2016: 75) Küresel faizsiz finans varlık dağılımından ve küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımından en yüksek payı alan ilk 3 ülke arasında yer alması da bu durumu destekler niteliktedir (ICD-Refinitiv(IFDR), 2020: 23-27).

Şekil 8.'de 2007-2020 yılları arası Malezya'daki faizsiz bankaların ve bankacılık sektörünün varlık büyüklükleri ile faizsiz bankaların varlık büyüklükleri bakımından ulusal bankacılık sektörü içerisindeki payı ve küresel faizsiz bankacılık sektörü içerisindeki payı sergilenmektedir.

2020 IFDR'ye göre; 2019 yılı itibariyle faizsiz finans varlık büyüklüğü 570 milyar dolar olan Malezya'nın, faizsiz bankacılık varlık büyüklüğü 297 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında, faizsiz bankacılığın ulusal bankacılık sektörü içerisinden aldığı payın ve küresel faizsiz bankacılık sektörü içerisinden aldığı payın birbirine oldukça yakın düzeyde seyrettiği Malezya'da, 2019 yılı itibariyle ulusal pay yaklaşık %29 düzeyine yükselirken, küresel pay %15 düzeyine yükselmiştir. Malezya bu paylarla, küresel faizsiz finans varlık dağılımından ve küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımından en yüksek payı alan 3. ülke konumundadır.

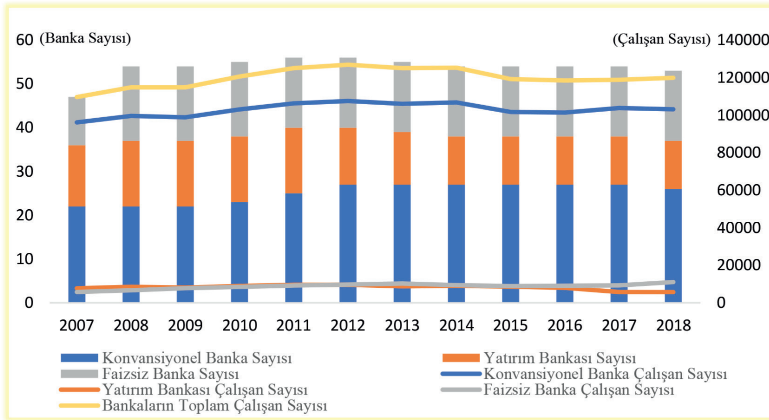
Şekil 8. Malezya'da faizsiz bankacılığın sektör içerisindeki durumu

Kaynak: Bank Negara Malaysia (BNM) verilerine istinaden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

*: Küresel veri kaynakları: WIBCR, 2012-2016; IFSB, 2014; IFSB, 2019; IFSB, 2020 ve ICD (IFDR), 2015-2020.

Şekil 9.'da 2007-2018 yılları arası Malezya'da faaliyet gösteren bankaların ve banka çalışanlarının sayıları sergilenmektedir. BNM verilerine göre; 2007 yılında sektör içerisinde faaliyet gösteren faizsiz banka sayısı 11 iken, 2008 yılında bu sayı 17'ye yükselmiş ve 2011 yılına kadar durumunu korumuştur. 2008 küresel finansal krize ve ilerleyen yıllardaki etkilerine rağmen faizsiz banka sayısında yaşanan bu artış ve artış durumunun korunması faizsiz bankaların kriz karşısındaki durumunu gözler önüne sermektedir. 2011 yılında 16 olan faizsiz banka sayısı, 2011-2018 yılları boyunca da durumunu korumuştur. 2018 yılı itibariyle konvansiyonel banka sayısı 26, yatırım bankası sayısı 11 ve toplam banka sayısı 53 olan Malezya'da, faizsiz bankaların toplam banka sayısı içerisindeki payı %30'dur. İslami pencereler ile birlikte toplam faizsiz banka sayısını sunan IFDR'ye göre; Malezya'da, 2018 yılında İslami pencereler dahil faizsiz

banka sayısı 38 iken, 2019 yılında bu sayı 36'ya düşmüştür. Malezya'da 2007 yılında 5.774 olan faizsiz banka çalışanlarının sayısı, 2018 yılı itibariyle 11.064'e ulaşmıştır. 2018 yılı itibariyle faizsiz banka çalışanlarının toplam banka çalışanları içerisindeki payı ise %9 olarak gerçekleşmiştir.

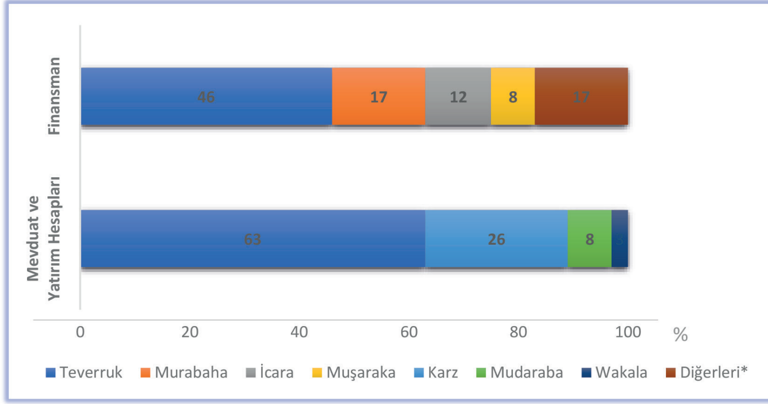

Şekil 9. Malezya'da bankaların ve banka çalışanlarının sayısı (2007-2018)

Kaynak: Bank Negara Malaysia (BNM) verilerine istinaden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 10.'da Malezya'da kullanılan faizsiz finansman araçlarının 2019 yılı itibariyle dağılımı sergilenmektedir. Teverruk ve Murabaha, Malezya'da sunulan faizsiz finansmanın yaklaşık 2/3'sini oluşturmaktadır. Son yıllarda artan Teverruk uygulaması, faizsiz bankacılık sektörü tarafından finansman için sunulan İslami sözleşmelerin uygulanmasında dikkate değer bir gelişmedir. 2016 yılında, %34'ün üzerinde büyüyerek faizsiz bankaların sunduğu toplam finansmanın %22,4'ünü oluşturan Teverruk finansmanı, 2019 yılında %46'lık pay ile toplam finansmanın yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. İcara'ya (Leasing) dayalı finansman %12'lik pay ile üçüncü sırada yer almaktadır. Kâr paylaşım aracı olan Muşaraka'nın payı %8 gibi düşük bir

oranda kalmaktadır. Malezya'da kullanılan faizsiz mevduatlar içerisinde en yüksek pay Teverruk'a aitken, Karz %26'lık pay ile ikinci sırada yer almaktadır (BNM, 2019: 49).

*: Diğerleri; belirtilmemiş İslami finansman araçlarını içermektedir.

Şekil 10. Malezya'da kullanılan faizsiz finansman araçlarının 2019 yılı dağılımı

Kaynak: Bank Negara Malaysia (BNM), 2019: 49

Teverruk'a dayalı faizsiz mevduatların payının 2019 yılı itibariyle %63 olarak gerçekleşmesi, Teverruk sözleşmeleri kapsamında sunulan mevduatın sabit getiri oranlarına olan yüksek talebi yansıtmaktadır. Teverruk'un faizsiz bankacılık kurumları içinde artan kullanımı ile ticari işlemlerden kaynaklanan kredi ve piyasa risklerini etkin bir şekilde yönetebilecek ve yeteneklerini daha da güçlendirebilecek düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Böylece; 1 Temmuz 2016'da yürürlüğe giren Teverruk'a ilişkin Şer'i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler kapsamında, öngörüldüğü üzere diğer İslami kurallara uygun sözleşmelerle birlikte daha yenilikçi Teverruk uygulamalarının temeli atılmıştır (BNM, 2016: 91; BNM, 2019: 49). Sukuk ürününün dünyaya tanıtılmasında öncülük eden Malezya, sukuk konusunda da diğer ülkelerden oldukça ileri bir konumdadır.

Küresel sukuk (Kira Sertifikası) ihracatçıların önemli bir düzeyini gerçekleştiren Malezya 2019 yılı itibariyle, %45'lik pay ile dünya lideridir. Hükümetin faizsiz finansı destekleme bakımından İslam dünyasının en destekleyici hükümeti olması, faizsiz bankacılık ve sermaye piyasaları için yasa ve düzenlemelerin uzun zaman önce belirlenmiş olması bu durumun en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir (Alrifai, 2015: 134). Malezya'da düzenleyici kurumlar ve hükümet, faizsiz finans alanındaki liderliğini yakın gelecekte de koruyabilecek daha fazla reform yapmaya devam etmektedir (COMCEC, 2016: 76).

4. Türkiye'de Faizsiz Finans ve Bankacılık: Tarihsel Gelişimi ve Mevcut Durumu

1980'li yıllar itibariyle uygulamaya konulan finansal liberalizasyon politikalarının etkisiyle Türk finans sisteminde önemli yapısal değişikler yaşanmıştır. Sektöre yönelik mevzuat düzenlemeleri, uluslararası kabul görmüş normlar düzeyinde gerçekleştirilmiş ve özel sektör tarafından finans kurumlarına yatırım yapılmasını teşvik eden bir ortam hazırlanmaya başlanmıştır. Faizsizlik prensibi ile faaliyet gösterebilecek bankacılığa ilişkin uygulama alanı da Türk finans sektörüne bu dönemde kazandırılmıştır (ÖFK Birliği, 2004: 6). Asya ve Avrupa arasında köprü görevi gören ve 84,3 milyon nüfusa[14] sahip olan ülkede, Müslüman nüfusun yoğunluğu faizsiz finans hizmetleri sektörü için büyük bir potansiyel tüketici tabanı olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de faizsiz finansın kökeni, para vakıfları başta olmak üzere İslami bankacılık faaliyeti ile Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Bu faaliyetleri; 1960'lı yıllardaki küçük girişimler, 1975 yılında kurulan "Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası" (DESİYAB) ve "Kâr/Zarar Ortaklığı Bonosu" (KZOB) adı verilen kâr-zarar paylaşımı sertifikalarının çıkarılması izlemiştir (Asutay, 2013: 213). Birkaç yıl faizsiz sisteme uygun ola-

14 The World Bank-DataBank, 2020 verilerine göre

rak faaliyet gösteren DESİYAB 1978 yılında faizli sisteme geçiş yapmış, KZOB ismi ise 1981 yılında yayınlanan tebliğ ile "Kâra İştirakli Tahvil" olarak değiştirilmiştir (Özulucan ve Özdemir, 2010: 15). Faizsiz finansa ilişkin yaşanan tüm bu girişimlerden sonra, Türkiye'de faizsiz finans, 1983 yılında çıkarılan kanun hükmünde kararname ("16.12.1983 tarihli 83/7506 sayılı") ile ilk kez "Özel Finans Kurumu (ÖFK)" adı altında gündeme gelmiş ve yasal çerçevenin temelleri atılmıştır (ÖFK Birliği, 2004: 32). Türkiye'de, ekonomik ve toplumsal bir ihtiyaç karşısında ÖFK adı altında uygulama alanı bulan faizsiz finans ile hedeflenen amaçlar; ekonomik büyüme için gerekli olan özel tasarrufların teşvik edilmesi ve özellikle dini hassasiyet dolayısıyla faizden kaçınarak atıl durumda bırakılan tasarrufların ekonomiye kazandırılması, petrol zengini Körfez ülkelerinden kaynak aktarımının sağlanması ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi olarak sıralanabilir.

ÖFK'ları ülkede faaliyet gösteren geleneksel bankalardan ayırmak için "banka" terimi ile adlandırılmalarından özellikle kaçınılmıştır. Bu sebeple, ÖFK'lar bankaların yasal çerçevesine tabi tutulmamış ve Bakanlar Kurulu Kararı yönergelerine göre faaliyet göstermiştir (Asutay, 2013: 214). Türkiye'de, 1983 yılında yasal çerçevesi oluşturulmuş olan ÖFK'lara ilişkin hukuki statünün 1985 yılında tamamlanmasının ardından, "Albaraka Türk" ilk ÖFK olarak faaliyete geçmiştir. Onu aynı yıl faaliyete başlayan ve 2001 yılında adı "Family Finans" olarak değiştirilen, "Faisal Finans Özel Finans Kurumu" takip etmiştir. Her iki kurumun kuruluşunda da Arap Körfezi paydaşların kontrol hissesi sahipliği bulunmuştur. Takip eden yıllarda diğer ÖFK'lar faaliyete geçmiştir: 1989 yılında "Kuveyt Türk", 1991 yılında "Anadolu Finans", 1995 yılında "İhlas Finans" ve 1996 yılında "Asya Finans (Bank Asya Katılım Bankası)" (Asutay, 2013: 214; Özsoy, 2012: 83). Asya Finans'ın, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) 03.02.2015 tarihli kararı gereğince Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) aktarıl-

masına karar verilmiş, 22.07.2016 tarihli kararı gereğince de faaliyet izni kaldırılmıştır (BDDK, Basın Açıklaması).

ÖFK'lar 1999 yılından itibaren 4389 sayılı Bankalar Kanunu kapsamına alınmıştır. 1999-2001 yıllarında yaşanan kriz nedeniyle bankacılık sektörü çok zor bir dönemden geçmiş, İhlas Finans kurumu iflas etmiş ve ÖFK'lar tarafından toplanan fonların güvence durumu sorgulanmaya başlanmıştır. 2001 yılında, Bankalar Kanunu'nda değişiklik yapan 4672 sayılı kanunla ÖFK'larda toplanan fonların güvence altına alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla, bu kurumların sorunlarını tartışmak, çözmek, ortak bir tutum sergilemek ve düzenlemeler gerçekleştirmek adına Özel Finans Kurumları Birliği ve bünyesinde hazırlanan yönetmeliğe tabii olarak kontrol edilmek üzere "Güvence Fonu" oluşturulmuştur. Böylece, tasarruflar/toplanan fonlar belirli bir miktara kadar güvence altına alınmıştır (ÖFK Birliği, 2004: 32-33). ÖFK'ların Bankalar Kanunu kapsamına alınması ve düzenlemeler ile birlikte krizi daha sağlıklı bir yapıya kavuşarak atlatması, Türkiye'de faizsiz finansın seyri bakımından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla 1999 yılına kadar olan süreç Türkiye'de faizsiz finansın başlangıç aşaması, 1999 yılından sonraki süreç ise gelişme aşaması olarak kabul edilebilir.

ÖFK'lar faaliyete geçtikten sonra belirli bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. Mevzuatın zayıflığı, altyapı yetersizliği, personel temininde yaşanan güçlükler, şube sayısının azlığı, yeni bir sistem olarak tanınırlık sorunu[15] ve tüm bunların başında banka olarak algılanmamaları sorunu gelmektedir. ÖFK'ların adlandırılmasında "banka" kelimesinin geçmemesi, bu kurumların bir takım bankacılık işlemlerinde banka dışında bir kurum olarak algılanmaları sorununa sebep oluyordu. "Banka" kelimesinin kullanılmaması nedeniyle bu kurumlar yurt dışı faaliyetlerinde de özel şirketler gibi değerlendiriliyor ve bu durum kurumların faaliyetlerini kısıtlayacak bazı zorluklar oluş-

15 Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Tunç, 2010: 178

turuyordu. Bu kapsamda ÖFK adlandırmasından kaynaklanan soruna çözüm bulmak amacıyla, yeni birtakım arayışlar ortaya çıkmıştır. Bir kavramın doğru anlaşılabilmesi, öncelikle doğru ifade edilmesine bağlı olduğu düşüncesinin altı çizilerek; sade ve açık, herkes tarafından kabul görebilecek ve bu tür bankacılığın karakteristik yapısını bütünüyle yansıtabilecek yeni bir kavram geliştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, "Katılım Bankacılığı" kavramı öneri olarak sunulmuştur (Özcan ve Hazıroğlu, 2000: 9-10).

2005 yılında 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile birlikte ÖFK adlandırması "Katılım Bankaları" olarak değiştirilmiştir. ÖFK'lara "Katılım Bankası" adı altında "banka" statüsü kazandırılması, Türkiye'de faizsiz finansın seyri bakımından önemli bir diğer dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 2005 yılından sonra Türkiye'de faizsiz finansın büyüme süreci hız kazanmaya başlamıştır. 2001 krizinde %1'e kadar gerileyen faizsiz bankacılığın sektör içerisindeki payı 2008 yılında %3,5 düzeyine yükselmiştir.[16] 2005 yılında, "Family Finans" (1985) ve "Anadolu Finans" (1991) "Türkiye Finans Katılım Bankası" ismi altında birleşmişlerdir. 2001 yılında oluşturulan Özel Finans Kurumları Birliği (ÖFKB)'nin adı Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) olarak güncellenmiştir. "Güvence Fonu" kapsamında güvence altına alınan tasarruflar/fonlar ise, TMSF kapsamında güvence altına alınmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, "Katılım Bankacılığı" yeni bir kavram olarak literatüre ve mevzuata giriş yapmıştır.

Türkiye'de "Katılım Bankaları"nın mevzuata giriş yapması ile birlikte banka sınıflandırmasında yeni bir döneme geçilmiştir. Bankacılık sektöründe Mevduat Bankaları, Kalkınma ve Yatırım Bankaları, Katılım Bankaları ile üç tür banka faaliyet göstermeye başlamıştır. Böylelikle, faizsiz finansın en temel yansıması olan ve Dünya'da "İslami Bankacılık" olarak adlandırılan faizsiz bankacılığın Türkiye'deki karşılığı "Katılım Ban-

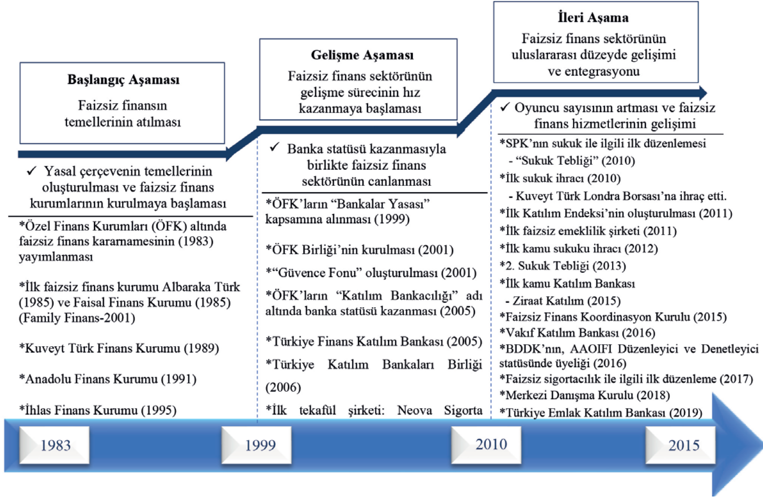
16 TKBB ve BDDK verilerine istinaden

kacılığı" olmuştur. Katılım Bankacılığı; tasarruf sahiplerinden cari ve katılma hesapları aracılığıyla topladıkları fonları faizsiz finansman ilkeleri dahilinde ticari ve sınai faaliyetlerde değerlendiren ve tarafların oluşan kâra ya da zarara katılması prensibiyle hareket eden, risk paylaşımı esaslı bir bankacılık faaliyeti olarak tanımlanmaktadır.

Gelişmiş bir geleneksel finansal sektöre sahip olan Türkiye, faizsiz finans hizmetleri sektörü için büyük bir potansiyel tüketici tabana sahiptir. Fakat faizsiz finans hizmetleri sektöründe az gelişmiş bir ülke olduğu konusunda genel bir fikir birliği söz konusudur. Ülkede İslami sermaye piyasaları nispeten yenidir ve geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, 2010 yılında Kuveyt Türk tarafından ilk sukuk ihracı Londra Borsası'na gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında; Dow Jones tarafından 2004 yılında oluşturulan "Türk İslami Endeksi"ne benzer şekilde, Borsa İstanbul'da işlem gören 30 şirketi kapsayan ve ilk yerel katılım endeksi olan "Katılım 30 Endeksi" oluşturulmuştur. 2014 yılında 50 şirketi kapsayan "Katılım 50 Endeksi" yayınlanmıştır. 2012 yılında uluslararası piyasalarda ilk kamu sukuku ihracı gerçekleştirilmiştir. 2016 yılı Şubat ayı itibariyle kamu sukuku ihracı 9 milyar doları aşmıştır. Dolayısıyla, piyasada halihazırda hem sukuk hem de faizsiz finansa uygun borsa yatırım fonları desteklenmektedir (Asutay, 2013: 216; COMCEC, 2016: 82-84).

Türkiye'de hükümet, büyümeyi destekleyen önemli girişimlere destek vermekte ve ilgili kurumları tam teşekküllü faizsiz finans hizmetleri sunmaları konusunda teşvik etmektedir. Bu kapsamda atılan en önemli adım, 2015 yılında tamamı kamu sermayeli, devlete ait ilk katılım bankası olan "Ziraat Katılım"ın kurulmasıdır. Böylece, kuruluşlarında yabancı ve özel sermayeli ortaklıkların hâkim olmasından dolayı, halâ katılım bankalarına mesafeli duran belirli bir kesimin güvenini kazanmak adına da önemli bir adım atılmıştır. Devlet destekli katılım bankasına olan ihtiyaç, 2016 yılında da "Vakıf Katılım"ın kurulmasıyla karşılık bulmuştur. Son olarak; 1926

yılında "Emlak ve Eytam Bankası" adıyla kurulmuş olan ve belirli bir süre sonra faaliyetlerine son veren, 2019 yılında ise tekrar faaliyete geçen tamamı kamu sermayeli "Emlak Katılım Bankası" kurulmuştur.

Şekil 11. Türkiye'de faizsiz finans ve bankacılığın gelişimsel zaman çizelgesi: Önemli dönüm noktaları

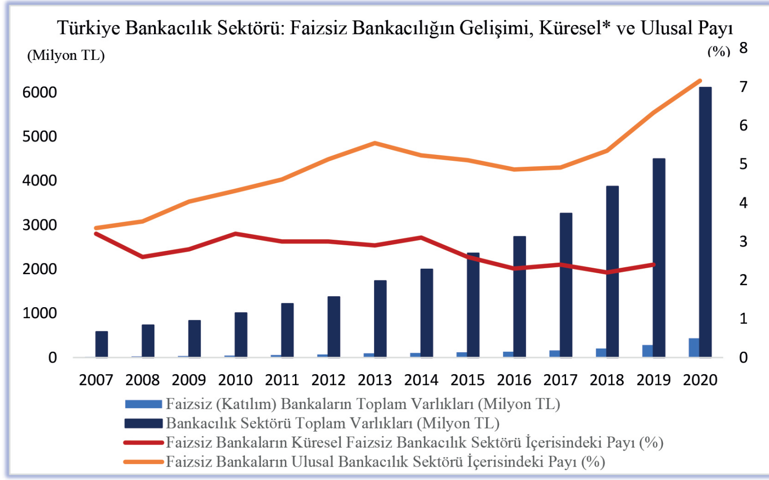
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'de 2005 yılına kadar mevzuat ve hukuki düzenlemeler gibi birtakım eksikliklerin gölgesinde kalan faizsiz finans sektörü, daha aktif devlet desteğiyle büyümesini hızlandırmaya çalışmaktadır. 2005 yılı sonrasında bu kapsamda atılan en önemli adımlardan olan devlet destekli kamu sermayeli katılım bankalarının kurulması ile katılım bankacılığının bankacılık sektörü içerisindeki payının arttırılması hedeflenmiştir (Orhan, 2020: 84). Katılım bankacılığı ve sigortacılığının yanı sıra faizsiz finans sisteminin geliştirilmesi ile Türkiye'nin uluslararası bir finans merkezi olma vizyonuna katkı sağlamak adına 2015 yılında, "Faizsiz Finans Koordinasyon Kurulu" kurulmuştur. Böylelikle, faizsiz finans sisteminin geliştirilmesi hedefi de viz-

yon içerisinde yer almıştır. 2017 yılında, tekafül işletmeleri ve katılım emeklilik fonlarını da kapsayan sigorta ve özel emeklilik sisteminin düzenlenmesinden sorumlu olan Hazine Müsteşarlığı, faizsiz sigortacılığa ilişkin ilk düzenlemeyi gerçekleştirmiştir. 2018 yılında, TKBB içerisinde "Merkezi Danışma Kurulu" kurulmuştur. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye'de faizsiz finans alanında önemli bir adım daha atılmış ve daha önce her kurumun kendi içinde gerçekleştirdiği, finansal uygulamaların İslam hukukuna uygunluğu hakkındaki karar prosedürü danışma kurulunun sorumluluğuna bırakılmıştır (COMCEC, 2016: 83-84).

Şekil 11.'de Türkiye'de faizsiz finansın gelişimine ilişkin önemli dönüm noktaları özetlenmiştir. Özetle Türkiye'de, faizsiz finans ve bankacılığın yasal ve düzenleyici alt yapısına ilişkin gelişim süreci, mevcut ekonomik ve finansal duruma yönelik bir takım gerçeklerle şekillenmiştir. Bunun yanı sıra süreç siyasi yönelimin doğasıyla da şekillenen çeşitli aşamalardan geçmiştir (Asutay, 2013: 216).

Şekil 12.'de 2007-2020 yılları arası Türkiye'deki faizsiz bankaların ve bankacılık sektörünün varlık büyüklükleri ile faizsiz bankaların varlık büyüklükleri bakımından ulusal bankacılık sektörü içerisindeki payı ve küresel faizsiz bankacılık sektörü içerisindeki payı sergilenmektedir. 2020 IFDR'ye göre, 2019 yılı itibariyle Türkiye küresel faizsiz finans varlık büyüklüğünden 63 milyar dolar ile %2,2'lik pay almıştır.

Şekil 12. Türkiye'de faizsiz bankacılığın sektör içerisindeki durumu (2007-2020)

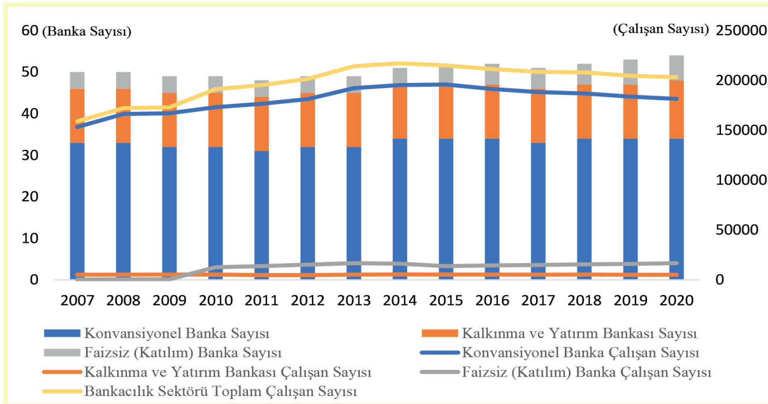
Kaynak: BDDK verilerine istinaden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

*: Küresel veri kaynakları: IFSB, 2014; IFSB, 2019; IFSB, 2020 ve ICD (IFDR), 2015-2020.

Türkiye'de; 2019 yılı itibariyle yaklaşık 48 milyar dolar (284 milyar TL) olan faizsiz bankacılık varlık büyüklüğünün, bankacılık sektörü (4.491 trilyon TL) içerisinden aldığı ulusal pay %6,3 düzeyinde iken, küresel pay %2,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2020 IFDR'ye göre bu veriler ışığında Türkiye, 2019 yılında sektörün en hızlı büyüme oranlarından biri ile faizsiz finans alanında yükselen bir yıldız olarak ifade edilmektedir. 2020 yılında ulusal pay yaklaşık %14'lük bir artışla %7,16'ya ulaşmıştır. Bu pay, Türkiye'de faizsiz bankacılığın sektör içerisinden yıllar boyunca (2012-2018) %5 düzeylerinde aldığı paylar sonrasında ulaşılan en yüksek payı temsil etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de faizsiz finansın gerek ulusal gerekse küresel ölçekte aldığı pay henüz istenilen düzeyde değildir. TKBB 2015 Strateji

Belgesi'ne göre Türkiye'nin 2025 yılı hedefi, faizsiz bankacılığın sektör içerisinden aldığı payın %15 düzeyine ulaşmasıdır.

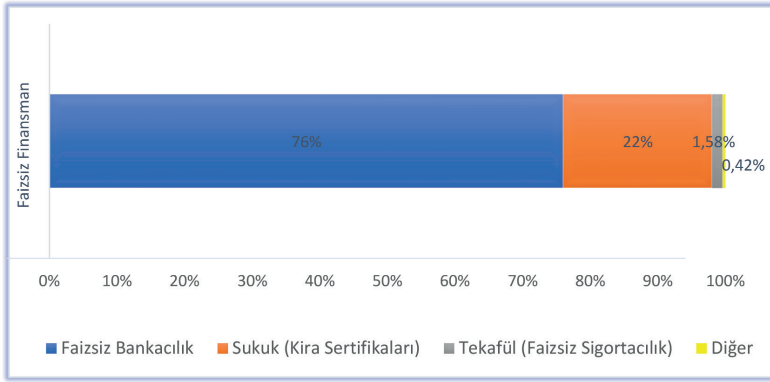
Şekil 13.'te 2007-2018 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların ve banka çalışanlarının sayıları sergilenmektedir. 2007 yılında sektör içerisinde faaliyet gösteren faizsiz banka sayısı 4 iken, 2020 yılı itibariyle bu rakam 6'ya yükselmiştir. 2020 yılı itibariyle bankacılık sektörü içerisinde faaliyet gösteren toplam banka sayısı 54 olan Türkiye'de, faizsiz banka sayısının toplam banka sayısı içerisindeki payı %11'dir. 2007 yılında şube sayısı 422 olan faizsiz bankaların, çalışanlarının sayısı 9.187 iken 2020 yılı itibariyle 16.849'a ulaşmıştır. Şube sayısı ise 1.255'e ulaşmıştır. 2020 yılı itibariyle faizsiz banka çalışanlarının, bankacılık sektörü çalışanları içerisindeki payı %8,3 olarak gerçekleşmiştir. Faizsiz bankaların şube sayısı, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren şube sayısı içerisinden %11 düzeyinde pay almaktadır. 2020 yılı itibariyle faizsiz bankaların personel ve şube sayılarında, bir önceki yıla göre sırasıyla %5 ve %6,4 düzeylerinde artış yaşanmıştır. Ele alınan tüm veriler ışığında; Türkiye'de, bankacılık sektörü içerisinde faaliyet gösteren faizsiz bankaların, Covid-19 krizi döneminde başarılı bir performans sergilediği söylenebilir.

Şekil 13. Türkiye'de bankaların ve banka çalışanlarının sayısı (2007-2020)

Kaynak: BDDK, TBB, TKKB verilerine istinaden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 14.'te Türkiye'de faizsiz finans varlıklarının 2019 yılı itibariyle dağılımı sergilenmektedir. Faizsiz bankacılık, %76'lık payla Türkiye'de faizsiz finansın en belirgin yansımasıdır. İslami sermaye piyasasının en belirgin yansıması olarak bilinen sukuk %22'lik payla 2. sırada yer alırken, Türkiye'de henüz gelişme aşamasında olan faizsiz sigortacılığın payı %1,58 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 14. Türkiye'de faizsiz finans varlıklarının 2019 yılı dağılımı

Kaynak: ICD-Refinitiv (IFDR), 2020 verilerine istinaden yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sukuk, sektöründe son beş yılda görülen çift haneli büyümeyi sürdürmüştür. Covid-19 salgının ağır etkilerinin yaşandığı süreçte bütçe açıklarının finanse edilebilmesi ve likidite seviyelerinin korunabilmesi adına tercih edilen bir borçlanma aracı olmaya devam etmiştir. 2018 yılında 124,8 milyar dolar olan sukuk ihraç değeri %30 artarak, 2019 yılında 162,1 milyar dolara yükselmiştir. Küresel ölçekte; Malezya, Suudi Arabistan ve Endonezya'nın en yüksek pay aldığı sukuk dağılımında, Türkiye %2,6'lık pay ile 6. sırada yer almaktadır (ICD-Refinitiv, 2020: 39-40).

Küresel finans sistemi içerisinde faizsiz finans sektörü her geçen gün büyümekte ve faizsiz finansa yönelik potansiyel her

geçen gün artmaktadır (Saiti ve Noordin, 2018: 269). Türkiye'de hükümet ve ilgili kurumlar, bu potansiyeli doğru ve etkin değerlendirebilmek adına faizsiz finansın temel ilkeleri çerçevesinde, çağın gereksinimlerine yönelik yeni adımlar atmaya devam etmektedir. Bu kapsamda atılan adımlara, son dönemde yaşanan gelişmeler örnek olarak verilebilir: İstanbul Finans Merkezi (İFM) Projesi kapsamında katılım finans yapısının iyileştirilmesinin gündeme alınması ve sektördeki potansiyel payının değerlendirilerek İstanbul'un katılım finans alanında uluslararası bir merkez olmasının amaçlanması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCBM) bünyesinde kurulan "Katılım Bankacılığı Müdürlüğü", Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi bünyesinde kurulan "Katılım Finans Dairesi Başkanlığı", BDDK'nın faizsiz konut ve taşıt edindirme işiyle ilgilenen tasarruf finansman şirketlerinin denetim altına alınmasına ilişkin attığı adımlar. Türkiye'de faizsiz finans ve en belirgin yansıması olan faizsiz bankalar gerek banka, şube ve personel sayısı gerekse bankacılık sektöründeki etkinliği bakımından gelişme kaydetmek için önemli bir çaba sarf etmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye ve Malezya coğrafi olarak, İslam dünyasının neredeyse tamamen zıt kutuplarında yer almaktadır. Aralarında var olan devasa coğrafi uzaklık, iki ülke arasındaki farklılıkları ifade etmek için yeteri kadar önemli bir göstergedir. Bu uzaklığa rağmen çeşitli benzerliklere sahip olan bu iki ülke, tarih boyunca her zaman birbiriyle irtibat içinde olmuştur. Malezya, Endonezya ile beraber İslam dünyasının Güneydoğu Asya sınırını oluşturmaktadır. Türkiye ise aynı işlevi Batı Asya ve Doğu Avrupa'da üstlenmektedir. Türkiye, Malezya'ya göre yaklaşık 2,5 kat daha fazla coğrafi büyüklüğe ve nüfusa sahip olsa da her iki ülkede; farklı ırk, dil, kültür ve dini inançlara sahip toplumlardan oluşmaktadır. Diğer bir önemli benzerlik ise iki ülkede de yerli halkın; Malayların ve Türklerin, barışçıl yoldan İslam'ı seçmiş olmaları ve büyük oranda Müslüman nüfusa sahip ol-

malarıdır. Her iki ülkenin de birer ana kara parçasını kapsaması ve her iki ülkenin de yarımadalara sahip olması, iki ülke arasındaki coğrafi benzerliği oluşturmaktadır. Bu coğrafi benzerlik hem Malezya'nın hem de Türkiye'nin birer deniz ülkesi olduğuna dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, her iki ülkenin de doğu ile batı arasındaki tarihi dünya ticaret yolları üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla her iki ülkenin de coğrafi konumunun; yüksek bir jeo-politik, jeo-ekonomik ve stratejik öneme sahip olduğu söylenebilir (Orman, 2014: 231-269). Tüm bunların yanı sıra iki ülke arasındaki önemli bir benzerlik, "Faizsiz Finans ve Bankacılık" alanında da karşımıza çıkmaktadır.

Malezya ve Türkiye'de, faizsiz finansın bankacılık sektöründeki yansıması olan faizsiz bankacılık uygulamalarına geçişin 1983 yılına dayandığı görülmektedir. Faizsiz bankacılık uygulamalarına geçişin aynı yıla dayandığı iki ülke karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ise Türkiye'nin, Malezya'nın çok daha gerisinde gelişim performansı gösterdiği dikkat çekmektedir. Gelişim performansı faizsiz banka varlıklarının sektör içerisinde aldıkları paylar düzeyinde karşılaştırıldığında, Malezya'nın küresel ve ulusal çapta aldığı paylarla günümüzde faizsiz finansın merkezi olarak kabul edilen bir düzeyde performans sergilediği, Türkiye'nin ise faizsiz finans konusundaki performansının henüz istenilen düzeye ulaşamadığı gözlenmektedir. Türkiye'de, 2007 yılında faizsiz bankaların bankacılık sektörü içerisinde %3,34 olan payın, yıllar boyunca (2012-2018) %5 düzeylerinde seyrettikten sonra 2019 yılına gelindiğinde ancak %6,33 düzeyine, 2020 yılına gelindiğinde ise %7,16 düzeyine çıkabildiği ve 2025 yılı hedefinden uzak olduğu görülmektedir. Malezya 2019 yılı itibariyle küresel faizsiz finans varlık dağılımından %20, küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımından %15 düzeyinde bir pay alırken, Türkiye küresel faizsiz finans varlık dağılımından %2,2'lik bir pay, küresel faizsiz bankacılık varlık dağılımından ise %2,5 düzeyinde bir pay almıştır.

Türkiye ve Malezya'da faizsiz finans ve bankacılığa yönelik gelişimsel seyir mevzuat ve altyapı düzeyinde incelendiğinde

ise gözlenen farklılıkları üç temel madde altında özetlemek mümkündür. Birincisi, Türkiye'de faizsiz finans kurumlarına banka statüsünün 2005 yılında kazandırılmasıdır. 16 yıl gibi oldukça yakın zamanda bankacılık statüsüne sahip olan sistem, geçmişi çok daha eskiye dayanan konvansiyonel bankacılık ile aynı rekabet ortamında faaliyet göstermektedir. Malezya'da ise ilk tam teşekküllü faizsiz banka 1983 yılında banka statüsünde kurulmuştur. İkincisi, Malezya'da faizsiz bankacılığın "İslami Bankacılık Kanunu" kapsamında yer alıyor olmasıdır. Bunun yanı sıra 2013 yılında çıkarılan "İslami Finansal Hizmetler Kanunu (IFSA)" Malezya'nın İslami bankacılık sektörüne verdiği önemin kanıtı niteliğindedir. Yasayla birlikte sektöre olan küresel ilgi ve düzenleyici faaliyetlere yönelik netlik artış göstermiştir. Türkiye'de ise faizsiz bankacılık, ayrı bir kanun yerine konvansiyonel bankacılık ile aynı kanun kapsamında yer almaktadır. Benzer şekilde Malezya'da Tekafül (faizsiz sigortacılık)'e ilişkin kanun 1984 yılında çıkarılırken, Türkiye'de ilk yasal düzenleme 2017 yılında gerçekleştirilmiştir. Üçüncüsü, Merkezi Danışma Kurulu'nun Malezya'da 1997 yılında, Türkiye'de ise 2018 yılında faaliyete geçmesidir. Tüm bunların ışığında, iki ülke arasındaki mevzuat ve alt yapıya ilişkin söz konusu gelişimsel seyir farklılıklarının dikkat çekici düzeyde olduğu ifade edilebilir. Sürücü (2018); faizsiz finansın gelişimini iki ülke üzerinde karşılaştırmalı olarak incelediği teorik çalışmasının sonucunda ülkelerde uygulanan mevzuat ve altyapı farklılıklarına vurgu yapmakta, sektörde gelişmenin sağlanması için hükümetin ve Merkez Bankası'nın öncülüğünde gerekli yasa, kurum ve kuruluşların oluşturulmasının önemine değinmektedir. Malezya'ya nazaran geç olsa da Türkiye'de hükümet, ilgili kurum ve kuruluşların desteği son yıllarda önemli düzeyde artış göstermiştir. Sektör gelişme kaydetmek için gerekli adımları atmaya devam etmektedir.

Günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını; ahlaki, adil ve etik kavramlarının yanı sıra, krizlere yatkın olduğu bilinen faiz temelli sistemin zedelediği yardımlaşma ve

sosyal dayanışma gibi değerlerin de ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Temel ilkeleri dahilinde bu kavram ve değerleri içinde barından faizsiz finansal sistem finansal bir alternatif olarak, Covid-19 salgınının sosyal ve ekonomik sonuçlarını hafifletmede önemli bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda, piyasada var olan faizsiz finansal araç ve hizmetler konusunda farkındalığın ve bilgi düzeyinin arttırılması; bireylerin doğru finansal seçimler yaparak tasarruflarını doğru yerlere kanalize etmeleri, refah düzeylerini arttırabilmeleri ve krizin olumsuz etkilerini en hafif düzeyde atlatabilmeleri noktasında ön plana çıkmaktadır. Faizsiz finans konusunda farkındalığın ve bilgi düzeyinin arttırılması aynı zamanda; ahlaki, adil ve etik anlayış çerçevesinde krizlere karşı insancıl çözümler sunmayı hedefleyen faizsiz finansal sistemin, küresel çapta etkinliğinin artması ve kullanım alanının genişleyerek sektör içerisinden daha fazla pay alabilmesi için de önem arz etmektedir. Böylece, küresel finansal sistemin daha etkin çalışması ve krizlere karşı daha dayanıklı performans sergilemesi de desteklenmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Abdullah, F. O. (2021). Jurisprudential and Economic Survey of Guaranteed Profit (On-Account Profit) in Iran's Riba-free Banking System. Master Thesis, Karabuk University, Institute of Graduate Programs, Department of Finance and Banking.

Alrifai, T. (2015). *Islamic Finance and the New Financial System.* Singapore: John Wiley & Sons Singapore.

Askari, H., Iqbal, Z., & Mirakhor, A. (2009). *New Issues in Islamic Finance and Economics: Progress and Challenges.* Singapore: John Wiley&Sons(Asia).

Asutay, M. (2013). The development of Islamic banking in Turkey: Regulation, performance and political economy, *Islamic Finance in Europa: Towards a Plural Financial System,* Ed. V. Cattelan, Cheltenham,UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Asutay, M., Aysan, A. F., & Karahan, C. C. (2013). Reflecting on the Trajectory of Islamic Finance: From Mit Ghamr to the Globalisation of Islamic Finance. *Afro Eurasian Studies, 2*(1&2), 5-14.

Ayub, M. (2017). *İslami Finansı Anlamak*. (Çev. Ed. S. Akten Çürük & R. Parlakkaya,) İktisat Yayınları.

BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) (2009-2020). *Türk Bankacılık Sektörü Temel Göstergeleri.* https://www.bddk.org.tr/Veriler/TBS-Temel-Gostergeler-Raporu adresinden alındı.

BDDK. (2015, 03 02). Basın Açıklaması, Sayı: 2015/2.

BNM. https://www.bnm.gov.my adresinden alındı.

BNM. (2011). *Financial Stability and Payment Systems Report.* Bank Negara Malaysia. www.bnm.gov.my adresinden alındı.

BNM. (2012). *Financial Stability and Payment Systems Report, Development of the Financial Sector, Chapter 2.* Bank Negara Malaysia. www.bnm.gov.my adresinden alındı.

BNM. (2016). *Financial Stability and Payment Systems Report.* Bank Negara Malaysia. www.bnm.gov.my adresinden alındı.

BNM. (2019). *Financial Stability Review – Second Half 2019.*

BNM. (2020). *Monthly Highlights and Statistics in December 2020.* Monetary and Banking: https://www.bnm.gov.my/-/monthly-highlights-and-statistics-in-december 2020?inheritRedirect=true&redirect=%2F-%2Fmonetary-and-financial-developments-in-december-2020 adresinden alındı.

Chapra, M. U. (2019). *İktisadın Geleceği: İslami Bir Bakış /The Future of Economics : An Islamic Perspective (2007).* Çev. M. Turan, İstanbul: İktisat Yayınları.

COMCEC (Standing Committee for Economic and Commercial Cooperation of the Organization of Islamic Cooperation). (2016). *Developing Islamic Finance Startegies in the OIC Member Countries.* Ankara.

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2014). *Malezya Ülke Raporu.*

GIFR (Global Islamic Finance Report) (2017). *Global Islamic Finance Report.* Leading Products and Services in Islamic Finance (15). *Islamic Finance Country Index- IFCI 2017.* Dubai Islamic Bank (DIB). ICD.

GIFR (Global Islamic Finance Report) (2019). *Global Islamic Finance Report, Islamic Finance Country Index- IFCI 2019.* Chapter 1. DDCAP Group.

ICD-Refinitiv. (2019). *lslamic Finance Development Report (IFDR)-IFDI, Shifting Dynamics.* ICD-Refinitiv.

ICD- Refinitiv. (2020). *Islamic Finance Development Report (IFDR)-IFDI.* ICD-Refinitiv.

ICD-Thomson Reuters. (2014). *Islamic Finance Development Report-IFDI.* ICD-Thomson Reuters.

ICD-Thomson Reuters. (2017). *Islamic Finance Development Report (IFDR)- IFDI, Towards Sustainbility.* ICD-Thomson Reuters.

Islamic Financial Services Board (IFSB). (2014). *Islamic Financial Services Industry Stability Report (IFSISR).* Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Financial Services Board (IFSB).

Islamic Financial Services Board (IFSB). (2019). *Islamic Financial Services Industry Stability Report (IFSISR).* Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Financial Services Board (IFSB).

Islamic Financial Services Board (IFSB). (2020). *Islamic Financial Services Industry Stability Report (IFSISR).* Kuala Lumpur, Malaysia: Islamic Financial Services Board (IFSB).

Kettell, B. (2010). *Frequently Asked in Questions in Islamic Finance.* UK: A John Wiley & Sons.

Khan, M. S. (1986). Islamic Interest-free Banking: A Theoretical Analysis. *Staff Papers, 33*(1), 1-27.

Kunhibava, S. (2012). Islamic Banking in Malaysia. *International Journal of Legal Information, 40*(1), 191-201.

Kutluata, M. (2011 (1970)). Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası. (Yetmişyedinci Konferans)*, Istanbul Journal of Sociological Studies,* 0 (11), 55-106. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9533/119033 adresinden alındı.

Lean, H. H., & Parsva, P. (2012). Performance of Islamic Indices in Malaysia FTSE Market Emprical Evidence from CAPM. *Journal of Applied Science, 12*(12), 1274-1281.

Lewis, M. A., & Algaoud, L. M. (2001). *Islamic Banking.* Edward Elgar Publishing.

Md Nor, M. Z., Mohamad, A. M., & Yaacob, H. (2016). The Development of Islamic Finance in Malaysia, *Islamic Banking and Finance: Principles, Instruments and Operations,* Ed. A. Trakic, & H. H. Tajuddin, CLJ Publication, 601-617.

Orhan, Z. H. (2020). *40 Soruda Katılım Bankacılığı*, 1. Baskı. İstanbul: İktisat Yayınları.

Orman, S. (2014). *İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 1. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.

ÖFK Birliği (Özel Finans Kurumları Birliği). (2004). *Dünyada ve Türkiye'de Faizsiz Bankacılık.* İstanbul.

Özcan, M. E., & Hazıroğlu, T. (2000). Bankacılıkta Yeni Bir Boyut: Katılım Bankacılığı. *Bereket Dergisi,* (9).

Özulucan, A., & Özdemir, F. S. (2010). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Özsoy, Ş. (2012). *Sağlam Bankacılık Modeli ile Katılım Bankacılığına Giriş*. İstanbul: Kuveyt Türk Katılım Bankası.

Saiti, B. & Noordin, N. H. (2018). "Does Islamic Equity Investment Provide Deversification Benefits to Conventional Investors? Evidence from the Multivariate-GARCH Analysis", International Journal of Emerging Markets, 13(1), 267-289.

Savaşan, F., Saraç, M., & Gürdal, T. (2013). *Dindar/Muhafazakar İşadamları Perspektifinden İslam Ekonomisi ve Katılım Bankacılığı .* PESA.

Siddiqi, M. N. (2006). Islamic Banking and Finance in Theory and Practice: A Survey of State of the Art. *Islamic Economic Studies, 13*(2).

Sobol, I. (2014). Islamic Banking: The Case of Malaysia. *Research Papers of Wroclaw University of Economics, 370*, 240-250.

Sürücü, Ş. (2018). İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.

TBB (Türkiye Bankalar Birliği). https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar adresinden alındı.

TBB (Türkiye Bankalar Birliği) 2020. Banka ve Sektör Bilgileri-Banka Bilgileri-Bankalar, https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_Listesi adresinden alındı.

The World Bank (2020, Ağustos). The World Bank-DataBank, https://data.worldbank.org/ adresinden alındı.

TKBB (Türkiye Katılım Bankaları Birliği). https://tkbb.org.tr/veri/bankamukayese adresinden alındı.

TKBB. (2015). *Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025.* İstanbul: TKBB.

Tunç, H. (2010). *Katılım Bankacılığı: Felsefesi, Teorisi ve Uygulaması.* İstanbul: Nesil Yayınları.

Venardos, A. M. (2005). *Islamic Banking&Finance in South East Asia: Its Development&Future.* Singapore: Publishing, World Scientific.

WIBCR (World Islamic Banking Competitiveness Report 2012-13). (2012). *Growing Beyond: DNA of Successful Transformation.* Ernst & Young Analysis.

WIBCR (World Islamic Banking Competitiveness Report 2013-14). (2013). *The Transition Begins.* Ernst & Young Analysis.

WIBCR (World Islamic Banking Competitiveness Report). (2016). *New Realities New Opportunities.* Ernst & Young Analysis.

İkinci Bölüm

İSLAMİ FİNANS İÇİN YENİ BİR FİNANSAL ARAÇ ÖNERİSİ OLARAK MAVİ SUKUK

Prof. Dr. Cengiz TORAMAN[17]
Dr. Elif ULUCENK[18]

1. GİRİŞ

Endüstri faaliyetleri sonucu etkisi giderek artan küresel ısınma, 21. yüzyılın en önemli çevresel sorunu haline gelmiştir. Gelinen noktada endüstriler, çevreye verdikleri zararı kısa vadede en aza indirmek ve uzun vadede sıfırlamak için çözüm önerileri geliştirmeye başlamıştır. Özellikle yeşil teknolojilerin endüstriyel uygulamalarda yer edinmesi için yürütülen ileri mühendislik çalışmaları ve buluşlar uluslararası ölçekte daha yeşil bir ekonomik sistemin kurulabileceğine yönelik önemli bir farkındalık oluşturmuştur.

Denizcilik endüstrisinin faaliyetlerini sadece iktisadi fayda üzerine kurgulaması denizlerde ve okyanuslarda önemli ekolojik tahribatlara yol açmış ve nihayetinde deniz ekosistemi

17 İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, cengiz.toraman@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8601-5542

18 elifulucenk@outlook.com, ORCID: 0000 0001 6545 6621

üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu olumsuz gidişatı durdurabilmek amacıyla denizcilik endüstrisini hedef alan yeni *"çevreci kurallar"* kabul edilmiştir. Ancak deniz kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak üzere kabul edilen yeni uluslararası deniz kuralları, endüstri katılımcılarının maliyetlerini olumsuz etkilemiş ve kritik düzeyde maliyet artışlarına neden olmuştur. Bu bağlamda çevresel bir bakış açısıyla, mavi ekonomiye finansman sağlamaya yönelik, genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu özelde ise yalnızca denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarına odaklanan yeni finansal araçlar geliştirme çabaları hız kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, mavi ekonomiyi finanse etmek üzere geliştirilmiş mavi tahvil finansal aracıyla uyum gösteren ancak İslami finans ilkelerini esas alan *"mavi sukuk"* uygulamasının önerisinin tanıtılmasıdır. Bu bağlamda çalışmada önce, İslam dininde çevresel meselelere gösterilen hassasiyet incelenmiş, sonra çevresel yatırım ve çevresel diğer harcamaların finansmanı için geliştirilen yeşil finansman yaklaşımı açıklanmış daha sonra ise genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu, özelde denizcilik endüstrisini finans etmek için öne sürülen mavi sukuk finansal aracı anlatılmıştır.

2. İSLAM'DA ÇEVRE KONUSU

İslamiyet, çevresel bilincin gelişmesi ve toplumların çevre konusunda eğitilmesi gibi hususlarda, gerek Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim gerekse Hadis-i Şeriflerle de sabit olduğu üzere, yegâne din olmuştur. Dünya nüfusunun yaklaşık %25'ini oluşturan Müslüman kesimin, İslamiyet'in çevre hassasiyetini özümsemesi ve aksiyoner bir şekilde yaşaması sürdürülebilir çevre ve ekolojik dengenin korunması için yürütülen küresel ölçekli bir mücadele hareketleri üzerinde katalizör etkisi yapacaktır. Her ne kadar insan olmanın bir gereği olarak Allah'ın (CC) bizlere bahşettiği nimetlerden istifade ederken, doğaya ve çevreye karşı duyarlı olmak etik bir hassasiyet olsa da İslamiyet'in iki temel kaynağı olan Kur'an ve Hadis, çevreye saygı ve doğal kaynakla-

rın kullanımını dini bir sorumluluk haline getirerek konuyu çok daha ileri noktalara taşımıştır. Nitekim, Rahman Suresinin 7. ve 8. Ayetlerinde Allah (CC) şöyle buyurur: "Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız!". Abdullah b. Amr'dan (r.a.) rivayet bir hadis-i şeriflerinde, Resûlullah (SAV), bir gün Sa'd b. Ebû Vakkâs abdest alırken onun yanına uğramıştı. "Bu ne israf?" buyurdu. Sa'd, **"**Abdestte de mi israf olur?" diye sorunca Resûlullah (SAV), "Evet, akan bir nehirde bile olsan (israf olur)." diye cevap verdi (İbn Mâce, Tahâret, 48).

Asr-ı Saadetten bugüne, yaklaşık 1450 yıllık süreçte, çevreye olan duyarlılık, bitki ve hayvanların korunması, eza verilmemesi gibi faaliyetlerin ahlaki bir bilincinde ötesinde bireylerin ve toplumun üzerine farz olduğu söylenmiştir (Kaya, 2016: 84). Dolayısıyla, çevresel meselelerde Müslümanlar arasında yapılacak iş birliği; dünyanın çevresel felaketlerden kurtulmasına çok önemli katkıda bulunacaktır. (Ekinci, 2018: 129).

İslamiyet, Müslümanların günlük yaşam ve ekonomik uygulamalarına yön veren kural ve kaidelere sahiptir. İslamiyet'te Müslümanlar için getirilen yasaklar; toplumsal iyileştirme, refah ve adaletin temin edilmesini amaçlamaktadır. İslamiyet'te *"wasatiyyah ilkesi"* gereği doğal denge korunmalı ve israftan kaçınılmalıdır. İslam, usulsüzlük ve düzensizliği teşvik eden uygulamalar ile faiz, tefecilik gibi belirsizlik ve aldatıcılık içeren etik dışı işlemlerden uzak durulmasını emretmiştir (Liu & Lai 2021:1898). İslami açıdan bir kavram incelenirken, bu kavramı; Kur'an-ı Kerim'de bildirilen ayetler ve hadisler kapsamında değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda çalışmada, İslam ve çevre arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için, İslamiyet'in çevresel meselelere getirdiği yaklaşımı açıklayan ayetler ve hadisler aktarılmıştır.

- *"Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık* (Kamer Suresi /49. Ayet).
- *Yeri de yaydık, ona sabit dağlar yerleştirdik ve orada ölçülü (bir biçimde) her şeyi bitirdik."* (Hicr Suresi/19. Ayet)

- *"Göğü yükseltti ve mizanı koydu. Sakın dengeyi bozmayın."* (Rahman Suresi/ 7-8. Ayet)
- *"İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor."* (Rum Suresi 30/41)
- *"Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim şartları yarattık."* (Kamer Suresi / 19-20. Ayetler)
- *"Kim bir ağaç diker ve meyve verinceye kadar muhafaza ve büyümesi için ilgisini devam ettirirse, meyvesinden elde edilen her istifade bir sadakadır ve dikenin hesabına yazılır. "* (Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 61, 374)
- *"Lânete sebep olan şu üç şeyi yapmaktan; su kaynaklarına, yol ortasına ve gölgelik yerlere abdest bozmaktan sakının."* (Ebû Dâvûd, Tahâret, 14)
- *"Birinizin elinde bir fidan varken kıyamet kopuyor olsa bile derhal onu diksin!"* (İbn Hanbel, III, 184).

Yukarıda bazı örnekleri verilen çevreyle ilgili ayet ve hadislerde; Allah'ın (CC) evrene has bir düzen yarattığı ve insanlığın bu düzen ve dengenin bozulmaması için çabalaması gerektiği bildirilmiştir. İslam inancında çevresel duyarlılık Müslümana atanmış temel bir görev ve dini bir vecibedir. Dolayısıyla, Müslüman toplumlar inançları gereği faaliyetlerini çevresel hassasiyet gösteren temelinde icra etmek durumundadırlar. Öte yandan İslam inancında çevre, yalnızca yaşayan neslin hizmetine verilmemiş, ayrıca geçmiş ve gelecek tüm canlı türlerine bir lütuf olarak bahşedilmiştir (Ekinci, 2018: 133). Böylece İslamiyet, ekonomik düzen ve finansal sistem üzerinde çevresel sürdürülebilirliği vurgulayarak önemli bir etki oluşturmuştur. İslamiyet ekonomik birimlere, sürdürülebilir ve verimli iktisadi sınırlar içinde insanlığın ihtiyacını karşılamayı telkin etmektedir. Bu sebeple İslam âlimleri; iklim değişikliği ve çevresel tah-

ribat gibi meselelere İslami finans yaklaşımlarıyla katkıda bulunulabileceği yönünde görüş bildirmiştir (Obaidullah, 2017). Bu bağlamda İslami finansın çalışma alanları arasında, insan ve çevrenin gelişimine katkı sağlayan yatırımlar yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla çevresel bilincin hâkim olduğu yeşil teknoloji ve yatırımların finansmanında İslami finans araçları etkili bir çözüm yolu olabilecektir.

3. YEŞİL FİNANSMAN YAKLAŞIMI

Finansal sisteme çevresel sorunlar ve etik kaygıları dâhil eden yeşil finansman, çok yönlü bir oluşumun parçasıdır. Yeşil finansman yaklaşımı ilk olarak 1990'lı yılların başında öne sürülmüş ve 2000'li yıllarda gelişimi büyük bir ivme kazanmıştır. Yeşil finansman; sera gazı emisyonlarını azaltan ve yeşil büyüme hareketine finansal destek sunan etkileyici bir çözüm yoludur. Literatürde yeşil finansmana yönelik genel kabul gören bir tanıma rastlanılmamıştır. Ancak yeşil finansman amacına hizmet eden paralel yaklaşımlar bulunmaktadır. Uluslararası ölçekte yeşil büyüme için öne sürülen ve yeşil finansman ile ilişkili diğer tanımlar; "çevresel finans, karbon finansmanı ve iklim finansmanı" olarak ele alınabilir (Noh, 2018: 3). Yeşil finansman genel olarak, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve diğer çevre kirliliklerinin azaltılmasıyla ilgili endüstriyel ve ekonomik gelişmelere odaklanır ve hava kirliliği, su kirliliği, su kaynaklarının kuruması, endüstriyel tıbbı atıkların uygunsuz şekilde bertaraf edilmesinin önlenmesi, yeşil alan kaybı ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevresel düzenin bozulduğu alanlarda iyileştirici yatırımların finanse edilmesini amaçlar. Yeşil finansman, kaynak israfı ve çevresel verimliliği esas aldığı için küresel yoksulluğun azaltılmasında sürdürülebilir kalkınmaya da katkıda bulunur (Chowdhury, vd., 2013: 104 – 105).

Yeşil finansman yaklaşımının uygulanabileceği başlıca yeşil endüstri alanları aşağıdaki tabloda ele alınmıştır.

Tablo1. Yeşil Yatırım Alanları ve İçeriği

Yeşil Alanlar	*Tanımlama*
Yenilenebilir Enerji	Yenilenebilir enerji doğal kaynaklardan elde edilen veya insani bir zaman ölçeğinde doğal olarak yenilenen bir kaynaktan gelir. Yenilenebilir enerjiler; güneş, rüzgâr, jeotermal, gelgit, dalga, hidroelektrik ve biokütle gücü olarak ifade edilebilir.
Enerji Dağıtımı	Yeşil enerji dağıtımı, yenilenebilir enerjinin ana şebekeye, dağıtılmış üretime, mikro şebekelere (ana şebekeden ayrı olarak çalışan) ve enerji kullanımındaki değişiklikleri algılayan ve tepki veren akıllı şebekelere entegrasyonuna odaklanma eğilimindedir.
Enerji Depolama	Yenilenebilir enerji depolama, yenilenebilir kaynakların kullanımında ve verimliliğinde artış sağlamanın en etkili yoludur. Mekanik depolamayı (örneğin pompalanan su), pilleri ve termal enerji depolamayı içerebilir.
Emisyon Azaltma ve Karbon Dengeleme	Emisyon azaltma teknolojileri; enerji üretimi, nakliye ve endüstriyel süreçler tarafından üretilen karbondioksit emisyonlarını azaltmayı hedeflemektedir. Karbon dengeleme ise, emisyonların giderilmesi, emisyondan kaçınma ve emisyon yakalama olmak üzere gerçekleşir (https://temizenerji.org/ (05.04.2022). • **Emisyonların giderilmesi** – Bu projeler, genellikle karbonun doğal emicileri olan ağaçların veya tropik bölgelerdeki sulak alanlarda yetişen mangrovların dikilmesi yoluyla aktif olarak karbonu ortadan kaldırır veya tecrit eder. • **Emisyonlardan kaçınma** – Bu projeler, atmosfere salınacak olan sera gazı emisyonlarını önler. Örneğin, doğanın korunması, yenilenebilir enerjilerle üretim yapılması. • **Emisyon yakalama** – Doğaya dayalı olmasa da emisyonların giderilmesine benzer. Örneğin, atık sulardan veya çöplüklerden metan yakalamak.
Enerji Verimliliği	Enerji verimliliği, bir ürün veya hizmeti elde etmek üzere gerekli enerji miktarını azaltmaktır. Genellikle binalara (evsel, ticari ve endüstriyel), ev aletlerine ve araçlara uygulanır.
Yeşil İnşaat(Yeşil Binalar)	Yeşil binalar enerji verimli, kaynak ve su kullanımını en aza indirecek, biyolojik çeşitliliği teşvik edecek ve sağlıklı bir iç ortam sağlayacak şekilde tasarlanır, inşa edilir ve kullanılır.

Yeşil Taşımacılık	Yeşil taşımacılık, karbon emisyonlarını ve diğer zararlı sera gazı emisyonlarını minimize eder, yenilenebilir enerji kullanır, enerji açısından verimlidir ve sürdürülebilir toplulukları destekler. Terim, toplu taşıma sistemleri ile altyapısına ve ayrıca özel araçlara atıfta bulunabilir.
Su Tasarrufu	Su tasarrufu, tatlı su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde yönetmeyi ve yakınlardaki göller, nehirler ve yerel su havzalarında su kirliliğini önlemeyi amaçlar.
Kirlilik Kontrolü	Kirlilik kontrolü, hava, su ve toprak dâhil olmak üzere çevreye zararlı maddelerin salınımını azaltmayı veya önlemeyi amaçlar. Kirlilik, ayrıca plastik kirliliği ve termal kirliliği de içermektedir.
Atık Azaltma ve Yönetimi	Atık azaltma, kaynak verimliliği ve kaynağın yeniden kullanımı dahil olmak üzere bireyler, haneler ve kuruluşlar tarafından üretilen atık miktarını en aza indirmeyi amaçlar. Atık yönetimi, atıkların toplanması, işlenmesi, geri dönüştürülmesi, yeniden işlenmesi ve bertaraf edilmesini içerir.
Biyoçeşitlilik ve Habitatı Koruma	Biyoçeşitlilik koruması, çevredeki tüm ekosistemleri, türleri ve gen havuzlarını - dünyadaki tüm yaşam çeşitliliğini - korumayı amaçlar. Habitatı koruma, bu bitki ve hayvanları besleyen doğal ortamları korumayı amaçlar.
Ağaçlandırma/Yeniden Ağaçlandırma	Ağaçlandırma, önceden var olmayan ormanların kurulması anlamına gelirken, yeniden ağaçlandırma, ormanların daha önce var oldukları yerlerde doğrudan dikim veya doğal büyüme yoluyla yeniden kurulması anlamına gelir.

Kaynak: The Green Qualifications Workbook, bt. : 11 - 12

Çevresel faydalara odaklanan yeşil finansman yaklaşımının başlıca amaçları aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Ağırman & Osman, 2019: 245 – 246)

- Çevresel faydalara odaklanan projeleri finanse etmek,
- İklim değişikliğini engelleyen veya iklim hareketine katkıda bulunan projelere katkıda bulunmak,
- İklim değişikliğinden kaynaklı negatif etkileri azaltmaya yönelik finansal girişimleri desteklemektir.

Yeşil projelerin yatırımında etkili olan yeşil finansman modelleri, modern finans kapsamında *"yeşil krediler, hisse senetleri ve endeks fonlar, yeşil seküritizasyon ve yeşil tahvil"* araçlarından oluşmaktadır. Anılan bu yeşil finansal araçlar aşağıda kısaca belirtilmiştir:

- *Yeşil Krediler:* Kredi kullandıran kuruluşların belirlediği; çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik tahribatların azaltılmasına yönelik geliştirilen yatırım projelerini finanse etmesi yönüyle diğer kredi türlerinden ayrılmaktadır (Turguttopbaş, 2020: 273).
- *Yeşil Tahviller:* İklimle ilişkili veya yeşil projelerin finanse edilmesi için ihraç edilen tahviller geleneksel tahvillere getiri yönüyle benzemektedir. Yeşil tahvilin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar, *"Fonun Kullanım Koşulları, Proje Değerlendirme ve Seçme Süreci, Gelir Yönetimi ve Raporlamadan*" oluşur (Menteşe, 2021: 100).
- *Hisse Senedi ve Endeks Fonlar:* Finansal piyasa katılımcılarından bazıları fonlarını, kurumsal özellikleri gereği temiz enerji, enerji verimliliği ve düşük emisyonlu faaliyet alanlarına destek olan halka açık şirketlere ortak olmak amacıyla kullanabilir. Ayrıca katılımcılar, fonlarını oluşturdukları portföyde de değerlendirebilirler. Bu kapsam oluşturulan endeks fonları, finansal piyasa katılımcıları için yatırım aracı özelliği gösterir. Uluslararası finansal piyasalarda yeşil endeks/temiz endeks adı verilen bu yatırım araçları geniş bir uygulama alanı bulmaktadır (Turguttopbaş, 2020: 274).
- *Yeşil Seküritizasyon (Yeşil Menkul Kıymetleştirme):* Yeşil menkul kıymetleştirme, yatırımcıların varlıklardan sağladığı kazanımlarının, altta yatan küçük karbon içerikli varlıkların nakit akışlarından çekilmesini içermesi yönüyle konvansiyonel menkul kıymetleştirmeden ayrılmaktadır (Erdoğan, 2021: 34).

İslami finansın çevresel yatırımların finansmanı için geliştirdiği yaklaşımın bir yansıması olarak yeşil sukuk finansal aracı, genelde konvansiyonel sukukun ilke ve özelliklerine sahip, özelde ise çevresel meselelere odaklanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada önce yeşil sukukun temelini oluşturan konvansiyonel sukuk ihracı tanıtılmıştır.

4. SUKUK

Sukuk, Arapça'da bono veya sertifika anlamına gelen *"Sakk"* olarak tanımlanmaktadır. Finansal piyasalarda, yatırımla ilgili ve şeriat esaslı menkul kıymetler, *"sukuk"* adıyla ihraç edilmektedir (Munir, vd., 2020: 141). Sukuk, Kamu Gözetim Kurumu Faizsiz Finans Muhasebe Standardı 34 Sukuk Sahipleri İçin Finansal Raporlama'da (FFMS 34) *"Maddi varlıkların, kullanım haklarının ve hizmetlerin veya belli projelerin ve özel yatırım faaliyetlerinin sahipliğine ilişkin bölünmemiş payları temsil eden eşit değere sahip sertifikalardır. Bu tür özel yatırım faaliyeti bu Standartta iş olarak ifade edilmektedir. Sukuk dayanak varlıkların ve işin niteliğinin yanı sıra esas sözleşmenin ya da anlaşmanın niteliğine göre ticari nitelikte olabilir veya olmayabilir."* şeklinde ele alınmıştır (FFMS 34, md. 3).

Sukuk, konvansiyonel tahvillere alternatif bir İslami finansal araç olarak piyasaya sürülmüştür. Prensip olarak sukuk, sekürizasyon için bir araya toplanan belirlenmiş varlıkların taşıdığı temel özellikleri gereği konvasiyonel tahvillerden ayrışmaktadır. Sukuka konu olan yatırımlar, Şeriat esaslarıyla uyumlu olmalıdır. Sukuk ihracında, riskten korunma yöntemlerinin kullanılması ve Şeriat'ı ihlal etmeyen tedbirlerin alınmasıyla sukuk yatırımcılarının korunması amaçlanır (Abdelrahman, 2019: 3). Dolayısıyla İslami finans araçlarının finanse edeceği yatırım alanlarında İslam dinin esasları gereği bazı kısıtlamalar ve yasaklar yer almaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır (Tariq, 2004: 9).

- Etik dışı ürün imalatı ve satışı,
- Faiz/Riba içerikli bir kredi sözleşmesinden gelir elde edilmesi,

- Faiz karşılığı borçlarda yeniden yapılandırma işlemi,
- Garar[19] içerikli sözleşmeler kurulması,
- Kumar ve şans oyunları,
- İskonto edilmiş borç sözleşmelerinin alım veya satımı,
- Vadeli döviz işlemleri

İslami esaslarla uyumlu olarak ihraç edilen sukuku diğer finansal araçlardan ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar (Tekneoğlu, 2015: 36 – 37):

- Sukuk, İslami esaslarla uyumlu yatırımlar için ihraç edilebilir.
- Sukuk, aracı kurumlar tarafından ihraç edilir.
- Sukuk yatırımcıları, dayanak varlık ve haklardan elde edilen gelirler üzerinde payları oranında hak sahibidir.
- Sukuk itfa edilinceye kadar ihraca dayanak varlık ve haklar teminat amacı dışında tasarruf edilemez, rehin edilemez ve üçüncü kişilere teminat gösterilemez.
- Sukuk itfa edilinceye kadar, dayanak varlık ve haklar kamu alacaklarıyla ilgili dahi olsa haczedilememektedir. Ayrıca yine bu varlık ve haklar iflas masasına dâhil edilememektedir.
- Dayanak varlık ve haklar, vade sonunda kaynak kuruluş veya üçüncü kişilere satılır ve sukukun satış bedelleri, sukuk sertifikası yatırımcılarının payları oranında ödenmektedir.

Sukuk ihracı ilk kez Malezya Merkez Bankası tarafından 1983 yılında gerçekleşmiştir (Alvi, 2008: 4). Sukuk, 6-11 Şubat 1988 tarih İslam Konferansı Teşkilatı Fıkıh Akademisi kararında *"herhangi bir bireyin mülkiyetinde bulunan bir varlık yazılı bir kıymetli senet ile temsil edilebilir ve bu senetler de piyasa fiyatına uygun satılabilir"* şeklinde yer almıştır. Sukuk ihracı özel kesimde ise ilk kez Malez-

---

19 Garar: Belirsizlik, tehlike, şans veya risk anlamına gelmektedir.

ya'da 1990 yılında ve dolar cinsinden değeri 30 milyon $ olarak gerçekleşmiştir. Malezya'daki ilk uygulamalardan sonra başta İslami ülkeler olmak üzere diğer ülkelerde sukuk ihraçları devam etmiştir. Sukuk; ikincil piyasada ilk kez 2000 yılında Bahreyn'de, devlet düzeyinde Katar Global Sukuk 2003'te 700 milyon $ ve 1.6 milyar$ sukuk Dubai Sivil Havacılık otoritesi tarafından ihraç edilmiştir (Islamic Financial Market – IFM, 2011: 4 ; Orhan, 2018: 24).[20] İlk ihracından itibaren yatırımcıları tarafından güvenilir bir finansal araç olarak kabul edilen sukuk, uluslararası piyasalarda işlem görmeye başlamıştır. Gelinen noktada Dünya sukuk ihraç hacmi yıllar itibariyle aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil: 1. Küresel Sukuk İhracı (Ocak 2001 – Aralık 2020)

Toplam Küresel Sukuk İhracı 1,42 Trilyon $

Kaynak: IIFM, 2021: 27

Uluslararası sukuk piyasasında; 2020 yılında, 174.641 milyar $ ihraç gerçekleşmiş olup bu değer bugüne kadarki en yüksek yıllık sukuk ihracına tekabül etmektedir. 2020 yılı ihraç değeri, bir önceki yıla göre (145.702 milyar $) yaklaşık %19.84 daha fazladır. İhraç hacmindeki bu artış, sukuk piyasası için olumlu bir gelişmedir. 2020 yılı ihraç hacmi esas olarak, Asya, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi, Afrika ve diğer yargı bölgelerinde

20 IIFM, (2011) Sukuk Raporu. (https://www.iifm.net/sukuk-reports) Eklenmeli.

devlet sukuk ihracı nedeniyle önemli bir artış kaydetmiştir. Öte yandan Endonezya, BAE, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi devletlerin sukuk piyasasında payı önemli derecede artmış olmasına rağmen, Malezya sukuk piyasasının lideri olmaya devam etmektedir (IIFM, 2021: 27 – 28).

Son yıllarda uluslararası piyasa katılımcılarının rağbet gösterdiği konvansiyonel sukukun çevresel sürdürülebilirliğin finansmanında sağlayacağı potansiyel katkılar değerlendirilmiş ve gelinen noktada konvansiyonel sukuk ilkeleriyle uyumlu ancak çevresel projelerin finansmanına özgü ihraç edilen *"yeşil sukuk finansal aracı"* geliştirilmiştir.

5. YEŞİL SUKUK

Modern yeşil finansman modellerinin İslami finans anlayışına uyumlu şekli olarak geliştirilen *"yeşil sukuk"* ilk kez 2017 yılında Tadau Energy tarafından Malezya'da ihraç edilmiştir. Tadau Energy, 50 megawatlık bir güneş enerjisi santralini finanse etmek için 2-16 yıl arasında toplam 250 milyon MYR değerindeki ilk yeşil sukuk ihracını gerçekleştirmiştir (Saraç ve Karabulut, 2021: 32).

Yeşil sukuk, iklim değişikliğini ve çevresel sürdürülebilirliği düzeltmeye yönelik sarf edilen finansal bir çabanın ürünüdür (Munir, vd., 2020: 142). Yeşil sukuk ihracında dikkat edilmesi gereken iki temel husus bulunmaktadır. Bunlar (Abubakar ve Handayani, 2019: 984):

- Şeriat ve sürdürülebilir mali ilkeler ile uyumlu olmalı,
- Finanse edilen altyapı projeleri; çevresel, sosyal ve yeşil yatırımlara katkı sağlamalıdır.

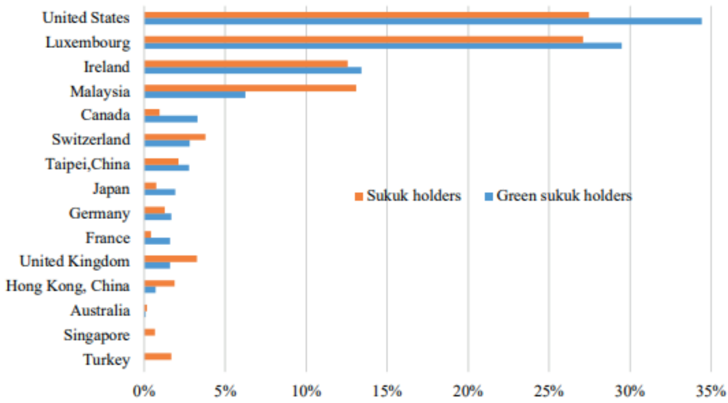
Dolayısıyla yeşil sukuk ihracıyla toplanan fonların mevcut veya yeni yeşil projelere aktarılması gerekmektedir. Yeşil sukuk ihracıyla finanse edilecek yeşil projeler aşağıdaki gibi sıralanabilir (https://www.climatebonds.net (04.03.2022)):

- Biyogaz tesisleri yatırımları,

- Devlet yeşil ödemesini/sübvansiyonunun finansmanı,
- Elektrikli araçlar ve altyapı, hafif raylı sistem yatırımları,
- Güneş parkları yatırımları,
- Enerji verimliliği sağlamaya yönelik yatırımlar,
- Rüzgâr enerjisiyle ilgili yatırımlar,
- Yenilenebilir iletim ve altyapı yatırımlarının finansmanında yeşil sukuk ihraç edilebilir.

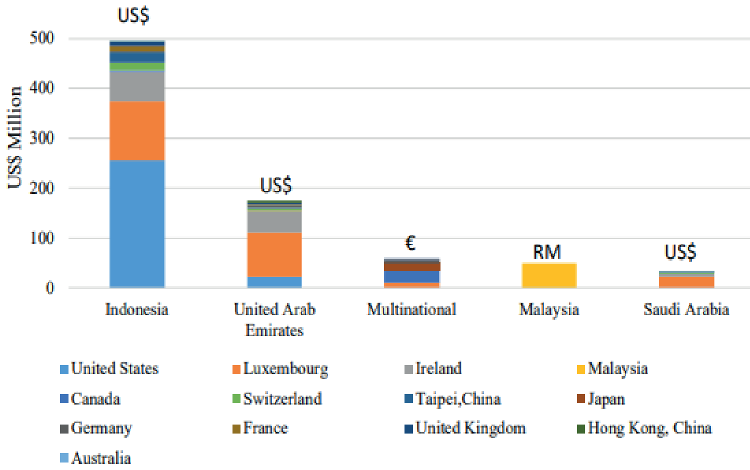
Yatırımcı ülkelere göre konvansiyonel ve yeşil sukuk talepleri 2014 – 2020 yılları arası aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Şekil 2. Ülkelerin Geleneksel ve Yeşil Sukuk Talepleri

Kaynak: Azhgaliyeva, 2021: 5

Şekil 3. Yeşil Sukuk İhracı Gerçekleştiren Ülkeler ve Yatırımcı Ülkeler

Kaynak: Azhgaliyeva, 2021: 6

Uygulamada, yeşil sukuk ve yeşil tahvil ihraçlarında ilkesel olarak, gönüllülük esasına göre oluşturulan *Uluslararası Sermaye Piyasaları Birliği'nin Yeşil Tahvil Prensipleri ile İklim Tahvil Girişimi'nin (International Capital Markets Association's Green Bond Principles – ICMA)* yeşil sertifikasyon yaklaşımı benimsenmektedir. Öte yandan uluslararası piyasalarda kabul görebilecek yeşil sukuk standartları da yer almaktadır. Malezya Menkul Kıymet Komisyonu'nun, yeşil sukuk uygulamasını da içerecek şekilde güncellediği SRI Sukuk Standartları bu kapsamda değerlendirilebilir. Uluslararası işlemlerde, yeşil tahvil standartları, yeşil sukuk uygulamalarına bir çerçeve oluşturmuştur (Saraç & Karabulut, 2021: 43).

Uluslararası piyasalarda yeşil sukuk ihracı, çevre ve İslami finans arasında yeni bir bağlantı kurmaya katkıda bulunmuş ve bu yaklaşım, benzer amaçlarla ancak tek bir endüstrinin hedef alındığı, yeni bir finansal araç ihracıyla ilgili değerlendirme çalışmalarının başlamasında etkili olmuştur.

Bu çalışmaların referans aldığı bir diğer finansal araç ise finansal piyasaların en yeni araçlarından biri olan *"mavi tahvil ihracıdır."*

6. MAVİ TAHVİL

Dünyanın en büyük ekosistemi olan denizler ve okyanuslar, yeryüzünde alınan her bir nefes için gezegenin akciğeri olarak tasvir edilir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı için besin kaynağı sağlayan su kaynakları, küresel açıdan biyoçeşitliliğin %80'ine ev sahipliği yapmaktadır. Denizcilik endüstrisini oluşturan; denizyolu taşımacılığı, su ürünleri yetiştiriciliği ve kıyı deniz turizmi gibi sektörlerin devamlılığı, denizlerin ve okyanusların sürdürülebilirliğinin korunmasına bağlılık göstermektedir. Dünyanın en büyük 7. ekonomisine eşdeğer ve ekonomik değerinin 2,5 trilyon USD olduğu tahmin edilen mavi ekonomi, yeni bir fırsat ve refah kaynağı olarak yatırımcılar, sigorta kuruluşları, bankalar ve politika yapıcılar açısından vazgeçilmez bir önem arz etmektedir (https://www.unepfi.org/ (04.04.2022)).

Mavi ekonominin 2010 yılına kıyasla, 2030 yılına dek 2 kat artış göstererek 40 milyon istihdama ve 3 trilyon USD bir ekonomik değere yükseleceği öngörülmektedir (https://www.ifc.org (04.04.2022)). Mavi ekonominin temel kaynağını oluşturan denizler ve okyanuslara olan ilginin gittikçe artış göstermesi, nihayetinde kaynakların sürdürülebilirliği üzerinde de büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu gelişmeler deniz ve okyanusların sürdürülebilirliği üzerine disiplinlerarası çözüm arayışları tetiklemiştir.

Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri; sürdürülebilir okyanus ekonomisini finanse etmek üzere banka, sigorta ve yatırım kuruluşlarına yepyeni bir çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda çerçeve yaklaşım; AB Komisyonu, WWF, Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Avrupa Yatırım Bankası, tarafından 2017'de geliştirilmiştir. Sürdürülebilir Finans Konusunda Üst Düzey Uzman Grubu, 2018 yılında sunduğu nihai raporunda; finansal sistemde ilgili kesimlerin bu ilkeleri benimsemesi ve

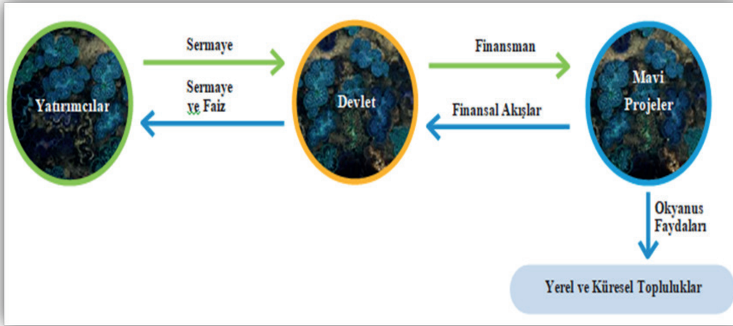
uygulaması yönünde tavsiye bildirmiştir. Özel ve kamu finans kurumları ile istişare içinde detaylandırılan bu ilkeler (https://ec.europa.eu (04.04.2022));

- Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve özellikle suyun altındaki yaşam uygulanmasını teşvik etmek,
- Sorumlu yatırım için mevcut çerçeveleri kopyalamaktan kaçınırken okyanusa özel standartlar belirlemek ve
- Uluslararası Finans Kurumu Performans Standartları (International Finance Corporation (IFC) - Performance Standards) ile Avrupa Yatırım Bankası Çevresel ve Sosyal İlke ve Standartlarına (European Investment Bank (EIB) - Environmental and Social Principles and Standards.) uyum sağlamakla ilgili genel konu başlıklarından oluşmaktadır.

Su kaynaklarına çevresel açıdan katkı sağlamak ve mavi ekonomiyi geliştirmek için kullanılabilecek politika araçlarından birisi de mavi finansman yaklaşımı bağlamında mavi tahvillerdir. Yeşil tahvillerle benzer amaçlar taşıyan mavi tahviller, yatırım finansmanı için yeni bir alternatif oluşturmaktadır (Maulana, vd. 2021: 38). Deniz ve okyanusların sürdürülebilirliğini sağlamak için yenilikçi finansal çözümler gerekmektedir. Bu bağlamda mavi finans yaklaşımı ve bilhassa *"mavi tahvil ihracı"* su kaynaklarının keşfedilmemiş potansiyellerini ortaya çıkarmaya ve aynı zamanda denizel ortamı korumaya çevresel ve ekonomik açıdan önemli bir katkı sağlamaktadır. Mavi tahvillerin yeşil tahvillerden ayrıldığı en temel nokta, mavi tahvil ihracından elde edilen gelirin, okyanus tabanlı projeler veya mavi ekonomiyi korumak üzere kullanılmasıdır (Clifford Chance, 2019: 2).

Mavi tahviller hükümetler, bankalar veya şirketler tarafından ihraç edilebilmektedir. Mavi tahvil ihraççısının ana para ve faiz ödemelerini yapabilecek gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir (Asian Development Bank, 2021: 1).

Şekil 4. Mavi Finansman Uygulaması

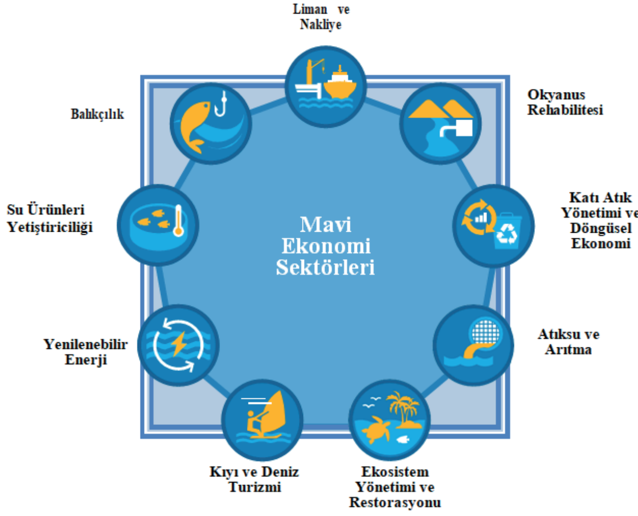
Kaynak: (Asian Development Bank, 2021: 1)

Diğer tüm tematik tahvillerde olduğu gibi (yeşil, iklim, sosyal, sürdürülebilirlik tahvilleri) mavi tahvilleri de tanımlamak ve hangi projelerin finansmanına uygun olduğunu değerlendirmek için ilkesel bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir (Asian Development Bank, 2021: 2). ICMA'nın yayımladığı *"Yeşil Tahvil İlkeleri"* bu kapsamda bir çerçeve oluşturmuştur. Mavi tahviller ve mavi krediler, yalnızca okyanus dostu projeler ve temiz su kaynaklarının korunması için fon tahsis eden yenilikçi finansman araçlarıdır. İlk olarak, Mart 2018'de "Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri"nin geliştirilmesi için gerekli çalışmalar başlatılmıştır. Bu ilkeler, okyanuslardaki plastik kirliliği ele almanın ötesinde bir bakış açısıyla, IFC Performans Standartları gibi Çevresel ve Risk Yönetim uygulamalarıyla uyumlu bir şekilde okyanusların, denizlerin ve deniz kaynaklarının sürdürülebilir korunması ve kullanımına odaklanarak geliştirilmiştir. Ocak 2022 döneminde, International Finance Corporation (IFC) tarafından hazırlanan *"Mavi Finans Yönergeleri (Guidelines for Blue Finance)"*; Yeşil Tahvil İlkeleri (ICMA – Green Bonds Principles) ile Yeşil Kredi İlkeleri (Loan Market Association – LMA Green Loan Principles) ve yeşil tahviller ve yeşil krediler bağlamında, IFC'nin Mavi Finans Uygulaması'na

rehberlik sağlamak amacıyla "Etki Raporlaması" için ICMA El Kitabı dâhil olmak üzere ilgili kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. Mavi Finans Yönergeleri; Yeşil Tahvil İlkeleri ve Yeşil Kredi İlkeleri ile uyumlu olarak, IFC'nin mavi ekonomiyi desteklemeye yönelik yatırımlarına rehberlik edecek uygun mavi proje kategorilerini tanımlamıştır. Bunlar; "*su arzı, su arıtması, okyanus dostu ve su dostu ürünler, okyanus dostu kimyasallar, sürdürülebilir nakliye ve liman lojistiği sektörleri, balıkçılık, su ürünleri yetiştiriciliği ve deniz ürünleri değer zinciri, deniz ekosistemi restorasyonu, sürdürülebilir deniz turizm hizmetleri, yenilenebilir enerji üretimi*" olarak sıralanmıştır (IFC, 2022).

Center for International Climate Research (CICERO) Yeşilin Tonları (CICERO Shades of Green) tarafından yayımlanan İkinci Taraf Görüşü ile Yeşil ve Mavi Tahvil Çerçevesi geliştirmiştir. ADB Çerçevesi, ICMA'nın Yeşil Tahvil İlkeleri ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans Girişimi'nin Sürdürülebilir Mavi Ekonomi Finansman İlkeleri ile uyumlu olarak geliştirilmiştir. Ayrıca ADB; hükümetlere, yatırımcıların proje seçiminde güven duyması ve şeffaf bir ortamın oluşması için mavi tahvil ihracıyla ilgili kendi çerçevelerini geliştirme imkânı da sunmaktadır. Raporda yayımlanan başlıca sektörler aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Asian Development Bank, 2021: 2).

Şekil 5. Mavi Ekonomi Sektörleri

Kaynak: (Asian Development Bank, 2021: 2)

Mavi tahvil ihracındaki amaç, başta çevresel fayda sağlayan projelere olmak üzere mavi ekonominin yatırım ihtiyaçları için gerekli olan finansmanın temin edilmesidir (Hanna, 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Bu bağlamda, ADB'nin sınıflamasıyla uyumlu olarak, denizlerde yenilebilir enerji yatırımları, balıkçılık sektörünün yeniden yapılanması veya denizcilik endüstrisinde sera gazı emisyonlarıyla mücadelede mavi finansal araçlar etkili bir çözüm yolu olabilecektir. Nitekim, 2018 yılında Seyşeller, Dünya Bankası'nın katkılarıyla dünyanın ilk mavi tahvilini ihraç etmiş ve Seyşeller'in piyasaya sürdüğü mavi tahvil, balıkçılık sektöründe iyileştirmeler, mevcut deniz koruma alanlarının geliştirilmesi ve mavi ekonominin gelişimiyle ilgili diğer ihtiyaç alanlarının finansmanında kullanılmıştır (Roth, vd., 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Seyşeller'den sonra birçok finans kuruluşu mavi tahvil ihracı gerçekleştirmiştir. Nordic Investment Bank, su kaynakları yönetimi ve koruma programları için 2 milyar İsveç Kronu (213 milyon $) değerinde İskan-

dinav-Baltık Mavi Tahvilini Ocak 2019'da piyasaya sürmüştür. 2019 Nisan ayında ise Morgan Stanley ve Dünya Bankası, dünya deniz enkazı sorununu çözmek için 10 milyon $ değerinde mavi tahvil ihraç etmiştir (Nugraha, 2019; Maulana, vd. 2021: 38). Mavi tahvil piyasasındaki bu gelişmeler ise, finansal sistemde çevre finansmanına katkıda bulunmak üzere ihraç edilen yeşil tahvil ve yeşil sukuk yaklaşımlarının gelişim evrelerini anımsatmaktadır. Başka bir ifadeyle mavi tahvil piyasasındaki gelişmeler, yeşil sukuk ile aynı aşamaları takip eden ve deniz ile okyanus ekosistemlerine hitap eden "mavi sukuk" ihracının değerlendirilmesiyle ilgili akademik çalışmaları da beraberinde getirmiştir.

7. İSLAMİ FİNANS'A YENİ BİR ÖNERİ: MAVİ SUKUK

Mavi tahvil piyasasındaki gelişmeler; İslami finans için *"mavi sukuk"* ihracının değerlendirilmesiyle ilgili yeni bir farkındalık oluşturmuştur (Shahzad, 2020; Maulana, vd. 2021: 38). Denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında mavi tahvile yeni bir finansal alternatif olarak; İslami esaslarla uyumlu ve faiz hassasiyeti taşıyan mavi sukuk ihracı etkili bir çözüm yolu olabilecektir.

Mavi ekonominin özünü ekosistem yanlısı faaliyetler oluşturmaktadır. Mavi ekonomiyi optimize etmek için toplumların refahı, enerji güvenliği ve gelecek yıllardaki beslenme kaynaklarıyla ilgili çeşitli finansal katkı planlarının hazırlanması gerekmektedir. Bu sebeple, sukuk yoluyla endüstriyel bir yaklaşım benimseyerek yalnızca mavi ekonominin finansman ihtiyaçlarının karşılandığı yeni bir ihraç modeli geliştirilebilir.

Denizcilik endüstrisinin finansmanı düşünülerek öne sürülen mavi sukuk, İslami finansın çevresel kaygılarla geliştirilen finansal ürünü olan yeşil sukuk yaklaşımıyla oldukça benzer özellikler göstermektedir. İki sukuk türü arasındaki tek fark, mavi sukukun, daha çok denizcilik ihtiyaçlarını finanse etmeye odaklanmasıdır. Mavi sukuk önerisi de aynen yeşil sukuk'da

olduğu gibi faiz hassasiyeti barındıran bir İslami finansal araç olarak kurgulanmaktadır.

Ismatullah (2011) *"İslam Ekonomisi Perspektifinde Deniz Ekonomisi Paradigması"* başlıklı araştırmasında, Endonezya'nın gelecekteki ekonomik kalkınma modelinin deniz ekonomisi politikasına yönelik olması gerektiğini açıklamıştır. Bu çalışmada ayrıca Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde; denizlerin sürdürülebilirliğine ve denizin önemli bir geçim kaynağı olduğuna yönelik yoğun bir şekilde vurgu yapıldığı da ifade edilmiştir (Rusydiana ve Irfany, 2021: 102 – 103). Kur'an-ı Kerim'de insanlık için denizlerin arz ettiği öneme açıklık getiren ayetler çalışmada aktarılmıştır:

- *"O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir."* (Nahl Suresi/14. Ayet)
- *"Size ve yolculara yiyecek olmak üzere, deniz avı ve onu yemek helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı olduğunuz müddetçe size haram edilmiştir. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun."* (Maide Suresi / 96. Ayet)
- *"Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur."* (İbrahim Suresi /32. Ayet).
- *"Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."* (İsra Suresi / 70. Ayet)
- *"Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir."* (Casiye Suresi /12. Ayet)

İslam'ın denizlere verdiği bu önem; İslami finans uygulamalarında, yeni hizmet alanlarına ve toplumsal faydalara odaklanılmasına katkı sağlamıştır. Toplumsal fayda sağlamak için İslami finans uygulamaları, *"Makāsıdü'ş Şeria (Naslarda yer alan amelî hükümlerin gayeleri veya dinin gayeleri)"* (https://islamansiklopedisi.org.tr(05.04.2022)) ideolojisiyle uyumlu olmalıdır. Bu sebeple, başta Endonezya gibi ada ülkeleri olmak üzere, İslam ülkelerinde mavi sukuk ihracıyla ilgili öneri çalışmaları başlamıştır. Devletler düzeyinde deniz ve okyanus temelli projelerin finansmanına yönelik yürütülen çalışmalarda, Umman Hükümeti, mavi sukuk uygulamasına izin verecek yeni bir taslak düzenleme yayınlamış ayrıca Katar Finans Merkezi'nin yaptığı açıklamalarda kısa vadede mavi sukuk ihraçlarının gerçekleşebileceği ileri sürülmüştür ()).

Akademik çalışmalarda, İslami finansın mavi ekonominin büyümesini desteklerken, okyanus direncinin oluşumuna da katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. İslami finansın, okyanus direncini sağlamak ve mavi ekonomiye yatırımı artırmak için iyi bir başlangıç noktası olabileceği ancak bunun mavi sukuk gibi yenilikçi İslami finansal araçların ihracıyla başarılabileceği ileri sürülmüştür (Ahmed, 2019). Yapılan literatür araştırmalarında; Rusydiana ve Irfaniy (2021) ve Maulana, Zahro ve Sholikah (2021)'ya ait, Endonezya bölgesinde mavi sukuk ihracını değerlendirdikleri çalışmalar da bulunmaktadır.

Rusydiana ve Irfaniy (2021) çalışmalarında, Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla ilgili kısıt oluşturan öncelikli faktörleri belirlemeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada, "Yorumlayıcı Yapısal Modelleme Yöntemini" kullanarak, belirlemiş oldukları sorunlar için çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Oluşturdukları modele göre Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla ilgili dikkat edilmesi gereken üç temel kriter belirlenmiştir. Bunlar; *"mavi sukukun geliştirilmesiyle ilgili gerekli olan yön veya temeller, yatırım projeleri ve Endonezya'da mavi sukukun geliştirilmesinde ilgili paydaşlardan"* oluşmaktadır. Bu bağlamda mavi sukuk ihracında üzerinde durulması gereken temel konuların; düzenleyici kurallar, su-

kuk ihracına uygun projeler ve yatırımcılar ile kurumlar arasındaki koordinasyonun sağlanması olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca Endonezya'da balıkçı köylerinin geliştirilmesi ve büyük çevre dostu balıkçı teknelerinin finansmanını karşılamak üzere mavi sukuk ihraçları da önerilmiştir.

Maulana, Zahro ve Sholikah (2021) da çalışmalarında, Dünya'nın en büyük takımada ülkesi olan Endonezya denizciliğinin finansal ihtiyaçları için mavi sukuk ihracını önermişlerdir. Bilindiği üzere denizcilik ve balıkçılık faaliyetleri, Endonezya ekonomisi için önemli geçim kaynağı ve döviz kazancı sağlamaktadır. 6 milyondan fazla insana istihdam sağlayan Endonezya deniz ekonomisi, Covid 19 pandemisinin etkisiyle oldukça önemli sıkıntılar yaşamıştır. Endonezya Denizcilik ve Yatırım Koordinasyon Bakanlığı, pandemi kaynaklı olarak birçok limanda su ürünleri fiyatında %50'ye varan düşüşlerin yaşandığı bilgisini paylaşmıştır. Fiyat düşüşlerinin temelinde pandemi koşullarında alınan tedbirlerden dolayı tedarik ve dağıtım faaliyetlerindeki kesintiler bulunmaktadır. Endonezya Hükümetinin pandemi dönemi kısıtlamaları, tüm soğuk hava depolarında su ürünlerinin birikmesine sebep olmuştur. Su ürünleri stoklarının yol açtığı krizin sektördeki katılımcılara daha fazla zarar vermemesi için finansal bir teşvike ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmada, "mavi sukuk ihracı" Endonezya denizciliği için yeni bir finansal çözüm önerisi olarak ileri sürülmüş ve geliştirilen öneri ile Endonezya'da mavi sukuk ihracıyla denizcilikte yeni bir rezerv fonu oluşturarak, finansal ihtiyaçların giderilebileceği ve Endonezya denizciliğinin potansiyelini arttırmak için hükümete katkı sağlanabileceği hususlarına dikkat çekilmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar, mavi sukuk yaklaşımının uluslararası denizcilik endüstrisinde çevresel sorunların azaltılması ve yok edilmesiyle ilgili teknoloji, yatırım ve mühendislik çalışmalarında uygulanabilirliğine yönelik önemli bir farkındalık oluşturmuştur. Denizcilik endüstrisinde mavi sukuk

ihracıyla finanse edilebilecek başlıca çevresel yatırım alanları aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

- Deniz canlıların biyoçeşitliliğini korumayla ilgili ihtiyaç duyulan fonun toplanması,
- Gemi operasyon ve seyir aşamalarında sera gazı emisyonlarının azaltılması için alternatif yakıt veya teknoloji girişimleri finanse etmek
- Ekolojik gemi finansmanı,
- Gemi kaynaklı balast su yönetimi ve gemi atıkların imha edilmesiyle ilgili sistem yatırımları,
- Gemi inşa ve söküm aşamalarında çevresel zararların önlenmesine ilişkin geliştirilecek teknoloji ve yatırımların finansmanında mavi sukuk ihracı, denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılama noktasında etkili bir çözüm yolu olabilir.

8. SONUÇ

Denizler ve okyanuslar; toplumların temel ihtiyaçlarını karşılamak için gıda ve geçim kaynağı açısından önemli fırsatlar barındırmakta ve sunmaktadırlar. Ancak, denizcilik endüstrisinde, sadece denizlerden ve okyanuslardan sağlanan iktisadi faydaya odaklanılması nedeniyle kaynağın sürdürülebilirliğiyle ilgili konular uzun yıllar göz ardı edilmiş ve günümüzde artık bir sorun haline dönüşmüştür. Endüstri katılımcıları ticari kaygıyla istifade ettikleri bu kaynağın bir gün sonlanabileceğine yönelik endişelerini, bugüne kadar yalnızca ifade etmekle yetinmiş, aksiyon almaya ise pek yanaşmamışlardır.

Denizcilikte yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, bu endüstrinin 2030 yılına gelindiğinde 3 trilyon USD'lik büyüklüğe ulaşacağının öngörülmesi, bu kaynağın *"bir fırsat alanı"* olarak değerlendirilmesine yol açmış ve endüstriye katılımı daha da hızlandırmıştır. Denizciliğe olan bu artan talep, denizlerin bilinçsiz kullanımı ve kirletilmesini daha da hızlandırmış, oluşan

tahribatın etkisini de iyice şiddetlendirmiştir. Gelinen noktada denizcilik sorunları; gıda güvenliği riskine, katılımcıların gelir kaybına, geçim kaynaklarının ve insan sağlığının zarar görmesine yol açması sebebiyle toplumsal refah açısından çok büyük bir tehdit olmaya başlamıştır.

Denizcilik sorunlarının endüstri katılımcıları ve uluslararası ekonomi açısından inkâr edilemez bir seviyeye erişmesiyle birlikte, küresel ölçekte kaynağın sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik çözüm önerisi arayışları ancak başlayabilmiştir. Bu çevreci ve sürdürülebilir kaygıların finansal piyasalardaki "*mavi yaklaşım*" şeklindeki ilk yansıması 2019 yılında Seyşeller Hükümeti tarafından ihraç edilen mavi tahvil finansal aracıyla olmuştur. Dünya Bankasının katkısıyla yapılan bu mavi tahvil ihracı, balıkçılık sektöründe iyileştirmeler, mevcut deniz koruma alanlarının geliştirilmesi ve mavi ekonominin gelişimini destekleyecek yeni projelerin finansmanında kullanılmıştır. Seyşeller'in piyasaya sürdüğü ilk mavi tahvilin ardından Dünya Bankası, Morgan Stanley ve Nordic Investment Bank gibi dünyanın en önemli finansal kuruluşları mavi tahvil ihracına başlamıştır. Mavi tahvil piyasasında yaşanan bu gelişmeler, mavi ekonomi finansmanına alternatif İslami bir finansal aracın kazandırılmasıyla ilgili değerlendirme çalışmalarını da tetiklemiştir. Bu kapsamda İslami bir finansal enstrüman olarak; genelde yeşil finansman yaklaşımıyla uyumlu, özelde ise denizcilik sektörünün hedef alındığı mavi finansman yaklaşımıyla yeni bir araç olarak *"Mavi Sukuk"* önerisinde bulunulmuştur. Mavi sukuk ilk defa Endonezya denizcilik endüstrisinin ihtiyaçlarını finanse etmek için önerilmiş ve mavi sukuk ihracında öncelikli konuların; düzenleyici kuralların geliştirilmesi, sukuk ihracına yönelik projelerin örneklendirilmesi ve yatırımcılar ile kurumlar arasında koordinasyonun sağlanmasıyla ilgili gerekli finansal temelin oluşturulması olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan mavi sukukun ihraç edilebilirliğiyle ilgili değerlendirme ve taslak çalışmaları Umman ve Katar hükümetleri tarafından da hali hazırda yürütülmektedir.

Denizcilik endüstrisinde başta çevresel konular olmak üzere finansman ihtiyacı duyulan diğer alanlarda mavi sukuk ihracının önerilmesi gerek İslami gerekse küresel finans literatürü açısından oldukça yeni bir yaklaşımdır. İhraç amacı yönüyle mavi tahvile de benzeyen ancak getiri esasları yönüyle yeşil sukuku anımsatan mavi sukuk yaklaşımıyla, başta İslami ülkeler olmak üzere küresel mavi ekonominin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlanabilecektir. Ayrıca mavi sukuk ihracına yönelik, üç tarafı denizlerle kaplı ve denizcilik sektörünün oldukça önemli olduğu ülkemiz açısından ulusal ölçekte bu konuyu değerlendirdiğimizde; Türkiye'nin konvansiyonel sukuk ve yeşil sukuk piyasasında liderliğini sürdüren Malezya ve mavi sukuk ihracıyla ilgili mevcut çalışmaları yürüten Endonezya, Umman ve Katar gibi devletlerle işbirliği içerisinde mavi sukuk altyapısını oluşturarak, denizcilik sektörünün istifadesine sunacak çabaları acilen başlatması gerekmektedir. Böylece Türkiye, mavi sukuk piyasasının gelişimine de öncülük ederek, henüz potansiyel gücünü yeterince yansıtamamış genel sukuk piyasasının en önemli katılımcı devletlerden biri olması yolunda da önemli bir aşama kat etmiş olacaktır. Dolayısıyla, mavi sukuk ihracı bağlamında geliştirilecek model önerileri, çerçeve düzenlemeler, model alt yapısı, finanse edilecek projelerin geliştirilmesi gibi konular, mavi sukuk ilgili araştırılması ve çalışılması gereken diğer önemli çalışma alanları olarak önümüzde durmaktadır.

KAYNAKLAR

Abdelrahman, Y.A. (2019). Sukuk: A critique of experience, and their possible developmental role in Muslim countries., *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies,*(1), 1-19.

Abubakar, L. ve Handayani, T. (2019). Green sukuk: sustainable financing ınstruments for ınfrastructure development in ındonesia, advances in social science, *Education and Humanities Research,*, 436., 983 – 987.

ADB, (2021). Sovereing Blue Bonds. Erişim adresi: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/756966/adb-sovereign-blue-bonds-start-guide.pdf (18.04.2022).

Ağırman, E. ve Osman, A.B. (2019). Green finance for sustainable development: A theorerical study, *ASEAD*, 6(1), 243-253

Ahmad, M.. (2019). How Islamic finance can play a role in safeguarding our oceans. Erişim adresi: https://www.thenationalnews.com/business/comment/how-islamic-finance-can-play-a-role-in-safeguarding-our-oceans-1.930491

Alvi, I. (2-3 June 2008). Islamic capital market and sukuk overview, 19 th. Islamic Development Bank Annual Symposium, Jeddah,

Azhgaliyeva, D., (2021) Green Islamic bonds, background note. Erişim adresi: en-islamic-bonds.pdf (04.04.2022).

Chowdhury ,T.U., Datta, R. ve Mohajan, H.K. (2013). Green finance is essential for economic development and sustainability, *International Journal of Research in Commerce, Economics & Management*, 3(10), 104-108.

Clifford Chance (2019), Blue Bonds Expanding to The Oceans. Erişim adresi: https://www.cliffordchance.com/content/dam/cliffordchance/briefings/2019/11/blue-bonds-expanding-to-the-oceans.pdf (18.04.2022).

Climate Bonds, Green sukuk. Erişim adresi: https://www.climatebonds.net/projects/facilita tion/green-sukuk (04.03.2022)

Ekinci, E. (2018). İslam Dininin çevreye ve çevre sorunlarına bakış açısı, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE),* 11(1), 129-140.

Emeç, A.S., (2021). İslami finans gelişimi ve ekonomik büyüme ilişkisi, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum, (Türkiye).

Erdoğan, D. (2021). Küresel iklim değişikliği ile mücadelede finans sektörünün rolü ve yeşil tahviller, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, Balıkesir, (Türkiye).

European Commission, Sustainable ocean finance. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/oceans-and-fisheries/ocean/sustainable-ocean-finance_en (04.04.2022).

Global sukuk issuance projected to reach $290bln by 2026. Erişim adresi: https://www.zawya.com/en/ma rkets/global-sukuk-issuance-projected-to-reach-290bln-by-2026-odzqced5 (05.04.2022)

Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslami finansın dünyadaki gelişimi ve İslami finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 16(1), 76 – 91. http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.700891

Habib, S. F. (2018). *Fundamentals of Islamic finance and banking*, West Sussex: John Wiley & Sons. ‘den aktaran: Emeç, A.S., (2021). İslami finans gelişimi ve ekonomik büyüme ilişkisi, (Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum, (Türkiye).

Hadislerle İslam. https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/ (04.04.2022).

Hanna, D. (2019). Is blue the new green? How blue financing can support the fight against climate change. Erişim adresi: https://www.sc.com/en/explore-our-world/is-blue-the-new-green-blue-bonds/ (18.03.2022).

IFC, (2022). Guidelines for blue finance. Erişim adresi: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/cdbfb6c5-2726-47a6-9374-6a6f86032dd4/IFC-guidelines-for-blue-finance.pdf?MOD=AJPERES&CVID=nWxsyxN (18.04.2022).

IFC, Guidelines for blue finance. Erişim adresi: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/in dustryextcontent/ifcexternal-corporatesit e/financial+institutions/resources/guidelines-for-blue-finance (04.04.2022).

IIFM, (2021). Sukuk report, Erişim adresi : https://www.iifm.net/frontend/general-documents/bcd691cfb4233fb37d783550210103921635251580.pdf (18. 04. 2022).

Kaya, O. (2016). Kuran ve Sünnete göre çevre bilinci ve ahlakı, *Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S.2, s. 84, Aralık. 2016.

Kettell, B. (2010). *Frequently asked questions in islamic finance*. West Sussex: Wiley'den aktaran Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslami finansın dünyadaki gelişimi ve İslami finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 76 – 91. http://dx.doi.org/10.17130/ijmeb.700891

KGK, FFMS 34. Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2U ploads/files/Duyurula r/v2/FFMS/FFMS_34(1).pdf (04.04.2022).

Kur'an-ı Kerim. Erişim adresi: https://www.kuranmeali.com/ (04.04.2022)

Liu, F. ve Lai, K. (2021). Ecologies of green finance: Green sukuk and development of green Islamic finance in Malaysia, *A: Economy and Space 2021*, 53(8) 1896–1914, DOI: 10.1177/0308518X211038349

Makāsıdü'ş Şeria, Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/makasidus-seria (05.04.2022)

Marifa Academy (2014*). Islamic banking & fianance, principles and practices*.. India: Marifa Academy.

Menteşe, B. (2021). Yeşil tahvilin gelişimi ve Türkiye'deki uygulamaları, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 94-116.

Munir, S., Masruro, U., Fawaıq A. ve Merlinda S. (2020). Green sukuk: Indonesian youth investment prospects for environmental sustainability, *Journal of Economics, Business & Organization Research*, 140-147.

Noh, H. J. (2018). Financial strategy to accelerate green growth. ADBI Working Paper 866. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Erişim adresi: https://www.adb.org/publica tions/financial-strategy-accelerate-green-growth (04.04.2022).

Nugraha, M.F. (2019). Blue bonds: New initiative for our oceans. Erişim adresi: https://jakartaglobe.id/opinion/blue-bonds-new-initiative-for-our-oceans/ (04.04.2022).

Obaidullah M. (2017). Managing climate change: The role of Islamic finance. *IRTI Policy Paper,* (2017-01). DOI: 10.13140/RG.2.2.25535.51361

Orhan, B., (2018). Sukukun yapısı ve işleyişi, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara, (Türkiye).

Roth, N., Thiele, T. ve Unger, M. (2019). Blue bonds: financing resilience of coastal ecosystems - key points for enhancing finance action. Luxembourg. Erişim adresi: https://www.4climate.com/dev/wpcontent/uploads/2019/04/Blue-Bonds_final.pdf

Rusydiana, A. S., ve Irfany, M. I. (2021). Proposing Blue Sukuk in Indonesia: An Interpretive Structural Model. Shirkah: Journal of Economics and Business, 6(1), 101-114

Saraç, M. ve Karabulut, E. (2021). Doğal ve sosyal çevreye duyarlı yatırımda ortaklığa dayalı sukuk modeli, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi,* 15, (1), 27-59.

Shahzad, S.M, (2020) Economic opportunities for Islamic financing-from green to blue economy. International Journal of Multidisciplinary and Current Research, 8(March/April), 205-214

Tariq, A. A. (2004). Managing financial risks of sukuk structures. The degree of Masters of Science at Loughborough University, UK.

Tekneoğlu, M. S. (2015). Sukukların Muhasebeleştirilmesi ve Finansal Tablolarda Sunumu, Bir Türkiye Uygulaması, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Anabilim Dalı, İstanbul, (Türkiye).

Temiz Enerji, Karbon dengeleme nedir ve nasıl çalışır? https://temizenerji.org/2021/12/30/karbon-dengeleme-nedir-ve-nasil-calisir/ (05.04.2022)

The Green Qualifications Workbook, (bt). Erişim adresi: https://www.charteredbanker.com/asset/A 6AAC7C8-3E24-4CE2-B890399FA8D7811D/ (04.04.2022).

Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, yeşil finans ve ilk Türk yeşil tahvil ihracı, Finansal *Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 267-283. DOI:10.14784/m arufacd.688425

UNEPFI, Sustainable blue finance. Erişim adresi: https://www.unepfi.org/blue-finance/ (04.04.2022).

Utku, M., ve Kaya, Y. (2021). Faizsiz finans muhasebe standartları ve TMS/TFRS karşısında durumu, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* 17(2), 331 – 352.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKLARIN ÖNLENEBİLMESİNDE KATILIM BANKACILIĞININ ÖNEMİ

Doç. Dr. Resül YAZICI[21]

1. Giriş

Türkiye'de son yıllarda yaşanan konjonktürel dalgalanmaların ve özellikle Covid 19 sonrası dönemdeki ekonomik istikrarsızlıkların temelindeki içsel faktörler, dışsal olanlardan daha baskındır. Çünkü özellikle dış finansman eksikliği ve enerji, makine gibi sektörlerde dışa olan bağımlılık azaltılamamıştır. Dolayısıyla karşılaşılan büyük orandaki arz yönlü yetersizlikler, talep kaynaklı olanların da etkisiyle, yıllar sonra yüksek enflasyonun yeniden yaşanmasına sebep olan süreci başlatmıştır. Bu süreci şöyle özetleyebiliriz: Neredeyse tüm sektörlerde dışa bağımlı üretim modelinin yaygınlaşmasından dolayı artan döviz ihtiyacına ilave olarak gerçekleşen para ikamesiyle kurda yükselme ve faiz baskısı altında oluşan fiyatlar nedeniyle hızlanan enflasyon süreci yaşanmaktadır. Diğer bir ifadeyle yer-

21 Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, resul.yazici@bilecik.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7875-3331

li paranın değer kaybına yol açan devalüasyon ile enflasyon arasında var olan; sebep sonuç ilişkilerini göz ardı eden para ve maliye politikaları uygulanmaktadır. Yani bir şekilde devalüasyona yol açan politikalar uygulanması sonucunda ortaya çıkan enflasyonun devalüasyona, devalüasyonun da yeni bir enflasyon sürecine neden olması, kendi kendini besleyen kısır döngüsel istikrarsızlıkların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik istikrarsızlık olarak enflasyon, faiz, döviz kuru etkileşiminden kaynaklanan sorunlar, özellikle dış ve iç finansman yetersizliği olan ülkelerde, finansal sistemi dolayısıyla aktarım mekanizmasıyla reel sektörü olumsuz etkilemektedir.

Türkiye için kısaca özetlenen bu sürecin temel nedenleri ve finansal sektörün etkisinin verildiği çalışmanın ilk alt başlığında, ekonomik istikrar ve istikrarsızlık kavramlarına; istikrarsızlığın neden ve sonuçlarına ve istikrarsızlığın önlenebilmesinde para ve maliye politikasının önemine yer verilmektedir. İkinci kısımda ekonomik istikrarsızlıkların yaşanmasında enflasyon, faiz, döviz kuru etkileşimi analiz edilmiştir. Son kısımda ekonomik istikrarsızlıkların önlenebilmesi veya etkilerinin azaltılabilmesi için katılım bankacılığının kullandığı geleneksel ürünler dışında, hem finansal derinliğin artırılması hem de geleneksel bankacılığın ikamesi olarak enflasyonist durumda neler sunabileceği, hangi araçları geliştirebileceği incelenmiştir.

2. Ekonomik İstikrar ve İstikrarsızlık Kavramlarına Bakış

Bir ulusal ekonominin temel göstergeleri olan büyüme, dış ödemeler dengesi, enflasyon ve işsizlik oranı, bütçe dengesi gibi makro büyüklüklerinde veya daha somut bir ifadeyle ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarıyla, finansal piyasalarda oluşan (faiz, döviz kuru gibi) fiyatlamalarda dengenin olduğu durumlar ekonomik istikrar olarak ifade edilebilir. Ekonomide istikrar kavramının açıklanabilmesinde bu göstergelerde uzlaşı sağlanabilmesine rağmen ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkış şekilleri, etkileri, süreçleri hakkında reel veya finansal

sektör kaynaklı, iç veya dış siyasal olayların, küresel hareketlerin sebep olması gibi durumlar nedeniyle farklı tanımlamalar yapılabilmektedir. Bu yüzden finans kesiminden kaynaklanan istikrarsızlıkların dışında iktisatçılar istikrarsızlığı, deflasyon, enflasyon, resesyon, stagflasyon şeklindeki kavramlarla açıklamaya çalışmaktadırlar.

2.1. Ekonomide İstikrarın Önemi

Ekonomik istikrarın sağlanması ülke ekonomileri açısından büyük önem ifade etmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanamadığı bir ekonomide istihdam düzeyi, fiyatlar genel seviyesi, ödemeler dengesi gibi temel makroekonomik değişkenlerin kararlılık göstermesi mümkün olmayacaktır. Bu nedenle ekonomik istikrarın tesisi birçok ülke gibi Türkiye açısından da kuruluş yıllarından günümüze kadar geçen süre içerisinde öncelikli politika amacı olmuştur (Karagöz ve Ergün, 2010: 183).

Dineri (2021: 45) çalışmasına göre de, Türkiye'nin büyüme oranları ile kamu kesimi borçlanma gereği verileri karşılaştırıldığında, bütçe açığının yüksek olduğu yıllarda büyüme oranlarının düşük olduğu gözlemlenmektedir. 2001 ve 2008 kriz yıllarında bütçe açıkları yüksek, büyüme oranlarının ise düşük olduğu gözlemlenmektedir. Ekonomik istikrar, fiyatlar genel seviyesi, işsizlik, kamu kesimi borçlanması, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenlerde meydana gelen dalgalanmaların ekonomik istikrarın sağlanması için belirli bir düzeyde devam etmesidir. Türkiye'de mali disiplin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde istikrarlı bir tutum sergilemiş olsa da ülkenin yapısal sorunlarından biri olan istihdam ve cari açık sorununda aynı başarıyı elde edememiştir. Cari açık açısından değerlendirildiğinde sorun, ara malı ve enerji ithaline bağlı olarak devam etmektedir. Yapısal bir sorun olan cari açık sorunu, ithal bağımlılığını azaltacak politikalar olmadan azaltılmayacağı aşikârdır. 2002 yılından itibaren büyüme hızında hızlı bir ivme yakalansa da istihdam rakamlarına yansımayarak istihdamsız bir büyüme sağlanmıştır.

Bu olumsuzluklar nedeniyle ekonomik yapıda, fiyatlar genel düzeyinde düşük ve fazla oynak olmayan bir seyir ekonomik istikrarın önemli göstergesi olacaktır. Zira "yüksek enflasyon tek başına bir istikrarsızlık göstergesi olarak kabul edilebilirken, aşırı oynak bir enflasyon düzeyi ekonomideki belirsizliği daha da artıracaktır" (Karagöz ve Ergün, 2010: 177).

Ekonomide istikrarın sağlanmasının temel ölçütlerinden olan fiyat istikrarının avantajlarını ECB (2009: 7) şöyle özetlemektedir:

- Genel fiyat gelişmelerine ilişkin belirsizliği azaltarak, fiyat mekanizmasının şeffaflığını artırarak daha yüksek yaşam standartlarını destekler.

- Tüketicilerin ve şirketlerin tüm malları kapsamayan (göreceli) fiyat değişikliklerini tanımasını kolaylaştırır.

- Faiz oranlarındaki enflasyon risk primini azaltarak, enflasyon risklerinden korunmaya yönelik faaliyetleri gereksiz hale getirerek ve faiz oranlarını azaltarak genel refaha katkı sağlar.

- Vergilendirme ve sosyal güvenlik sistemlerinin bozucu etkilerini azaltarak genel refaha katkı sağlar.

- Sermayenin, tasarrufların erozyona uğramasıyla bağlantılı olan nominal alacakların (banka mevduatları, devlet tahvilleri, nominal ücret biçimindeki tasarrufların) reel değerinin erozyona uğramasını önleyerek servet ve gelirin ihtiyari dağılımını engeller.

- Yüksek enflasyon nedeniyle gerçek servet ve gelirde meydana gelen büyük erozyonlar, sosyal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık kaynağı olabilir. Özetle, merkez bankaları fiyat istikrarını koruyarak daha geniş ekonomik hedeflere ulaşılmasına yardımcı olur ve böylece genel siyasi istikrara katkıda bulunur.

2.2. Ekonomide İstikrarsızlığın Neden ve Sonuçlarına Bakış

Tüm ekonomileri özellikle gelişmekte olanları daha derinden, farklı şekillerde etkilediği için ekonomik istikrarsızlık kavramının açıklanmasında netlik yoktur. Reel veya finansal sektör kaynaklı olması, ortaya çıkış şekillerinde, etkilerinde, süreç ve zaman gibi faktörlerinde farklılıklar yaşanması nedeniyle istikrarsızlık kavramı hakkında değişik tanımlamalar yapılabilmektedir. Finans kesiminden kaynaklanan istikrarsızlıklar dışında bazı iktisatçılar kavramı, durgunluk olarak tanımlarken, bazıları da deflasyon, enflasyon, resesyon, stagflasyon şeklinde açıklamaya çalışmaktadırlar. Aynı şekilde ekonomik istikrarsızlık, içinde bulunulan iktisadi yapı, kurumsallaşma kapasitesi gibi etmenlerin de etkisiyle bünyedeki tüm kesimleri farklı şekillerde etkilemektedir. Özellikle liberalizasyon ve küreselleşme hareketleri, son dönemlerde Covid 19 gibi salgın hastalıklar, iklim krizi ve savaşlar nedeniyle günümüz ekonomilerinde sıklıkla yaşanan istikrarsızlık sorunları, konjonktür hareketlerinin sıklıkla karşılaşılan, gerek iktisatçılar gerekse de siyasiler tarafından açıklanmaya, çözüm bulunmaya çalışılan zorlu bir alan haline gelmiştir.

Yüksek cari açık ve enflasyon beklentilerinin olduğu ülkelerde, ekonomi istikrarsızlık işaretleri, hem para ikâmesine yol açacak davranışlara hem de enflasyonun sürekli yaşanmasına neden olabilecektir. Çünkü enflasyon, faiz, devalüasyon sarmalı, bu ülkelerde kararsız bir ekonomik yapının temel göstergeleridir ve birbirini tetikleyen bir sürece sahiptir. Bu yapının kırılabilmesi için görevlendirilmiş Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), para politikası araçlarıyla birlikte diğer tedbirleri de uygulamak durumundadır. Özellikle talebin hızlı bir şekilde kontrol edilebilmesi için bu sürece maliye politikası da destek vermelidir. Bunun dışında finansal sistemde derinliğin artırılabilmesi için düzenleyici ve denetleyici kurumlara önemli görevler düşmektedir. Bilhassa finansal sermayede israfın önlenebilmesine yönelik faizsiz finansal ürünlerin geliştirilebilmesi sürecinde gerekli düzenlemeleri yapabilmelidirler.

2.3. Ekonomide İstikrarsızlığın Önlenebilmesinde Para ve Maliye Politikasının Önemi

Merkez bankalarının para politikası araçlarına yönelik aldıkları kararların ekonomik faaliyet ve enflasyon üzerindeki etkisi "parasal aktarım mekanizması" yoluyla gerçekleşmektedir. Kısa vadeli faiz oranlarını para politikası aracı olarak kullanan merkez bankalarının faiz kararları ekonomiyi temel olarak beklentiler, faiz, varlık fiyatları ve döviz kuru kanallarıyla etkilemekte, bu süreç toplam talebi, dolayısıyla da ekonomik aktivite ve enflasyonu etkilemektedir (TCMB, 2013: 13).

Para politikası araçlarıyla, parasal aktarım mekanizmasını çalıştıran merkez bankalarının eylemlerinin ekonomi aracılığıyla fiyatlar seviyesine yansıyan süreci nasıl etkileyebileceğini ECB (2009: 36) şöyle özetlemektedir:

> Bu süreç özünde son derece karmaşık olsa da, zaman içinde değişen ve çeşitli ekonomilerde farklı olan, bugün bile arkasındaki tüm ayrıntıların tam olarak bilinmediği bir mekanizmadır. Bu mekanizmada merkez bankasının asıl gücü, banknotların ve banka rezervlerinin tek ihraççısı yani "parasal taban" denilen şeyin tekelci tedarikçisi olmasıdır. Bu tekel gücü sayesinde merkez bankası para piyasası koşullarını etkileyebilir ve kısa vadeli faiz oranlarını yönlendirebilir. Yani kısa vadede, merkez bankasının belirlediği para piyasası (yani kısa vadeli) faiz oranlarındaki bir değişiklik, hanehalkı ve firmalar tarafından alınan harcama ve tasarruf kararları üzerinde etkili olan bir dizi mekanizmayı harekete geçirir. Örneğin, belirlenen daha yüksek faiz oranları, (diğer kriterlerin tümünün eşit olduğu durumda) hanehalklarının ve firmaların tüketimlerini veya yatırımlarını finanse etmek için kredi almalarını daha az çekici hale getirecektir. Ayrıca, hanehalklarının mevcut gelirlerini harcamak yerine tasarruf etmelerini daha çekici hale getirir. Son olarak, resmi faiz oranlarındaki değişiklikler kredi arzını da etkileyebilir.

Bu gelişmeler, sırayla ve biraz gecikmeyle, çıktı gibi reel ekonomik değişkenlerdeki gelişmeleri etkiler.

Bir ülkede enflasyonun yaşanması ve kurların hızla yükseldiği durumlarda para otoritesi, yukarıda kısaca anlatılan daraltıcı para politikalarını ve en uç noktada devalüasyon uygulamayabilir. Böyle bir durumda merkez bankası kur üzerinde meydana gelen baskıyı, uluslararası rezervlerini kullanarak ekonomiyi enflasyonist baskılara karşı koruyabilir. Ancak finansal piyasadaki aktörler, rezervlerin yetersiz olmasından dolayı merkez bankasının, eninde sonunda sürekli rezerv kayıplarına karşı koyamayacağı için devalüasyona gideceği beklentisi içine gireceklerdir. Beklenen devalüasyon enflasyonist bekleyişleri artıracağı için enflasyon daha yüksek seviyelere çıkabilir. Bu durum ve beklentiler iktisadi birimleri para ikamesine yönlendirir ki, döviz talebindeki artış fiyatını yükseltecektir. Sürü psikolojisiyle yaygınlaşan bu durumun daha fazla sürmesine tahammül edemeyen merkez bankaları devalüasyon yapmaya zorlanacaklardır. Kısacası, beklenen yüksek oranlı devalüasyon elde yerli para tutulma eğilimini ve hükümetin de senyoraj gelirini azaltacaktır. Fakat finans sisteminde döviz tevdiat hesabı tutulması para arzını arttıracaktır. Para arzı artışını sterilize etmeye çalışan merkez bankası bu işlemi, faiz oranlarının diğer bir ifade ile enflasyonun artması pahasına yapacaktır.

Burada özetlenmeye çalışılan, zamanında uygulanmayan (Taylor kuralı gereği olarak da) daraltıcı para politikasının sonuçta daha yüksek maliyetlere yol açmasının temel nedeni merkez bankalarının özerk ve araç bağımsızlığına sahip olmadığı durumdur ki, birçok teorik çalışmada ispatlanmıştır. Bu şekildeki tercihin maliye politikalarına yansıması da sonucun daha kötü olmasına yol açtığı görülmektedir. Zira enflasyonist süreçte daraltıcı maliye politikası uygulamak zorunda olan hükümet, hem masraflarını kısmak hem de vergileri artırmak suretiyle özel sektörün harcayabileceği geliri azaltarak fazla talebi önlemeye çalışmaz ise enflasyon yine yükselecektir. Eğer enflasyon, hükümet harcamalarındaki aşırılıktan ileri gelmiş ise

bütçe açıklarının finansmanı için borçlanmaya gidilecek olması da, mali baskınlık nedeniyle faiz oranlarının dolayısıyla enflasyonun yükselmesine sebep olacaktır.

Özetle: Türkiye ekonomisinin enflasyon hedefleme stratejisinde başarıyı yakalayabilmesi için gündemdeki yapısal reformların kararlılıkla geçekleştirilmesi, Merkez Bankası'nın uygulayacağı para politikasının üzerinden baskı kurulmaması gerekmektedir. Türkiye ekonomisinde fiyat istikrarının sağlanması, yüksek teknoloji kullanan, üreten ve ihraç eden sektörlerin gelişmesine, kısa vadeli sermaye girişleri yerine iç tasarrufa dayalı politikaların uygulanmasına, merkez bankası tarafından belirlenmiş olan hedefe güvenin artmasının sağlanmasına, eğitim ve alt yapı gibi alanlarda kamu yatırımlarının artırılmasına bağlı olduğu görülmektedir (Durmuş, 2018: 198).

3. Ekonomik İstikrarsızlık Olarak Enflasyon, Faiz, Döviz Kuru Etkileşimi

En genel ifadesiyle, bir ulusal ekonominin sahip olduğu üretim faktörleriyle bir yıllık dönemde ürettiği nihai mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla çarpılması sonucu elde edilen değere milli gelir denmektedir. Bu ulusal ekonomide, milli gelirinin elde edilmesi sürecinde ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretilmesi sürecindeki yetersizlikler enflasyona sebep olmaktadır. Çünkü öncelikle üretim için ülkenin fiziksel sermaye mevcudunun olması gerekir. Bunun için de gerekli olan fiziksel sermaye yatırımlarını karşılayacak finansal sermayenin finansal sistemde birikmesi gerekmektedir. Finansal sistem ile diğer kesimler arasındaki karşılıklı etkileşimde etkinliğin sağlanabilmesi için de, istikrarlı bir ekonomik yapıda, güçlü bir sermaye yapısına sahip ve etkin işleyen finans kurumlarına ihtiyaç vardır.

Türkiye ekonomisinin yapısal koşulları dikkate alındığında ithal girdi bağımlılığı, finansal yatırımlara dayalı büyüme, yabancı finansal sermaye akışları gibi yapısal sorunlar da politik istikrara rağmen ekonomik istikrarsızlığa yol açabilmektedir. Nitekim küreselleşme sürecinin kendisi küresel krizlerin ya-

bancı sermaye bağımlılığı üzerinden gelişmekte olan ülkelere aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Herhangi bir ülkenin finansal piyasalarında yaşanan istikrarsızlıklar belirli kanallar üzerinden diğer ülkelere sıçrayıp domino etkisi yaratabilmektedir. Söz konusu istikrarsızlık kaynaklarını bertaraf edebilmek için yurtiçi tasarrufların artması sağlanmalı, sabit sermaye yatırımları arttırılmalı, cari açık azaltılmalı ve kamu kaynakları iktisadi açıdan daha etkin alanlara kaydırılmalıdır. Finans sektörünün reel sektör ile birleşmesi sağlanarak; finansal araçlarda meydana gelen spekülatif fiyatlama hareketlerinin istikrarsızlık yaratıcı etkileri ortadan kaldırılmalıdır (Şanlısoy ve Çetin, 2017: 231).

Böyle bir finansal sistemin oluşumu ve etkin işleyişi için kaynak aktarmada geleneksel bankacılık yanında faizsiz, risk paylaşımını esas alan katılım bankacılığının gelişmesi gerekmektedir. Zira finansal derinliğin sağlanamadığı, finansal sürtünmeye neden olabilecek (kayıt dışı ekonomi, para ikamesi, yastıkaltı tasarruflar, yüksek vergi ve faiz gibi) faktörler ve kurumsal yetersizlikler, işletmelerin yatırım maliyetini artırabilecektir. Bir de inancından ötürü finansal sistemden uzak duran hanehalkının tasarruflarını finansal sisteme çekecek araçların olmaması, yetersiz olan tasarruflarda israfın daha da artmasına, finansal derinliğin sağlanamamasına neden olmaktadır.

Özetle verilmeye çalışılan bu süreçteki yetersizlikler nedeniyle Türkiye ekonomisinde yaşanan konjonktür hareketlerini, ekonomik istikrarsızlıklarını açıklamada teorik olarak finansal istikrarsızlık yaklaşımının daha etkin olduğu gözükmektedir. Çünkü iç tasarrufların yetersiz olduğu, derinliğin oluşmadığı bir finansal sistemde kamunun artan bütçe açıklarıyla ortaya çıkan mali baskınlık ve dış finansmanda yaşanan sorunlar finansal istikrarsızlığa bu da reel ekonomiye yansıyan boyutuyla ekonomik istikrarsızlıklara sebep olmaktadır.

Karagöz ve Ergün'ün (2010: 173) çalışması da, Türkiye'de 1987-2007 döneminde makroekonomik istikrarın kısa ve uzun dönemde finansal yapı ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu gös-

termektedir. Özellikle GSMH değişkeni diğer değişkenlere göre makroekonomik istikrar üzerinde daha uzun süreli bir etkiye sahip olduğu görünmektedir. Bu durum, makroekonomik istikrarın sağlanabilmesi için finansal piyasalarda ve büyümede istikrarın sağlanmasının bir ön şart olduğuna işaret etmektedir. Fakat popülist yaklaşımlar veya basiretsiz davranışlar sonucunda oluşturulan iyimser beklentiler ve uygulanan müdahaleci, genişletici para politikalarıyla, bazı gerçek ve tüzel kişilerin kolayca borçlanarak uygun olmayan yeni yatırımlara girişmeleri finansal ve ekonomik kırılganlığın artmasına sebep olmaktadır.

Bu kırılganlıkların temelinde, finansal sistemde sermaye piyasalarının gelişememesi; kısa vadeli bir anlayışın, vade uyumsuzluğunun olduğu para piyasalarının hâkimiyeti yatmaktadır. Bu baskınlıkta da dolaylı finansman imkânları sunan, borç sağlayan geleneksel bankacılık kesimi göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Türkiye ekonomisinde, hem finansal derinliğin oluşmaması hem de mali baskınlık nedeniyle özel kesim yatırımlarında kullanılabilecek finansal imkânların, uzun vadeli kredilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu yüzden enflasyonun artmasına karşılık faizin düşürülmesi sonucunda döviz kurunun yükselmesinin olumsuzluklarıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Şöyle ki: 6 Mayıs 2022 tarihli TCMB Haftalık Para ve Banka İstatistiklerine göre dolarizasyonun diğer bir ifade ile mevduatların yaklaşık %58'i döviz cinsinden olan Türkiye ekonomisinin bu durumundan, döviz kurundan reel sektörün de etkilenmesi kaçınılmazdır. Çünkü üretilen malların fiyatlar genel düzeyi yerli ve ithal malların bileşiminden etkilenmekte; kısacası üretim ve tüketim yapısını şekillendiren tüm faktörler, dış ticaret ve döviz kurundan etkilenmektedir. Bu yüzden, enflasyon, faiz, döviz kuru etkileşimi ve fiyatlamalarının Türkiye gibi ülkelerde basit bir fiyatlama olmadığı, uzun dönemde baskılama altında tutulamayacağı aksi durumda etkilerinin önemli istikrarsızlıklara yol açacağı dikkate alınmak zorundadır.

4. Enflasyonist Ortamda Katılım Bankacılığının Geliştirebileceği Araçlar

Ekonomik istikrarsızlık olarak yukarıda özetle verilmeye çalışılan, enflasyon, faiz, döviz kuru etkileşiminden kaynaklanan iktisadi sorunlar, özellikle dış ve iç finansman yetersizliği olan ülkelerde, finansal sistemi dolayısıyla aktarım mekanizmasıyla reel sektörü olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden hem yüksek enflasyon ve dış sermaye bağımlılığı giderilene kadar hem de katılım bankacılığının finansal sistemden aldığı payı ve ülkedeki tasarruf kapasitesini artırabilmek için enflasyonu telafi edecek farklı endekslerin geliştirilmesi gibi değişik emtiaların referans alınması; sermaye piyasası ürünlerinin kullanılması gerekmektedir. Böylece faiz endişesiyle finansal sistem dışına çıkan, dolarizasyona yönelen bireylerin tasarruflarının TL cinsinden sistemde kalması teşvik edilebilecektir. Dolayısıyla bu kısımda verilen araçlar, katılım bankacılığının kullandığı geleneksel ürünler dışında, yerel paranın değer saklama özelliğindeki bozulma sonucunda ortaya çıkan para ikamesini ve yastıkaltı tasarrufları önleyerek faizsiz sisteme yönelecek fonları dolayısıyla finansal sistemde derinliği artırmayı amaçlamaktadır.

4.1. Enflasyonist Ortamda Faiz Dışındaki Araçlar Geliştirilebilmesinin Gerekçeleri ve Esasları

Yüksek cari açık ve enflasyonun olduğu iktisadi sistemlerdeki aktörlerin, para ikâmesine yol açacak davranışlarının önlenebilmesi için geleneksel ve katılım bankacılığının ürünler geliştirmesi öncelikli konu olmalıdır. Zira ilk kısımlarda açıklanmaya çalışıldığı gibi fiyat istikrarsızlığının olduğu piyasalardaki mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesi oranında ekonomik aktörlerin ellerinde bulundurduğu yerli paranın satın alma gücü düşecektir. Bu düşüş finansal sistemde paranın fiyatı olan faiz oranlarında da yükselişe neden olacaktır. Çünkü geleneksel finans sisteminde hanehalkının hem mal ve hizmetlere talebini ertelemesini hem de tasarruflarını artırmasını teşvik için

faizlerin enflasyondan yüksek olması gerekmektedir. Kısacası enflasyonun neden olduğu faiz oranlarındaki yükseliş, üretimde girdi olarak kullanılan finansal sermayenin maliyetini de artırdığından, enflasyonun yükselmesi, devalüasyon şeklindeki kısır döngüye sebep olmaktadır. Geleneksel finansal sistemde kullanılan, ekonomik istikrarsızlığa sebep olan faiz, paranın zaman değerini ifade etmektedir. İslami finansta paranın zaman değeri var mı sorusunu soran Alrifai (2017: 184-186)'e göre de:

> Paranın değeri zaman içinde değişir. Bugün size para ödenmesi sizin için gelecekte bir tarihte ödeme almaktan daha değerlidir çünkü finansal sistemdeki enflasyon sizden çalar. Ayrıca size borcu olan kişi veya şirketin borçların ödeyemeyecek duruma düşme, kaçma veya iflas etme riski vardır. Bu nedenle çoğu insan uzak bir gelecekte almak yerine paralarını bugün almayı tercih eder. Bir sonraki mantıklı soru Şeriat ve İslami finansın paranın zaman değerini kabul edip etmediğidir. Paranın kendisinin içsel bir değeri yoksa bir gelir elde edemez. Bu paranın para kazanamayacağı anlamına gelir. Aynı zamanda İslami finansta bileşik faiz kavramının olmadığı anlamına gelir. İslami finansta paranın zaman değeri yoksa kişinin varlığının zaman içindeki değeri nasıl hesaplanıyor? (...) Şeriat bakış açısında, para sadece bir üretim faaliyetine katılırsa kazanç sağlayabilir. Bununla paranın bir varlık, girişim, şirket veya diğer üretken faaliyete yatırılmasını kastediyorum, o zaman artık üretici bir değer olarak kullanıldığı ve riske tabi olduğu için (kâr veya zarar) kazanç sağlayabilir. Bankada duran atıl paranız varsa ve bundan kazanç elde etmek istiyorsanız, örneğin bu parayla kiraya verilecek bir mülke yatırım yaparak kazanç sağlayabilirsiniz. Atıl biçimde istiflenen ve kullanılmayan para bir kazanç elde etmeye hak kazanamaz.

Bu açıklamalardan sonra da (enflasyonun tek haneli rakamlara indirilemediği durumda) şu sorular sorulmalıdır:

- İçsel bir değeri olmayan ancak temsil ve mübadele aracı olarak kullanılan yerel paranın stok değeri veya daha net bir ifadeyle alabileceği mal ve hizmetlerin bugünkü değeri ile gelecekteki değeri arasındaki farkı korumak için neler yapılabilir?

- Enflasyonun paranın satın alma gücünde sebep olduğu erozyonu önlemek, gelecekteki talebin bugüne çekilmesiyle talep arz arasında sebep olunan dengesizliklerin, fiyatlar seviyesinde yükselmeye yol açmasını önlemek için neler yapılabilir?

Ekonomide fiyat düzeyindeki bir artış veya beklenen enflasyondaki artışlar, birçok yönden enflasyonist şoklar yaratır. Bu şoklar ve etkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir: Fiyat şokları insanların yanlarında daha az para tutmasına neden olur. Fiyat artışı kredinin satın alma gücünü azaltarak mal arzının azalmasına neden olur. Paranın satın alma gücünün azalacağını hisseden halk harcamalarını artırır (Parasız, 2007: 176). Bu bağlamda artacak talebin karşılanamamasının ortaya çıkaracağı istikrarsızlıkların önlenebilmesi için ilk yapılması gereken, yerel paraya değer saklama özelliğini ve finansal derinliği kazandıracak araçları geliştirmek olmaktır. Finansal sistemde derinliğin oluşmadığı konusunda şu istatistik önemlidir: Katılım bankacılığının, 6 Mayıs 2022 tarihli TCMB Haftalık Para ve Banka İstatistiklerine göre TL cinsinden finansal sistemdeki mevduatlardaki payı %9 iken yabancı para cinsinden %12'dir.

4.2. Türkiye'de Uygulamada Olan Enflasyonu Telafi Edici Hesap Örnekleri

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik istikrarsızlık sorunlarının temel nedenlerinden olan cari açık ve tasarruf yetersizliği, para politikası aktarım mekanizmasıyla reel sektörü de olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden yüksek enflasyon ve dış finansman bağımlılığı azalana kadar, katılım bankacılığının finansal sistemden aldığı payı ve tasarruf kapasitesini artırabilmek için enflasyonu telafi edecek değişik endekslerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu konuda geç kalınması yanında kamu bankalarında Nisan 2019'da başlayan enflasyon korumalı mevduat hesabı (o dönemde, sonraki alt başlıktaki ürünlerde olduğu gibi) katılım bankacılığında, katılım bankacılığı esaslarına uygun olarak uygulanmaya başlayabilirdi. Özel bankalarda da uygulanmaya başlayan Enflasyona Endeksli-Faiz Korumalı Mevduat Hesabı ve Enflasyon Korumalı Mevduat Hesabı ürünlerinin genel özellikleri şöyle özetlenebilir (Bloomberg, 2022):

- **Enflasyona Endeksli-Faiz Korumalı Mevduat Hesabı**: Açılışında sabit getirili vadeli mevduat faiz oranı taahhüt ediliyor. Vade sonunda taahhüt edilen faiz oranı, yıllık enflasyona eklenecek ilave oranla oluşan (Yıllık TÜFE artı ilave oran) yeni faiz oranı ile karşılaştırılıyor. İki oran arasında yüksek olan faiz oranından hesaba faiz işletiliyor. Böylelikle müşterilere Türk Lirası yatırımlarında garantili yüksek getiri sağlama ve enflasyondan etkilenmeme imkânı sunuluyor.

- **Enflasyon Korumalı (3 Aylık Dönem ve Yıllık Getirili) Mevduat Hesabı**: Anaparasını enflasyon karşısında reel olarak korumak isteyen ve faizli bankacılık ürünlerine karşı hassasiyeti olan müşterilerin de birikimlerini değerlendirebileceği bir ürün.

4.3. Türkiye'de Uygulamadaki Dövize Endeksli Türk Lirası Mevduat Hesabı Örnekleri

Türkiye'de TL'nin aşırı değer kaybetmesini (devalüasyonu) önlemek, finansal istikrarı sağlamak için 21 Aralık 2021 tarihinde gerçek kişilere yönelik devreye alınan ve sürekli yapılan düzenlemelerle kapsamı genişletilen Dövize Endeksli Türk Lirası Mevduatları ile ilgili (Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesabı - KKM) sistem, kısa dönemli kurda istikrar sağlamak amacına ulaşmıştır.

KKM sisteminin başarısını artırmak için sonrasındaki güncellemelerle, gerçek kişilere ilave olarak tüzel kişileri de kapsa-

mına alan düzenlemeler ile uygulamaya şu yeni ürünler aktarılmıştır:

- Döviz'den Dönüşümlü Kur Korumalı TL Vadeli Mevduat Hesabı

- Yurt Dışında Yerleşik Vatandaşlar Mevduat Hesabı (YUVAM)

- Fiziki Altından Dönüşümlü Kur Korumalı TL Mevduat Hesabı

Finansal istikrarsızlığın önemli bir göstergesi olan dolarizasyonu, efektif (fiziki) talep cinsinden önleyebilen ama hesaplardaki döviz cinsinden varlıkları artıran KKM ve benzeri araçlar ile tasarruflar, faiz oranıyla değerlendirilirken, endeksli olduğu yabancı aktif veya paradaki değişimlere karşı da korunabilmektedir. Genel ifadesiyle Dövize Endeksli Türk Lirası Mevduatların ortak özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Minimum faiz oranı olarak, TCMB Politika Faiz Oranı uygulanacaktır.

- Hesaplardan kısmi çekim ve para yatırma işlemi yapılamayacaktır.

- Ürünlere uygulanacak stopaj oranı sıfır (0) olacaktır.

- İşlemlerdeki kur değişim oranının hesaplamasında; her gün belirlenen saatlerde TCMB tarafından açıklanan ABD Doları, Euro, İngiliz sterlini ve İsviçre Frangı (CHF Yuvam Hesap için) döviz alış kuru esas alınacaktır. Vade sonunda ilgili dövizler (USD/EUR/GBP/CHF) için alış kuru ile vade başlangıç tarihinde geçerli olan TCMB USD/EUR/GBP/CHF alış kuru arasındaki değişim dikkate alınacaktır.

- Brüt faiz tutarının üzerindeki ilave getiriler TCMB tarafından TL olarak karşılanacaktır.

- Hesapla ilgili tüm ödemeler TL olarak yapılacaktır.

Bu ürünlerin genel amacı TCMB'e göre (2022a): Vade sonunda hesap sahibinin döviz bazında anaparasını her koşulda korumaktır. Katılım bankacılığının da kullanabildiği bu ürünlerde katılım bankacılığı esasları geçerlidir. Ürünlerde vade sonu kurunun dönüşüm kurundan düşük olması durumunda banka tarafından hesap sahibine anapara + faiz/kâr payı (+ ilave getiri tutarı yuvam[22] hesapta geçerli ve Merkez Bankasınca bankaya) ödenir.

> Vade sonu kurunun dönüşüm kurundan yüksek olması durumunda:
>
> a) Faiz/kâr payı tutarı > kur farkı ise banka tarafından hesap sahibine anapara + faiz/kâr payı (+ ilave getiri tutarı yuvam hesapta geçerli ve Merkez Bankasınca bankaya) ödenir.
>
> b) Faiz/kâr payı tutarı < kur farkı ise banka tarafından hesap sahibine anapara + faiz/kâr payı + "kur farkı – faiz/kâr payı" (+ ilave getiri tutarı yuvam hesapta geçerli ve Merkez Bankasınca bankaya) tutarı ödenir. Merkez Bankasınca bankaya "kur farkı – faiz/kâr payı" tutarı ödenir. Katılma hesabına sağlanacak getirinin Merkez Bankasının katılım bankaları ile açık piyasa işlemleri kapsamında yaptığı bir hafta vadeli geri satım vaadi ile alım işlemlerinde oluşan maliyetten düşük olması halinde aradaki farkı katılım bankacılığı esasları çerçevesinde katılım bankası karşılayabilir, karşılanmayan kısım için Merkez Bankasınca ödeme yapılmaz.

Bu örneklere benzer sistemlerin, enflasyonun yüksek olmadığı, istikrarlı dönemlerde özellikle katılım bankacılığında uygulamaya aktarılması gerekirdi. Tabii ki, yuvan hesabı örneğinde olduğu gibi bazı garantili faiz/kar payı uygulamalarının katılım bankacılığıyla çelişen yönleri de bulunmaktadır.

---

22 YUVAM hesaplarına dönüştürülen döviz tutarları üzerinden vade gruplarına göre belirlenen (3 Ay Vadeli: %1; 6 Ay Vadeli: %2; 12 Ay Vadeli: %3; 24 Ay Vadeli: %4) oranlarda hesaplanan ilave getiri Türk lirası olarak Merkez Bankasınca ödenir TCMB (2022b: 3).

4.4. Endeksleme Esaslı Hesaplar için Genel Öneriler

Mübadele ekonomilerinde günümüzde kullanılan nominal - fiyat para, sadece temel fonksiyonları olan hesap birimi ve değişim aracı olma görevini yerine getirebilmektedir. Fakat enflasyon gibi çeşitli nedenlerle bazı ülkelerde değer saklama fonksiyonunu yerine getirememektedir. Diğer ifadeyle enflasyon olgusunun yaşandığı her dönemde her ülkede hanehalkının, özellikle sabit gelirlilerin elindeki alım güçlerinin erimesi veya başkalarına transferi gibi adaletsizliklere sebep olunması kaçınılmazdır. Eğer kullanılan yerel para bunu sağlamıyorsa mal veya rezerv para olarak adlandırılan varlıklar endekslemede kullanılmalıdır. Abdul-Rahman'a (2015: 469) göre de, para gerçek bir para olmalı ve değerlerin ayar ve ölçümünde kullanılmalıdır. Gerçek para ise mal temeline dayanıyor olmalıdır. Bu altın, gümüş, temel enerji, maden kaynakları veya temel ihtiyaç maddelerinden birisi olabilir. Kâğıt para (fiat money, banknot) alışverişlerde ve ticarette yarar sağlayan bir araç olarak kullanılabilir. Fakat para mutlaka gerçek para referansı olan mallarla ilişkilendirilmeli ve endekslenmelidir. Bu şu demektir: Bir kimse Amerikan dolarını, İngiliz Poundunu, Japon Yenini ve/veya Euro'yu kullanabilir. Fakat tüm bu para birimleri, herkese adil fiyat uygulanabilmesi, yanılmaya mahal vermeden serbest ve dengeli bir piyasa oluşturabilmek için mutlaka "referans mallar" ve "ayar standardı" ile ilişkilendirilmeli ve endekslenmelidir.

Fiyatlar genel düzeyinde yaşanan dengesizliklerin finansal sisteme ve ürünlerine olumsuz yansımalarını önleyebilmede kullanılacak endeksleme yaklaşımı sayesinde geleneksel ve katılım bankacılığı, hem tasarruf sahiplerine hem de finansman açığı olan müşterilerine sunacağı araçların geliştirilmesinde önemli bir farkındalık ortaya koyabilecektir. Söz konusu endeksler genellikle fiyatların ya da miktarların zaman içindeki değişimlerini ölçmek için hesaplanır. Yazıcı'ya (2017: 57-59) göre:

Bir ekonominin fiyatlar seviyesinde meydana gelen değişimlerin, üretilen ve dağıtılan gelirler üzerindeki ölçüm hatalarını, istikrarlı bir dönemi temel alarak yapılan düzeltme işlemi endeksleme olarak tanımlanabilir. Bu amaçla kullanılacak çok çeşitli endeksler oluşturulabilir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hesaplanan; Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE), Bina İnşaatı Maliyet Endeksi (BİME), Tarımsal fiyatlar kapsamında da Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar (ÇEF) ile Çiftçinin Ödediği Fiyatlar (ÇÖF) ile hesaplanan Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (Tarım ÜFE). TCMB veya başka kurumlar tarafından hesaplanan Konut Fiyat Endeksi gibi endeksler kullanılarak yenileri geliştirilebilir. Endeksler belirli dönem aralıklarında başta belirlenmiş kurallar çerçevesinde ölçümleme yapar. Örneğin fiyat endeksleri, sepetteki mal ve hizmetlerin ortalama fiyatlarının belli bir döneme göre değişimini ölçer ve fiyatlarının izlendiği mal ve hizmet piyasasına göre isimlendirilir. Bunlardan Tüketici Fiyatları Endeksleri hanehalklarının tükettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişmeleri göstermektedir. Üretici Fiyatları Endeksi ise tarım, madencilik, enerji ve imalat sanayi gibi sektörlerde üretimi yapılan malların yurtiçi peşin satış fiyatlarındaki değişmeleri göstermektedir. Konut Fiyat Endeksi de ülke genelindeki konutların fiyatlarında meydana gelen değişimleri ölçmektedir. Bu şekildeki hesaplamalar aracılığıyla, piyasanın arz ve talep seviyelerindeki dengesizliklerin ortaya çıkardığı etkileri ölçümleme veya arındırma işlemleri yapılabilir. Böylece özellikle maaş ve ücret gibi sabit geliri olan hanehalkının gelir ve harcamalarındaki nominal değişimler, reel sapmalar ölçülebilmektedir. Daha öz bir ifadeyle endeksleme işlemi, enflasyonist etkileri ortadan kaldırabilmektedir. Paranın bir değişim aracı olarak yaptığı yanlışlıkları ölçebilmektedir.

Tablo 1: Enflasyon Telafi Edici Hesap İşleyişi İçin Alternatif Hesaplama Örnekleri

Enflasyon Telafi Edici Hesap = Finansal Sermaye + ***Hesaplanan Enflasyon Farkı*** (Vade Başı ve Sonu Arasında Ortaya Çıkan)
Tüketici Fiyat Endeksine (TÜFE) Göre Hesaplanan Enflasyon Farkı 1 = (Finansal Sermaye × Vade Sonunda Ortaya Çıkan TÜFE Enflasyon Oranı x Vade) / 36500
TÜFE / ÜFE Ortalamasına Göre Hesaplanan Enflasyon Farkı 2 = (Finansal Sermaye × Vade Sonunda Ortaya Çıkan TÜFE + ÜFE Ortalama Enflasyon Oranı x Vade) / 36500
Altın / Döviz gibi Aktiflerin Fiyatlarında Meydana Gelen Değişimlerin Ortalamalarına Göre Hesaplanan Enflasyon Farkı 3 = (Finansal Sermaye × Vade Başı ve Sonu Arasında Aktif Fiyatlarında Ortaya Çıkan Fiyat Farkının Oranı x Vade) / 36500

Türkiye'de uygulamakta olan yukarıda özetle verilen bu düzenlemelerin dışında genel uygulama şekli için Yazıcı (2020) şu önerileri sunmuştur:

> Önerilen hesaplar için Enflasyona Endeksli Hesap, Enflasyon Korumalı Hesap, Enflasyon Telafi Edici Hesap gibi isimler kullanılabilir. Burada "Enflasyon Telafi Edici Hesap" ismini kullanılacaktır. Enflasyon Telafi Edici Hesap sisteminde, ilk aşamada basitlik sağlamak için süresi üç aya kadar olan ve 100.000 TL'ye kadar olan kısa vadeli tasarruflarda, sadece enflasyon farkının tasarruf sahibine ödenmesi sağlanabilir. Burada zamanlar arası (vade başı ve sonu arasında) ortaya çıkacak enflasyon farkı hesabında TÜİK verileri kullanılabilir. Çünkü TÜİK verilerinin genel olarak ne anlama geldiği herkes tarafından bilinmekte ve takip edilebilmektedir. TÜFE, ÜFE, Hızlı Tüketilen Ürünler Fiyat Endeksi gibi farklı endekslerden, basitlik olması açısından, sadece hanehalkının alım gücünü gösteren TÜFE kullanılabilir veya ortalamalar da alınabilir. Fakat en önemli konu, bu verilere güven duyulmasını sağlayacak şeffaflık ilkelerinin uygulanması gereklidir.

> Eğer hane halkında, enflasyon verilerine duyulan güvensizlikten dolayı, uğranılan reel bir gelir kaybı inancı oluşursa, bu sistemden beklentiler yani yerel paradan kaçışı, yastıkaltı tasarrufları önlemek zordur. Bu temel gerekliliklerin sağlandığı durum sonrasında, sistemin gerçekten faize bulaşmadığının ve basitçe herkes tarafından kolayca anlaşılabilmesi sağlanmalıdır. Enflasyon Telafi Edici Hesaplarda bulunan mevduatların, vade başı ve sonu arasındaki dönemde Hesaplanan Enflasyon Farkı, Tablo 1'de görüldüğü gibi değişik şekillerde hesaplanabilir.

Türkiye'de uygulamaya aktarılan dövize endeksli TL mevduat hesabı örneklerinde olduğu gibi Hesaplanan Enflasyon Farkı üzerinden, Banka Sigorta Muamele Vergisi (BSMV) gibi kesintilerin olmaması ve Yuvam Hesapta olduğu gibi vadeye bağlı olarak ilave getiriler de[23] verilebilir. BSMV'nin Hazine ve Maliye Bakanlığınca, ilave getirinin de TCMB tarafından karşılanması normaldir. Çünkü enflasyonun önlenememesinden, yerel paranın değerinin korunamamasından Hükümetle birlikte TCMB sorumludur. Fakat bu ürünlere yönelik eleştirilerin temelinde, faiz baskılaması esasına dayalı sistemdeki katlanılan maliyetler faiz benzeridir ve kamunun yükünü artırmaktadır. Zira vade sonunda hesap sahibinin döviz bazında anaparasını her koşulda korumak amacını taşıyan sistemle birlikte kurların bu seviyelerdeki sürdürülebilirliği imkânsız hale gelirse katlanılan yükler katbekat artacaktır. Diğer bir açıdan konuya bakılırsa, faize bulaşma riski taşıyan bireylerin sisteme güvenini artırmak için de hesapların sadece Tablo 1'de verilen örneklerdeki gibi güvenilirliğinde sorun olmayan belirli değerlere, verilere endeksli olması gerekmektedir. Uzun dönemde de enflasyonun kontrol altına alınması ve bu şekildeki ürünlerin gelişmesi katılım bankacılığının payının artması açısından önemlidir.

23 YUVAM hesaplarına dönüştürülen döviz tutarları üzerinden vade gruplarına göre belirlenen (3 Ay Vadeli: %1; 6 Ay Vadeli: %2; 12 Ay Vadeli: %3; 24 Ay Vadeli: %4) oranlarda hesaplanan ilave getiri Türk lirası olarak Merkez Bankasınca ödenir TCMB (2022b: 3).

Endeksleme esaslı hesapların gelişmesi için bu ürünlerde faizin olmadığı anlatılabilmelidir. Çünkü işin başında bir oran konuşulmadığı için dönem sonu ödeme dönemlerinde enflasyon veya endeksli değerlerdeki değişim kadar farkın tasarruf sahibine ödenmesi faiz değildir. Çeker'in (2013: 245) ifade ettiği gibi, paranın değer kaybını/enflasyon farkını tek maddeye kıyas ederek hesap etmek yanlıştır. Paranın ne kadar değer kaybettiğini mesela tek başına altına veya tek başına bir dövize kıyaslayarak hesap etmek faizin doğurduğu fesada sebebiyet verebilir. Ne kadar çok kalem mala kıyas edilirse o kadar adil hesap yapılmış olur. Bu iş için Eşya Fiyatları İndeksini ölçü gösterebiliriz. Buna göre paranın borç verildiği gün ile tahsil edildiği gün arasında ne kadar değer kaybı meydana geldi ise o kadar fazlasını almak faiz olmaz.

> Eroğlu ve Kangal'ın (2016: 327-328) çalışmasına göre de: İslam dininin temelinde "herkesin yararını gerçekleştirme" amacı bulunur. Bu hedefe ulaşılırken adalet olgusundan hareket edilir. İslam ekonomisi İslam dininin değer yargıları ve ahlaki kuralları çerçevesinde maddi kaynakların elde edilmesinde ve kullanılmasında adaletli davranılarak refah artışının sağlanması için önce Allah'a sonra da topluma karşı olan görevlerin yerine getirilmesini sağlayan bir sistem olarak karşımıza çıkar. Kul Hakkı'nın da gözetilmesi ile adil gelir dağılımının sağlanması istenilen bir durumdur. Ancak enflasyonun yükselmesi sonucunda paranın satın alma gücü düşer ve bu da refah seviyesinin de düşmesine yol açar. Bu durum İslam ekonomisinde istenilen bir durum değildir. Zaten İslam ekonomisinin emir ve yasaklarına tam anlamıyla uyulduğu takdirde enflasyon olgusuyla karşılaşılmayacağı savunulur. Tüm yasaklara rağmen enflasyon söz konusu olursa borç verme işlemlerinde tarafların haksız yere zarara uğramaması için enflasyon farkının ödenmesi gerekmektedir. Bu uygulama faiz ile ilgili yasağa rağmen makul karşılanmalıdır. Zira İslam ekonomisi refah kaybına önem

vermiş ve refah kaybının telafisinde enflasyonun satın alma gücünü azaltıcı etkisini ortadan kaldırmayı tavsiye etmiştir. Aksi takdirde bireylerin uzun vadeli borç vermekten veya tasarruf etmekten kaçınması ekonomik aktivitenin yavaşlamasına ve istihdam alanının daralmasına neden olacaktır.

6. Sonuç

Kapitalizmin ülke uygulamalarındaki değişiklikler, bünyelerindeki kurumsal kapasitedeki yetersizlikler nedeniyle yaşanan istikrarsızlıkların çıkış sebepleri, belirtileri ve etkileri bakımından farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar istikrarsızlıkların açıklanmasında, nedenlerinin bulunmasında ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde iktisatçıların, düzenleyici ve denetleyici kurumların işini zorlaştırmaktadır. Örneğin Covid 19 sonrası etkilerinde, hızlarında görülen değişikliklere rağmen temel nedenleri aynı olan enflasyon, küresel ölçekte yaşanan önemli bir ekonomik istikrarsızlık konusu olmuştur.

Türkiye'de Covid 19 ile birlikte son yıllarda yaşanan konjonktürel dalgalanmaların temelindeki nedenler arasında özellikle dış finansman eksikliği ve temel girdilerde dışa olan bağımlılık yatmaktadır. Dolayısıyla iç ve dış yönlü arzdaki yetersizliklerin, talep kaynaklı olanların da tetiklemesiyle, yüksek enflasyonun yeniden yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü hemen hemen tüm sektörlerde dışa bağımlı üretim modeli nedeniyle artan döviz ihtiyacına ilave olarak gerçekleşen para ikamesiyle kurdaki yükselme ve faiz baskısı altında hızlanan enflasyon, devalüasyon süreci oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle nihai olarak devalüasyona yol açan maliye ve para politikaları uygulanmasıyla kendi kendini besleyen kısır döngüsel istikrarsızlıkların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye gibi yüksek cari açık ve enflasyon beklentilerinin olduğu ülkelerdeki istikrarsızlık nedenlerini bertaraf edebilmek için yurtiçi tasarrufların artırılması sayesinde sabit sermaye yatırımlarının oluşması ithal ikameci kalkınmaya

hizmet eder ise cari açığın azaltılması ve kamu kaynaklarının kullanımında etkinliğin artırılması temel reçetedir. Aksi durumda iç tasarrufların yetersiz, derinliğin oluşmadığı bir finansal sistemde kamunun artan bütçe açıklarıyla ortaya çıkan mali baskınlık ve dış finansmanda yaşanan sorunlar finansal istikrarsızlığa; bu da reel ekonomiye yansıyan boyutuyla ekonomik istikrarsızlıklara sebep olmaktadır. Bu yüzden yüksek enflasyon ve dış finansman bağımlılığı azalana kadar, katılım bankacılığının finansal sistemden aldığı payı ve tasarruf kapasitesini artırabilmek için enflasyonu telafi edecek değişik endekslerin, mal veya rezerv para olarak adlandırılan varlıkların endekslemede kullanılmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Çalışmada verilen örneklere uygun sistemlerin, enflasyonun yüksek olmadığı, istikrarlı dönemlerde özellikle katılım bankacılığında uygulamaya aktarılması gerekirdi. Tabii ki, yuvan hesabı örneğinde olduğu gibi bazı garantili faiz/kar payı uygulamalarının katılım bankacılığıyla çelişen yönleri de bulunmaktadır.

Ezcümle: Enflasyon, faiz, devalüasyon gibi finansal sisteme sonuç gösterge olarak yansıyan sorunların kök nedenleri ve çözümü için kıt kaynakların etkin olmayan dağılımına, israfına yol açan politikaların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kısa dönemde finansal istikrarsızlıkları önlemek için gerekli araçların kullanımında TCMB'nin araç bağımsızlığına sahip olması kadar Hazine ve Maliye Bakanlığının da destek vererek enflasyonun kontrol altına alınması gerekmektedir. Aksi uygulamalar başta güvenilirliği olumsuz etkileyerek sorunların büyümesine yol açmaktadır. Zira finansal piyasalardaki fiyatlamaların önemli belirleyicisi kredibilitedir ki, kazanılması yıllar alan, kaybedilmesi çok kolay olan bu değerin tekrar geri alınması da sil baştan maliyetlere katlanmak demektir. Bu sürecin yaşanmaması için her seviyede kurumsallaşmanın, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılması gerekir.

Kaynaklar

Abdul-Rahman, Y. (2015), *İslam'da Bankacılık ve Finansman (Toplumsal Temelli Bankacılık Teknikleri ve Yöntemler*i), Salih Tuğ ve M. Abdullah Tuğ (Çev.). İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi.

Alrifai, T. (2017). *İslami Finans ve Yeni Finansal Sistem – Gelecekteki Finansal Krizlerden Korunmak için Ahlaki Bir Yaklaşım*. Barış Satılmış (Çev.). Ankara: Buzdağı.

Bloomberg (2022). Ziraat'ten Enflasyon Korumalı Mevduat Hesabı. https://www.bloomberght.com/ziraat-ten-enflasyon-korumali-mevduat-hesabi-2213956

Çeker, O. (2013). *Fetvalarım – 1*, Konya: Damla.

Dineri, E. (2021). Mali Disiplinin Sağlanması ve Ekonomik İstikrar: Türkiye Örneği. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6 (1),* 38-48. http://tursbad.hku.edu.tr/tr/pub/issue/62092/912085

Durmuş, H. (2018). Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesi: Örtük Enflasyon ve Açık Enflasyon Dönemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11),* 181-201. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/501088

ECB (2009). Price Stability: Why Is It Important For You? *European Central Banks Eurosystem*. https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/whypricestability_en.pdf

Eroğlu, İ. ve Kangal N. (2016). İslami Düşünce Ekseninde Enflasyon, *İslam Ekonomisi ve Finansı* içinde (315-330), (Editörler: Erdoğan, S., Gedikli, A., Yıldırım, D.Ç.). İstanbul. Umuttepe.

Karagöz, K. ve Ergün, S. (2010). Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2010, 15 (2),* 169-185. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194575

Parasız, İ. (2007). *Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*. Bursa, Ezgi.

Şanlısoy, S. ve Çetin, M. (2017). Türkiye Ekonomisinde Politik İstikrarsızlık-Makro Ekonomik Performans İlişkisi. *Dokuz Ey-*

lül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017, 32 (2), 207-237. DOI: 10.24988/deuiibf.2017322606

TCMB (2013). Enflasyon ve Fiyat İstikrarı. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06084069-3751-44a3-ba98-fc5a65b-908ba/Enflasyon_FiyatIstikrari.pdf?MOD=AJPERES

TCMB (2022a). Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğe İlişkin Uygulama Talimatı. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b55353d5-7d27-4b89-8658-a2a1441bef0e/Turk_Lirasi_Mevduat_ve_Katilma_Hesaplarina_Donusumun_Desteklenmesi_Hakkinda_Teblige_Iliskin_Uygulama_Talimati.pdf?MOD=AJPERES

TCMB (2022b). Yurt Dışında Yerleşik Vatandaşlar Mevduat ve Katılım Sistemi (Yuvam) Hesapları Hakkında Tebliğe İlişkin Uygulama Talimatı. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/474d7ae2-4ffd-4d14-8304-d8bc5fdd-bf34/YUVAM+Uygulama+Talimat%C4%B1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-474d7ae2-4ffd-4d14-8304-d8bc5fddbf34-n-NOyyO

Yazıcı, R. (2020). Finansal Sermaye İsrafının Önlenebilmesinde Katılım Finans Sisteminin Geliştirebileceği Faizsiz Araçlar. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 2020, 4 (1),* 185-204. doi.org/10.29216/ueip.679403

Yazıcı, R. (2017). *Finansal Sistemde Faiz Sorunsalı ve Katılım Bankacılığı.* İstanbul: Kriter.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE FAİZSİZ FİNANS: KATILIM FİNANS VE TASARRUF FİNANS SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Serkan VARSAK[24]
Öğr. Gör. Halit YALÇIN[25]

1. Giriş

Son dönemde gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalarda artan finansal derinlik ve finansal bulaşıcılık, ekonomileri yeni fırsatlar ve yeni sorunlarla yüz yüze bırakmıştır. Yaşanan finansal sorunlar ve faydanılması beklenilen fırsatlar, ekonomik aktörleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu kapsamda ekonomik aktörler ve finansal piyasalar üzerinde denetleyici ve düzenleyici rolü olan politika yapıcılar küresel finansal gelişmeler karşısında para ve maliye politikaları temelinde yeni çözümler üretme çabasına yönelmişlerdir. Politika yapıcılar ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın sağlanması ile refah düzeyini arttırmaya çalışırlar. Ekonomik büyüme; üretimde reel

24 İktisat Bölümü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye, email: serkan.varsak@bilecik.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5894-1490

25 Dış Ticaret Programı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksek Okulu, Bilecik, Türkiye, email: halit.yalcin@bilecik.edu.tr , ORCID: 0000-0002-5035-1525

artışlar iken, ekonomik kalkınma ise mevcut iktisadi yapının yüksek katma değerli ürün üretir hale getirilmesi ve elde edilen kazancın topluma adil bir biçimde dağıtılması durumudur. Ekonomik büyüme elde edilmeden ekonomik kalkınma sağlanamamaktadır. Bu nedenle öncelikle ekonomik büyüme sağlanmalıdır. Ekonomik büyümenin sağlanması için ülke ekonomisinde finansal derinliğin ve beraberinde üretime dönük yatırımların arttırılması beklenir. Ana akım iktisadi anlayışa göre yatırımların en önemli belirleyicilerinden biri gelirin harcanmayan kısmı olan tasarruflardır. Tasarruf düzeyinin arttırılması ile yatırımlar arttırılarak ekonomik büyüme sağlanabilir. Tasarrufların arttırılması için toplumun dolaşımdan hariç tuttuğu birikim eğiliminin düşürülmesi gerekmektedir. Dolaşımdan hariç tutulan birikimin azaltılabilmesi için ülke ekonomisindeki tasarruf araçlarının çeşitlendirilmesi oldukça önemlidir (Kaynak, 2011).

Türkiye'de mali sistem içerisinde, önemli bir yere sahip olan bankacılıkta genel itibariyle 2022 verilerine göre toplamda 51 olmak üzere, üç tür bankacılık uygulaması bulunmaktadır. Bunlar; mevduat bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarıdır. Ticaret bankaları olarak da bilinen mevduat bankaları Türkiye'de bankacılık kesiminin en büyük kısmını oluşturmakla birlikte ekonomide kaydi para yaratma sürecinin en önemli aktörleridir. Kalkınma ve yatırım bankaları ise girişimcilere finansman desteği oluşturmak ve ülke ekonomisinde yatırımın teşvik edilmesini sağlamak üzere faaliyetler yürütmektedir. Faizsiz bankacılık çerçevesinde faaliyet yürüten katılım bankaları ise genel itibariyle İslami bankacılık olarak da adlandırılmaktadır. Türkiye'de günümüz itibariyle katılım bankacılığı adı altında altı banka faaliyet yürütmektedir (TBB, 2022).

Kitabın bu bölümünde dünyada ve Türkiye'de faizsiz bankacılık uygulamaları çerçevesinde faaliyet yürüten katılım finans sistemi ve son dönemlerde hukuki zemine oturtularak gelişme gösteren tasarruf finansman yöntemi sistemleri incelenecek ve

iki faizsiz sistem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar analiz edilecektir.

2. Katılım Finans: Kavramsal Çerçeve

Son dönemde konvensiyonel bankacılık uygulamalarına alternatif faizsiz finansal sistem inşa edebilmek ve faiz hassasiyeti yüksek sermayedarların beklentilerine cevap verebilmek adına faizsiz bankacılık olarak da bilinen katılım bankacılığı, önemi giderek artan ölçüde finansal sistemde yerini almaya başlamıştır. Faizsiz bankacılığın ortaya çıkışında faiz çekimserliği dolayısıyla dini inanışların etkisinin yanında sosyal ve ekonomik sebeplerde yer almaktadır. Faizsiz bankacılık anlayışında kullanılan ve kullandırılan fonların reel sektöre yakından bağlı olması istihdam olanaklarını arttırarak refah düzeyinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Katılım bankacılığı uygulamaları ile İslam dininde haram kılınan ekonomik faaliyetler finanse edilmemektedir. Alkol ürünleri, tütün ürünleri ve kumar faaliyeti olarak düşünülen faaliyetler katılım bankaları tarafından finanse edilmez. Katılım bankaları faiz bulundurmayan bankacılık hizmetlerini müşterilerine sunmaktadır (Rodoplu, 1997).

Yukarıda yapılan açıklamalar neticesinde dünyada 1950'li yıllarda faizsiz bankacılık sisteminin oluşturulması tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk somut adım Mısır devletinin destekleriyle atılarak 1971 yılında Nasr Sosyal Bankası'nın faaliyete geçmesi olmuştur. Ardından birçok Körfez Ülkesi faizsiz bankacılık çerçevesinde çalışan bankaları faaliyete geçirmişlerdir. Faizsiz bankacılık çerçevesinde kurulan bankalar arasında en önde yer alan kurum 1975 yılında Suudi Arabistan'da kurulan İslam Kalkınma Bankası olmuştur. İslam Kalkınma Bankası'nın günümüzde 56 üyesi olmakla birlikte Türkiye kurucu üyeler arasında yer almaktadır. Ardından 1977 yılında Mısır'da Faysal İslam Bankası ve Kuveyt'te Kuveyt Finans Kurumları oluşturulmuştur. Faizsiz bankacılık anlayışı yalnızca İslam ülkelerinden oluşan Körfez Ülkeleri ve çevresi ile sınırlı

kalmamıştır. Günümüzde İngiltere, ABD, Almanya gibi birçok ülkede katılım bankacılığı çerçevesinde müşterilere hizmet sunulmaktadır. Ayrıca faizsiz bankacılık anlayışı çerçevesinde yeni finansal araçlar finansal sisteme kazandırılmıştır. Finansal sistemde gerek kurum yapısı gerekse araç çeşitliliğinin artması ülkelerde finansal derinliğin arttırılmasına katkı sağlamaktadır (Ece, 2011).

Türkiye'de 1980 yılında açıklanan 24 Ocak Kararları neticesinde sermaye, emek ve mal piyasalarında liberal uygulamalara yönelim olmuştur. Bu çerçevede bankacılık sistemi ve sermaye piyasaları hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Türkiye'de bankacılık sistemine güven kazandırılması ve gerekli denetimlerin sağlanması amacıyla 1983 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, borsa işlemlerinin yapılması ve geliştirilmesi amacıyla 1985 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuştur (Kepenek, 2014).

Türkiye'de 1980'li yıllarda bankacılık sektörünün ciddi gelişim göstermesi neticesinde alternatif bankacılık anlayışı da gelişme göstermiştir. Türkiye'de faizsiz bankacılığın ortaya çıkış nedenleri dünyada faizsiz bankacılığın ortaya çıkış nedenleri ile paraleldir. Türkiye'de atıl fonların finans sektörüne aktarılarak reel sektöre destek sağlanması ve özellikle Körfez Ülkeleri'ndeki fonların ülkeye çekilerek İslami finans merkezinin oluşturulması hedefiyle faizsiz bankacılık sistemi kurulmuştur. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinde, faizsiz bankacılık anlayışı 1983 yılında yapılan yasal düzenleme ile başlamıştır. Söz konusu yasa doğrultusunda, 1985 yılında kurulan ilk faizsiz banka özel finans kurumu olarak adlandırılan Albaraka Türk Finans Kurumu A.Ş. ve Faisal Finans Kurumu A.Ş. kurulmuştur. Adından 1989 yılında Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş. kurulmuştur. 2005 yılında 5411 sayılı bankacılık kanununda yapılan değişik ile özel finans kurumu olarak adlandırılan kurumlar katılım bankaları olarak isimlendirilmiştir (Özsoy ve Yabanlı, 2011).

Günümüzde Türkiye'de faaliyet yürüten altı katılım bankası bulunmaktadır. Söz konusu, katılım bankaları Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Emlak Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., Vakıf Katılım Bankası A.Ş. ve Ziraat Katılım Bankası A.Ş.'dir. Türkiye'de devlet desteklerinin arttırılması ile birlikte 2020 yılı itibariyle katılım bankalarının toplam bankacılık varlıkları içerisindeki payı %6 seviyesinin üzerine çıkmıştır. 1980'li yıllardan günümüze kadar olan dönemde Türkiye'de katılım bankacılığının varlıkları genel itibariyle artış trendindedir. 2021 yılında katılım bankalarının aktif büyüklüğü 2020 yılına kıyasla yaklaşık %64 oranında artış göstererek 716,5 milyar Türk Lirası'nı aşmıştır. Ayrıca Nisan 2022 itibariyle katılım bankalarının aktifleri yaklaşık 821,3 milyar Türk Lirası'na, toplanan fonlar yaklaşık 660,5 milyar Türk Lirası'na ve kullanılan fonlar ise 445,4 milyar Türk Lirası'na ulaşmıştır (TKBB, 2022).

Katılım bankaları, faizsiz bankacılık prensibi ile hareket ettiğinden geleneksel bankacılıktan farklılaşmaktadır. Katılım bankaları, müşterilerine geleneksel bankalarda olduğu gibi belli bir dönem için belli bir oranda faiz ödemesi tahsili işlemleri sunmaz. Katılım bankaları, isminden de anlaşılacağı üzere müşterilerinin kâr ya da zararına ortak olmayı hedefler. Bu sayede katılım bankaları aracılığı ile kullanılan fonların reel sektöre aktarımı geleneksel bankalara kıyasla daha yüksektir. Katılım bankaları faizsiz bankacılık ilkeleri kapsamında atıl durumda bulunan fonların ekonomik sisteme dâhil edilmesi, reel sektörün finanse edilerek geliştirilmesi, kayıt dışı ekonominin azaltılması, istihdam düzeyinin arttırılarak işsizlik oranının azaltılması, finansal çeşitliliğin arttırılması, uygun koşullarda finansman sağlama imkânları sayesinde maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlamak gibi hedeflere sahiptir (Karakoç, 2011).

Bozik ve Yücel (2022) çalışmalarında ahlaki normların toplum üzerindeki karşılığını ve faizsiz bankacılık uygulamalarına yönelik Türkiye'deki tüketicilerin talebini belirleyen etmenleri ampirik biçimde analiz etmişlerdir. Çalışma, tasarruf finans

sektörünü analize dahil etmesi nedeniyle literatürde hali hazırda bulunan katılım bankalarının incelendiği çalışmalardan ayrışmaktadır. Çalışmada örneklem grubunun tutumlarını ölçmek amacıyla Chi-Square testi uygulanarak elde edilen anlamlı cevaplar betimsel istatistik yöntemleri ile yorumlanmıştır. Çalışmada katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda katılımcıların faiz duyarlılığının gelir düzeyi, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; erkeklerin faiz hassasiyetlerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu, faiz duyarlılığı ile eğitim düzeyi arasında belirgin bir ilişkinin söz konusu olmadığı, 26-40 yaş grubunda yer alan bireylerin faiz duyarlılığının 16-25 yaş grubunda yer alan bireylere göre daha fazla olduğu ve gelir düzeyi yükseldikçe bireylerin konut ve taşıt alımı gibi görece uzun vadeli olan borçlanma durumlarında faiz hassasiyetlerinden ziyade uygun maliyetli koşullarda borçlanmayı tercih edecekleri şeklindedir (Yücel ve Bozik, 2022).

3. Katılım Bankaları'nın Fon Toplama Yöntemleri

Katılım bankalarının fon toplama yöntemleri cari hesaplar, katılım hesapları ve özel fon havuzları olmak üzere üç başlıkta toplanabilir.

3.1. Cari Hesaplar

Cari hesaplar, geleneksel bankaların vadesiz mevduat hesaplarının katılım bankalarındaki karşılığı olarak düşünülebilir. Katılım bankalarının müşterilerinin başka hesaplara transfer ve kısa vadeli olan ödeme işlemleri için kullandıkları hesaplardır. Cari hesaplar yerli ya da yabancı para birimi cinsinden açılabilir. Katılım bankaları müşterilerinin faiz hassasiyetlerinin olması nedeniyle cari hesaplar aracılığıyla müşterilerine faiz ödemesi gerçekleştirmez. Dolayısıyla söz konusu hizmet karşılığında müşteriye herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. Cari hesap uygulamasının temel mantığı müşterilerinin fon güvenliğinin sağlanmasıdır. Katılım bankalarında bulunan cari

hesaplar Kârz-ı Hasen ve Emanet anlayışları çerçevesinde ele alınır. Buna göre sırasıyla müşterilerin açtırdıkları cari hesaplar kişinin bankaya ödünç verdikleri ve izinleri olmadıkları taktirde bankaların kullanamayacakları fonlardır. Eğer Kârz-ı Hasen anlayışı ile uygulama yürütülüyorsa banka cari hesaplarda yer alan fonu müşterisinin izni olmadan değerlendirebilmektedir. Ayrıca geleneksel bankacılıkta olduğu gibi katılım bankalarında da müşteriler yatırdıkları fonları diledikleri zaman çekebilmektedirler (Bayındır, 2005).

3.2. Katılım Hesapları

Katılım hesapları temelde kâr ya da zarara ortaklığı temsil eden hesaplardır. Katılım hesapları aracılığıyla Katılım bankalarına fon yatıran müşteriler ilgili fonu oranında bankanın fonu kullanması neticesinde elde edeceği kâra ve doğabilecek zarara ortak olurlar. Katılım hesapları yerli ya da yabancı para birimi cinsinden açılabilmektedir. Ayrıca katılım hesaplarında anaparanın geri ödenmesi garanti altında değildir. Türkiye'de katılım bankalarının ilgili uygulamalarında hiçbir zaman zarar durumu doğmamıştır. Bu durum kâr paylarının faiz getirisi gibi algılanmasıyla zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Katılım bankaları ise açıklama olarak havuzda biriken fonların işletilmesi neticesinde zaman zaman zarar söz konusu olsa da kârın daha fazla olması nedeniyle sonuç olarak kâr elde edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca katılım bankası uygulamalarının geleneksel bankacılık uygulamalarına kıyasla fonların işletilmesinde daha sıkı denetime tabi olması, kâr potansiyelini arttırmaktadır (Takan ve Boyacıoğlu, 2011).

3.3. Özel Fon Havuzları

Özel fon havuzları, diğer fon hesaplarından ayrı olarak belirlenmiş bir proje bazlı olarak katılım bankası tarafından oluşturulur. Dolayısıyla özel fon havuzları özel karakterli yapıya sahiptir. Özel fon havuzlarında değerlendirilecek fonlardan diğer fonlara yönelik aktarım söz konusu değildir (Özgür, 2007: 73).

4. Katılım Bankaları'nın Fon Arz Şekilleri

Katılım bankalarının fon arz şekilleri mudaraba, murabaha, müşareke, icare, kârz-ı hasen selem ve sukuk şeklindedir.

4.1. Mudaraba

Mudaraba uygulamasında katılım bankaları, fon yatıran müşterilerine karşı emek sahibi, fon talep eden müşterilerine karşı ise sermaye sahibi konumundadır. Dolayısıyla mudaraba uygulaması, taraflardan biri emeği diğeri ise sermayeyi ortaya koyan tarafın oluşturduğu bir ortaklıktır. İslami bankacılık anlayışında mudaraba uygulaması, en sık kullanılan uygulamalar arasında yer almaktadır. Mudaraba uygulamasında ilişki iki yönlü şekildedir. Modern mudaraba uygulamasında kâr oranı ve muhtemel risk önceden belirlenmiştir. Fonun işletilmesi sonucunda elde edilen kâr başlangıçta belirtilen oran üzerinden müşterilere dağıtılır. Ancak fonun işletilmesi durumunda doğacak zarar ise sermaye sahibi tarafından üstlenilmelidir. Dolayısıyla sözleşme şartlarına aykırı hareket edilmediği takdirde uygulama sonrası doğacak zarar bankaya aittir. Müşterinin uygulama sonrasında zararı üstlenmesi için sözleşme hükümlerine aykırı hareket etmesi ya da açıkça ihlal ve hatasının bulunması gerekir (Akın, 1986).

4.2. Murabaha

Günümüzde katılım bankaları, murabaha uygulaması ile satın alma gücü yetersizliği nedeniyle müşterinin satın alamadığı malı alarak vadeli şekilde söz konusu malı müşterisine satar. Günümüzde murabaha uygulaması katılım bankacılığı tarafından kullanılan en yaygın fon kullandırma yöntemlerinin başında gelmektedir. Banka murabaha uygulaması için satın aldığı malın üzerine belli bir miktar kâr ekler. Bankanın uygulayacağı kâr ve maliyet bilgileri müşteriye açıktır. Satın alınması planlanan ürün İslami kurallara aykırılık teşkil etmemelidir. Geleneksel bankacılık uygulamalarında müşteriler bankadan alacakları mal için direkt olarak fon alırlar. Ancak

katılım bankaları, müşterisine fonu vermeden müşterisinin satın alacağı malı satın alarak müşterisine vadeli bir ödeme planı ile malı satar. Diğer bir deyişle murabaha uygulaması ile banka müşterisine fon aktarımını direkt olarak gerçekleştirmez. Bu durum kullandırılan fonun doğrudan reel sektöre aktarımını mümkün kıldığından kalkınma sürecinin hızlanmasına finansal katkı sağlar (Terzi, 2013).

4.3. Müşareke

Müşareke uygulaması iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunlardan ilki katılım bankasının gerçek kişi ya da tüzel kişi ile anlaşma yaparak karşı tarafın talep ettiği fonu sağlamasıdır. Söz konusu anlaşmada kâr ve zarar ortaklığı esas alınır. Uygulama ile elde edilen kâr önceden belirlenen oranlara göre paylaşılır. Uygulama ile zarar ortaya çıktığında ise taraflar zarara ortaya koydukları sermaye oranına göre katlanır. Söz konusu uygulama taraflar arasında emek sermaye ortaklığıdır. Mudaraba uygulamasında taraflar emek sahibi ve sermaye sahibi olarak ayrışmaktadır. Ayrıca uygulama ile doğan zarar durumunda, zarara katlanacak taraf bankadır. Müşareke uygulamasında ise taraflar sermaye katanlar olduklarından iki taraf da zarar durumunda zarara katlanır. Diğer bir müşareke uygulaması ise katılım bankasının müşterisinin istediği fonun belli bir miktarını vermesi şeklindedir. Söz konusu uygulama ile oluşturulan sermayenin denetimi müşteriye aittir. Bu durum müşterinin yükünü arttırdığından müşterinin daha fazla kâr almasına imkân tanır (Yeşilyaprak, 2011).

4.4. İcare (Leasing)

Firmalar üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla makine ve teçhizata ihtiyaç duyarlar. Firmalar makine ve teçhizatların satın alımı konusunda yaşadıkları finansman sorununun çözümü için leasing uygulamasına başvururlar. Leasing uygulamasının bir anlamda katılım bankacılığındaki karşılığı icare uygulamasıdır. İcare uygulaması, katılım bankalarının

müşterilerinin ihtiyaç duyduğu bir ürünü satın alarak müşterilerine kiralamasıdır. İcare uygulaması ile makine ve teçhizat alımı gibi üretim için gerekli ürünü satın alma konusunda finansman açığı yaşayan müşteriler katılım bankasına başvurarak icare uygulamasına katılabilirler. Söz konusu uygulama ile müşterisinin satın alamadığı ürünü katılım bankası satın alır. Banka müşterisine ürünün kullanım iznini vererek müşterisine yönelik vadeli bir ödeme planı oluşturur. Vade bitiminde ise icare uygulaması ikiye ayrılır. Söz konusu uygulamalardan birisi banka tarafından satın alınan ürünün vade sonunda mülkiyetinin müşteriye geçmesi diğeri ise ürünün banka tarafından müşteriden tekrar alınması şeklindedir (Karaman, 2012).

4.5. Kârz-ı Hasen

Karzı Hasen uygulaması katılım bankasının sosyal amaçlar doğrultusunda müşterilerine sunduğu kredilerdir. Söz konusu uygulamada katılım bankasının kâr amacı bulunmamaktadır. Karz-ı Hasen uygulaması ile katılım bankası bulunduğu ekonomide refah düzeyini arttırma amacı taşır. Dolayısıyla uygulama ile banka gelir elde etmez. Uygulama ile gerek duyulan fonu bankalar cari hesaplardan ya da kendi sermayesinden karşılamaktadır. Katılım bankasının müşteriye kullandırmış olduğu krediye yönelik oluşturulan ödeme planı çerçevesinde müşteri gerekli ödemeleri gerçekleştirir. Söz konusu uygulama ile girişimcilerin ihtiyaç duyduğu fonlar sağlanmış olur. İlgili krediyi müşterinin geri ödeyememesi durumunda ise gerekli fon bankanın sosyal fonundan telafi edilir (Özsoy, 1987).

4.6. Selem

Katılım bankalarının fon toplama yöntemlerinden biri olan selem uygulaması bir tür sözleşmedir. Söz konusu uygulama ile cari dönemde fon açığı olan bir müşteri, zamanı ve ürünü önceden belirlenmiş olmak şartıyla katılım bankası ile selem uygulamasına giderek bankadan ihtiyaç duyduğu fonu cari dönemde temin eder. Selem uygulamasında müşteri henüz ürünü

bankaya teslim etmeden fon ihtiyacını karşıladığından faiz ile borçlanmaya gerek duymaz. Banka ise ürünü fiilen temin etmeden müşterinin fon ihtiyacını karşıladığından ürünü görece düşük fiyat üzerinden alır. Sözleşmede belirlenen tarihte önceden belirlenmiş ürün bankanın mülkiyetine geçer. Banka söz konusu ürünleri önceden görece uygun fiyata satın almış olduğundan ürünü teslim aldığında piyasada daha yüksek bir fiyat üzerinden satarak kazanç elde eder. Özellikle tarım sektöründe yaygın kullanılan bir yöntemdir. Selem uygulaması bir ürünün peşin olarak satılması ancak ürünün mülkiyetinin vadeli olarak devredilmesini ifade eder (Döndüren, 1993).

4.7. Sukuk

Anonim şirketler ya da devletler faaliyetleri için yeterli finansal kaynağa sahip olmadıklarında borçlanma yolunu tercih edebilirler. Gerçekleştirilen borçlanma işlemi ile karşı tarafa borçlanma senedi verip faiz ödemesi sunarak ihtiyaç duydukları fonu temin ederler. Katılım bankacılığı uygulamalarından biri olan sukuk uygulaması yukarıda anlatılan uygulamanın İslami esaslara uygun hale getirilmiş şekli olarak düşünülebilir. Sukuk, varlığı ya da öz kaynağı temsil eden olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilmektedir. Söz konusu uygulama ile yeterli düzeyde finansal fona sahip olmayan firmalar, mülkiyetlerinde bulundurdukları varlığı temsil eden borçlanma aracı ile faizsiz finansal fon sağlayabilmektedir. Öz kaynağı temsil eden sukuk, müşterisine kesin bir gelir sunmamakla birlikte kâr zarar ortaklığına dayanır. Varlığa dayalı çıkarılan sukuk ise sahiplerine kesin bir getiri imkânı sağlar (Şensoy, 2012).

Katılım bankacılığı fon arz yöntemlerinden olan icare ve selem gibi uygulamalar varlığı ifade eden sukuk uygulamaları olarak, müşareke ve mudaraba ise öz kaynağı ifade eden sukuk uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Sukuk uygulamasında ticari bir varlık menkul kıymetleştirilmektedir. Söz konusu menkul kıymeti (sukuk) alan müşteri ticari varlığa ortaklık hakkı elde ederek malın kullanılmasından kaynaklı sağlanan

gelirden belli bir miktarda pay alır. İslami bankacılık anlayışının ortaya çıkışından günümüze kadar olan dönemde ilk kez 1980'li yıllarda faizsiz yatırım araçları çıkarılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda ise geleneksel bankacılık uygulamalarından olan borçlanma senetlerine benzer araçlar çıkarılmıştır. 2000'li yıllarda ise İslami ilkelere uygun borçlanma araçları çıkarılmıştır. Çağdaş anlamda ilk kez sukuk Malezya tarafından 2000 yılında ihraç edilmiştir (Şen, 2011).

5. Tasarruf Finansman: Kavramsal Çerçeve

Tasarruflarını faizsiz biçimde değerlendirmek isteyen, yüksek faiz oranı nedeniyle yüksek borçlanma maliyetinden kaçınmak isteyen ve finansal sistemde ödeme aksaklıkları v.b. nedenler ile sistem dışında kalmış bireyler tarafından tercih edilebilecek sistemlerden biri de tasarruf finansman sistemidir. Tasarruf finansman sisteminde katılımcılar aracı kuruluşlar ile imzaladıkları sözleşmeler doğrultusunda tasarruflarını bir araya getirirler. Bir araya getirilen tasarruflar ilgili fon havuzlarında biriktirilir. Sadece tasarruf amacı güden katılımcılar havuzdaki payları oranında fonun kuruluş tarafından işletilmesi doğrultusunda belli bir miktar faizsiz fon elde eder. Motorlu ticari/hususi taşıt, konut ya da çatılı işyeri gibi varlıkları satın almak için sisteme dâhil olan katılımcılar ise ihtiyaç duydukları finansmanı ilgili kurum aracılığı ile elde ederler. Sisteme dâhil olan katılımcılar varlık alımı için ihtiyaç duydukları fonu geleneksel bankacılık uygulamasında olduğu gibi doğrudan almazlar. Tasarruf finansman sisteminde ilgili kurumlar katılımcıların ihtiyaç duydukları varlığın alımı için gerekli fonu varlığı satan gerçek ya da tüzel kişilere aktarırlar. Bu sayede katılımcılar ihtiyaç duydukları varlıklara tasarruf finansman sistemi çerçevesinde faaliyet yürüten kuruluşlar aracılığıyla ulaşabilmektedirler. Varlık alımı için sisteme dâhil olan katılımcılar aracı kuruma belli bir ödeme planı dâhilinde geri ödemelerini gerçekleştirirler (Selvi, 2021).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yüksek enflasyon ve yüksek faiz oranları bireylerin taşıt, konut ve çatılı işyeri gibi varlıkları tek seferde ödeme ile satın almalarını ciddi ölçüde zorlaştırmaktadır. Yüksek faiz oranlarının varlığı ve faiz oranına yönelik olan çekimser tutumlar, faizsiz finansman imkânı sağlayan finansal aracılara ve finansal araçlara yönelik talebi arttırmıştır. Bu doğrultuda yaşanan gelişmeler tasarruf finansman sistemini cazip hale getirmektedir. Tasarruf finansman sisteminde müşterileri için temel düzeyde faizsiz koşullarda tasarruf etme ve konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlık alımı için gerekli finansal fonun sağlanması olmak üzere iki çeşit uygulama bulunmaktadır. Tasarruf finansman sistemi ile varlık alımı için kullanılan fonlar doğrudan varlık alımında kullanıldığından reel ekonomi için ciddi ölçüde destek oluşturmaktadır. Tasarruf finansman sisteminin ortaya çıkışının nedenleri katılım bankacılığının ortaya çıkış nedenleri ile paralellik arz etmektedir (Selvi, 2021). Bugün Tasarruf Finans başlığı altında karşımıza çıkan sistem Türkiye'de 1950'li yılların başlarında Alman Bauspar sistemi örnek alınarak "Yapı Tasarruf Sandığı" başlığı altında Emlak Bankası bünyesinde konut ihtiyacının finansmanı için kullanılmıştır (Ergüven, 2019).

Dünyadaki örnekler incelendiğinde alternatif bir finansman aracı olan tasarruf finansman sistemi uygulamalarında yaygın biçimde kullanılan yöntem tasarruf sahibinin sistemde belirli bir süre birikim yaparak önceden belirlenmiş menfaati sağlamasıdır. Söz konusu uygulama sözleşmeye dayalı tasarruf olarak adlandırılmaktadır. Sözleşmeye dayalı tasarruf uygulamasının yaygın örnekleri özel emeklilik fonları, hayat sigortası ve devlet destekli bireysel emeklilik sistemleridir. Uygulama ile elde edilen fonlar ilgili ülke ekonomisinde ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın finansmanında kullanılacak kaynağın sağlanmasına büyük katkı sağlar. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ile ülke ekonomisinde refah düzeyi artar. Tasarruf finansman uygulamaları ile finansal araçların çeşitliliğinde ve finansal sistemde biriken fonlarda sağlanan

artış ülke ekonomisinde finansal istikrarın sağlanmasına katkı sağlar. Dünyada tasarruf finans sistemi çerçevesinde dönüşümlü kredi tasarruf birlikleri ile konut tasarruf planları gibi uygulamalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Dönüşümlü kredi tasarruf birlikleri uygulaması vade sonunda belli bir menfaate ulaşmak için bir araya gelen katılımcıların birikimleri ile oluşturulan fon havuzu uygulamalarına örnek gösterilebilir. Konut tasarruf planları uygulamaları, ilgili ülke ekonomisinde özellikle gelir düzeyi düşük olan bireylerin konut alımlarının desteklenmesine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir (Akbulak, 2021).

İçen ve İstekli (2022) çalışmalarında Türkiye genelinde gerçekleştirdikleri araştırma ile toplumun faizsiz finansman modelleri ile ilgili farkındalık düzeyini incelemişlerdir. Çalışmada katılımcılara yöneltilen sorular doğrultusunda toplumun faizsiz finansman modelleri ile ilgili farkındalık düzeyi gelir düzeyi, cinsiyet, eğitim seviyesi ve yaş gibi unsurlara göre incelenmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması amacıyla Chi-Square testi uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; faizsiz finans ile ilgili farkındalık düzeyinin erkelerde kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu, faizsiz finans ile ilgili farkındalık düzeyinin en yüksek olduğu yaş grubunun 26-40 olduğu, eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin eğitim seviyesi düşük olan bireylere kıyasla faizsiz finans konusunda farkındalığının daha yüksek olduğu ve faizsiz finans konusundaki farkındalık düzeyinin gelir düzeyine göre değişkenlik göstermediği şeklindedir (İçen ve İstekli, 2022).

Gelişmekte olan ekonomilerden birisi olan Türkiye'de de özellikle taşıt, konut ve çatılı işyeri edinimlerinde geleneksel bankacılık uygulamaları ile yapılan finansman işleminin temelinde faizin yer alması faizsiz alternatif finansman türlerine olan talebin doğmasına neden olmuştur. Bu konuda müşterilerine faizsiz finansal fon imkânının sağlanması ilk olarak 1990'lı yıllarda taşıt alımlarında başlamasına rağmen söz konusu uygulama Türkiye'de konut alımlarında 2000'li yıllarda başla-

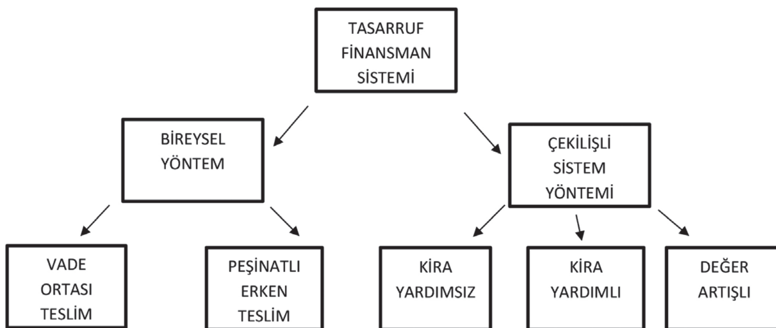
mıştır. Faizsiz finansman imkânı sağlayan özel kurumlar peşin ödeme imkânları olmayan müşterilerinin konut, taşıt ya da çatılı işyeri gibi varlıkların alımında ihtiyaç duydukları fonları müşterilerine sağlamaktaydılar. Söz konusu özel kuruluşlar müşterileri ile yaptıkları anlaşmalar doğrultusunda faizsiz koşularda belli bir vadede müşterilerinden sağladıkları fonlar ile oluşturdukları havuzlar aracılığıyla müşterilerinin varlık alımı için ihtiyaç duydukları fonu sağlamaktaydılar. İlgili özel kuruluşlar bir anlamda müşterilerine finansal aracılık hizmeti sunmuşlardır. Faizsiz finansman imkânı sağlayan özel kurumlara yönelik talep, uygulamanın başlangıcından günümüze kadar olan dönemde artış gösterdiğinden ilgili kurumların sayısında ve kurumlarda biriken fonların miktarında ciddi ölçüde artışa neden olmuştur. Söz konusu özel kurumların sayısının artması ile sistemin güvenilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Başlangıçta gerekli denetimden ve kurallardan yoksun olan özel kurumlar 2021 yılında yapılan yasal düzenleme ile "Tasarruf Finansman" çerçevesinde denetlenebilir bir hukuki yapıya ulaşmıştır. Bu sayede müşteriler ile tasarruf finansman şirketleri arasında gerçekleştirilecek faaliyetler tasarruf finansman sözleşmesi adı altında gerçekleştirilmektedir. Şirketlerin faaliyetleri kapsamında müşterileri ile yapacakları sözleşmenin usul ve esasları kanunla belirlenmiştir. Günümüzde müşterilerine tasarruf finansman hizmeti sunan kurumlar, Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK)'nın denetimine tabi tutulmaktadır. Bu sayede kanunla belirtilen usul ve esaslara aykırı girişimler yaptırımlara tabi tutulur hale getirilerek tasarruf finansman sisteminin güvenilirliği arttırılmıştır (Selvi, 2021). Türkiye'de hali hazırda BDDK tarafından değerlendirme süreci tamamlanan sekiz tasarruf finansman şirketi bulunmaktadır[26]

---

26 Türkiye'de hali hazırda değerlendirme süreci tamamlanan tasarruf finansman şirketleri; Birevim Tasarruf Gayrimenkul Oto. Org. Paz. Ve Tic. A.Ş., Çözüm Tasarruf Org. Paz. Ve Tic. A.Ş., Emin Evim Emin Oto. İlet. Org. Paz. San. Ve Tic. A.Ş., Fuzul Gayrimenkul Yatırım A.Ş., İmece Yatırım Org. A.Ş., Katılımevim Oto. İlet. Org. Paz. San. Ve Tic. A.Ş., Meskenfinans Gayrimenkul Yatırım Org. San. Ve Tic. A.Ş., Sinpaş Yapı Endüstrisi A.Ş. şeklindedir (BDDK, 2021).

6. Tasarruf Finans Fon Toplama/Sözleşme Yöntemleri

Tasarruf finans şirketlerinde Türkiye'de ki fon toplama ve özellikle ilgili fonların değerlendirilmesi ile ilgili uygulamalar dünyadaki örneklerine göre önemli farklılıklar göstermektedir. Tasarruf finans sistemi ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebildiği gibi aynı ülke içinde kurumdan kuruma da farklılıklar gösterebilmektedir. Dünyadaki örneklerinden birçok ülke firmalar sözleşme şekline göre faiz temelli sözleşme uygulamaları ile sistemi ayakta tutmaya çalışmaktadır. Ülkemizde tasarruf finans şirketlerinin uygulamaya bakışı; faiz hassasiyeti, konvensiyonel banklacılık sistemi dışında kalmış mudiler gibi nedenlerden dolayı faizsiz sözleşme uygulamaları ile hayat bulmaktadır. Bu anlamda sistem Türkiye'de tasarrufa dayalı faizsiz finans sistemi (TDFFS) adıyla finansal sistem içinde yerini almıştır. Tasarrufa dayalı faizsiz finansal sistemi iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bu kapsamda sistem çekiliş sistemi ve vade ortası sistem olarak temelde ikiye ayrılır. Ayrıca vade ortası sistemini, taksitli vade ortası ve peşinatlı vade ortası şeklinde iki farklı sözleşme temelinde incelemek mümkündür (Bükey ve Türkan, 2021). Uyguladığı yöntemler itibariyle tasarruf finans sisteminde sözleşmeler, katılım bankaları ile benzerlikler göstermektedir.

Şekil 1. Tasarruf Finans Sistemi Sözleşme Türleri

Kaynak: (Bükey ve Türkan, 2021)

6.1. Bireysel Yöntem

Uygulama esasları itibariyle bakıldığında bireysel yöntem diğer sözleşme türlerinden önemli farklılıklar içermektedir. Bireysel yöntemde tasarruf sahibi sisteme dahil olmadan taksit tutarları ve teslimat vadesi ile ilgili bilgilere önceden sahip olur ve tasarruf sahibi bu yöntemde çekiliş yöntemine başvurulamayacağı için kira yardımında bulunmayacaktır. Bu sözleşme türünde ki konut finansmanında tasarruf sahibi ve tasarruf finansman şirketi olmak üzere sadece iki taraf vardır (Korkmaz, 2019). Bireysel yöntem Şekil 1'de de görüleceği üzere, vade ortası teslim yöntemi ve peşinatlı erken teslim yöntemi şeklinde iki farklı sözleşme türünden oluşur.

6.1.1. Peşinatlı Erken Teslim Yöntemi

Peşinatlı erken teslim yöntemi esas itibariyle tasarrufa konu olan taşıt, konut ve çatılı işyeri gibi unsurların erken teslimatı için tasarruf sahiplerinden ilgili tasarruf finans şirketine tasarruf nedeni taşıt, konut ve çatılı işyeri için hedeflenen tasarrufun önemli bir kısmı başlangıçta peşinat olarak tahsil edilir. Bu yöntemde peşinat miktarı arttıkça ilgili tasarruf ile alınması planlanan taşıt, konut ve çatılı işyeri çok daha kısa vadede tasarruf sahibinin mülkiyetine geçecektir (Bükey ve Türkan, 2021). Dolayısıyla yüksek peşinat ödeyebilen tasarruf sahibi katılımcılar konvensiyonel sistemin yüksek faiz maliyetlerine katlanmadan daha düşük maliyetlerle ve daha kısa sürede finansman sağlamış olacaklardır.

6.1.2. Vade Ortası Teslim Yöntemi

Vade ortası teslim yönteminde, tasarruf sahipleri sözleşmede belirlenen vade ortasına kadar önceden belirlenen tutarlarda taksitlerini tasarruf finans şirketi hesaplarına aktarırken ilgili taşıt, konut ve çatılı işyeri için gerekli tasarruf miktarının teslimatını sözleşmede belirlenen vade ortasında alabileceklerdir (Koç, 2018). Ancak unutulmamalıdır ki tasarruf finans şirketleri ilgili tasarrufun teslimatını tasarruf sahiplerine değil sözleşme-

ye esas satınalınması planlanan taşıt, konut ve çatılı işyeri sahiplerine yapmaktadır.

6.2. Çekilişli Sistem Yöntemi

Tasarruf finans sözleşmelerinde Türkiye'de en çok başvurulan sözleşmelerden biride çekilişli teslim sistemi yöntemidir. Çekilişli teslim yöntemlerini esas alan sözleşmelerde sözleşmeye esas vadenin yarı döneminin aşılmasını takiben tasarruf sahiplerine ilgili tasarruf için gerekli fondan faydalanma hakkı doğmaktadır. Tasarruf sahiplerine sağlanan fonlar sistemde diğer katılımcıların ödedikleri taksitlerle oluşan fon havuzundan aktarılır (Birsin ve Ötegeçeli, 2019).

Çekilişli sistem yönteminde tasarruf sahiplerinin ödeyebilecekleri taksit büyüklüklerine göre farklı sözleşmeler içinde yer almaları sağlanır ve tasarruf finansman firmaları bu işlemler karşılığında tasarruf sahiplerinden tasarruf edilmesi planlanan parasal büyüklüğün belli oranında organizasyona katılım payı alınır. Tasarruf finans şirketleri sözleşme süresinde ilgili tasarrufa konu olan taşıt, konut ve çatılı işyeri alındıktan sonra ipotek hakkını kullanabilir ya da tasarruf sahiplerinden sözleşmede meydana gelebilecek aksaklıklar ve aynı havuzda ki diğer katılımcıların zarar görmemesi adına kefil isteyebilir (Yazıcı, 2019). Çekilişli sistem yöntemi, değer artışlı yöntem, kira yardımlı yöntem ve kira yardımsız yöntem şeklinde üç farklı sistem ile sözleşmelere konu olabilmektedir.

6.2.1. Değer Artışlı Yöntem

Çekilişli sistem yönteminin dünyadaki örneklerine bakıldığında en sık başvurulan sözleşme türlerinden biri de değer artışlı yöntemdir. Bir diğer adıyla endeksli yöntem olarak da sistemde kendine yer bulan bu sözleşme türünde, konut değer endeksi ve enflasyondaki artışlar dikkate alınarak sözleşme şartları belirlenir. Enflasyondan ve konut değer endeksinde ki artış/azalışlar taksit tutarlarına eklenir ve her yeni ay endeks değerlerine göre taksit tutarları yeniden belirlenir (Dinç, 2019). Finans piyasala-

rında son dönemde fiyatlar genel seviyesindeki ve diğer makro-ekonomik değişkenlerde ki oynaklığın yüksek olması gözönünde bulundurulursa değer artışlı yöntem tasarruf sahiplerinin vade sonunda almayı planladıkları taşıt, konut ve çatılı işyerinin değerindeki dalgalanmalara karşı önlemlerini sözleşme döneminde almalarını sağlayan önemli bir sözleşme türüdür.

6.2.2. Kira Yardımlı Yöntem

Kira yardımlı yöntem kullanılan sözleşmelerde, tasarruf sahipleri tasarrufa konu olan taşıt, konut ve çatılı işyeri için yapılan çekiliş sonucu tasarrufu sahiplenme sıraları kendilerine geldiğinde taksit tutarları sabitlenmektedir. Ancak ilk etapda ödenen düşük taksit tutarları yerini tasarrufa konu olan taşıt, konut ve çatılı işyeri alındıktan sonra kira yardım miktarı eklenerek oluşacak daha yüksek miktarlı taksitlere bırakacaktır. Kira yardımlı sistemde hem tasarrufa konu olan taşıt, konut ve çatılı işyeri erken alanlar hemde çekilişde sonlara kalan müşterilerin lehine cazip sonuçlar doğurmaktadır (Tekerek, 2013)

6.2.3. Kira Yardımsız Yöntem

Kira yardımsız yöntem diğer çekilişli yöntemlerden farklı olarak peşinatlı erken teslim sisteminde olduğu gibi tasarruf sahiplerinin sisteme sözleşmede vade belirlenmeden önce peşinat ödemelerini gerektirir. Ayrıca diğer çekiliş yöntemlerinden farklı olarak tasarruf sahipleri ödeme tutarlarını kendi belirleyecekleri oranlarda arttırarak teslimatı öne çekebilirler. Kira yardımsız yöntemde, enflasyonist ekonomilerde beklentilerini yönetebilen tasarruf sahipleri enflasyonist oynaklıktan doğabilecek zararlarını önceden öngörüp daha esnek bir ödeme planıyla finansal süreci yönetebilir ve değer kayıplarını minimize ederler (Ergüven, 2021).

7. Sonuç ve Öneriler

Son dönemde pandemik salgın COVİD-19 etkisiyle üretimde yaşanan aksaklıklar, küresel finansal sistemde yaşanan sorun-

lar, petrol fiyatlarında beklenmeyen yükselişler ülke ekonomilerini enflasyonist hatta stagflasyonist bir süreç ile yüzyüze bırakmıştır. Üretimde yaşanan aksaklıklar, yaşanan enflasyonist süreç ve uygulanan daraltıcı para politikası önlemleri faiz oranlarının yükselmesine, firmalar ve bireyler için finansal sistemde kaynak maliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde, ekonomik aktörlerin tasarruf açıklarının yüksek olması, finans piyasalarında ki yüksek faiz oranları ulusal ekonomileri yeni arayışlara itmektedir. Bu doğrultuda faizsiz finans kurumları iyi bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır (Anderson, 1990).

Ekonomik büyüme ve kalkınma önündeki finansal engellerin kaldırılması ve gelir dağılımı adaletinin sağlanabilmesi adına son dönemde faizsiz finans gibi tamamlayıcı finansal sistemlere olan ihtiyaç artmıştır. Finansal derinliğin faizsiz finansal sistem ve sisteme eklenecek faizsiz araçlar ile artması toplumlarda yüksek faize katlanmak istemeyen, dini nedenlerle faiz hassasiyeti olan ve çeşitli nedenlerle sistemin dışında kalmış ekonomik aktörlerin ekonomik sisteme yeniden katılmalarına ve finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine olanak sağlayacaktır (Linardi vd., 2019)

Groos vd. (2012) ABD ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında hakim finansal sistem dışında alternatif finansal sistemlere yönelen ekonomik aktörlerin çeşitli nedenlerle finansal sistemin unsurlarından faydalanamayan insanlardan oluştuğunu yüksek maliyetli finansmana ulaşmada sıkıntılar yaşadıklarını ve bu kapsamda finansal maliyetleri daha düşük ve ulaşımı kolay finansal araçların sistem dışında kalmış ekonomik aktörler için iyi bir alternatif olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Toplumda faiz hassasiyeti yüksek ekonomik aktörlerin varlığı, konvensiyonel bankacılık sisteminde yaşadığı sorunlar sonrası sistem dışında kalan mudiler, yüksek konut/taşıt kredi faizleri, düşük gelir gurupları ve daha birçok nedenden dolayı Türkiye ekonomisinde faizsiz finans sisteminin azımsanmaya-

cak kadar çok sayıda potansiyel müşterisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu kapsamda ilgili ekonomik aktörlerin karşısına iki seçenek çıkmaktadır, Katılım bankaları ve tasarruf finans kuruluşları. Temelde faizsiz finans güdüsüyle hareket eden her iki finans kurumu kullandırdıkları fonlar ve uygulamaları ile birbirlerinden önemli ölçüde ayrışmaktadır:

-Katılım bankaları ve tasarruf finans kurumları finansal sistem ile ilgilil yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle (temerrüde düşmek vb.) sistem dışında kalmış mudiler tasarruf finans kurumlarında sisteme dahil olabiliyorken, katılım bankaları kredi notu düşük mudilere sistemde yer vermemektedir. Bu kapsamda iki kurumun birbirinden ayrıştığı temel nokta, katılım bankaları enflasyon ve kredi riski ile karşı karşıya iken tasarruf finans kuruluşlarında bu riskeleri minimize edecek sözleşme türleri bulunmaktadır. Bu anlamda tasarruf finans kurumları katılım bankalarının bir alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

-Katılım bankaları faizden tamamen uzak hareket etmelerine rağmen konvensiyonel bankalarla rekabet edebilirlik düzeylerini arttırabilmeleri adına belirlenen komisyon oranları konut/taşıt kredi faiz oranlarına yakındır. Ancak tasarruf finans kuruluşlarında sözleşmeler kredi sözleşmesi olmaması ve tasarruf sahiplerinin taksit ve vade miktarlarını belirlemesi gibi nedenlerle kredi riski ve finansmanın geri ödenmeme riski katılım bankalarına göre çok daha düşüktür. Bu yönüyle tasarruf finans kuruluşları katılım bankalarının iyi bir alternatifi olduğu sonucuna ulaşılabilir.

-Finansal sistemde her geçen gün büyüyen ve sistemin yaklaşık % 6'sını oluşturan Katılım bankalarının toplumsal bilinirlik düzeyleri ve markalaşma süreçleri tasarruf finans şirketlerinin oldukça ilerisindedir. Ancak bu durum tasarruf finans kurumlarının BDDK lisanslama süreçlerini yeni tamamlamış olmaları ve son dönemde giderek artan bilinirlik düzeyleri nedeniyle önümüzde ki dönemde katılım bankacılığının önemli

bir rakibi olacaklarının göstergesidir. Bu özelliği ile tasarruf finans kurumları katılım bankacılığı sistemininin iyi bir tamamlayıcısı olma özelliğini ön plana çıkarmaktadır.

-Katılım bankalarında finansal derinlik dolayısıyla kullandırılan araç sayısı tasarruf finans kurumların sahip olduğu finansal araç sayısından hacmen üstün durumdadır. Ancak iki sistem arasında kullandırılan araçlar bakımından temel benzerliklerde olduğu yadsınamaz bir gerçektir.Tasarruf finans kurumları konut, ticari/özel taşıt ve çatılı işyeri gibi alanlarda tasarruf sahiplerine imkanlar sunarken katılım bankaları konvensiyonel bankalarla hemen hemen aynı ancak faizsiz birçok finansal araçla mudilere hizmet etmektedir. Bu özellikleri ile katılım bankaları ve tasarruf finans kurumları birbirini tamamlar bir örüntü sergilemektedir.

- Katılım bankacılığı sisteminde mudilerden toplanan fonlar tasarruf sahibinin yatırım kararları doğrultusunda farklı faizsiz finansal araçlarda değerlendirilirken, tasarruf finans şirketleri tasarruf sahiplerine ilgili tasarrufların değerlendirilmesi konusunda alternatifler sunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akbulak, Y. (2021, Mart 3). Türk Finans Hukukunda Yeni Bir Kurum: "Tasarruf Finansman".Legal. https://legal.com.tr/blog/genel/turk-finans-hukukunda-yeni-bir-kurum-tasarruf-finansman/

Akın, C. (1986). Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma, İstanbul: Kayınhan Yayınevi.

Anderson, S. J. (1990). The political economy of Japanese saving: How postal savings and public pensions support high rates of household saving in Japan. Journal of Japanese Studies, 16(1), 61-92.

Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu (2022, Mayıs 12).

Bayındır, S. (2005). İslam hukuku penceresinden faizsiz bankacılık. Rağbet Yayınları, İstanbul: Türkiye.

Birsin, M., & Ötegeçeli, H. (2019). Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi ve Fıkhî Meşruiyeti Üzerinde Yapılan Değerlendirmeler.

Bükey, M., & Türkan, Y. (2021). Tasarruf Finansman Sistemi İçin Murabahaya Dayalı Bir Model Önerisi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32(1), 189-202.

Dinç, Y. (2019). Tasarrufa Dayalı Finans: Faizsiz Finansal Kurumlar ve Araçlar Üzerine Bir Araştırma. Beta Yayınları, İstanbul.

Ece, N. (2011). Dünya'da ve Türk Bankacılık Sektöründe İslam Bankalarının Gelişimi. Akademik Bakış Dergisi, 25, 1-17.

Ergüven, M. (2019). Tasarrufa dayalı finans sistemi için İslâmi finans ilkelerine uygun model önerisi (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı).

Ergüven, M. (2021). *Tasarrufa Dayalı Finans Sistemi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Gross, M. B., Hogarth, J. M., Manohar, A., & Gallegos, S. (2012). Who uses alternative financial services, and why. Consumer Interests Annual, 58(1), 2012-2057.

İçen, N. M. E. ve İstekli, M. (2022). "Finansal Sistemle İlişki ve Faiz Yasağı Duyarlılığı: Ampirik Analizi, Ustaoğlu, M ve Tatoğlu, F. Y. (İstanbul: Grius Yayınevi, 2022), 13/141-174.

Karakoç, Y. (2011). *Türk Bankacılık Sisteminde Katılım Bankacılığının Yeri ve İşleyişi, İstanbul: Beykent Üniversitesi* (Yüksek Lisans Tezi).

Karaman, H. (2012), *İş ve Ticaret İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*, Ankara: Gazi Kitapevi.

Kepenek, Y. (2014). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Koç, İ. (2018). Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sisteminin İşleyişi. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Korkmaz, S. (2019). *Hîle-İ Şer 'İyye Bağlamında Türkiye'deki Faizsiz Konut Finansman Sistemi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Linardi, S., Morton, R., Ou, K., Qin, X., & Sahadewo, G. A. (2019). The Effect of Religious Prohibitions on Economic Behavior. Available at SSRN 3379815.

Özgür, E. (2007), *Katılım bankalarının Finansal Etkinliği ve Mevduat Bankaları ile Rekabet Edebilirliği*, Yayınlanmış Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi)

Özsoy, İ. (1987). *Türkiye'de özel finans kurumları ve İslâm bankacılığı*. Timas.

Özsoy, İ., & Yabanlı, A. (2011). Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye'de Faizsiz Finans ve Katılım Bankacılığı. *Turcomoney Dergisi, Şubat*.

Rodoplu, B. C. (1997). *Dünyada Faizsiz Bankacılık*. Bereket Dergisi, *Yıl*, *1*, 9.

Selvi, N. E. *Tasarruf Finansman Sözleşmesi.* Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2), 441-467.

Şen, S. (2011). *Türk Bankacılık Sistemi İçerisinde Katılım Bankacılığının Yapısal Analizi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı.

Şensoy, N. (2012). *İslami Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları*. Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri, 329-371.

Takan, M., & Boyacıoğlu, M. A. (2011). *Bankacılık Teori, Uygulama ve Yöntem* (4. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Tekerek, S. (2013). *Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden "Elbirliği Sistemi" Üzerinde Bir Çalışma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Terzi, A. (2013). *Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak mı, Kitabına Uydurmak Mı?*. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9).

Topçu, F. E. (2022. Mart 22). https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/katilim-bankalarinin-aktif-buyuklugu-2021-yilinda-716-5-milyar-tl-yi-asti/2542260

Türkiye Bankalar Birliği (2022. Mayıs 15). https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_sube _bilgileri.asp

Yazıcı, M. (2019) Konutta Alternatif Finans Yöntemi Olarak Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemi. Academic Review of Humanities and Social Sciences, 2(3), 224-235.

Yeşilyaprak, M. (2011). *Katılım Bankalarında Kredi Derecelendirmesi ve Etkin Subjektif Kriterlerin Anket Yöntemi İle Ölçümü* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi).

Yücel, L. İ. ve Bozik, M. S (2022), "Finansal Sistemle İlişki ve Faiz Yasağı Duyarlılığı: Ampirik Analizi, Ustaoğlu, M ve Tatoğlu, F. Y. (İstanbul: Grius Yayınevi, 2022), 13/111-140.

Beşinci Bölüm

TÜRKİYE'DE KATILIM EMEKLİLİK FONLARININ MAKRO EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Dr. Onur DEMİRCİ[27]
Öğr. Gör. Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ[28]

1. GİRİŞ

Dünya ekonomilerinin dışa açıklıkları 1980 sonrası dönemde hız kazanmış ve küresel sermayenin serbest dolaşımı finansal sistemi evrimleştirmiştir. Bu dönüşüm öncesi büyük oranda faize dayalı bir sisteme sahip olan finansal yapılar zamanla faizi çıpa olarak kullanan faizsiz modelleri de bünyesine katmıştır. Böylece çok daha geniş bir yatırımcı kitlesine ulaşılması hedeflenmiş ve piyasa derinleşmesi sağlanmıştır. Finansal piyasalarda yatırımcı riskinin dağıtılması amacıyla faiz içeren ya da içermeyen sermaye ve para piyasası araçları kullanılarak oluşturulan portföyler belirli şartlar dahilinde gerektiği zaman kullanılmak üzere 'Fon' adı verilen sistemlerde tutulmaktadır. Dünya genelinde emeklilik ve yatırım fonları başta olmak üzere çeşitli amaçlara hizmet

27 Ardahan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü onurdemirci@ardahan.edu.tr , Orcid ID:0000-0002-4989-3829

28 Ardahan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, fatihvolkanayyildiz@ardahan.edu.tr ,, Orcid ID: 0000-0001-5991-3574

eden çok sayıda fon bulunmakla birlikte son yıllarda bu fonlara olan ilgi üst düzeydedir. Önemli bir tasarruf aracı olmakla birlikte fonların makro ekonomik açıdan etkileri de kullanım düzeylerine göre değişkenlik göstermektedir. Hanehalkı varlıkları içerisinde fonların ağırlıklı olduğu ülkelerde makro ekonomik etkilerin daha belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Dünyadaki finansal sistemin ağırlıklı olarak faize dayalı bir yapıda olması dinsel/sosyolojik etkenlerden kaynaklı olarak yatırımcıların, bu sistem tarafından sunulan enstrümanlardan kaçınmalarına sebep olabilmekte ve bazı ülkelerde tasarruf açıkları yaratabilmektedir. Bu noktada tasarrufların yatırıma aktarılmasında kilit rol üstlenen finansal piyasalar yeni araçlar geliştirerek bu engeli aşmaya çalışmaktadır. Geliştirilen bu araçların son yıllarda en dikkat çekeni faizsiz finans sistemidir. Faiz kavramı toplumsal hayatın neredeyse her döneminde var olmakla birlikte dünya tarihindeki pek çok inanç ve öğretide de bu kavram üzerindeki tartışmalar oldukça eskiye dayanmaktadır. İlk çağ filozofları ve Budizm'den Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi semavi dinlere kadar pek çok inanış ya da öğretide faiz kullanımına yönelik olumsuz yaklaşım oldukça fazladır. Bu durum günümüzde faizsiz finans sisteminin de kavramsal temellerinden birini oluşturmuştur (Demirci, 2019:81).

Tablo 1.1. Kronolojik Açıdan Katılım Bankacılığının Gelişimi

Dönem	Kurumlar	Finansal Ürünler	Ülke/Bölge
1960-70	Tasarruf bankaları	Karzı-Hasen, Muşaraka Mudaraba	Körfez ve Arap ülkeleri
1970-80	Ticaret ve yatırım bankaları	Salam	Orta Doğu
1980-90	ÖFK(Özel Finans Kurumları) ve Sigorta Şirketleri	Ticari bankacılık ürünleri, İslami sigortacılık, Katılım hesapları	Türkiye, Asya ve Pasifik ülkeleri
1990-2000	Portföy yönetim şirketleri ve aracı kurumlar	Yatırım fonları, İslami bonolar, Hisse senetleri	Aynı ülke ya da bölgeler
2000 ve sonrası	E-bankacılık	Yapılandırılmış ürünler	ABD ve Avrupa

Kaynak TKBB,2022 Yayınları

Faizsiz finans sisteminin sunduğu pek çok araç günümüzde mali sistemin derinliğinin artmasına katkı sunmaktadır. Bu sistemlerden modern anlamda faizsiz bankacılığın ilk örneği 1963'te Mısır'ın Mith Ghamr bölgesinde kurulan "Mith Ghamr Tasarruf Bankası" dır. Yıllar içerisinde özellikle Körfez ülkeleri öncülüğünde dünyada birçok ülkede faizsiz bankacılık tesisleri yaygınlaşmıştır (Aktepe, 2010:71). İslam inancının yaygın olmadığı ülke örneği olarak İslami bankacılık alanında lisans alan ilk banka ise 2004 yılında kurulan İngiltere İslam Bankası'dır (Chong & Liu, 2008: 125-126). Türkiye'de ise katılım bankacılığının kâr-zarar ortaklığına katılma anlamında ilk örneği 1975'de kurulmuş olan "Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası" (DESİYAB) 'tır. DESİYAB 'ın kuruluş amacı dini hassasiyetleri dikkate alarak Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ)'lerin faaliyetlerinin sürdürülmesine destek olmaktır. DESİYAB, yıllar içinde yapılan sermaye ve iç yapı değişiklikleriyle bugün Kalkınma ve Yatırım Bankası ismiyle faaliyetlerini sürdürmektedir (Canbaz, 2018: 234).

Türkiye'de Bankacılık sisteminde faizsiz bankacılık ilkesi prensibiyle hareket edecek bankaların kurulması ve bu ihtiyacının giderilmesi için hukuki altyapı 1983 yılında faaliyetlerine izin verilen "Özel Finans Kurumları" aracılığı ile gerçekleşmiştir. Günümüzde hayli yaygın hale gelen faizsiz bankacılık sistemi ya da kâr-zarar ortaklığına dayalı sistem ağırlıklı olarak "Katılım Bankacılığı" ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Katılım bankalarını geleneksel(konvansiyonel) bankalardan ayrılan en temel özelliği, fon kullandırırken fiziki olarak mal/hizmet alım/satım işleminin yapılıyor olmasıdır. Faizsizlik ilkesinin temelinde;

1-Fonu kâr ve zarara katılma prensibiyle fon kabul edip, müşteriye "sabit bir getiri" vaat etmemek,

2-Fon kullandırma aşamasında müşterinin ihtiyaç duyduğu malı satıcıdan peşin alıp, müşteriye vadeli satmak ya da iş sahibiyle proje bazında ortaklık oluşturmak fakat fonu nakit olarak müşteriye vermemek vardır. (Albaraka, 2015;8-9).

Türkiye'de faizsiz bankacılık faaliyetlerinin yapılmasına "16.12.1983 tarih, 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi "ile "Özel Finans Kurumları (ÖFK)" ismiyle yasal olarak izin verilmiştir (Pehlivan, 2016:304). "1 Kasım 2005 tarihli 5411 sayılı Bankacılık Kanunu" ile ÖFK' dan katılım bankacılığına geçilmiştir. ÖFK'ların adından ötürü ihtiyacı tam olarak karşılamadığı ve toplumda banka olarak görülmediğine kanaat getirilmiştir. İsim değişikliğiyle faizsiz bankacılık sisteminin kuvvetlenmesi amaçlanmaktadır. 2005'de Katılım bankacılığına geçilmesiyle dört ÖFK, katılım bankası adıyla faaliyetlerine devam etmişlerdir (Canbaz, 2018: 238-239).

Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi (BES) bakımından ise yapılan ilk düzenlemelerden biri 2001 yılında yasalaşan "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu"dur. Bu kanun ile birlikte BES yatırımcıları için vergi teşviklerinin de çıkartılmasıyla sistemin hukuki ayağı hazırlanmıştır. "4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu" ile oluşturulan BES, "27 Ekim 2003 tarihinde" faaliyete geçmiştir. Fakat sistemden ülke ekonomisi için beklenen getiri sağlanamamıştır. Bu yüzden "01.01.2013" tarihi itibari ile BES'te devlet katkısı vergi teşvik modelinin uygulanmasına başlanmıştır. "4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nda" değişiklik yapan 6740 sayılı kanun ile 25.08.2016 tarih ve 29812 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan ve 01.01.2017 tarihinde yürürlüğe girmiş olan bireysel emeklilik sisteminde otomatik katılım modeli ile, işyeri bazlı özel emeklilik planlarına yönelik bir uygulama hayata geçirilmiştir (EGM,2022, Kanunlar ve Kararnameler). Böylece çalışanların işverenleri aracılığıyla otomatik olarak bir emeklilik planına dâhil edilmesi ve ilgili kişilere istediklerinde plandan çıkma imkânı verilmesi BES'e işlerlik kazandırmıştır. Günümüzde özel emeklilik fonlarının büyük çoğunluğu BES kapsamında sunulmakta ve katılımcılara belirli zaman dilimleri ve sınırlar altında fon değiştirebilme imkânı sunulmaktadır.

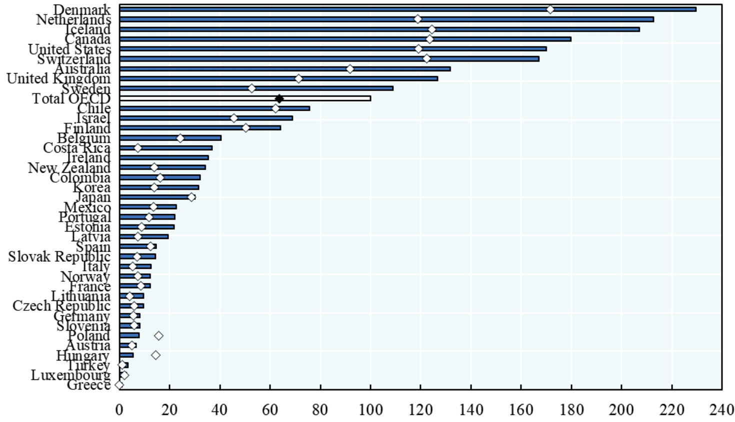
Katılım bankacılığı sistemine işlevselliğine bakıldığında, geleneksel bankacılık sisteminde olduğu gibi üç temel hizmeti yerine getirdiği görülmektedir. Fakat katılım bankaları bu faaliyetlerini yerine getirirken "faizsiz bankacılık" ilkelerine uygun hareket etmek durumundadırlar. Bu üç temel hizmet; fon toplama hizmetleri, fon kullandırma hizmetleri ve genel hizmetler şeklindedir. Katılım bankacılığı fon toplama hizmetleri temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; özel cari hesaplar ve kâr-zarar katılma hesaplarıdır. Özellikle katılım bankacılığında fon toplamada kâr-zarara katılma hesapları faiz içermemesiyle geleneksel bankacılık fon toplama hizmetinden ayrılmaktadır. Kâr-zarara katılma hesapları katılım bankacılık sisteminin bel kemiğidir. Kâr-zarara katılma hesapları, katılım bankalarına yatırılan fonların banka tarafından kullandırılması sonucunda doğabilecek kâr ya da zarara katılma ile sonuçlanan, karşılığında hesap sahibine getiri ödenmeyen ve ana paranın geri ödenmesini taahhüt etmeyen fonlar tarafından oluşan hesap türüdür (Hazıroğlu vd.,2019:170-171).

2. KATILIM EMEKLİLİK FONLARI: GÖRÜNÜM VE GENEL DEĞERLENDİRME

Finansal piyasaların gelişimini ve derinliğini artırmaları, sosyal güvenliği destekleyici yönleri ve tasarrufları yatırıma kanalize etme noktasında üstlendiği roller emeklilik fonlarının dünya ekonomilerindeki önemini artırmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminden ayrı olarak özel emeklilik sistemleri içinde önemli bir yer tutan emeklilik fonlarının uygulama ve tanımsal farklılıkları ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bu fonlar genellikle zorunlu ve gönüllü katılım biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Özel emeklilik türlerinde ayrım yaparken emeklilik yatırım fonlarının kullanımı noktasında 'belirlenmiş fayda esaslı emeklilik planları (Defined Benefit Plan -DB)' ya da 'belirlenmiş katkı esaslı emeklilik planları (Defined Contribution Plan- DC)' şeklinde bir ayrım gözetilebilmektedir. DB planları daha çok sosyal güvenlik sistemleri tarafından yürütülen geleneksel bir

yöntem olup bireylerin emekli olduktan sonra alacakları getirinin bireyin sisteme katılımı sırasında belirlendiği ve bu usule göre prim ya da katkı alındığı bir yöntemdir. DB planlarında katılımcının geri ödemeleri, aldığı maaş ve sistemde kalma süresine göre formulize edilmektedir. DC planları ise dünyada son yıllarda daha çok tercih edilmektedir. DC planlarında sürekli ya da istikrarlı bir gelir garanti edilmez aynı katkı payı ya da zaman diliminde ödeme yapan bireyler kullandıkları fona göre farklı tutarlarda emekli sonrası gelir elde edebilirler. Ayrıca bu iki planın bir arada kullanıldığı hibrit emeklilik fonlarını içeren modeller de bulunmaktadır. Türkiye'de son dönemde hızla büyüyen bireysel emeklilik sistemi ise DC modeline bir örnek teşkil etmektedir (Altaş, 2010:11).

Toplam tasarrufların fon kapsamında değerlendirilmesi finansal sistemin gelişimi için önemli hususlardan biri olmakla birlikte makro ekonomik istikrar içinde önemli faydalar doğurabilmektedir. Yatırımcılar bakımından fonlarda tutulan tasarruflar riskin dağıtılması esasına uygun biçimde değerlendirildiğinde enflasyon üstü bir getiriyi de sağlamaktadır. Bu bakımlardan son yıllarda fonlara olan ilgide de önemli bir artış göze çarpmaktadır. Grafik 2.1.'de OECD ülkelerinin 2020 verilerine göre sıralanmış olmak üzere emeklilik yatırım fonlarının GSYH içindeki toplam payları gösterilmektedir. 2010 ve 2020 verilerine göre emeklilik fonlarında yer alan varlıkların GSYH'ye oranla en yüksek olduğu ülke yıllar itibariyle sırasıyla %171,4 ve %229,4 ile Danimarka'dır.

Grafik 2.1. Emeklilik Yatırım Fon Varlıkları (%GSYH) (OECD Sıralaması) (2010-2020)

Kaynak: OECD,2022 Global Pension Statistics.*Değerler yerel para birimleridir.

Kuzey Avrupa başta olmak üzere sıralamada yer alan ilk 9 ülkenin emeklilik fonlarında yer alan varlıklar milli gelirlerinin oldukça üzerindedir. Bu ülkelerin 2010 yılına göre fonlardaki varlık paylarını artırmıştır. Tabloda 65 yaş üstü nüfusun hızla arttığı gelişmiş ülkelerde EYF'lerin daha önemli hale geldiği görülebilmektedir. Türkiye'de ise özel emeklilik fonlarının GSYH içerisindeki payı 2010 yılında %1,01 iken 2020 yılında kayda değer bir artış göstererek %3,4'e yükselmiştir. Türkiye için son 10 yıllık veriler incelendiğinde gerek emeklilik fon sayılarında gerek bu fonların portföy değerlerinde önemli artışlar dikkat çekmektedir. Ayrıca emeklilik fonlarının toplam değerinin GSYH'ye oranında da ciddi artışlar izlenmektedir. Ancak bu görece artışlar ve GSYH payları, OECD ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça düşük kalmakta ve bu durum finansal piyasa ağının gizil gücüne oranla yeterli biçimde desteklenemediğini göstermektedir.

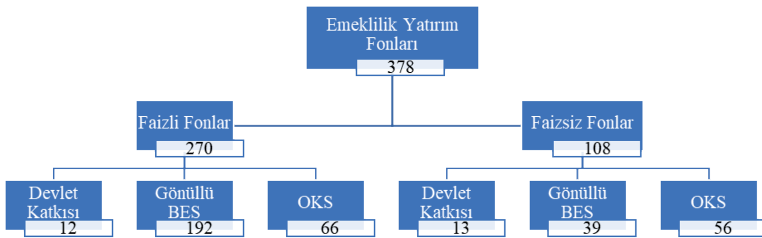
Türkiye'de özel emeklilik fonlarına gösterilen ilginin artışında fonların getirisi yattığı gibi piyasa derinliğine etki eden fon çeşitliliği, aracı kurum ve şirket sayılarındaki büyümenin de etkili olduğu ifade edilebilir. Tablo 2.1'den izlenebileceği gibi 2010 yılında 140 olan emeklilik yatırım fonlarının sayısı 2019 yılında 411'e kadar yükselmiştir. Bu noktada katılım fonlarının da devreye sokularak piyasa entegrasyonunun sağlanması ile piyasa derinliğinin artırılmasının katkısı olduğundan bahsedilebilir. Emeklilik fonları için yıllar itibariyle devreye sokulan başta devlet katkısı olmak üzere çeşitli teşvik ve vergi avantajları da bu fonların cazibesini artırmaktadır. Emeklilik fonu yatırımcılarının fonlardan elde ettikleri gelirler kurumlar vergisinden istisna olduğu gibi damga vergisinden de müstesnadır. Ayrıca bireysel emeklilik sisteminde kalma süresi arttıkça ödenecek vergilerin azaldığı bir sistem uygulanmaktadır (SPK, 2022,Hukuki Çerçeve). Tüm bu unsurlar hanehalkı varlıklarındaki fon sayılarını artırıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.1 Fonlara İlişkin Bilgiler :2010-2021

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021/12
MKYF Sayı	486	595	592	522	482	363	384	456	489	560	681	874
MKYF -Portföy Değeri* (Milyon $)	21.6	15.9	17.2	14.1	14.3	12.7	14.6	14.4	9.1	19.2	17.3	20.1
EYF Sayı	140	165	176	237	246	249	263	299	408	411	404	375
EYF - Portföy Değeri (Milyon $)	7.8	7.6	11.4	12.3	16.2	16.4	19.5	21.1	17.6	21.5	22.9	18.3
EYF Katılımcı Sayısı (100 Bin kişi)	2.3	2.6	3.1	4.1	5.1	6.0	6.6	6.9	6.9	6.9	6.9	7.1
Yabancı Yatırım Fonları –(YYF) Sayı	69	55	41	41	41	42	42	14	10	10	9	9
YYF -Portföy Değeri (Milyon $)	35	28	30	20	14	6	5	3	2	2	2	2

Kaynak: Yazarlar tarafından SPK(2022) İstatistiksel verilerden derlenerek oluşturulmuştur. *Rakamlar yukarı yuvarlanmıştır. EYF'lerin portföy değeri BES+OKS içindeki toplam fon büyüklükleridir.

Fon tipleri bakımından incelediğinde Türkiye'de katılım emeklilik fonları üç grupta tasnif edilebilir. Bunlar menkul kıymet yatırım fonları (MKYF), emeklilik yatırım fonları (EKF) ve borsa yatırım fonlarıdır. Türkiye'de EYF'lerin sayısının özellikle zorunlu OKS uygulamasından sonra giderek arttığı gözlemlenmektedir. MKYF Portföy değerine bakıldığında 2010'dan itibaren ulusal paranın değer kaybıyla azalma trendinde olduğu, 2018'de ise finansal bulaşmanın etkisiyle yaşanan ve literatüre "döviz ve borç krizi" olarak geçen sürecin etkisiyle 10 milyon $'ın altına gerilemiştir. 2021/12 de ise alınan ekonomik önlemlerin yansımasıyla MKYF Portföy değeri 20 milyon $'ın üstüne çıkmıştır. EKYF sayısı ise 2010'dan itibaren genel olarak artmıştır. YYF sayısı ve YYF portföy değeri ise Türkiye ekonomisindeki yapısal sorunlar nedeniyle yabancı yatırımcının Türkiye ekonomisine güven duygusunun zedelenmesinin bir sonucu olarak azalma eğilimindedir. Türkiye'de emeklilik yatırım fonları geleneksel fonlar (faizli fonlar) ve katılım fonları(faizsiz) olarak iki grupta tasnif edilmektedir. Bu bakış açısıyla Mart 2022 itibariyle Türkiye'de görünüm aşağıda Şekil 2.1 'de belirtilmiştir.

Şekil 2.1 Türkiye'de Emeklilik Yatırım Fonlarının Görünümü

Kaynak: : Yazarlar tarafından EGM (2022) istatistikleri verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

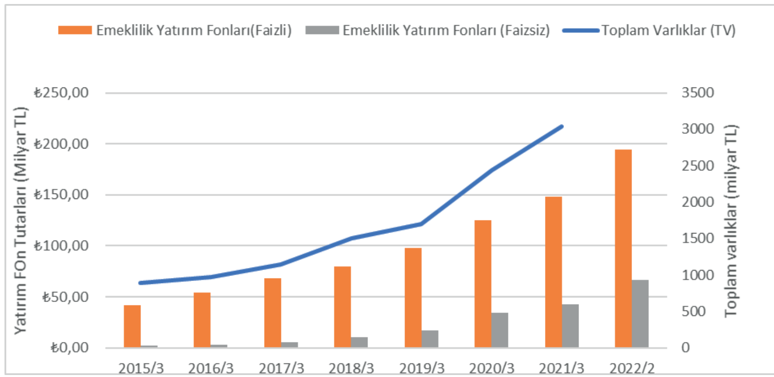
Toplam 378 adet fonun yaklaşık %71'i faiz içerirken yaklaşık %29'u faiz içermeyen fon kapsamındadır. Faizli fonların yak-

laşık %71'i zorunlu BES'te, yaklaşık %25'i OKS'de ve yaklaşık %4 ü ise Devlet katkılarının işletildiği fonlarda yer almaktadır. Faizsiz fonların ise yaklaşık %52 is OKS' de yaklaşık %36 'sı gönüllü BES'te ve yaklaşık %12'si ise devlet katkısındadır. Dolayısıyla emeklilik yatırım fonlarında pasta payları bakımından ağırlık, genel olarak gönüllü BES'teki faizli fonlardadır. Ancak faizsiz fonlardaki OKS'deki payın büyüklüğü ve bu fonun yapısı gereği zorunlu olması, ilerleyen süreçlerde gönüllü BES fonlarını geride bırakacağını düşündürmektedir.

Türkiye'de özel emeklilik fonlarının ayrımı noktasında bir diğer tasnif ise ortak ve tek bir iç tüzük kapsamında ihraç edilen ve tüm yatırım fonlarını kapsayan "Şemsiye Fon" türlerine aittir. Türkiye'de şemsiye fon türleri: altın fonu, altın katılım fonu, başlangıç fonu, başlangıç katılım fonu, borçlanma araçları fonu, değişken fon, devlet katkısı fonu, dış borçlanma araçları fonu, endeks fon, fon sepeti fonu, hisse senedi fonu, kamu borçlanma araçları fonu, kamu kira sertifikası fonu, kamu Yabancı para cinsinden borçlanma araç, karma fon, katılım değişken fon, katılım fonu, katılım katkı fonu, katılım standart fon, kıymetli madenler, OKS katılım standart fon, OKS standart fon, özel sektör borçlanma araçları fonu, para piyasası fonu, standart fon ve yaşam döngüsü/hedef fon.

Emeklilik fonlarının genel görünümüne bakıldığında fon ve katılımcı sayıları ile değerlerindeki artış dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye'de emeklilik fonlarının GSYH içerisindeki payında 2010 yılına göre yaşanan yaklaşık 3 kat artışı açıklayabildiği gibi bu artışta katılım fonlarının payı da önemli bir tutmaktadır. Türkiye'de hanehalkının toplam varlıkları içinde faizli ve faizsiz varlıkların payına 3. çeyrekler itibariyle bakıldığında (Grafik 2.2.) 2015 yılında toplam varlıkların %6,73'nün; 2021'de ise %11,18'inin emeklilik fonlarında yer aldığı görülebilmektedir. 2015'de faizli fon varlıklarının toplamının, faizsiz fonların yaklaşık 20 katına yakın olduğu; 2021 yılında ise bu rakamın 3,5 kata kadar düştüğü Grafik 2.2'den izlenebilmektedir. Şubat 2022 itibariyle Türkiye'de hanehalkının faizli fon varlıkla-

rının toplamı yaklaşık 148 milyar TL ve faizsiz fon varlıklarının toplamı da 42 milyar TL civarındadır. Faizsiz ya da katılım fonu olarak da isimlendirilen bu fonlardaki varlık artışında özellikle Covid-19 pandemi süreci ile 2020 yılında emtia varlıklarda yaşanan fiyat artışlarının etkisinden bahsedilebilir. Nitekim döviz ve altına dayalı faizsiz fonlardan elde edilen getirilerde yaşanan yüksek artışların bu fonlara olan ilgiyi artırması da kaçınılmaz durmaktadır. 2004 ile 2021 3. çeyrek dönemleri arasında Emeklilik yatırım fonlarının nominal getirisi %926,4 iken reel getiri %87,3 şeklindedir (Anadolu Hayat Emeklilik Yatırımcı Sunumu, 2021:15).

Grafik 2.2. Hanehalkı Finansal Varlıkları İçinde Emeklilik Fonlarının Değeri

Kaynak: Yazarlar tarafından EGM,2022 ve TCMB,2022 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

*Devlet katkısı, OKS ve Gönüllü BES fonları birlikte verilmiştir (2015 ve 2016 yıllarına ait verilerde OKS bulunmamaktadır.) Son döneme ait veriler Şubat 2022 itibariyle kesinleşmemiş verilerdir.

Emeklilik fon gruplarına göre getirilerin kıyaslandığı Tablo 2.2 izlendiğinde 2020 yılında %43,87 ve 2021 yılında %62,4'lük getiri ile en yüksek kazancın gönüllü katılım fonlarına ait oldu-

ğu görülmektedir. En düşük getiri ise 2020 yılında %11,52 ve 2021 yılında-%6,07 getiri ile faizli devlet katkısı fonlarına aittir. Şubat 2022 itibariyle de yılbaşından ilgili tarihe kadar en yüksek getirinin yine gönüllü katılım fonlarına ait olduğu görülebilmektedir. Tüm emeklilik fonlarının getirilerine bakıldığında ise 2020 yılında %22,99 ve 2021 yılında %36,29'luk bir getiri sunmuştur.

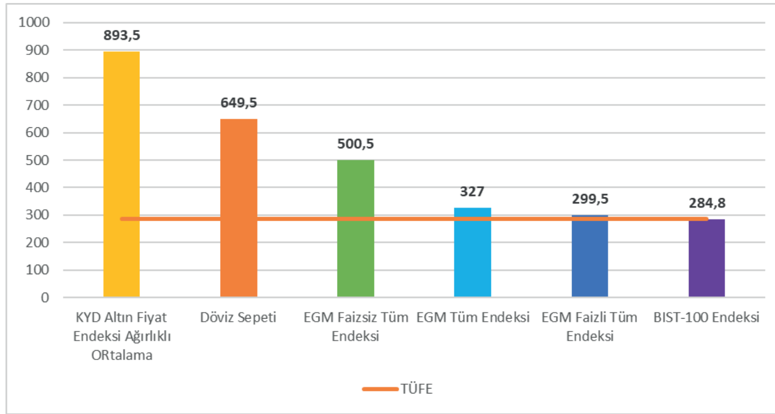
Tablo 2.2. Türkiye'de Emeklilik Fonlarının Getiri Kıyaslaması

	2020 Yılı Getirisi	2021 Yılı Getirisi	2022 Yılı Getirisi*
Fon Grubu	(%)	(%)	(%)
Gönüllü BES Faizli	23,32	39,51	3,40
Gönüllü BES Faizsiz	43,87	62,74	7,65
Gönüllü BES Tüm	25,61	44,07	4,38
Otomatik Katılım Faizli	13,04	22,70	5,19
Otomatik Katılım Faizsiz	14,85	23,78	6,39
Otomatik Katılım Tüm	14,17	23,37	5,93
Devlet Katkısı Faizli	11,52	-6,07	5,07
Devlet Katkısı Faizsiz	20,03	18,33	6,44
Devlet Katkısı Tüm	12,21	-3,57	5,25
Tüm Fonlar	22,99	36,29	4,56

Kaynak: Yazarlar tarafından EGM (2022) istatistikleri kullanılarak oluşturulmuştur.

Emeklilik fonlarının getirileri üzerinden bir kıyaslama yaparken enflasyonist ortamın etkilerini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu bağlamda fonların nominal getirilerinin yanında reel getirilerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. 2003 yılında kurulan Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) tarafından BES dahilinde, katılımcılara ve çalışanlara sunulan Emeklilik Yatırım Fonları'nın getiri performanslarının ölçülmesi amacıyla çeşitli endeksler oluşturulmuştur. Bu kapsamda EGM Tüm En-

deks[29], EGM Faizli Tüm Endeks[30] ve EGM Faizsiz Tüm Endeks [31] in, faizsiz endeksin oluşturulduğu tarihten itibaren getirileri ve çeşitli kıyas grupları ile karşılaştırılması Grafik 2.3.'de gösterilmektedir.

Grafik 2.3. EGM Endeksleri ile Alternatif Yatırım Araçlarının Getirilerini Karşılaştırması: 05.2012-03.2022

Kaynak: Yazarlar tarafından EGM(2022) istatistikleri kullanılarak oluşturulmuştur.

Faizsiz endeksin oluşturulduğu tarih olan Mayıs 2012'den Mart 2022 tarihine kadar 10 yıllık süreçteki kümülatif getiriler incelendiğinde EGM Tüm endeksi ile EGM faizsiz tüm endeksinin TÜFE üstünde bir getiri sağladığı görülmektedir. Katı-

29 EGM Tüm endeks: Emeklilik Yatırım Fonu, Devlet Katkısı Fonu ve Otomatik Katılım Sistemi dahilinde halka arz edilmiş ve Takasbank'ta işlem gören, tüm fonlar EGM TÜM endeksi kapsamında yer alır. EGM TÜM Endeksi, 24.10.2003=100 olmak üzere 27.10.2003'ten itibaren hesaplanmaya başlanmıştır.

30 Emeklilik Yatırım Fonu, Devlet Katkısı Fonu ve Otomatik Katılım Sistemi dahilinde halka arz edilmiş ve Takasbank'ta işlem gören, faizli tüm fonlar EGM Faizli TÜM Endeksi kapsamında yer alır. EGM Faizli TÜM Endeksi, 24.10.2003=100 olmak üzere 27.10.2003'ten itibaren hesaplanmaya başlanmıştır.

31 Emeklilik Yatırım Fonu, Devlet Katkısı Fonu ve Otomatik Katılım Sistemi dahilinde halka arz edilmiş ve Takasbank'ta işlem gören, faizsiz tüm fonlar EGM Faizsiz TÜM Endeksi kapsamında yer alır. EGM Faizsiz TÜM Endeksi, 20.05.2012=100 olmak üzere 21.05.2012'den itibaren hesaplanmaya başlanmıştır.

lım fonlarının, Faiz içeren emeklilik fonları ve Borsa İstanbul (BİST) 100 endeksine göre daha yüksek bir getiri sunmasında Covid-19 sürecinde ve ardından gelen parasal genişlemelerle enflasyonist süreçlerin yaşanmasına paralel olarak emtia fiyatlarında yaşanan artışın ve döviz ataklarının etkilerinden bahsedilebilir. Bu süreçte döviz kurunda görülen yükselişlere bağlı olarak altın ve diğer kıymetli maden fiyatlarının da artış göstermesi, faizsiz fonlar içerisinde ağırlığı yüksek olan bu unsurlardan kaynaklı olarak getirilerin büyümesini sağlamıştır.

Katılım fon varlıklarının GSYH içindeki payı ve toplam emeklilik fonları içerisindeki payının son yıllarda artış göstermesi, ilgili piyasada derinliği artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada BES için atılan adımlar ve otomatik katılım sisteminin işlerliği fon varlıklarının artışında belirleyici unsurlar olmuştur. Son dönemde 18 yaş altı bireylerin BES'e katılım imkânının sağlanması da sistemdeki katılımcı sayısının ve fon tutarının artmasına katkı sunması beklenmektedir. BES'in cazibesini artırmaya yönelik atılan adımlar ve katılımcı sayısında yaşanan artışlar, hanehalkı kesiminde tasarruf bilincini artırarak farkındalığı yükseltmektedir (TCMB, 2021: 33) Ancak her ne kadar özel emeklilik fonlarına olan ilgi son yıllarda artış eğiliminde olsa da Türkiye'de hanehalkı tasarruflarının emeklilik fonları içerisindeki payı görece düşük kalmaktadır. IMF'in finansal derinlik endeksine göre Türkiye, tasarruflarını pay piyasasında en az değerlendiren ülke konumundadır. Bu durum emeklilik fonlarına da yansımış ve Türkiye, Yunanistan'ın ardından en düşük ikinci oran ile sıralamada yer almıştır. Bu durum piyasa derinliğinin halen yeterli olmadığını gösterdiği gibi bireylerin finansal okuryazarlık oranının düşük olmasından da kaynaklanabilmektedir (TSPB, 2021:43).

3. LİTERATÜR

Çalışmanın bu kısmında konuyla ilgili iktisat yazınında yer alan nispeten daha güncel olan yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir.

Furqani ve Mulyany (2009) çalışmalarında 1971-2005 döneminde Malezya'da iktisadi büyüme, sermaye birikimi ve İslami finans arasındaki ilişkiyi VECM ("Vektör Hata Düzeltme Modeli") yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda uzun dönemde İslami finans, iktisadi büyüme ve sermaye birikimi arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ve İslami finansın ise sadece sermaye birikimine katkı sağladığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Abduh ve Omar (2012) çalışmalarında 2003-2010 döneminde Endonezya'da İslami finansın gelişimi ve iktisadi büyüme ilişkisini ARDL modeliyle analiz etmişlerdir. Çalışmaların sonucunda hem kısa hem uzun dönem de iktisadi büyüme ile İslami finansın gelişimi arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır.

Lebdaoui ve Wild (2016) çalışmalarında 2000-2012 döneminde Güney Asya ülkelerinde İslami bankacılık ve iktisadi büyüme ilişkisini panel eşbütünleşme ve panel ARDL analizleri yaparak tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmalarının sonucunda kısa dönemde iktisadi büyüme ve İslami bankacılık arasında olmamasına rağmen uzun dönemde bu iki değişken arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Caporale ve Helmi (2018) çalışmalarında özel sektöre sağlanan kredilerle iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ülkeleri iki ayrı grupta tasnif ederek incelemişlerdir. İlk gruptaki yedi ülke Latin Amerika ülkeleri olup katılım bankası olmayan ülkelerdir. Bu ülkelerde dönem incelenen dönem başlangıçları farklı olmakla beraber (Arjantin 1993Q1, Brezilya 2001Q4, Şili 1997Q4, Kosta Rika 2001Q4, Ekvador 20001Q4) bu yedi ülkenin tamamı için incelenen dönem bitiş aralığı ise 2016Q4'tür. İkinci gruptaki ülkeler ise katılım bankaları olan yedi ülkedir. İncelenen dönem itibariyle bu yedi ülkeden üçünün dönem başlangıç tarihi farklı (İran 1994Q1, Singapur 2003Q1, Ürdün 1992Q1) diğer dört ülkenin (Türkiye, Endonezya, Tunus ve Malezya) ise 2001Q4 tür. İncelenen dönem bitiş tarihi itibariyle ise iki ülke

hariç (İran 2007Q4, Tunus 2015Q3) diğer beş ülkenin dönem bitiş tarihi ise 2016 Q4 tür. Çalışmalarının sonuncunda katılım bankalarının olduğu ülkelerde, uzun dönemde reel kredilerden iktisadi büyümeye doğru ilişki olduğu ve kısa vadede ise bu ilişkinin zayıf olduğuna ulaşmışlar; buna karşın katılım bankalarının olmadığı ülkelerde ise reel kredilerden iktisadi büyümeye doğru nedenselliğin kanıtlarının ise güçlü olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kandemir vd. (2018) çalışmalarında Türkiye örneğinde katılım bankalarının farklı sektörlere verdikleri krediler ile iktisadi büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi Toda-Yamamoto nedensellik analizi yaparak incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda katılım bankalarınca enerji sektörüne verilen kredilerin hem iktisadi büyümeyi hem de ihraçtı desteklediğine ulaşılırken, katılım bankalarınca finansal sektöre verilen krediler dışında diğer sektörlerin (dokuz sektör) tamamına verilen kredilerin iktisadi büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Şengür ve Sözen (2021) çalışmalarında Türkiye örneğinde seçilmiş iki katılım bankasında (Kuveyt Türk ve Al-Baraka Türk) 2010-2019 dönenimde “konut fiyat endeksi, konut kredi faiz oranları, aktif büyülükler, enflasyon oranı ve GSYH” değişkenlerini kullanarak çoklu regresyon analizi yapmışlardır Çalışmalarının sonucunda kurulan modelin anlamlı olduğunu ve modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün kabul edilebilir seviyede olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Çerkezoğlu (2021) çalışmasında Türkiye’de katılım bankalarının 2006Q1-2020Q2 döneminde iktisadi büyüme ile bankaların gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasının sonucunda iktisadi büyüme ile katılım banklarının gelişmişlik düzeyi arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ve katılım bankalarının kredi arzındaki %1 lik bir artışın iktisadi büyümeyi %0,13 artıracağını sonuçlarına ulaşmıştır.

Temelli vd. (2022) çalışmalarında Türkiye örneğinde 2010Q1-2018Q3 döneminde katılım bankalarının sermaye yeterlilik rasyolarının tespiti için panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda kredi oranlarını sermaye yeterlilik oranını olumsuz etkilediğini, aktiflerin ise sermaye yeterlilik oranını artırdığı sonuçlarına ulaşmışlardır.

Katılım bankacılığı ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu durumunun nedeni olarak kullanılan yöntem, dönem aralığı, seçilmiş örneklem ya da örneklem grubu ve katılım bankacılığının çok farklı değişkenlerden etkilenmesi gösterilebilir.

4. KATILIM EMEKLİLİK FONLARININ MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ

Katılım emeklilik fonlarının makro ekonomik açıdan birçok etkilerinden bahsedilebilir. Genel bir makro çerçeve içerisinde fonların bu etkileri; iktisadi büyümeye, cari açığa, sermaye ve para piyasalarına, finansal sisteme ve sosyal güvenlik açıklarına olmak üzere sıralanabilir. Bu bölümde katılım fonları özelinde makro ekonomik etkileri iktisadi büyümeden başlanarak sırasıyla ele alınmaktadır.

İktisadi büyüme "kişi başına düşen milli gelir seviyesindeki sürekli artış" şeklinde tanımlanır. Dolayısıyla büyümedeki temel unsur "süreklilik" arz etmesidir (Ünsal :2007,11). İktisadi büyüme ile ilgili temel gösterge GSYH'deki oransal artıştır (Turan vd,2008:11). İktisadi büyüme özelinde değerlendirdiğimizde emeklilik yatırım fonlarının milli gelir içindeki payının artması niceliksel olarak fonların milli gelirdeki aldığı pastadaki payın artmasıyla beraber büyüme oranının da artmasına destek sağlayacaktır.

Türkiye örneğinde emeklilik yatırım fonlarının GSYH'deki payı 2020 yılı itibariyle yaklaşık %3,38 ile OECD ülke emeklilik fonlarının GSYH'deki pay ortalamasının (2020 yılı itibariyle yaklaşık %60) oldukça altındadır (OECD,2020 Raporu). Aşağı-

da Tablo 4.1'de Türkiye'de emeklilik yatırım fonlarının GSYH içindeki paylarına ait detaylara yer verilmiştir. Tablo 4.1'e göre Türkiye'de milli gelir içerisindeki emeklilik yatırım fon düzeyi 2010'dan 2020'ye kadar yüzdesel olarak artsa da halen görece düşük düzeydedir. Benzer durum menkul kıymet yatırım fonları için de geçerlidir. 2015-2020 dönemi ele alındığında faizli fonların milli gelirdeki payı yaklaşık %37,3 artmasına karşın; faizsiz fonlar aynı periyotta milli gelir içindeki payının %600 artması katılım fonlarının çok ciddi bir gelişim ivmesi yakaladığını göstermiştir. Bu durumun nedeni olarak katılım fonlarının içindeki önemli bir payı olan altına dayalı getirinin artmasına bağlı hane halkı tercihlerindeki faizsiz fona yönelimin etkisinden bahsedilebilir.

Tablo 4.1. Türkiye'de Emeklilik Yatırım Fonlarının GSYH İçindeki Payı'nın Yüzdesel Dağılımı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	2,85	2,15	1,94	1,65	1,62	1,58	1,67	1,73	1,28	2,64	2,55
Emeklilik Yatırım Fonları	1,03	1,02	1,29	1,44	1,84	2,04	2,22	2,54	2,48	2,96	3,38
Faizli Fonlar*	-	-	-	-	-	1,93	2,17	2,31	2,16	2,48	2,65
Faizsiz Fonlar*	-	-	-	-	-	0,10	0,13	0,20	0,30	0,45	0,70

Kaynak: SPK (2022) ve The World Bank (2022) verileri kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. *Devlet katkısı, OKS ve gönüllü BES fonları birlikte verilmiştir.

Nitekim altın ons fiyatı 2015 sonunda 1062,25$ iken; 2020 sonunda ise 1891,1 $ a kadar yükselmiştir (Investing, 2022, Altın Vadeli İşlemler). Ülkelerin gelişmişlik ölçütlerinden biri de sürdürülebilir iktisadi büyümedir. Bu açıdan iktisadi büyümenin altında yatan nedenler, büyümenin sürdürülebilirliği, ülkelerin farklı büyüme oranları vb. birçok konu iktisat bilimin önemli araştırma alanlarındandır. İktisadi büyümenin açıklanmasında başvurulan kavramlardan biri ise tasarruflardır (Gül ve Acar:2018,55). Tasarruflar, iktisadi büyümenin katalizatörlerin-

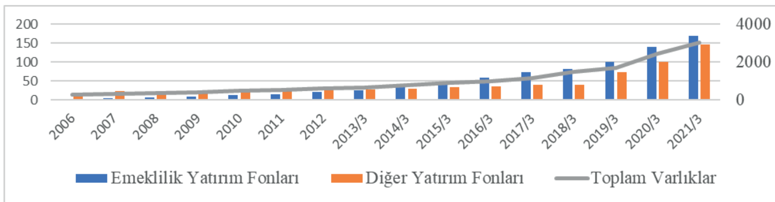
den biridir. Katılım fonları ise tasarruf sahiplerinin bir araya gelmesiyle oluştuğundan uzun vadede verimli fonlar iktisadi büyümeyi destekleyecektir.

Harrod(1936) modelinde ekonomide dengenin sağlanması için temel iki unsur tasarruflar ve yatırımlar olarak belirtilmiştir. Fakat tasarruflara ayrı bir önem verilmiştir. Çünkü modele göre tasarruflar ekonomiye asıl ayar veren, ekonomide dengeyi sağlayan temel değişkendir. Tasarruf oranı, Solow (1956) modelinde sermaye stokunun durağan durumda ana belirleyicisidir. Dolayısıyla yüksek tasarruf oranı, yüksek işgücü başına sermaye ve yüksek işgücü başına gelir demektir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Ayrıca tasarruf düzeyindeki artış, kısa dönemde ekonomi durağan duruma gelinceye kadar iktisadi büyümeyi artıracaktır. Harrod (1939)- Domar (1946) modelinde tasarruf ve yatırım yapanlar farklı gruplar iken, Solow büyüme modelinde ise tasarruflar, yatırım anlamına gelmektedir. Dolayısıyla neoklasik büyüme modelinde yatırım için matematiksel boyutta ayrı bir değerlendirme yapılmamıştır.

Ülke dinamiklerini harekete geçirme noktasında tasarrufların üstlendiği rol ekonomiler açısından son derece önemli bir noktadadır. Gömülemenin yüksek olduğu ekonomilerde yatırımların finansmanı için yurtdışı tasarrufların kullanımı oldukça yaygındır. Bu durum ise başta dış denge olmak üzere ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini de olumsuz etkilemektedir. Ancak gömüleme olgusunun azaltılması ve böylece tasarrufların finansal piyasalar içinde yer almasını sağlamak da başlı başına bir çözüm getiremeyebilir. Nitekim tasarrufların yatırımlara aktarılmasında özellikle uzun vadeli finansal araçların kullanımı daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ancak Türkiye'de hanehalkının finansal okur yazarlık seviyesinin görece düşük kalması sermaye piyasalarına olan ilginin de zayıf olmasına sebebiyet vermektedir. Nitekim Türkiye OECD ülkeleri arasında varlıklarının en azını pay piyasalarında değerlendiren

ülkelerden biridir. Bu sebeplerle tasarrufların mali piyasalara aktarımının yanında doğru kullanımı da ayrıca önem taşımaktadır.

Tasarrufların daha fazla yatırım amacıyla kullanılabilmesi bu fonların sistemde uzun süre kalmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada BES ön plana çıkmakta ve bu sistem içinde sunulan fonlar büyük önem arz etmektedir. BES'e işlerlik kazandırmak amacıyla 2013 yılından itibaren sistemindeki katılımcıların ödeme tutarına göre %25 ek olarak verilen devlet katkısı tutarı 2022 yılında %30'a çıkarılarak tasarruf etme niyetinde olanları ya da tasarruf sahiplerinin fonlara yönelimindeki teşvikler artırılmıştır. Benzer biçimde 18 yaş altı çocukların da BES içinde yer alabilmesine yönelik düzenlemelere de gidilmiştir. Bu durum tasarruf bilicine katkı sağlamada ve tasarrufların tabana yayılmasında da önemli bir etkendir. Yapılan teşvik, düzenlemeler ile piyasa derinleşmesinin artırılması, toplam varlıklar içerisinde fonların ağırlığını yükselmiştir. Paralel biçimde katılım fonlarındaki varlıkların da önemli oranda artış göstermesi Türkiye'de hanehalkı düzeyinde finansal varlıkların yatırım fonları içindeki değeri 2006-2021/3 dönemini kapsayacak biçimde Grafik 4.1'de gösterilmektedir.

Grafik 4.1. Türkiye'de Hane halkı Finansal Varlıkları İçinde Yatırım Fonlarının Değeri:2006-2021/3

Kaynak: Yazarlar tarafından TCMB (2022) finansal raporlarından derlenerek oluşturulmuştur

Grafik 4.1'de görüldüğü üzere toplam varlıklar içindeki diğer yatırım fonlarının değeri 2006-2013 döneminde daha faz-

la iken 2013'de BES'deki düzenlemelerle birlikte 2014 yılından itibaren toplam varlıklar içindeki emeklilik yatırım fonlarının payı diğer yatırım fonlarını geçmiştir. Ayrıca emeklilik yatırım fonların 2015'den itibaren toplam varlıklardan daha fazla değerlenmesini kira sertifikalarının ve altına dayalı getirilerin sabit getirili diğer enstrümanlardan daha iyi performans göstermesiyle açıklanmaktadır. Fonların bir diğer etkisi ise cari açığın azaltılmasını sağlamalarıdır. Bir ülkede cari açık sorunu varsa ülkeye gelen paradan daha fazla yurtdışına para çıktığı anlamına gelir. Bu durum borçlanma veya yurtiçindeki tasarrufların artırılmasıyla mümkündür. Tasarrufların yetersizliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde cari açık sorunuyla karşı karşıya gelmelerine neden olacaktır.

Katılım fonların bir diğer etkisi ise sermaye ve para piyasaları üzerindedir. Sermaye piyasaları, yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin uzun vadeli bir araya geldiği, ülkelerin kendilerine has iktisadi, hukuki vb. korunma önlemlerini aldığı bir piyasa türüdür (Demirkan,1981:205), Bu bağlamda katılım bankaları fonları, kısa dönemde para piyasalarında fon dengesinde; uzun dönemde ise aynı şekilde fon arz-talep dengesinin oluşumuna katkı sağlayarak sermaye piyasasında dengenin oluşmasında kilit bir rol oynamaktadır (Kalaycı,2013:60). Katılım fonları, esasen tasarrufların bir araya gelmesine yardımcı olarak sermaye piyasasının derinleşmesine ve gelişmesine katkı sağlar. Bu sayede uzun dönemde fonlardan kar sağlandığı gören yatırımcı sayısı ve kurumsal yatırımcı sayısı artacaktır. Böylece sermaye piyasası, kısa ve uzun vadede oluşan/oluşabilecek olumsuz dalgalanmalara karşı direnç göstererek yatırımcıların piyasaya olan güveninin ve finansal istikrarın sürmesini sağlayacaktır. Özellikle uzun vadeli fonlar kamunun borçlanma olanaklarının artmasına yol açacaktır. Bu ise sermaye piyasasına yeni fonların gelmesini neden olacaktır. Böylelikle finansal sitemin işlerliğini artacaktır. Finansal sistemin işlerliğinin artması ise sosyal güvenlik ve bütçe açıklarının giderilmesine yardımcı olacaktır (İşseveroğlu ve Hatunoğlu, 2012:158).

Ayrıca katılım fonları sermaye ve para piyasasında çeşitliğin sağlanmasına ilaveten iktisadi büyümeyi destekleyerek finansmana erişiminin daha rahat olmasını sağlamaktadır. Özellikle kurumsal yatırımcıların rolü bu noktada önemlidir. Kurumsal yatırımcıların fonlarının profesyonel yönetilmesi uzun vadede piyasalarda çok çeşitli etkiler ortaya çıkaracaktır. Bu etkilerden bazıları kurumların siyasi desteği arkalarına almaları, kurumların koruyucu politikalarla desteklenmesi ve pazar büyüklüğünün artması olarak gösterilebilir (Gürbüz ve Ekici, 2013:27). Bununla birlikte Türkiye'de katılım bankalarının artması, katılım fonlarının çeşitliliğinin ve sayısının artması ise finansal derinliği artırmıştır.

Sermaye piyasanın temel kurumlarından olana borsalarda BES'e ait fonların hacminin genişlemesiyle bu fonların piyasada gerçek değerinin bulunması sağlanmaktadır. Bu durum ayrıca piyasalarda oluşabilecek/oluşan oynaklığında giderilmesinde önemli bir etkendir (Ergenekon,2000). Katılım fonlarının bir diğer etkisi ise sosyal güvenlik alanındadır. Sosyal güvenlik sisteminde yaşanan sorunlar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaş ortalamasının artması sağlık harcamalarının da artmasına neden olmaktadır. Aile kavramına bakışın farklılaşması sosyal güvenlik sistemine ayrı bir yük getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise sosyal güvenlik açıkları, kamu açıklarının sosyal güvenlik harcamalarıyla finanse edilmesi, ulusal paranın değer kaybetmesi, emekli aylıklarının insani yaşam standartlarının altında kalması, gelir adaletsizliği vb. nedenlerden ötürü sosyal güvenlik sistemine ağır yükler binmektedir. Bu durumuna çare olarak "bireysel emeklilik sistemi", "özel emeklilik sigortası", "tamamlayıcı sosyal güvenlik sigortası" vb. isimlerle insanların gelecekte sıkıntıları yaşamamaları için ek gelir kaynağı sunulmaktadır (Gülhan,2007:50-51).

SONUÇ

Günümüz finansal sistemlerinin temel çıpası olan faiz olgusu ilk çağlardan bu yana bu kapsamdaki tartışmaların ortasında yer almaktadır. Tarih boyunca pek çok inanış ve öğretide yasaklarla karşılaşan faiz olgusu günümüzde de finansal piyasaların işlerliğini etkileyen temel olgulardan biridir. Faize karşı duyarlı olan yatırımcıların, faiz içeren tüm finansal araçlardan kaçınması faizsiz bir sistem arayışının da temelini oluşturmuştur. Bu kapsamda dünyada 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan faizsiz bankacılık sistemi Türkiye'de de izlerini 1983 yılında göstermeye başlamış ve günümüze kadar gelen değişikliklerle katılım bankacılığı modeline dönüşmüştür. Bu kapsamda son yıllarda faiz içermeyen pek çok yeni finansal araç devreye sokularak finans sistemine entegrasyonu sağlanmış ve sağlanmaya devam edilmektedir. Bu durum uzun yıllar tasarruf yetersizliği yaşayan Türkiye'de geç kalınmış bir çözüm arayışı olarak dikkat çekmektedir. Tasarruf eksikliği çok boyutlu bir sorun olmakla birlikte finansal sistemin gelişimi ve derinliğiyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Bu sebeple çözüm arayışlarında finansal sisteme yönelmek ve sistemi iyileştirici adımlar atmak gerekmektedir.

Türkiye hanehalkı toplam varlıklarının dağılımı bakımından OECD ülkelerine kıyasla, bu varlıkları pay piyasalarına ve emeklilik fonlara aktarma noktasında zayıf bir görünüm çizmektedir. Tasarrufların emeklilik fonlarına ve dolaylı olarak pay piyasalarına aktarımının sağlanması uzun vadeli tasarruf oluşumunu artırmakta ve böylelikle yatırımların finansmanında temel kaynak olabilmektedir. Bu sebeplerle emeklilik fonlarının işlerliği makro ekonomik göstergeler bakımından önemlidir. Finans piyasalarının gizil gücünü artırıcı bir unsur olarak devreye giren faizsiz finans sistemi ile birlikte faiz içermeyen emeklilik fonlarında yaşanan artışlar piyasa derinleşmesine önemli katkılar sunarak katılımcı sayısını önemli oranda artırmıştır. Faizsiz fonların devrede olmadığı 2014 yılında emeklilik yatırım fonlarının GSYH içindeki payı sadece %1,84 olan Türki-

ye'de bu oran 2020 yılı itibariyle %3,38' e yükselmiştir. 2015'den 2020 yılına kadar faiz içermeyen fonların GSYH içindeki payı yaklaşık 7 kat bir artış gösterirken aynı dönemde faiz içeren emeklilik fonlarındaki artış yaklaşık 1,5 kat ile sınırlı kalmıştır. Benzer biçimde faiz içermeyen fonların değeri aynı yıllarda yaklaşık 33 kat artış gösterirken faizli fonların toplam varlıklar içindeki değeri yaklaşık 4,7 kat artış göstermiştir. Bu durum faiz içermeyen fonların piyasa entegrasyonunda başarılı bir görünüme işaret etmektedir.

Emeklilik fonlarının görece olarak düşük bir performans sergilediği Türkiye'de son yıllarda faizsiz finans sisteminde yaşanan büyüme bu piyasaya olumlu bir ivme kazandırmıştır. Bu durum Türkiye'nin başta sürdürülebilir büyümesi olmak üzere büyük oranda tasarruf açığının yol açtığı dış denge sorunları içinde olumlu katkılar sunmaktadır. Sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkan ancak ilk yıllarda başarılı bir görünüm sergileyemeyen BES'in büyümesinde de katılım fonlarındaki hızlı ivmelenme etkili olmuştur. EGM'nin Nisan 2022 verilerine göre 7.3 milyonu aşan katılımcıların devlet katkısı hariç fon tutarlarının büyüklüğü 236 Milyar TL'nin üzerinde olup bu tutarın yaklaşık %24'ü faiz içermeyen fonlardan oluşmaktadır. Katılım fonlarının BES' e entegrasyonunun 10 yılı aşmadığı düşünüldüğünde bu oranın ilerleyen yıllarda daha da yükselmesi beklenebilir. Bu beklentide katılım emeklilik fonlarının son yıllardaki getiri performansı oldukça etkili olacaktır. Nitekim EGM endeksleri baz alındığında 'faizli tüm endeks'e göre reel getiri anlamında katılım fonlarının çok daha yüksek bir getiri sunduğu görülmektedir. Getiri farkının son dönemde oldukça artış göstermesinde Covid-19 pandemi süreci ile başlayan parasal genişlemelerin dünya ekonomilerinde sebebiyet verdiği enflasyonist ortam ile Türkiye'deki döviz kuru risklerine paralel olarak kıymetli madenlerde yaşanan artış, döviz kuru atakları, Rusya-Ukrayna savaşının etkileri ve emtiada yaşanan yüksek artışları da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim faiz içermeyen katılım fonlarının büyük oranda kıy-

metli maden, döviz ve pay piyasalarını içermesi bu fonların son dönemdeki cazibesini artıran temel faktörlerden olmuştur.

Katılım fonları, tasarrufların mali piyasalara aktarılmasına yardımcı olarak sermaye piyasasının derinleşmesine ve gelişmesine etkili olmakta ve risklerin dağıtılmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum dolaylı yollardan sermaye piyasalarındaki volatiliteyi de azaltıcı bir rol oynayabilmektedir. Emeklilik fonlarının sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı rolü, büyüme üzerindeki etkileri, tasarrufları harekete geçirme ve etkin kullanma noktasındaki yönü, finansal sistemin derinleşmesi ve gelişmesine sunduğu katkılar göz önüne alındığında katılım fonlarının makro ekonomik etkilerinin olumlu bir seyir izlediği söylenebilir. Bu etkiler, finansal okuryazarlığın artırılması öncülüğünde fon çeşitliliğinin artırılması, piyasada işlem yapan kurum ve kuruluş sayısının çoğaltılarak denetim mekanizmasının sağlanması, fonların işletim giderlerinin iyileştirilmesi, fonlara ek teşvik ve vergi avantajlarının sunulması yollarıyla güçlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Abduh, M. and Omar, M. A. (2012). Islamic Banking and Economic Growth: The Indonesian Experience, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management,* 5(1), 35-47.

Albaraka (2015) *Katılım Bankacılığı, Sistemi, Çalışma Esasları ve Uygulaması*, Kurumsal Yayın.

Altaş, G. (2010) Özel Emeklilik Sistemleri, Sermaye Piyasasında Gündem, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (TSPAKB), 96, 8-32, https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Aylik_Yayinlar_2010_gundem_201008.pdf (14.04.2022)

Anadolu Hayat Emeklilik (2021), Yatırımcı Sunumu, Haziran,15, Anadolu Hayat Emeklilik Yatırımcı Sunumu, 2021:15

Canbaz, M. (2018) *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Caporale, G. M. and Helmi, M. H. (2018) Islamic Banking, Credit and Economic Growth: Some Empirical Evidence, *International Journal of Finance & Economics*, 23(4), 456-477.

Chong, B.S. and M.H. Liu, (2008) Islamic Banking: Interest-free or Interest-based?, *Pasific Basin Finance Journal,* January, 17, 125-144.

Çerkezoğlu, B. (2021) *Katılım Bankacılığı Üzerine Ekonometrik Bir Analiz*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.

Demirci, O. (2019) *Türkiye'de Mali Derinlik, Faiz, Tasarruf İlişkisi ve Politika Uygulamaları*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Malatya.

Demirkan U. (1981) *Sermaye Piyasaları ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları No: 198-229, Ankara: Başkanlık Basımevi

Domar, E. (1946) Capital Expansion and Rate of Growth and Employment, *Econometrica*, 14, 137-147.

Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM,2022) Bilgi Merkezi ve İstatistikler https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/ (Erişim Tarihi:20.04.2022).

Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM,2022) Kanunlar veKararnameler ,https://www.egm.org.tr/mevzuat/bireysel-emeklilik-mevzuati/ (Erişim Tarihi:20.04.2022).

Ergenekon, Ç. (2000) *Emekliliğin Finansmanı : Global Özel Emeklilik Fonu Uygulamaları Işığında Ülkemiz İçin Öneriler*, TÜGİAD 2000 Yılı Ekonomi Ödülü , İstanbul

Furqani, H. and Mulyany, R. (2009) Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia*, Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2), 59-74.

Gül, E. ve Acar, S. (2018) Tasarruflar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Grupları Örneği ile İncelenmesi, *Sakarya İktisat Dergisi* , 7 (3) , 54-78.

Gülhan, C. (2007) *Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi*, Kocaali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.

Gürbüz, O. ve Ekinci, S. (2014). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Sermaye Piyasalarında Beklenen Etkiler *,Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 18 (1) , 205-228.

Harrod, R. F.(1939) An Essay in Dynamic Theory, *Economic Journal*,49, 14-33.

Hazıroğlu T, Koyuncu O ve Solak M.Y. (2019) *Katılım Bankacılığı İş Modeli* (Editör: Görmüş, Ş. Albayrak A. ve Yabanlı A.) Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı. TKBB Yayınları.

Investing (2022) *Investing TR*, Altın Vadeli İşlemler. https://tr.investing.com/commodities/gold Erişim Tarihi 20.04.2022).

İşseveroğlu, G. ve Hatunoğlu, Z. (2012) Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sisteminin Makro Ekonomik Dinamiklere Etkisi Kapsamında Swot Analizi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , 56 , 155-174.

Kalaycı, İ. (2013) Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek? , *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 51-70

Kandemir T, Canbaz, M. F. ve Arifoğlu, A. (2018) Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 10(2) , 19-30.

Lebdaoui, H. and Wild, J. (2016) Islamic Banking Presence and Economic Growth in Southeast Asia, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(4), 551-569.

OECD (2022) Global Pension Statistics, https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pension-Markets-in-Focus-2021.pdf (Erişim Tarihi:25.04.2022).

Pehlivan, P. (2016). Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 16(31), 296-324.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK,2022) İstatistiksel Veriler https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/9/0/3 (Erişim Tarihi 26.04.2022).

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK,2022) Bireysel Emeklilik ve Emeklilik Yatırım Fonları Bireysel Emeklilik Sistemini Tanıtıcı Bilgiler, https://www.spk.gov.tr/Sayfa/AltSayfa/286 (Erişim Tarihi 20.04.2022).

Solow, Robert M. (1956) A Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 70 (1), 65-94.

Şengür, M.ve Sözen, M. (2021) Konut Finansmanında Katılım Bankalarının Etkinliği, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* , 16 (63) , 1373-1397.

Temelli, F. Özbay F. ve Tekin , B. (2022) Türk Katılım Bankacılığı Sektöründe Sermaye Yeterlilik Oranının Belirleyicileri : Panel Veri Analiz, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 22 (66),1-22.

The World Bank, https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators (02.04.2022).

Turan, T. (2008) *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın Yayıncılık

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB,2022) Finansal İstikrar Raporu, Kasım 2021, 33, s.33 https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a14f39d3-85db-4aaa-98e0-e683315d5784/

TamMetin.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-a14f39d3-85db-4aaa-98e0-e683315d5784-nRGD13D (Erişim Tarihi:15.04.2022).

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB,2022) TKBB Yayınları https://tkbb.org.tr/sayfa/yayinlar/tkbb-yayinlari?page=23 (Erişim Tarihi:15.04.2022).

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB,2022) Gösterge https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2021/11/Gosterge_Guz_2021-1.pdf (Erişim Tarihi:01.05.2022).

Ünsal, E. (2007) *İktisadi Büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Altıncı Bölüm

GÜNÜMÜZDE TEVERRUK UYGULAMASI: TÜRKİYE ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Veysel ALADA*

1. GİRİŞ

İnsanlar sosyal yaşamlarında hiç şüphesiz süregelen bir ticaretin içindedirler. Daima bir alış-veriş ve üretim-tüketim döngüsü mevcuttur. Bu döngünün işlemesinde çeşitli yöntemler ve sözleşmeler vardır. Bu yöntemlerden bazıları toplum için zararlı iken bazıları fayda sağlayan insanlar arasındaki güven duygusunu artıran, asayişi koruyan yöntemlerdir. Örneğin hırsızlık, faiz, gasp, kumar, vs. zararlı, asayişi bozan yöntemler iken; ticaret, miras, ortaklık, kiralama, zekât/sadaka vs. ise tam tersine toplumun yararına olan yöntemlerdir. Kur'an ve hadislerde de bu yöntemlerden bahsedilmiş, insanlık için zararlı sonuçlar doğuran yöntemler yasaklamış, fayda sağlayan, insanın ve doğanın yaradılışına uygun yöntemler ise emir ve/veya tavsiye edilmiştir.

32 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, E-posta: aladaveysel@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1157-6051.

Zaman içinde insanların ihtiyaçları değişmekte ve bu değişime paralel olarak var olan ana yöntemlerin\sözleşmelerin temelinde farklı uygulamalar ortaya çıkmış ve çıkmaya da devam etmektedir. Bu uygulamalar da özellikle İslam hukukçuları tarafından değerlendirilmiş ve çeşitli delillere dayandırılmak suretiyle farklı birçok fıkhi görüş ortaya çıkmıştır. Bu yöntemlerden birisi de başta bey'ül î'ne satışı içinde münderiç olan ancak, son yüzyıllarda müstakil bir isim ile literatüre giren "teverruk yöntemi"dir. Teverruk yöntemi aslı itibari ile alım-satım sözleşmesine dayalı bir yapıya sahiptir. Malın vadeli alınıp peşin satılması suretiyle nakit ihtiyacı karşılama şeklinde tanımlanan teverruk yöntemi fıkıhçılar tarafından çokça mevzuu bahis edilmiş ve son zamanlarda da tartışılan bir konu olma hüviyetini korumaktadır.

Günümüz dünyasında faizsiz\katılım bankaları teverruk yöntemini yoğun bir şekilde kullanılırken ve ülkemizde de 2022 yılına kadar önemli ölçüde artmıştır. Ancak, özellikle TKBB bünyesinde kurulmuş olan Danışma Kurulunun yayımlamış olduğu "Teverruk Standardı" ile şuanki teverruk uygulamasının kullanım alanının daraltılarak yalnızca "likidite yönetimi ve müşterinin borcunu ödemede gecikmesinden kaynaklı yapılandırma ihtiyacı" gibi hususi durumlarda tercih edilmesi şartıyla izin verildiği ve kullanımının eskiye nazaran önemli ölçüde azaldığı gözlemlenmektedir. Bu yöntemin bankalar tarafından uygulamasına bakıldığında günümüz ihtiyaçları ve ekonomik yapısı ile organize bir şeklide yapıldığından "Organize teverruk yönteminin kullanımı" sorunun asıl başlangıç noktasıdır.

Bu çalışmada teverruk ve bey'ül îne yönteminden ve İslam hukuku literatüründe bunun nasıl anlaşılmış ve tanımlanmış olduğundan bahsedilecektir. Ardından günümüz teverruk uygulamasından, katılım bankalarındaki işleyişinden bahsedilecek ve son olarak günümüz fıkıhçılarını bu konudaki görüşlerine, bilhassa 2022 yılının 2. çeyreği itibariyle yürürlüğe giren teverruk standardının önemli noktalarına değinilerek sonuç olarak bazı değerlendirmeler ve çözüm önerileri sunulacaktır.

2. NAKİT İHTİYACINI GİDERME YOLLARI VE BEY'ÜL ÎNE

İslam hukuku literatürü incelendiğinde nakit ihtiyacını gidermek için kullanılan bazı yöntemlerin varlığı söz konusudur. Bazılarından bahsedilecek olursa bunların en başında "karz" yani menfaat içermeden misli ile geri ödenmek üzere alınan borçtur. Bu Kuran'da ve hadis kitaplarında çokça mevzuu bahis edilmiş ve verilmesi noktasında tavsiyelerde ve teşviklerde bulunulmuştur. Diğer bir yöntem insanlığın var oluşundan bu yana "kötü ve zararlı" şeklinde nitelendirilen, Kur-an'da birçok ayetle reddedilen, hatta Allah ve Resul'üne savaş açmak olarak görülen "faizli borç" yöntemidir. Bir diğer ifade ile borçtan menfaat sağlamak için yapılan faizli borç akdidir. Başka bir yöntem ise alım-satım temeline dayalı iki tarafın arasında gerçekleşen ve taraflardan birinin nakit finansmanı elde etmek, diğerinin finansman sağlama gayesinin olduğu bu yöntem ise "bey'ül îne"dir. Bir diğer yöntem ise son asırlarda (fıkıh kitaplarından anlaşıldığı üzere) bey'ül îneden farklılığı sebebiyle ilk başlarda aynı başlık altında incelense de orta dönem fıkıhçılarından bu yana farklı bir başlıkta incelenmeye başlayan "teverruk" yöntemidir. Bahsedilen teverruktan kasıt ilerleyen bölümde açıklanacağı üzere fıkhi yani bireysel teverruktur. Dolayısıyla teverrukun daha açık anlaşılması için bey'ul îne işleminden de kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Bey'ül Îne

Îne kavramının sözlükte, malın iyisi, peşin para gibi anlamları bulunmaktadır. Bu akdin îne olarak isimlendirilmesinin sebebi, sözleşmeye konu olan malın satıcıya geri verilerek müşterinin istemiş olduğu peşin paraya kavuşmasıdır (Kaan, 2018).

İslam hukukunda Bey'ül îne terim anlam olarak; bir malı vadeli satan birisinin yine aynı malı daha ucuza olmak kaydıyla peşin para ile satın almasıdır (Abidin, 2000).

Örneğin; nakde ihtiyacı bulunan birisi başka bir kimseden ihtiyacını karşılamasını talep eder. O da ilgili kişiye doğrudan

para vermek yerine veresiye olarak, peşin değerinden yüksek olacak şekilde bir meblağ ile bir mal satar. Müşteri vadeli olarak yüksek fiyattan almış olduğu bu malı tekrar aynı kişiye peşin fiyatına yani önceki aldığı fiyattan daha az olacak şekilde peşin olarak satar. Böylece ihtiyacı olan krediyi temin eder (Erdoğan, 2010). Veyahut ihtiyaç sahibi elindeki bir malı peşin fiyatına ihtiyacı olan tutarı almak istediği kişiye peşin olarak satar. Ardından aynı malı vadeli olarak daha fazla tutarla tekrar geri alır. Şayet araya başka bir taraf girer ise yani ihtiyacı olan kişi vadeli olarak bir mal alımı yapıp üçüncü tarafa peşin olarak satıp nakit teminini sağlarsa bu da teverruk olmaktadır. Aslında bu da mahiyeti itibariyle bey'ul îneye benzediğinden fıkıh kitaplarında aynı başlık altında konu edildiği müşahede edilebilmektedir.

Bey'ül îne işleminin İslam hukukuna uygunluğu açısından meşruiyeti noktasında geniş tartışmalar mevcuttur. İmam Ebu Yusuf'a göre; îne satışı İslam hukukuna göre uygundur. Bu satış türü, faizden ve haramdan kaçınmayı sağladığı için yapan kişi sevap da alır. Çünkü birçok sahabe bu tür alışverişte bulunmuşlar ve bundan dolayı da övülmüşlerdir. Dolayısıyla bu satışı faiz olarak değerlendirmemişlerdir. Ancak kaynaklarda yer alan açıklamalara göre, Ebu Yusuf'un caiz gördüğü îne satışı, yüksek olasılıkla araya üçüncü bir kimsenin dahil olduğu teverruk satışı olduğu anlaşılmaktadır (Kaan, 2018). Yine İmam-ı Şafii'ye göre de mekruhtur ancak sahihtir. Diğer Maliki, Hanbeli ve Hanefi mezhepleri ve ulema ise bu akdi haram olduğu görüşünü beyan etmişlerdir (Türkiye Diyanet Vakfı).

3. TEVERRUKUN TANIMI

Basılı para, gümüş para anlamlarına da gelen teverruk kelimesi Arapça kökenli olup sözlük anlamı, "hayr, mal, kum rengi ve gümüş" anlamına gelen "v-r-k" kökünden türemiştir (Bayındır, 2015). Hayr ve mal kapsamında değerlendirilen para geçmişte daha çok gümüş madeninden üretildiğinden bu kelime ile ilişkilendirilmiştir. Teverrukun terim anlamında ise klasik dönem İslam hukukçuları fikir birliğine varamamış olup fukahadan

bazıları teverruku bey'ul îne çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Günümüzdeki anlamıyla teverrukun ilk olarak Hanbeli fıkıhçılar tarafından kullanılmaya başlandığı söylenmekle birlikte erken dönem literatüründe de günümüz tabiriyle olmasa da anlam itibariyle kullanıldığı söylenmektedir (Bayındır, 2015).

Teverrukun ıstılahi anlamını İslam hukuku literatüründe en yaygın şekliyle şu şekilde tanımlamak mümkündür: "Nakit elde etmek için, bir malı vadeli olarak satın alıp teslim aldıktan sonra, aldığı malı ilk satıcıdan başka birine peşin olarak ucuz fiyattan satma işlemidir (Cebeci, 2019)." AAOIFI'nin (İslami Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu) yayımlamış olduğu Faizsiz Bankacılık Standartları isimli eserde ise teverruk; "Pazarlık yaparak ya da maliyet fiyatını açıklamak suretiyle satıcıya belirli bir kâr ödeyerek (murabaha) vadeli bedel ile mal aldıktan sonra nakit elde etmek amacıyla bu malı üçüncü bir tarafa peşin olarak satmak" şeklinde tanımlanmıştır (AAOIFI, 2018).

Bu tanımlama ve işleyişlerden yola çıkarak teverrukta vadeli alınan malın, malın alındığı kişiye değil de başka birisine satılması durumu varken; bey'ul înede vadeli alımı yapılan malın tekrar aynı kişiye peşin satılması durumu vardır.

4. TEVERRUKUN ÇEŞİTLERİ

Teverruk işleminin temelde ıstılahi olarak tanımı tek olsa da işleyişinde farklı dinamiklerin yer alması ile değişen durumları da mevcuttur. Temelde teverruk 3 çeşittir. Bunlar:

1. Bireysel (Fıkhi) Teverruk
2. Organize Teverruk
3. Ters Teverruk

4.1. Bireysel (Fıkhi) Teverruk:

Ferdi teverruk olarak da bilinen bireysel teverruk aslında klasik fıkıh kitaplarında bahsedilen teverruk işlemidir. Yani kişinin nakit temini için murabaha usulü veya pazarlık usulü ile

bir malı vadeli olarak satın alıp ardından aldığı malı kendisine satan dışında başka birisine peşin olarak satması işlemidir (AAOIFI, 2018). Bireysel teverruk olarak nitelendirilmesindeki maksat ise işlem süreci içerisinde tarafların arasında herhangi bir zımni, açık bir anlaşmanın, işbirliğinin mevzuu bahis olmamasıdır.

Bireysel teverrukun özelliklerini ve îne satışından ayıran farklarını şu şekilde ifade edebiliriz (Bayındır, 2015):

- Satıcı, ilk müşteri ve son müşteri olmak üzere üç taraftan oluşan bir işlemdir.
- Bireysel teverrukta, müşterinin amacı nakde kavuşmak olup satın aldığı malı kullanmak ya da onunla ticaret yapıp kâr elde etmek değildir. Müşterinin bu niyetini asıl satıcı ve ikinci müşteri normalde bilmediğinden îne satışından ayrılır. Çünkü îne satışında müşterinin gayesi nakde ulaşmak iken, satıcının amacı yapmış olduğu alım-satım işlemleri neticesinde gelir sağlamaktır. Bununla birlikte tarafların ikisi de birbirinin niyetini bilmektedir.
- Bireysel teverrukta, mal satıcının mülkiyetinde fiilen mevcut olup müşteri o malı fiili olarak satın almaktadır.
- Bireysel teverrukta, satın alınan mal ilk satıcıya değil başkasına satılmaktadır. Îne satışında ise mal işlem neticesinde tekrar asıl satıcıya dönmektedir.
- Bireysel teverrukta yapılan işlemlerin her biri diğerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşir. İlk müşteri, satıcı ve ikinci müşteri arasında bir anlaşma yoktur. Dolayısıyla yapılan sözleşmelerin de birbirleriyle bağlantısı yoktur. Bu yönüyle de teverruk î'neden ayrılır. Çünkü î'ne satışında akitler birbiri ile irtibatlı olarak yapılır ve mal, daha düşük fiyattan peşin olarak geri satılacağına dair söz verilmek şartıyla vadeli olarak satılır. Böylece înede alım-satım âlimlerin tamamına yakınının görüşüne göre faize aracı kılınmış olmaktadır.

4.2. Organize Teverruk

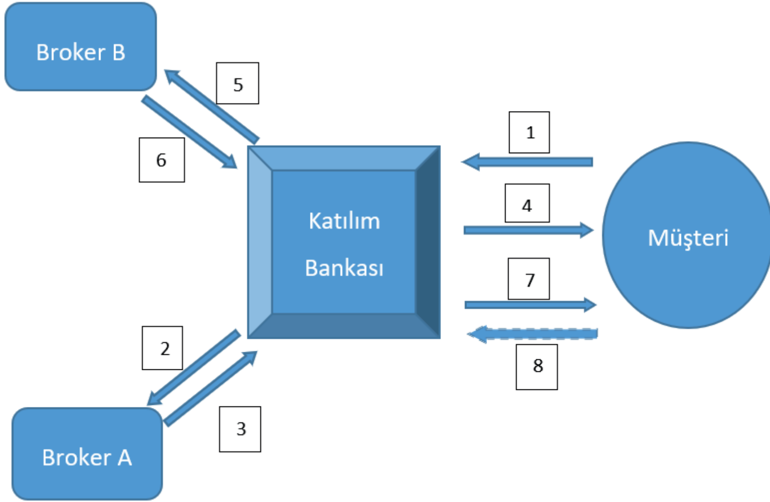
Nakit talebinde bulunan kişi ve satıcının anlaşmalı olarak oluşturdukları bir düzen, sistem içerisinde gerçekleştirilen teverruk işlemidir. Bu sistemsel işleyişte satıcı da aktif olarak rol oynamaktadır. Günümüzde bankaların bu teverruku yapmalarından dolayı "banka teverruku" şeklinde de tabir edilmektedir. Dolayısıyla bireysel teverruktan farklı olarak organize teverrukta nakit ihtiyacı olan taraflara daha önceden organize edilmiş, ayarlanmış bir yapı ile kurumsal bir şekilde teverruk işlemi yapılması söz konusudur. Katılım bankaları borçlu müşterisinin geciken ödemesini yapılandırmak için ve bankalar arası farklı bir ifade ile interbank para piyasasında likidite yönetimi yapmak amacıyla organize teverruk işlemi yapılmaktadır.

Kalıtım bankaları, organize teverruk işlemini genellikle Londra Metal Borsası (LMB) üzerinden ve platin, nikel, alüminyum, bakır vs. emtiaları (altın ve gümüş hariç para kabul edildiğinden emtia olarak alım satımı yapılamamaktadır) konu ederek çeşitli tedarikçiler aracılığı ile gerçekleştirirken, Malezya'da ve bazı Körfez Ülkeleri'nde yapılan teverruk işleminde ham palmiye yağı ve kerestenin konu edildiği görülmekte olup ve Bursa Suq al-Sıla adlı emtia borsası üzerinden de işlem yapılmaktadırlar.

Organize teverruk Türkiye'de çoğunlukla yeniden yapılandırmada ve likidite yönetimini sağlamak için hazine işlemi olarak hem normal hem ters olmak üzere kullanılmaktadır. İkinci önemli bir durum ise Dünyada faizsiz bankacılık yapılan ülkeler incelendiğinde organize teverruk yapma oranının Türkiye'de daha az oranda olduğu görülmektedir.

Yeniden Yapılandırma Amacıyla Teverruk

Müşterilerin ödeme gecikmelerinde hali hazırdaki borcun kapatılıp, yeni bir borç sözleşmesinin yapılmasında kullanılan uygulamadır. Böyle müşteri hacze düşmemekte ve katılım bankası insiyatifi ile vade ve ödemesinde kolaylık sağlanmaktadır.

Şekil 1: Yeniden Yapılandırma Amacıyla Yapılan Teverruk İşleyişi

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlandı.

Yeniden yapılandırma sürecinde kullanılan organize teverruk işleminin işleyişi aşağıdaki gibidir (Kazancı, 2018):

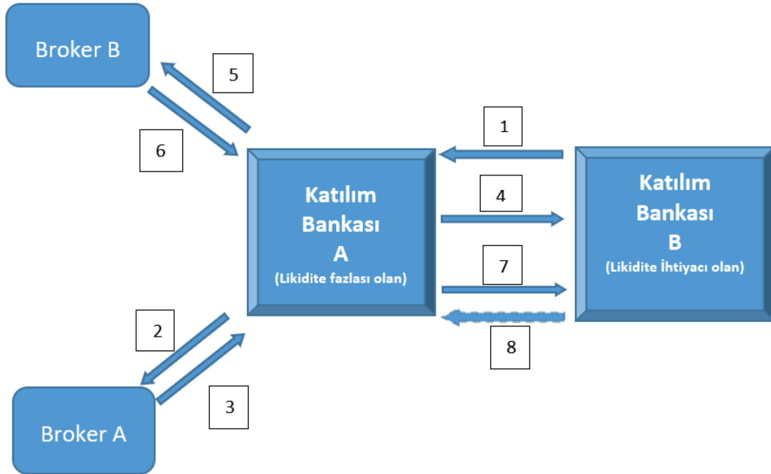
1. Yeniden yapılandırma amacı doğrultusunda müşteri katılım bankasına başvurur.
2. Emtia satın almak amacıyla Katılım bankası tarafından Broker A'ya emtia karşılığı bedeli ödenir.
3. Broker A aldığı bedel karşılığı olarak emtiayı katılım bankasına satar.
4. Katılım bankası elindeki emtiayı müşterisine vadeli bir şekilde kârını da ekleyerek satar.
5. Katılım bankası müşterisinden almış olduğu vekâlete binaen müşterisinin sahip olduğu emtiayı, Broker B'ye peşin fiyatıyla (fiyatlar günlük bazda sabitlenmiştir.) satar.
6. Broker B, müşterisine vekaleten katılım bankasından satın aldığı emtiaya bedel katılım bankasına tutarı transfer

eder. (Uygulamada katılım bankası genellikle Broker B adına açılmış hesabı borçlandırır.)

7. Katılım bankası, müşterisinin hesabına Broker B'den tahsil ettiği emtia bedelinin ödemesini yapar. (Bu tutar ile müşterisinin gecikmedeki borcu kapatılır.)
8. Müşteri kârı ile birlikte vadeli olarak aldığı emtia ile ortaya çıkan yeni borcu için katılım bankasına belli bir ödeme planı dahilinde ödemesini yapar.

Likidite Yönetiminde Kullanılan Teverruk

Danışma Kurulu Teverruk Standardı öncesi emtia (commodity) murabaha işlemi işlemi diye tabir edilen bu teverruk; bankalar arası teverruk veya organize teverruk olarak isimlendirilmektedir. Bu yöntem, Genellikle İslami bankalar arası likidite yönetiminde kısa vadeli olarak nakit transferi sağlamak için geliştirilmiştir.

Şekil 2: Bankalararası Organize Teverruk İşleyişi

Kaynak: Yazar Tarafından Hazırlandı.

Likidite yönetimini sağlamak için yapılan organize teverruk, ülke içerisinde veya uluslararası faizsiz bankalar arasında uygulanmakta olup konvansiyonel bankalarla da yapılmaktadır (Kazancı, 2018):

1. Katılım bankası B kısa süreli likidite ihtiyacını karşılamak için likidite fazlası olan Katılım A'ya başvurur ve ödeme planı belirlenir.
2. Katılım bankası A, emtia satın almak üzere Broker A'ya bedelini öder.
3. Broker A, aldığı bedel karşılığı katılım bankasına emtiayı satar.
4. Katılım bankası A, emtiayı katılım bankası B'ye belirledikleri ödeme planına göre vadeli olarak ve kâr ekleyerek satar.
5. Katılım bankası B, katılım bankası A'ya emtiayı satması için vekâlet verir ve Katılım A emtiayı Broker B'ye satar. (Bu kısımda katılım B kendisi de doğrudan satma imkanına sahip olabileceğinden vekâlet vermeksizin kendisinin de satış işlemini gerçekleştirebilme imkanı vardır.)
6. Katılım bankası A, en baştaki kendisi için yaptığı alış fiyatı ile malın bedelini Broker B'den tahsil eder.
7. Katılım bankası A, bedeli katılım bankası B'ye transfer eder.
8. Katılım bankası B, kârı ile beraber vadeli olarak katılım bankası A'ya geri ödemesini yapar.

4.3. Organize Ters Teverruk

Bu teverruk çeşidi de aslında organize teverruk ile büyük çoğunluğu aynı olmakla birlikte sadece tarafların yer değiştirmesi durumu vardır. Burada nakit ihtiyacı olan banka (aynı zamanda süreci vekâletle organize eden) iken, fon fazlası olan ise müşteri veya başka bir bankadır.

Bankalar arası alışılagelmiş uygulamada ise genellikle organize normal teverrukun yanında bunun tersine, emtia murabaha operasyonlarını likidite ihtiyacı olan banka yapmaktadır. Bu işleme "organize ters teverruk" denir. Bu işlemde likidite ihtiyacı olan banka vekili olarak karşı bankadan bedeli aldıktan sonra emtiayı broker aracılığıyla satın alır. Karşı banka elindeki emtiayı vadeli olarak önceki işlemde vekil olan bankaya vadeli olarak satar. Banka vadeli almış olduğu emtiayı başka bir broker aracılığıyla satmak suretiyle ihtiyaç duyduğu nakit parayı temin etmiş olur. Vadesinde de kârı ile birlikte anapara bedelini karşı bankaya geri öder (Kazancı, 2018).

Ters teverruk bir anlamda mevduat sahibi birinin getirisi olan bir işin riskine de katlanarak parasını bankaya yatırması suretiyle bu para üzerine uygulanan teverruk çeşididir (Arpağ&Uçar, 2018).

5. FAİZSİZ FİNANS ÇERÇEVESİNDE TEVERRUK HAKKINDAKİ KLASİK VE ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR

Klasik görüşlerden kastedilen aslında ilk dönem ve orta dönem İslam hukukçularının kanaatleridir. O dönemlerde organize teverruk tarzı işlem olmadığından daha çok îne satışı ve ferdi (bireysel) teverruk üzerinde durulduğundan bireysel teverruka fıkhi teverruk da denilmektedir.

Bireysel teverruk fıkhi olarak nasıl değerlendirilmiş kısaca izah etmek gerekirse genel anlamda şöyle bir sonuca ulaşılmıştır ki ekseri ulema bey'ul îneyi -malın tekrar satıcıya dönmesi durumunu- caiz görmemişlerdir. Teverruk, yani alınan malın başka birisine satımı durumunda ise durum şöyledir: Hanefi ulemasında bu konuda bir ittifak olmasa da teverruk uygulaması ile bey'ul îne satışının ayrıştırıldığı görülmekte îne satışının mekruh, fıkhi teverrukun ise caizliği yönünde bir görüş meyli olduğu anlaşılmaktadır. Malikiler ise malın satıcı dışında başkasına satımı caiz görülmüştür Onlara göre haram olan durum ikinci akdinde birinci yani satıcı ile yapılmasıdır. Şafii fukahası ise tartışmaların tamamına yakınında malın ilk satıcıya

dönmesi noktasında olmuştur. Îne satışında şart olarak İslam'a aykırı niyet olmaması, bu satış işleminin adet haline gelmemiş olması dışında zahire hükmedilmiştir. Bu durumdan yola çıkarak vadeli alınan malın başka birine satışı konusunda yani fıkhi teverruk konusunda caiz gördükleri sonucuna varılabilmektedir. Hanbeli mezhebinde ise durum böyle değil çok zor durumlarda, zaruret haricinde uygulamanın caiz olmadığı kanaatindedirler (Bayındır, 2015).

Günümüz araştırmacıları teverruk konusunda daha çok organize teverruku ele almışlardır. Ancak bu esnada bireysel/fıkhî teverruk hakkında da görüşler bildirilmiştir. Ali Es-Sâlus ve Sami Süveylim dışındaki hemen tüm çağdaş düşünürler klasik dönemde uygulanan, satın alınan malın tekrar satıcıya dönmediği teverruku caiz görmüşlerdir. Ancak, mevcut uygulanan şekliyle, organize teverrukun hükmüne gelince, el-Meni ve Abdulkadir Ammârî dışındaki hemen tümü bunun caiz olmadığı kanaatini beyan etmişlerdir. İslam Fıkıh Akademisi, Dünya İslam Birliği ve AAOIFI'ye göre ise organize teverrukun caiz olabilmesi için bireysel teverruk kurallarına uyulması halinde caizdir (Bayındır, 2012).

Teverrukun hangi sebeplerden caiz görülüp görülmediğine dair daha ayrıntılı bilgi elzem olduğundan caiz görenler ve görmeyenlerin dayanaklarından bahsetmek yerinde olacaktır.

Öncelikle teverruku *caiz görenler* aşağıdaki delillere göre hüküm vermektedirler (Bayındır, 2015):

- "Allah; alışverişi helal, faizi haram kıldı (Bakara, 275)." Ayeti çerçevesinde, yasaklandığına dair herhangi bir nass bulunmayan tüm alım-satımlar İslam hukukuna uygundur.
- Teverruk işlemi, aslında Bakara Suresi 282. Ayette bahsedilen borçlanmalardandır. İlgili ayet malın vadeli olarak satın alınabilmesi konusunu içermektedir. Şayet bir mal, mülkiyete geçmiş ise mal sahibi o malı malik olarak hibe edebilir, satabilir ya da kiraya verebilir.

- Bir Hadis-i Şerif'te; kalitesiz hurmanın ile kaliteli hurmanın değişiminde kalitesiz hurmanın dirhemle satılmasını ve kaliteli olanın dirhemle alınması buyrulmuş, böylece faizden-ribadan uzak durulacağı ifade edilmiştir. Bu durum ise bu tür işlemlerin sahih bir akit olduğunu göstermektedir.
- Hakkında nehyedildiğine dair bir delil olmadıkça, aslolanın mübahlık (serbestlik) olması hususu, teverruk işlemi için de düşünülebilir.

Teverruku *caiz görmeyenler* ise aşağıdaki delillere göre hüküm vermişlerdir (Bayındır, 2015):

- Teverruk Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yasaklanan îne satışlarındandır.
- Hz. Peygamber (s.a.v.)'den şöyle nakledilmiştir: "Öyle bir zaman gelecek ki alım-satım adı altında ribayı helal kılmaya çalışacaklar." Teverruk işlemi de bu niyetle kullanılmaktadır.
- Teverruk zor durumdaki birinin satışından ibaret olduğundan teverrukta amaç verilen meblağdan fazlasını geri almak suretiyle gelir elde etmektir. Böyle bir işlem ise Allah tarafından haram kılınan ribadır. Mal bu işlemde amaç değil araçtır. Külli kaideye göre ameller maksatlara göre değerlendirildiğinden, teverruk yapan kişi aslında akde konu malı, istifade etmek ve yararlanmak maksadıyla almamaktadır.

Çağdaş ulema daha çok organize teverruk üzerinde görüş ayrılığına düşmekte olup fıkhi yani bireysel teverruk üzerinde neredeyse tamamının hem fikir olduğunu görülmektedir. Organize teverrukla ilgili âlimlerin çoğunluğu ve önemli fetva otoriteleri caiziyet noktasında olumsuz görüş bildirmektedirler. Ancak zaruret hallerinde bu teverruk çeşidinin kullanılabileceği, esas İslami finans enstrümanı olmadığının altını çizmektedirler. Özellik Türkiye'de durum bu şekildedir. Türkiye'de

diğer ülkelere göre teverruk enstrümanının yoğunluğunun az olması özellikle Teverruk Standardı sonrası kullanım alanının sınırlandırılmasına bağlanabilir. Organize teverruk yönteminin caiz olmadığına dair ileri sürülen görüşlerin dayandıkları sebepler aşağıdaki gibi sayılabilir (Bayındır, 2012):

- Organize teverrukta müşteri, malın başkasına satılması mevzusunda vekâlet vermekle zorunlu kılınmaktadır. Dolayısıyla bu durum, işlemi İslam hukukundan yasaklanan îneye benzer hale sokmaktadır. İlgili zorunluluk ister zahiren şart koşulmuş olsun, isterse de adet haline getirilen bir muamele olsun fark etmez, hüküm aynıdır.
- Organize teverrukta genel anlamda sözleşmenin sıhhati için elzem olan şer'i kabz kuralının ihlali söz konusudur.
- Bu işlem katılım bankası tarafından, genelde suni şekilde gerçekleştirilen, alışveriş yapmak suretiyle fazlasıyla geri almak amacıyla finansman sağlanan bir işlemdir. Bankanın bunu icra etmekteki temel gayesi, finansmandan gelir elde etmek olduğundan işlem gerçek ticaret değildir. Bu işlem fıkıhta bilinen ve hakkında tartışılan teverruktan uzaktır.
- Teverruk uygulaması, faizsiz bankacılık anlayışı açısından çok sayıda olumsuz sonuca yol açmaktadır. Bunlardan bir kaçı şöyledir:
    - Faizsiz bankaların kuruluş amacı -ki faizle mücadeledir- ortadan kalkacaktır.
    - Faizsiz bankalar reel anlamdaki iktisadi kalkınmaya olan katkılarında ve desteklerinde bu işlemlerin çoğalmasıyla uzaklaşacaklardır. Çünkü teverrukun bir ürün olarak finansman sağlamada ön plana çıkması veya artış göstermesi ile aslında faizsiz banka reel ticaretten ziyade hayali ticaret yapan kuruma dönüşecektir.

- Faizsiz bankaların bu işlemin yapılması ve artış göstermesi ile giderek asıl kuruluş amaçları içerisinde yer alan mudarabe, muşareke, selem, istisna vb. akitlerden uzaklaşmalarına yol açacaktır.

Günümüz önemli fetva kurullarından olan İslam Fıkıh Akademisi, Dünya İslam Birliği (Rabıta) ve AAOIFI gibi fetva heyetleri ancak bireysel teverruk kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmesi koşuluyla organize teverrukun caiz olabileceği, bu şeraitin bulunmaması halinde uygun olmayacağı kararını almışlardır. TKBB Merkezi Danışma Kurulu ise bireysel teverruk yapılması gerektiği noktasında aynı görüşe sahip olmakla birlikte bazı şartlar altında kısıtlı alanlarda organize teverruk kullanımına izin vermiştir. Bu şartlar ve kullanım alanlarından ayrıntılı olarak ilerleyen kısımda bahsedilecektir.

Dünyada ve Türkiye'de faizsiz finans kurumları için önemli etkisi bulunan AAOIFI ve Türkiye'de katılım bankaları için resmi anlamda bağlayıcı niteliği olan TKBB Danışma Kurulunun teverrukla ilgili standartlarının detayı önem arz etmektedir.

a. Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI)

AAOIFI, İslami finans kuruluşlarının teverruk işlemlerini yaparken standart hazırlamış ve bazı kurallar tanımlamıştır. Bu kurallar kısaca aşağıdaki gibidir (AAOIFI, 2018):

1. Emtia alınma aşamasında tüm fıkhi gerekliliklere riayet edilmelidir:
   a. Emtianın mevcut olmalı,
   b. Emtia üçüncü tarafa satılmadan evvel satıcının mülkiyetine geçirilmeli,
   c. Sözleşmeye konu emtia; altın, gümüş veya döviz olmamalıdır.
2. Emtia, satıcının diğer varlıklarından tam anlamıyla ayrılmalıdır. Ayırma hususu, ya malın doğrudan teslim

alınmasıyla veya emtiayı belirleyen evrakların numaralarının tespiti ile olmalıdır.

3. Emtia, sözleşme anında akit meclisinde mevcut halde değilse; malın niteliği, örneği, miktarı ve bulunduğu mekân hakkında müşterinin bilgilendirilmesi gereklidir. Sözleşmeye konu malların yerel mallar olması tercih edilir.
4. Mal, hakikaten ya da hakiki teslime imkân veren hükmi kabz ile teslim alınmalıdır. Emtianın teslim alınmasına engel teşkil edecek herhangi bir kayıt bulunmamalıdır.
5. Helal bir işlem olmayan bey'ul-ine işleminden kaçınmak maksadıyla malın ilk satıcısına dönmesini engellemek için emtia, üçüncü farklı bir tarafa satılmalıdır.
6. Teverruk alıcısı olan kimsenin malı teslim alma hakkını engelleyecek bir yolla emtianın vadeli olarak alındığı sözleşme ile peşin satıldığı sözleşme arasında herhangi bir bağlantı kurulmamalıdır.
7. Teverruk alıcısı, aldığı malı satmak üzere bizzat faizsiz bankayı veya onun vekilini yetkilendirmemelidir. Ancak teverruk alıcısının hukuken malı satması mümkün değilse ve yalnızca bankayı vekil tutarak elindeki malını satabiliyorsa, bu durumda faizsiz bankaya vekâlet verebilir. Ancak öncesinde malı hakikaten, mutlaka veya hükmen teslim almış olması gereklidir.
8. Faizsiz banka, müşteriye sattığı emtiayı müşteri adına satacak başka bir üçüncü tarafa vekâletname vermemelidir. Emtiayı kendi olanaklarını kullanarak satmalı ve bunun için de faizsiz banka, borsa acenteleri yani brokerlardan, tedarikçilerden yararlanabilir.
9. Faizsiz banka, sattığı malın bizzat müşteri tarafından ya da onun vekili tarafından satılabileceği hususunda müşteri bilgilendirmesi yapması gereklidir.

Tüm bu şartlar neticesinde AAOIFI temel yatırım ve finansman yöntemlerini ortadan kaldıran teverruk işlemine mutlak olarak izin verilmemesi, yönlendirme yapılmaması ve bu konuda aşırı müsamahakâr olunmaması gerektiğinin altını önemle çizmiştir. Ayrıca standart bünyesinde de ifade edildiği gibi kurumların teverruk işlemini en dar çerçevede uygulamaları gerektiğini ve müşterilerinin ihtiyaçlarını emek mudârebe (sermaye ortaklığı), müşâreke (sermaye ortaklığı), murâbaha (peşin alım-vâdeli kârlı satım), kiralama, eser sözleşmesi (istisnâʻ) gibi finansman ve yatırım yöntemleriyle karşılayamadıkları durumlarda teverruka başvurabileceklerini hususi olarak altını çizerek bildirmiştir. AAOIFI bunların yanında şu şekilde bir şerh de düşmüştür: "Kurumlar, artık faizli işlemlerden uzak durma arzusu taşıdıklarına dair kesin kanaat oluşturdukları müşterilerini faizli muamelelerden doğan borçlardan kurtarmak amacı taşıdıklarında teverruktan istifade edebilirler. Yoksa yalnızca faizli işlemden neşet eden yükümlülüklerini yerine getirmeleri için teverruk yapmamalıdırlar (AAOIFI, 2018)."

b. TKBB Danışma Kurulu Teverruk Standardı

2018 yılı itibariyle BDDK kararı ile TKBB'nin kurduğu Merkezi Danışma Kurulu teverruk ile ilgili olarak 02.03.2021 tarihinde standart yayımlamış ve BDDK tarafından uygulama başlangıç tarihi olarak belirlenen 01.03.2022'de ise katılım bankaları bu standarda göre teverruk işlemlerini düzenleyip yapmaya başlamışlardır. AAOIFI ile önemli benzerlikler içeren ilgili standartta teverruk tanımı, uygulama hükümleri ve bu hükümlerin gerekçeleri ana başlıkları yer almakta olup standardın önemli noktaları özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir (TKBB Danışma Kurulu, 2021):

1. "Klasik teverruk" için sözleşmelerle ilgili genel şartların olması yanında teverruk işlemine konu emtia altın, gümüş ya da para gibi malların dışında vadeli satım işlemine uygun olmalıdır.

2. Teverruk işleminin konusu mevcut ve muayyen olmakla birlikte ve yapılan akitler birbirinden bağımsız olmalıdır.
3. Teverruk işlemi muvazaalı olmamalıdır.
4. Teverruk işlemine konu emtia banka müşterisi tarafından hakikaten veya hükmen kabz edilmelidir.
5. Teverruk yapılırken muvazaalı işlemler ile emtianın ilk sahibine dönmemesi, 3. tarafın farklı bir tedarikçi olması gerekir.
6. Katılım bankalarınca yapılan teverruk işleminde vadeli emtia alımını gerçekleştiren kişi, elindeki emtiayı satın aldığı katılım bankasını sürece dahil etmeden 3. farklı bir alıcıya satması gerekir. Bunun olması halinde teverruk organize teverruk olacaktır.
7. Organize teverruk işlemi uygun değildir. Böyle bir uygulama klasik\bireysel teverruk sürecinin uygulamasına dair düzenleme yapılana ya da alternatif meşru yöntemler geliştirilinceye kadar yalnızca iki alan ile sınırlandırılmıştır. Buna göre katılım bankaları müşterilerinin ödemede güçlük çektiği borçlarını yapılandırmada ve hazine yönetimi yaparken likidite ihtiyacı oluşması halinde bunu gidermek için organize teverruk işlemine başvurabilirler. Klasik teverruk uygulamasının uygulanmaya başlamış olsa dahi bu şartlar ve sınırlamalar geçerlidir.
8. Bankacılık ürünü olarak pazarlanamaz.
9. Katılım bankası likidite ihtiyacını gidermek için aşağıdaki öncelik sıralamasını dikkate alması gerekmektedir:
    1) Sunduğu fon toplama ürünleri (katılma hesabı, sukuk vb.) ile karşılaması esastır.
    2) Yukarıdaki yöntemlerin yetersiz kaldığı veya mümkün olmadığı durumlarda teverruk yöntemine başvurulacaksa öncelikle diğer bir katılım bankası ile yapılması gerekmektedir.

10. Organize teverruk işlemini kurgu yapıp aşamalara bölerek, işlemin yalnızca bir kısmını ifade eden "commodity murabaha: emtia murabahası", "murabaha" gibi adlarla isimlendirmek doğru değildir. Çünkü bu tür adlandırmalar, işlemin teverruk değil murabaha olduğu izlenimi verdiğinden yanıltıcı olmaktadır.

11. Teverruk uygulamasının işlem süreçleri içine dahil edilmek suretiyle sistemin teverruk üzerinden çalışması katılım bankacılığı prensipleri ile çelişmektedir. Dolayısıyla karar alıcı otoritelerin:

    1) İhtiyaç durumunda klasik teverruk işleminin kullanılabilmesi için, tarafları birbiri ile buluşturan ve gerçek alım satımın olduğu piyasaların oluşturulması,

    2) Başka alternatif uygulama ve yöntemlerin geliştirilmesi için çalışma ve düzenlemeler yapması yerinde olacaktır.

6. SONUÇ

Teverruk ile ilgili görüşlere bakıldığında asıl tartışmanın çağdaş faizsiz finans piyasalarında organize teverruk olarak isimlendirilen uygulama üzerinde cereyan ettiği görülmektedir. Görüşlerine itibar edilen fıkıh kurullarının yanında bireysel anlamda çağdaş İslam hukukçularının çoğunluğu mevcut uygulanan haliyle organize teverrukun her durum için caiz olmadığı ve belli şartlarla sınırlar çizildiği görülmektedir. Öncelikle, katılım bankaları organize teverruk uygulamasını tamamen ortadan kaldıracak ve olması halinde klasik tevverruk işlemini dahi asgari seviyede kullanmasını gerektirecek yeni yöntemlere yönelmelidir. Bunlardan birisi bu ihtiyacın sadece bir kısmını karşılayacak olsa da: Değerini koruma amacıyla enflasyon oranında fazlalığın alınması şartıyla[33] menfaatsiz borç yani karz verilebilir (TKBB Danışma Kurulu, 2019 & Paçacı). Tabii ki bu

---

33 Bu konuda Danışma Kurulu ve katılım bankalarının çoğunluğunun danışma komiteleri ve DİYK uygunluğu bulunmaktadır.

sadece kısa vadeli ve küçük tutarlı nakit ihtiyaçları için çözüm olacaktır. Ayrıca özellikle kısa vadeli olacak şekilde sukuk (kira sertifikası) ihraçları gerçekleştirmek. Bunun ile katılım bankaları hem piyasa oranlarını kolaylıkla takip edebilecek ve yatırımcı kupon\kira ödemelerini piyasa şartlarına uyumlu bir şekilde yapabilecek hem de dayanak varlık yetersizliği büyük oranda ortadan kalkmış olacaktır. Çünkü dayanak varlığın yetersizliğinde katılım bankaları sukuk ihracında yarısından az olmak koşuluyla teverruk enstrümanına yönelebilmektedir. Ancak kısa vadeli sukuk ile daha sık aralıklarla ihraç olacağından varlıklar tekrar yeni çıkacak sukuklar için dayanak olarak kullanılabilecektir. Özellikle oranların değişken olduğu dönemlerde sukuklar uzun vadeli olduğunda dayanak varlık sorunu yaşanacak ve katılım bankası ya doğrudan teverruk işlemine gitmek zorunda kalacak ya da yeni sukuk ihracı yapmak istese bile ya yarısından az olmak şartıyla (en fazla %49) hibrit veya tamamı alım satıma dayalı teverruk ürününü kullanarak sukuk ihraç etme ihtimali artacaktır.

Yukarıda örnek bazı önerilerden sonra teverruk uygulamasının gelişimi ve düzenlemeleri hakkında önemli hususlar vardır. Günümüz nakit finansman sağlama noktasında teverrukun çalışmada görüldüğü üzere özellikle AAOIFI'nin kullanım şartlarına bakıldığında ve Türkiye'de Faizsiz Finans Standartlarını belirleyen Merkezi Danışma Kurulunun yayımladığı "Teverruk Standardı" şartlarına bakıldığında "müşterinin ödeme güçlüğü sebebiyle yapılandırma" ve "likidite yönetimi" olmak üzere sadece iki amaç için yapılabileceği bunun dışında klasik teverruk sistemi dahi uygulansa bu finansman yönteminin esaslaştırılamayacağı ve adet haline getirilmemesi gerektiği yönünde değerlendirmeler görülmektedir. Bu şart ve kısıtlamalar ile uygulanmasına izin verilmiştir. Bu görüşlerden ve beyanlardan yola çıkarak 01.03.2022 tarihi katılım bankaları için bu anlamda milat olmuş ve hali hazırda çeşitli alanlarda ve işlem süreçlerinde kullanılagelen teverruk ürününü kullanım alanlarının azaltılması sağlanmış, böylece katılım bankalarının faizli

finansman sağlayan kuruluşlardan hem yapısal, hem işlevsel farklılıkları hem de toplum nezdindeki kafa karışıklığının giderilmesi konusunda ideal noktaya varmasında önemli bir mesafe taşı olmuştur. Aksi takdirde teverruk işleminin sıkça yapılması, hatta zaruret halinin normalleşmesi ihtimali faizsiz finansın inandırıcılığını kaybetmesine sebep olacak ve şer'i riski artıracaktır.

Son olarak, katılım bankaları neredeyse tüm teverruk işlemlerini Londra Metal Borsası (LMB)' de yaptığından hem makalenin önceki kısımlarında bahsedilen organize teverruk riskleri yanında ülke dışına çıkan döviz meselesi de ülke ekonomisi açısından önemlidir. Bu sebeple teverruk işlemlerinin Türkiye içerisinde yapılabilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Böylece ülke dışına döviz çıkışı engellenmiş olacağı gibi bazı önemli risklerin de önüne geçilmiş olacaktır. Bu düşüncelerin gerçekleşmesi noktasında halihazırda Türkiye'de 26.07.2019 yılında henüz kurulmuş olan Türkiye Ürün İhtisas Borsası önem arz etmektedir. Bu piyasa ile entegre ELÜS'ün (Elektronik Lisanslı Ürün Sertifikası) kullanımı ile teverruk işlemlerinin yapıldığı bir teverruk piyasası oluşturulacaktır. ELÜS, aslında buğday, arpa, mısır gibi birçok uzun süre saklanabilen tahılları temsil eden sertifikadır. ELÜS'e konu bu mallar -tahıl sabihi müşterinin yatırım hesabı açması ve bir ticaret borsasına üye olması kaydıyla- özel yetkili sınıflandırıcılar tarafından kalitesi belirlenerek lisanslı depolarda saklanmaktadır. Belli süreçlerden geçtikten sonra Takasbank üzerinden ISIN oluşturularak Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK)'nda nominal bazlı olarak online takibi yapabilmekte ve Türkiye Ürün İhtisas Borsası'ndan dilediği vakit satabileceği veya alabileceği bir sistem oluşturulmuştur. Türkiye'de oluşturulması planlanan teverruk piyasasında aşağıdaki önemli hususların olması beklenmekte ve bunun ile bazı soru işaretlerinin izalesinden bahsedilecektir:

1. Müşterinin katılım bankasından vadeli olarak aldığı ELÜS'ü zorunlu olarak bankaya vekâlet vermek suretiyle satışının yaptırılması şeklinde değil, müşterinin vadeli

almış olduğu malı satıp satmamakta özgür olması beklenmektedir.

2. Teverruka konu malın buğday, arpa, mısır gibi uzun dönem dayanıklı tarım ürünlerini temsil eden ELÜS'lerden oluşması yani malın bizzat aşikâr olması, LMB'deki emtianın varlığı, birden fazla kişiye kullandırılıp kullandırılmadığı gibi konulardaki var olan endişeleri ortadan kaldıracaktır.

3. Malın bizzat müşterinin Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) yatırım hesabına geçmesi ve müşterinin talep etmesi halinde fiziki olarak da alabilecek salahiyete sahip olması beklenmektedir.

4. Müşterinin vadeli olarak almış olduğu bu malı borsada ilk satıcı dışında olmak kaydıyla herhangi bir tedarikçiye bizzat kendisi tarafından satılabiliyor olması beklenmektedir. Alternatif olarak bankaya vekalet vermek suretiyle de yapılabilmesi sağlanabilir.

5. Müşteri bu malı piyasada satarken sistemsel olarak malın ilk satıcıya dönmemesi sağlanmalı, Müşterinin piyasadaki 3. farklı bir tedarikçiye satışını yapabilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Îne satışı ihtimali ortaya çıkacaktır.

Tüm bu sayılan maddelerin olması halinde dahi Teverruk standardı kapsamında katılım bankaları için teverruk işleminin yapılabilirliğindeki zaruret ve kısıtlamalar devam etmektedir. Teverruk işlemlerinin tamamının Türkiye'de ELÜS alım satım temelli oluşturulacak olan bu teverruk piyasasında yapılmasında hem kapasite hem de tecrübe anlamında yetersizlik yaşanabileceğinden aşamalı bir şekilde sürecin yönetilmesi önem arzetmektedir. Bu sebeple, öncelikle bu piyasada müşteri yapılandırma işlemleriyle başlanması teverruk yapılması yerinde olacaktır. Piyasa kapasitesinin ve işlem tecrübesinin artması ve ihtiyaç görülen denetleme ve düzenlemelerin de yapılması ile

adım adım tüm teverruk işlemlerinin bu piyasaya aktarılması sağlanabilir.

Katılım bankaları toplumun ihtiyaçlarını günümüz ekonomik ve sosyal hayat şartlarını ön planda tutarak karşılamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken özünü koruması ve İslam iktisat ilkelerinden taviz vermeden şer'i riski minimize ederek, kamu nezdindeki güvenilirliği korumak ve artırmak yönündeki uygulamaları ile varlığını devam ettirmesi önem arz etmektedir. Bu noktada özellikle TKBB Danışma Kurulu yayımladığı standartlarla ve aldığı kararlarla bunu sağlama noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında katılım bankalarındaki faizsiz finans ilke ve standartlarına uyumu sağlayan ekosistemin unsurları da -danışma komitesi, katılım bankacılığı uyum ve katılım bankacılığı denetim- bu güvenilirliğin, sürekliliğin ve şer'i riskin kontrol ve denetim altında tutulmasında ve uyumun sağlanmasında önemli bir yere sahiptirler.

KAYNAKÇA

AAOIFI (Accointing and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), (2018). *Faizsiz Finans Standartları,* Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Yayın No:2, İstanbul, s.739-752.

Apaydın, H.Y., (2000). *Îne,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA*), İstanbul,* Cilt:22, s.283-285.

Arpağ, C., & Uçar, M., (2018). *İslami Bankacılıkta Kullanılan Teverruk ve Günümüz Uygulamaları*, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, *5*(24), 1537-1543, s.1539.

Bayındır, S., (2012). *Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges'in Fıkhı Tahlili*, Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri (Tebliğ ve Müzakereler), Konevi Kültür Merkezi, 153-179.

Bayındır, S., (2015). *Fıkhi ve İktisadi Açıdan İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları),* Süleymaniye Vakfı Yayınları, Yayın No.21, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul.

Cebeci. İ., (2019). *Teverruk*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA*),* Ek-II, s. 594-595.

El-Cevziyye, İbn Kayyım, (1995). Haşiyetü İbni'l-Kayyım *ala Süneni Ebi Davud*, I-XIV, Beyrut Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IX, 248; a.mlf., İ'lamü'l-mııvakkıin, m, 166; Şevkani, Neylü.'l-evtar, V, 319.

Erdoğan, M., (2010). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

İbn Abidin, Haşiyetu reddi'l-Muhtar, 8 cilt, Daru'l-Fikr, Beyrut 2000.

Kaan, E.O., (2018). *Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-Îne*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları, Bahar, (17) 223-251: s.241; İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, 4: 3199.

Kazancı, F., (2018). Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Prensiplerine Uygun Teverruk Pazarı: Ürün İhtisas Borsası. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi, 4(1), s.17-47.

Paçacı, İ., *Enflasyon Ortamında Borç İlişkileri,* https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6909 adresinden 19.05.2022 tarihinde erişildi.

TKBB Danışma Kurulu, *Enflasyona Endeksli Hesaplar*, 22.08.2019 tarihli Karar No: 15, https://tkbbdanismakurulu.org.tr/karar/12 adresinden 19.05.2022 tarihinde erişildi.

TKBB Danışma Kurulu, (2021). *Teverruk Standardı,* TKBB Katılım Finans Standartları Standar No: 2, İstanbul, s. 5-8.

Yedinci Bölüm

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE İSLAMİ BANKACILIĞIN GELİŞİMİ VE MEVCUT DURUMU

Dr. Öğr. Üyesi Baybarshan Ali KAZANCI[34]

1. Giriş

Günümüz küresel ve ulusal düzeninde bankalar, ülke ekonomilerinin en önemli faktörlerinden biridir. Üretici-tüketici arasında ticari işlemler ve iktisadi faaliyetlerin merkezinde bankalar bulunmaktadır. Bu minvalde bankalar, işlevlerine ve sermaye yapılarına göre; merkez bankaları, ticari bankalar, mevduat bankaları, yatırım bankaları, emisyon bankaları ve faizsiz (katılım, İslami) bankalar olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Dünyada İslami kurallar perspektifinde bankacılık çalışmaları 1960'lı yıllarda başlamış ve 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının artışı İslam ülkelerinde sermaye birikimine katkı vermiştir. Böylece faizsiz bankacılık sistemi ortaya çıkmıştır. Atılan bu adım ile faiz sistemine alternatif olabilecek faizsiz bankacılık modelinde dini düsturlara göre hareket etmek zorunludur.

34 Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Kırıkkale, 71460, Türkiye, kazanci@kku.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-3407-3692, 0506 639 05 78

Sağlam bankacılık modeli şeklinde tanımlanan bu sistem 2009 yılında peyda olan küresel kriz sonrası yeni bir seçenek olarak dikkatleri üzerine çekmiştir (Kutval, 2014). Bu yıldan itibaren İslami bankacılık sektörüne ilgi artmış ve İngiltere, ABD, İsviçre gibi ülkelerde yeni bankalar kurulmuştur.

1991'de Sovyetlerin çöküşü ve yeni Türk devletlerinin doğmasının ardından bahsi geçen ülkeler İslami bankacılık ile tanışmıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türk Cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, Türkmenistan) etnik kökeni ve dini inanışları birbirine benzer olsa da her bir ülke İslami bankacılığa farklı reaksiyon vermiştir. Bu ülkelerden Türkiye, İslami bankacılık ile 1980'li yıllarda tanışmış ve günümüz İslami bankacılığın temel dinamiklerini oturtmuştur. Bağımsızlığa kavuşan 5 ülkeden 3'ünde (Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan) İslami bankacılık sistemi bulunmamakta olup 2'sinde (Kazakistan, Kırgızistan) İslami bankacılık sistemine dahil olma çalışmaları devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı İslami bankacılığın; Türk Cumhuriyetlerinde geçmişten günümüze ne yönde geliştiğini, hangi konumda olduğunu ve gelecekte olası durumların genel resmini elde edilen istatistiki veriler ile teorik çerçevede incelemektir. Bu kapsamda birinci bölümde ülkelerin siyasi, dini, etnik yapıları ve makro ekonomik göstergelere ek olarak dünya ülkelerinde kabul görmüş uluslararası finans kuruluşlarına üyelikleri karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur. İkinci bölümde tarihsel süreç baz alınarak İslami bankacılığın dünyadaki yeri ve gelişiminden küresel çapta bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türk ülkelerinin küresel bankacılık sistemi ile bütünleşme evresinden yola çıkarak İslami bankacılık sektörünün mevcut fotoğrafı çekilmiştir. Son olarak bu sektörde ülkelerin, uluslararası İslam Kalkınma Bankası'ndaki rolleri ve temin ettikleri fonlara değinilmiştir.

2. Türk Ülkelerine Genel Bir Bakış

Merkez Asya'da Türk Cumhuriyetleri Sovyetlerin dağılması sonrası 1991 yılında egemenliklerini ilan etmiştir. Çeyrek asırlık devlet kültürüne sahip bu ülkeler, millet geleneğini korusa da devlet bilinci tam anlamıyla yerleşmemiş ülkeler grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sovyetler döneminde ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda merkezi yönetime bağlı olan, karar mekanizması bakımından dışa bağımlılığı üst düzeyde bulunan bu ülkeler bağımsızlık sonrası ülke yönetiminde ve politikalar geliştirme aşamasında birçok sorun yaşamışlardır. Etnik, kültürel miraslarını devam ettirme ve ekonomik darboğazdan kurtulmak amacı ile yaşanan çalkantılı süreçler geçerliliğini halen korumaktadır (Kazancı, 2021, s. 44). Bu minvalde İslami temelleri oluşturan dini yapının, ülkelerin genel siyasi dinamiklerinin ve makro iktisadi göstergelerin açılması yararlı olacaktır.

2.1. Siyasi ve Dini Yapı

Türk Dünyası söylemi bütün Türk halklarını içerisine alan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Coğrafi sınırları Avrupa'dan Çin'e kadar dayanan Türk Cumhuriyetleri uluslararası arenada stratejik ve jeopolitik konumlarını korumaktadır. Bu ülkeler içerisinde Türkiye binlerce yıllık bağımsız devlet geleneği, tarihi, saygınlığı ve ekonomik gücü ile en önemli devlet konumundadır (Yücememiş, Arıcan, & Alkan, 2017, s. 163-164). Bu yönden bakıldığında Asya ve Avrupa arasında köprü vazifesini üstlenen Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri; Türk Devletleri Teşkilatı çatısı altında birçok sektörde ilişkiler tesis etmeye çalışmaktadır. Hazar Denizinin batısında kalan Türkiye ile Azerbaycan, Hazar Denizinin doğusunda kalan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın tablo 1'de siyasi, dini, coğrafi büyüklüğü genel olarak tahlil edilmiştir.

Kara alanı görece diğer ülkelerin yüz ölçümleri toplamından yaklaşık 1,3 kat büyüklüğe sahip Kazakistan uluslararası mecrada adından söz ettiren bir ülkedir. İki kıtanın birleşim noktası olan Türkiye, nüfus açısından diğer ülkelere kıyasla oldukça

fazla fert sayısına ulaşmış bir kitleye hitap etmektedir. Yönetim şekilleri bazı dönemlerde demokratik şeffaflık problemine ve iç dinamiklerin müdahalesine maruz kalsa da tüm ülkelerde yasal olarak Cumhuriyet zemini bulunmaktadır. Para birimlerinde ise Azerbaycan ve Türkmenistan kendi iç yapısına özgü Manatı, Kırgızistan ve Özbekistan Somu, Türkiye Türk lirasını, Kazakistan da Tengeyi kullanmaktadır. Bu ülkeler etnik, tarihsel, İslami unsurlarda benzerlik gösterse de ekonomik yapıların birbirine yakın olduğu söylenemez.

Tablo 1. Ülkelerin Genel Yapısı, 2020

	Nüfus	Yönetim Şekli	Yüzölçümü	Para Birimi	Dini Yapı (%)
Azerbaycan	10,2 milyon	Cumhuriyet	86 600 km^2	Manat	Müslüman %95
Kazakistan	19 milyon	Başkanlık Tipi Cumhuriyet	2 724 900 km^2	Tenge	Müslüman %70,2, Ortodoks %26,2
Kırgızistan	6 milyon	Parlamenter Cumhuriyet	199 951 km^2	Kırgız Somu	Müslüman %75, Ortodoks %20
Özbekistan	34,4 milyon	Cumhuriyet	447.400 km^2	Som	Müslüman %88, Ortodoks %9
Türkiye	84 Milyon	Cumhuriyet	783 562 km^2	Türk Lirası	Müslüman %98
Türkmenistan	6 milyon	Cumhuriyet	488 100 km^2	Manat	Müslüman %89, Ortodoks %9

Kaynak: Dünya Bankası

Bu ülke grubu finansal piyasalarda kırılgan yapı seyretse de İslam dinine mensubiyet oranları tablo 1'e göre oldukça yüksektir. Kırgızistan (%20) ve Kazakistan (%26) topraklarında azımsanmayacak ölçüde Hristiyan dinine mensup bireyler yaşamasına karşın toplamda 160 milyon nüfusa sahip olan bu ülkelerin İslam finansına yönelebilme potansiyeli mevcuttur.

İslami bankacılığın ve faizsiz bankacılık sisteminin gün geçtikçe önem kazanmasının temelinde iki sebep bulunmaktadır. Bunlardan ilki dini unsurlar, ikincisi ekonomik ve sosyal

sebeplerdir. Dini hassasiyeti olan bireylerin faiz sisteminden uzak durması sebebiyle birikimleri âtıl kalmış ve bu tasarrufların ekonomiye aktarılması için faizsiz bankacılık sistemi kurulmuştur (Uçar & Boğaz, 2017, s. 157).

2.2. Temel Makro Ekonomik Göstergeler

Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya hamiliğinden ayrılan Türk ülkeleri ekonomik darboğaz ile karşılaşmışlardır. Yaşanan mali açıklar, geleneksel üretim sistemleri, piyasa ekonomisine adapte olamama gibi etmenler bu ülkeleri piyasalara karşı kırılganlaştırmıştır. İlk bağımsızlık yıllarında Karluk'un (1999, s. 627) belirttiği gibi üretim ve ticaret hacminin düşmesi, para sisteminin boşluğu önemli sorunlar doğurmuştur. Büyük enerji rezervlerine karşın üretim hacminin genişletilememesi ve bu rezervlerin dış ülkelere mevcut boru hatları ile iletiminde yetersiz kalınması Türk ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarına sekte vurmuştur. Ancak, 21. Yüzyıldan itibaren ülke ekonomileri toparlanma dönemine girmiştir.

Dünyayı kasıp kavuran COVİD-19 pandemisi dünya ekonomilerini derinden sarmış ve bu durumdan Türk ülkeleri de etkilenmiştir. Tablo 2'de görüldüğü üzere Türk Cumhuriyetlerinin temel makroekonomik performansı 2020 yılı itibariyle yansıtılmıştır. Nihai mal ve hizmet üretiminin parasal değerini yansıtan Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYH) göre Türkiye ekonomisi diğer Türk ekonomilerine göre oldukça güçlüdür. Bağımsızlığından günümüze ülke demeti içerisinde nispeten serbest piyasa koşullarına istenilen seviyede adapte olamayan Türkmen ekonomisi en çok büyüyen ülke olmuştur. İşsizlik oranını %4'lere kadar indirmeyi başarabilen Kazakistan en az işsizlik sorunu yaşayan ülkedir. Türkiye'de ise işsizlik oranı en yüksek seviyede olup bu durum Türk ekonomisinde kronikleşen bir sorundur. Enflasyon oranlarında Özbek ve Türkiye ekonomileri atalet kazanmış durumdadır. Ülkelerin altın hariç dolar cinsinden uluslararası rezervleri ise ülke ekonomilerinin büyüklüklerine göre paralellik göstermektedir. Makroekono-

mik dengelere yön veren bu rezervler ülkelerin finansal piyasalara ve bankacılık sektörüne güven vermesi açısından göz önünde bulundurulması gereken rakamlardır. Merkez bankalarının ve özel kesimin dış borçlarının toplamından oluşan dış borç stokunun GSYH'ye bölünmesiyle elde edilen dış borç yükü ülkelerin ekonomik kırılganlıkların kuşbakışı görünümünü vermektedir. Kırgız ekonomisi dış borç yükünün en yüksek seviyede olduğu en kırılgan ekonomidir. Merkezi Asya'daki Türk ülkelerinin parlayan yıldızı Kazakistan'ın dış borç yükü (%95,2) neredeyse yıllık GSYH rakamlarına ulaşmaktadır.

Tablo 2. Türk Cumhuriyetlerinin Makro Ekonomik Performansı (2020)

	GSYH (Milyar Dolar)	Ekonomik Büyüme Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Kişi Başına GSYH	Enflasyon Oranı (Yıllık)	Uluslararası Rezervler (Altın Hariç Milyar Dolar)	Dış Borç Stoku (Milyar Dolar)	Dış Borç/GSYH (%)
Azerbaycan	42.607	-4.3	7.15	4222	2.76	7.63	15.811	37.1
Kazakistan	171.082	-2.5	4.88	9122	6.79	16.53	162.974	95.2
Kırgızistan	7.735	-8.6	5.75	1173	6.35	1.79	8.697	112.4
Özbekistan	59.929	1.71	5.28	1750	12.09	14.68	32.174	53.68
Türkiye	719.954	1.79	13.1	8536	12.27	49.95	435.889	60.54
Türkmenistan	45.231	10,9		7612	7.6	-	5.636	12.46

Kaynak: Dünya Bankası

Ülkelerin makroekonomik performansları dünya ekonomisinde gövde gösterisi ve yatırımcılara fikir verme açısından önem arz etse de uluslararası kuruluşlara üyelikler de ilgili ülkelerin tanınırlığını artırmak, yabancı yatırımların cazibe merkezi olmak için uluslararası kuruluşlarda yer almak önemlidir.

2.3. Uluslararası Finans Kuruluşlarına Üyelikler

Küreselleşmenin ve ekonomik entegrasyonların dünyada oluşturduğu standardizasyon ve kalite olgusu günlük hayatımızın ve ekonomilerin birer parçası haline gelmiştir. Günümüzde

dünyanın herhangi bölgesinde yapılan üretim ve hizmetler, kullanılan teknolojiler gittikçe benzeşmekte olup hatta aynı yöntemler, aynı teknolojiler ülkeler tarafından ortak kullanılmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, s. 98). Ülkelerin karşılıklı güven ortamı kurması, ikili-çoklu iş birliklerini geliştirmesi, ticaret ve yatırım ortamlarının oluşturması, teknoloji dünyasından faydalanılması gibi etkileşimleri geliştirmek için uluslararası kuruluşlara bilhassa gelişmekte olan ülkelerin ihtiyacı vardır. Ayrıca uluslararası finans kuruluşlarının sürdürülebilir kalkınmaya katkıları genellikle sosyal refah, eğitim, sağlık, hukuki haklar, istihdam gibi ekonomik ve sosyo kültürel projeler ile koordine edilmektedir.

Uluslararası kuruluşlar aracılığı ile global dünyaya entegre olmak için Türk ülkeleri çok sayıda organizasyona üye olmuşlardır. Bu bağlamda ülkelerin küresel ve bölgesel finans kurumlarına bazı üyelikleri tablo 3'te incelenmiştir. Başlıca uluslararası finans kuruluşlarından Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Asya Kalkınma Bankası (ADB) ve İslam Kalkınma Bankası (IDB)'na tarihsel süreçte Türk devletleri üyeliklerini gerçekleştirmişlerdir.

Tablo 3. Ülkelerin Üye Olduğu Uluslararası Finansal Kuruluşlar (2022)

	Uluslararası Para Fonu (IMF)	Dünya Bankası (WB)	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)	Asya Kalkınma Bankası (ADB)	İslam Kalkınma Bankası (IDB)
Azerbaycan	X	X	X	X	X
Kazakistan	X	X	X	X	X
Kırgızistan	X	X	X	X	X
Özbekistan	X	X	X	X	X
Türkmenistan	X	X	X	X	X
Türkiye	X	X	X		X

Kaynak: Uluslararası finans kuruluşlarının web sitelerinden derlenmiştir.

Küresel ölçekte finansal alanlarda başlıca iki kurum olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu II. Dünya Savaşının ardından; ülke ekonomilerini yeniden toparlamak, ekonomik iş birliklerini artırmak ve çok taraflı ilişkiler ile ortak karar alma düşüncesi ile 1944 yılında kurulmuştur (Taillant, 2002). İki kuruluşun üye sayısı birbirine paralellik göstermektedir. Bunun sebebi ülkelerin Dünya Bankasına üye olması için önce IMF'ye üye olması gerektiğidir (Wikipedia, 2022). Bu kuruluşlara Türkiye 1947 yılında, diğer Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıkların hemen ardından 1992 yılında üye olmuşlardır.

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) 1991 yılında çok taraflı finans kurumu olarak Avrupa Doğu Bloku ülkelerine odaklanmış, piyasa ekonomilerini inşa etmek amacı ile faaliyetine başlamış ve verdiği kalkınma desteğini zamanla 5 kıtaya yaymıştır (European Bank for Reconstruction and Development, 2022). Türkiye EBRD'ye aynı yıl, diğer ülkeler 1992 yılında katılım sağlamışlardır. Asya Kalkınma Bankası (ADB) ise 1966 yılında kırsal kalkınma ve tarımsal bölgelere hizmet etmek için ilk adımını atmış, zamanla etki alanını genişletmiş ve altyapı, enerji, eğitim ve mikro finans gibi sektörlere desteğini sürdürmüştür (Asian Development Bank, 2022). Türkiye'nin üyeliğinin bulunmadığı bu kuruluşa Kazakistan ve Kırgızistan 1994 yılında, Azerbaycan 1999 ve Türkmenistan 2000 yıllarında katılmıştır. Tablodaki son kuruluş olan İslam Kalkınma Bankası (IDB) 1973'te dünya çapındaki Müslüman topluluklarda sosyal ve ekonomik kalkınmayı İslam prensipleri doğrultusunda teşvik etmek için hayata geçirilen bir kurumdur. Türkiye 1974'te kurucu olarak yer aldığı organizasyona 1992 yılında Azerbaycan, 1993 yılında Kırgızistan, 1994 yılında Türkmenistan, 1995 yılında Kazakistan ve 2003 yılında Özbekistan üyeliklerini tamamlamışlardır.

Türk ülkelerinin finans kurumlarına üyelikleri ana hatlarıyla değerlendirildiğinde, küresel finans kurumlarına duyarsız kalmadığı söylenebilir. Ekseriyetle kurumların kuruluş tarihleri ve ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmalarını takiben üyelik

girişimlerinde bulunmuşlardır. Ülkeler, küresel pazarlara bütünleşme çalışmalarında her ne kadar aktif olsa da finans kuruluşları bünyesinde katkı verdikleri sermaye paylarının yetersizliği ve ekonomik yapılarının elverişli olmamaları hasebiyle etki düzeyi düşüktür. Olumsuz durumlar yaşansa da Türk Dünyası ülkelerinin ikili-çoklu bütünleşme emareleri tecrübe ve gelişim adına umut vericidir.

3. 20. Yüzyıldan Günümüze İslami Bankacılığın Gelişimi

Katılım bankacılığı veya İslami bankacılık, hukuk sistemine göre düzenlenmiş ve kurallarını başta Kur'an ve Sünnete dayandıran bir finans sistemidir (Parlakkaya & Çürük, 2011, s. 398). İslam hukuk düzenine uygun bankacılık hizmetlerinin tümünü verebilen, kar-zarar prensibine göre fon toplayarak ticari ortaklık, finansal kiralama gibi ticari alanlara girebilen ve müşterileri ile risk paylaşımı yapabilen bankacılık türüne faizsiz bankacılık denilmektedir. Bu kuruluşlar spekülasyon, belirsizlik, faiz gibi durumlardan uzak durmanın yanı sıra toplumsal sorunlara yol açan silah, alkol, tütün gibi ürünlere de hizmet sunmamaktadır (TKKB, 2017).

Tarihsel boyutta oldukça eski bir tarihe dayanan İslami bankacılık hareketlerinin dönüşümü 1950'li yıllardan sonra gelişmiş ve faizsiz bankacılık alanında ilk akademik çalışmalar bu yıllarda başlamıştır (Başaran, 2003, s. 4). 1963 yılında Ahmet Neccar tarafından yürütülen faizden uzak banka sistemi ilk çalışmalardan biridir (Çimen, 2020, s. 3). Mısır'ın MİT Ghamr kasabasında kurulan bu banka karın paylaşılması ve tasarruf birikimini özümsemiştir. Fakat o dönemin piyasa koşullarında faaliyetini dört yıl sürdürebilmiştir (Bayındır, 2005). Faizsiz finans sistemi, Ahmet Neccar'ın katkılarının ardından dikkatleri üzerinde toplamıştır. 1971 yılında Pakistan'da yapılan bir konferansta uluslararası İslami banka kurulması önerilmiştir (Kutval, 2019, s. 73). 1973'de ortak bir fayda oluşturma gerekliliği duyan İslam ülkeleri Mısır'ın başkenti Kahire'de toplanmıştır. 1974 yılında ise Türkiye'nin aralarında bulunduğu 43 Müslü-

man ülkenin bir araya gelip ülkelere finansman destek sağlamak üzere Cidde şehrinde temeli atılan ve 1975 yılında faaliyete geçen İslam Kalkınma Bankası kurulmuştur. Günümüzde halen faaliyetlerini sürdüren İslam Kalkınma Bankası katalizör etkisi görmüş ve İslam bankaları dünya genelinde artış göstermiştir (Yıldız, 2019, s. 30).

1970'li yıllar çoğunlukla Orta Doğu ve Körfez bölgelerinde İslami bankacılık, sigortacılık, finansal kiralama, İslami menkul kıymetleştirme, hizmet ve ürün gelişimine sahne olmuştur. Bu bankaların yanı sıra sigorta (tekafül) ve faizsiz yatırım şirketleri de faizsiz finans sisteminde kendine yer bulmuştur. 2000'li yıllarda teknolojik gelişim ve küreselleşmenin etkisi ile İslami bankacılık; Avrupa, Amerika, Avustralya'ya kadar genişleyerek yeni finansal ürünler geliştirmiştir. Üstelik küresel sistemde faaliyet gösteren ticari bankaların İslami bankacılığa ilgisi artmış ve 1996 yılında "İslami Pencere" adında Citibank Bahreyn'de, 1998 yılında HSBC "Amanah" adında Malezya'da şubeler açmıştır (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2021, s. 105-106).

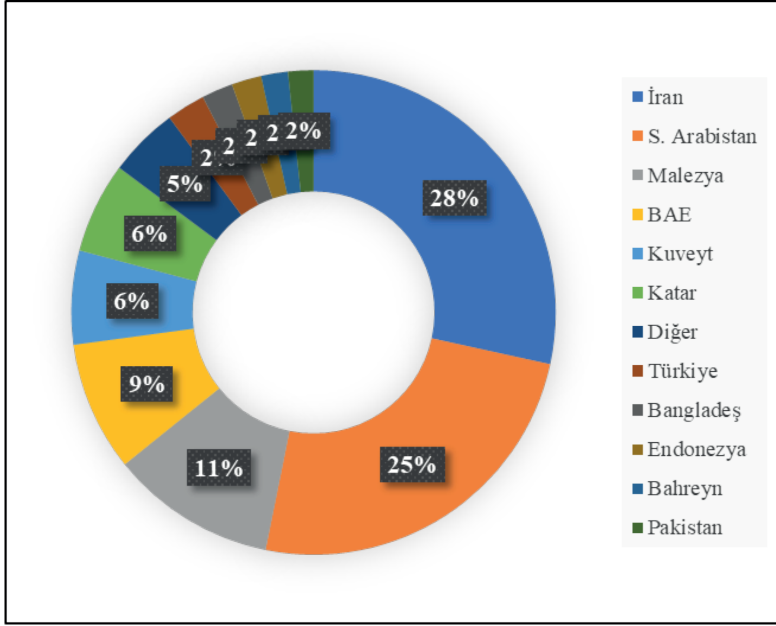
İslam finansının küresel ve bölgesel dağılımı tablo 4'te verilmiştir. 2019 yılına göre bankacılık aktifleri (1,765 trilyon dolar), sukuk (543 milyon dolar), İslami fonlar (102 milyon dolar), tekafül değerlerinin toplamı 2,44 trilyon dolara ulaşmıştır. Küresel faizsiz finans sektöründe en büyük pay körfez ülkelerine aittir. Körfez ülkelerini Ortadoğu ve Güney Asya'dan sonra Güneydoğu Asya takip etmektedir. Bölgesel bazda İslami finansın en düşük banka aktifleri Afrika bölgesindedir.

Tablo 4. Küresel Faizsiz Finans Sektörünün Bölgesel Dağılımı, 2019 (Milyar ABD doları)

Bölge	Bankacılık Aktifleri	Sukuk	İslami Fonlar	Tekafül	Toplam
Körfez Ülkeleri	854	204,5	36,4	11,7	1.106,6
Güneydoğu Asya	240,5	303,3	26,7	3,0	573,5
Ortadoğu ve Güney Asya	584,3	19,1	16,5	11,4	631,3
Afrika	33,9	1,8	1,6	0,6	37,9
Diğer	53,1	14,7	21,1	0,4	89,3
Toplam	1.765,8	543,4	102,3	27,1	2.438,6

Kaynak: TKKB, 2021

Ülkelere göre küresel faizsiz bankacılık aktiflerinin dağılımı 2019 yılının 3. çeyreğine göre 1,77 trilyon dolardır. Körfez ülkelerinin, rekabeti artırmak, verimliliği güçlendirmek, kalıcı ve istikrarlı fonları çekmek amacı ile şirket birleştirmelerine yönelmesi İslami bankacılık aktiflerinde büyümeye olanak sağlamıştır. Bankacılık aktifleri toplamında ilk sırayı %28 pay ile İran, ikinci sırayı %25 pay ile Suudi Arabistan, üçüncü sırayı ise %11 ile Malezya almıştır. Türkiye ise küresel faizsiz bankacılık pazarında %2,6'lık oran ile 7. sırada kendine yer bulmuştur. Kitabın temasını oluşturan diğer Türk Cumhuriyetleri küresel bankacılık aktiflerinde pay sahibi olamamıştır.

Şekil 1. Ülkelere göre Küresel Faizsiz Bankacılık Aktifleri Dağılımı, 2019 3. Çeyrek

Kaynak: TKKB, 2021

Bankacılık sektörü içerisinde müşterilerin manevi hissiyatlarını göz önüne alarak alternatif model ile yeni ürün ve hizmet geliştirmeyi amaçlayan İslami bankacılığın küresel pazarda gelişimini sürdürebilmesi için yeni coğrafyalara açılması gerekmektedir. Son yıllarda İslam bankacılığı sisteminin; teknolojik gelişimler ile yeni pazarlara, yatırımcılara, müşterilere yönelme düşüncesi Asya kıtasında toprakları bulunan Türk Cumhuriyetleri için yeni alternatiflere yelken açacaktır.

4. Türk Cumhuriyetlerinde Bankacılık Sektörü

Bir asırlık geçmişe sahip Türkiye Cumhuriyeti haricinde diğer Türk devletlerinin finansal ve ekonomik bağımsızlıkları çeyrek asırlık geçmişe dayanmaktadır. 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği

çatısı altında toplanan bu ülkeler 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu yıldan itibaren Merkezi Asya'da ülkeler için yeni bir dönem başlamıştır. Bu cihette ülkelerin bankacılık sektöründe bağımsızlık öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemin tatbik edilmesi mantıklı olacaktır.

28 Nisan 1920 tarihinde Sovyetler Birliğine bağlanan Azerbaycan, 9 Haziran 1920'de çıkarılan kanun ile bankacılık sistemindeki özel, kamu ve ticari tüm bankalar kamulaştırılarak devlet kontrolüne geçmiştir. Aynı tarihten itibaren bütün banka ve kredi kuruluşlarının borçları silinmiş ve Azerbaycan Halk Bankası (AHB) altında tüm finans kuruluşları birleştirilmiştir. 1920'lerin sonlarına doğru AHB kapatılmış ve 1 yıl sonra Azerbaycan Merkez Bankası kurulmuştur. Akabinde Sovyet Merkez Bankası Gosbank bankacılık sektöründeki gücünü artırmak için Azerbaycan'a şube açmıştır (Yagubov, 2021, s. 33). Bu yıllarda bankacılık sistemlerini güçlendirmek ve hizmet kalitesini iyileştirmek için reform çalışmaları genişletilmiş, özerk Cumhuriyet içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar Gosbank'ın destekleri ile azaltılmış ve Azerbaycan bankacılık sektöründe bu bankanın rolü güçlendirilmiştir.

1986 yılında SSCB'nin başına geçen Gorbaçov bankacılık alanında kredi ve nakit planları tekelinde bulunduran Gosbank'ı yeniden yapılandırmıştır. Bu dönemde İhtisaslaşmış bankacılık sistemi ve ticari bankaların kurulması ile bankacılık sisteminde değişikliğe gidilmiştir (Varış, 1992, s. 95). Sovyet finans sisteminin bir kolu olarak faaliyetlerini sürdüren Azerbaycan'ın toplamda Gosbank hariç beş ihtisas bankası ve çok küçük hacimli 40'a yakın ticaret ve kooperatif bankası vardı. 1991 yılında getirilen değişiklikler ile Gosbank denetiminden geçmek üzere Azerbaycan ticari bankalarının faaliyetine izin verilmiştir (Gel, 2006, s. 14).

Bağımsızlık sonrası 1992'de bankacılık faaliyetleri hakkında kanun yürürlüğe girmiş, Azerbaycan Merkez Bankası - ticari bankacılık olmak üzere iki kademeli sistem devam etmiştir.

Serbest piyasaya geçişin ilk yılları bankacılık sisteminin eksikleri yönleri ve yaşanan hukuki boşluklar spekülatif faaliyetleri yoğunlaştırmış ve neticede ticari bankalar hızla artmıştır (Aras, 2003, s. 89). Geçiş döneminin ilk yıllarında yeterli düzeyde denetleme mekanizmalarının olmaması, gereğinden çok yeni banka lisanslarının verilmesi (Sabi, 1997, s. 493) ve bankacılık zemininde yer alan boşluklar gibi birtakım eksikler reformlar ile iyileştirilmiştir. Dolayısıyla 1996'da hükümet; bankacılık denetimlerini güçlendirmiş, para ve döviz kuru politikalarında Azerbaycan Merkez Bankası'na tam bağımsızlık yetkisi vermiştir (Delice, 2012, s. 114). İlerleyen yıllarda referandum ve kararnameler ile yeni manat tedavüle girmiş, merkez bankasının yetkileri revize edilerek lisanslama, denetim, tüketici haklarının korunması gibi yeni görev ve haklar merkez bankasına devredilmiştir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2022).

Gelişmiş ülke ekonomilerinde iki düzeyli bankacılık sistemi yerleşmişken eski Sovyet dönemi Kazakistan'da devlet bankası, dış ticaret bankası ve inşaat bankasından oluşan tek düzey bankacılık sistemi mevcuttu (Ordabayeva, 2007, s. 14). Dolayısıyla bu dönem diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kazakistan'ın tüm banka sistemi Moskova'daki merkez bankasına sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte yerel inisiyatifi bulunmamakta idi. Yani tüm devlet daireleri ve şirketler, kendi hesaplarını tek bankada (Gosbank) yürütmekteydi (Svyatov, 2006).

1987 yılına gelene kadar büyük çapta değişikliğin yaşanmadığı SSCB'de bu yıldan itibaren Gosbank ve SSCB Stroybank'ın fonksiyonlarını yürütecek eş fonksiyonlu yeni bankalar kurulmuş ve Gosbank'ın şirketlere kredi vermesi, kasa açması iptal edilerek sadece Merkez Bankası fonksiyonu sağlanmıştır (Yazıcı, 2008, s. 9). Kazakistan bankacılık sistemi de bağımsızlık öncesi yeniden yapılandırmaya alınmış ve bağımsızlık kazanıldığında sektördeki altı banka sistemin yükünü üstlenmiştir.

Bağımsızlığın ardından dünya bankacılık sistemine ayak uyduran Kazakistan, iki aşamalı sistemi kabul etmiş ve 1991 yı-

lından itibaren yeni ticari bankalar kurulmuştur. Bu dönemden 2000'li yılların başına kadar yasal düzenlemeler ile uluslararası piyasalara uyum sağlanmıştır (Çelik & Kaplan, 2016, s. 3). Bu yıllardan 2008 Global finansal kriz arasında kalan dönemde bankacılık sektörünün aktif büyüklüğü artmış ve ülkeye yabancı sermaye girişi ivme kazanmıştır. Ancak global krizden payını alan ekonomik yapı küçülmüştür. Kazak merkez bankasının krizle mücadelede aldığı önlemler ile ekonomik yapıya paralel olarak bankacılık sektörü de toparlanma sürecine girmiştir. Kriz sonrasında ise Kazak bankacılık sektörü istikrarlı gelişim trendi yakalamıştır. Örneğin; 2012 Eylül'de banka kredilerinin toplam hacmi, bankaların öz sermaye ve ticari varlıkları büyümüştür. Takip eden yıllarda sektörel büyüme devam etmiş ve ortalama %10 düzeylerinde genişlemiştir (Zeynellaevna & Doszhanova, 2013).

Bağımsızlık öncesinde Kırgızistan'da ekonomik, mali faaliyetler Moskova tarafından yönetilmekteydi. Rus hakimiyetine girmeden önce 1907 yılında Bişkek'te orta gelirli halka hitap eden ilk banka kurulmuş; ilerleyen yıllarda yeni fon kasalarının, küçük kredi kuruluşlarının sayısı çoğalmış olmasına karşın Sovyet hakimiyeti ile banka faaliyetleri durmuştu (Kızı, 2016).

Sovyet güdümüne giren Kırgızistan'da SSCB devlet bankasının Bişkek şubesi açılmıştır. Yıllarca Sovyet bankasının şubesi olarak devam eden bankacılık sektöründe 1987 yılındaki gelişmelere binaen yeni bankalar ve şubeler açılmıştır. Ayrıca Sovyet ülkelerinden ilk ticari banka açma yetkisi 1989'da Kırgızistan'a verilmiştir. 1991 yılında Sovyet Birliği'nden ayrılan Kırgızlar yeniden yapılandırılan bankacılık sisteminin vermiş olduğu yetki ile yeni ticari banka açma faaliyetleri hızlanmıştır. Devlet ayrıca, elinde bulundurduğu banka hisse senetlerini yönlendirip, ticari bankaların aktif büyüklüğünü geliştirmek için adımlar da atmıştır (Sagınbaeva, 2016, s. 4).

1991'de serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde yaşanan ekonomik krizler ve yetersizlikler bankacılığın gelişimine

sekte vurmuştur. Buna rağmen ülke banka zeminli finansal sistem varlığını korumuştur (Vorobey, 2015). Aradan geçen 6 yılın sonunda Kırgızistan Merkez Bankası 1997 yılında görevine başlamış ve çıkarılan kanun ile faaliyet çerçevesi belirlenmiştir (Sagınbaeva, 2016, s. 4).

Asya kıtasındaki Türk Cumhuriyetlerinden Türkmenistan'da bağımsızlık öncesi bankacılık sistemi Gosbank'ın şubeleri gibi işlemekteydi. Yine merkezi planlama döneminden finansal piyasa ve kurumlar diğer ülkeler gibi Türkmenistan ekonomisine miras kalmıştır.

Türkmenistan bankacılık reform çalışmalarına 1992'de başlamış ve eski ekonomik düzenin alışkanlıklarını terk etmek ile birlikte bankacılık sektörü ilk etapta üç düzeyli (Merkez Bankası, Devlet Bankaları, Ticaret Bankaları) sisteme dönüşmüştür. (Gandimow, 1999, s. 26) Türkmenistan'ın bankacılık sistemini geliştirmek için 1993 yılında Merkez Bankası ve bankacılık faaliyetleri hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Bu düzenlemeler ile üç düzeyli bankacılık sistemi yerine Merkez Bankası ve Ticaret Bankalarından oluşan iki düzeyli sisteme geçilmiştir (TİKA, 2004, s. 30). Bankacılık yapısının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için Türkiye ile Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmaya göre Türkmenistan'da yabancı sermayeli ilk ortak banka kurulmuştur. 20 Şubat 2003 tarihinde Türkmen Merkez Bankası, Türkmenistan topraklarında ödeme, takas, kredi işlemlerini yapma yetkisi ile döviz cinsinden bankacılık işlemlerini yürütme hakkını veren genel lisans çıkarmıştır (Turkmenturk Bank, 2022). Bu itibarla bankacılık sisteminin ve borsaların modern araçları Türkmenistan'da yeniden karakterize edilmiştir (Central Asia News, 2022).

1991'den önce Özbekistan'ın bankacılık yapısı SSCB komünist sistemin ayrılmaz bir parçasıydı. Planlı Sovyet ekonomisinde finansal sistemin tüm işlevleri bankacılık sistemi tarafından yerine getirilirken Gosbank'ın şubesi şeklinde hareket alanı bulmuştu. Yüksek düzeyde devlet katılımlı bankacılık sektörü

sürdürülebilir kalkınmayı sağlamış olsa da, bankacılık sektörünün serbestleşme derecesi düşük kalmıştır. Özellikle, döviz işlemlerinde kısıtlamalar olmuştur. Buna ek olarak, banka kredilendirmesi üzerindeki kısıtlayıcı şartlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmanına erişimi engellemiş, bu da büyük işletmeler için özel kurumsal kredilerin oluşturulmasına yol açmıştır (Akimov & Dollery, 2004, s. 4-5).

1991-1992 aralığında yapılan bankacılık operasyonu Özbekistan için dönüm noktası olmuştur. Bu zaman diliminde yasal düzenlemeler ile iki aşamalı bankacılık sistemine düzen getirilerek Cumhuriyet Merkez Bankasına yeni işlevler kazandırılmıştır. Bağımsız para sisteminin oluşumunda ulusal para birimi 1994'te tedavüle girmiş bu yılın sonunda ticari bankaların payı bankacılık sisteminde artmıştır. Devam eden yıllarda ticari bankacılık yasal çerçevesi somutlaştırılmıştır. Yerli ve yatırımcı yatırımcıların çıkmasını sağlayan çalışmaların artması, Basel kriterlerine uygunluğun sağlanması ve bankaların uluslararası döviz piyasasında aktif hale getirilmesi ile reform süreci devam etmiştir.

Son yıllarda Özbekistan Cumhuriyeti bankacılık faaliyetlerinin küreselleşmesine yoğunlaşmaktadır (Özbekistan Merkez Bankası, 2022). Ancak serbest pazar koşullarına katılmak isteyen hükümet, halihazırda bankacılık sisteminde sermayenin %87'den fazlasına ve 31 yerel bankadan 13'ünün kurucu sermayesine katılmaktadır. 2020-2021 döneminde yeniden kurumsal yapılandırma ile bankaların özelleştirilmesi gelecek yıllarda planlanmaktadır (Central Asia News, 2022).

Osmanlı'nın ekonomik mirasını taşıyan Türkiye'de bankacılık sektörünün yapısal evrimi 1847'li yıllara dayansa da yaklaşık bir asırlık Cumhuriyet geçmişinin genel dönüm noktalarına değinmek daha yararlıdır. Bu açıdan Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye bankacılık sektöründe; ekonomiye yön vermek için iktisadi kalkınma çalışmalarına başlanmış ve 1924 yılında ilk özel sermayeli banka olan İş Bankası kurulmuştur.

Devam eden yıllarda devlet tarafından yeni banka girişimlerinde bulunulmuş, Osmanlıdan kalan Ziraat Bankası revize edilmiştir (Türkiye Bankalar Birliği, 2012, s. 5). 1923-1929 yıllarına tekabül eden dönemde Ankara ve İstanbul dışında küçük sermayeli yeni 24 banka kurulmasına rağmen 1929 Ekonomik Buhranın etkisi ve milli bankaların gelişimi karşısında rekabet edemeyerek birçoğu kapanmıştır (Keyder, 1998, s. 117).

Devlet tarafından bankacılık faaliyetlerini geliştirmek ve diğer kamu kurumlarından ayrılarak merkez bankasını bağımsız bir yapıya kavuşturmak maksadı ile 11 Haziran 1930 tarihinde hazırlanan yasa çerçevesinde atılan en önemli hamlelerden birisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'dır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022).

1950'li yıllarda liberal politikaların belirlenmesi sonucu özel banka ve şube sayıları artmış ve hatta günümüzde faaliyet gösteren Akbank, Garanti Bankası ve Yapı Kredi Bankası o yıllarda kurulmuştur. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden bir diğeri de Türkiye Bankalar Birliğinin kurulmasıdır (Parasız, 1998, s. 111). 1980 yılına gelindiğinde liberalizasyon süreci bankacılık sektörünü etkilemiş ve açık piyasa işlemleri, sermaye piyasası kanunu yasal, kurumsal düzenlemeler desteklenmiştir. 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizler Türkiye'yi ekonomik darboğaza sürüklemiş ve liberalizasyon hareketlerinden istenilen başarı elde edilememiştir. Sektörel problemler yaşanan ekonomik bunalımı derinleştirmiş, Çolak (2001)'ın belirttiği gibi 1990'lı yıllarda bankacılık sistemi ekonomik krizleri hazırlamıştır. Tüm bu yaşananlar yeni ekonomik programlara davetiye çıkarmış ve ekonomik reform programlarına başvurulmuştur (Çolak, 2001).

15 Mayıs 2001 "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı ile bankacılık sektörünün yeniden yapılandırmaya alınması, piyasada disiplin ve şeffaflığın sağlanması, denetimin güçlendirilmesi, rekabetin artırılması ve mali yükün azaltılması gibi bir dizi tedbirler ekonomik toparlanma sürecine katkı vermiştir. Neticede

2001'den günümüze bankacılık sistemi uygun zemine oturmuştur. Ayrıca Türkiye, kendi iç ekonomik dinamiklerini inşa ederken diğer taraftan bağımsızlığını kazandıkları yıldan itibaren Türk Cumhuriyetleri ile tarihsel, ekonomik bağlantılarını kuvvetlendirme girişimlerinde bulunmaktan geri durmamıştır. Bu kapsamda TCMB bu ülkelerle ikili ve çok taraflı bankacılık faaliyetlerini güçlendirmek amacı ile 1994 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan merkez bankaları TCMB'nin yurtdışı muhabarasına alınarak "Bankacılık Düzenlemeleri" anlaşması imzalanmıştır. Diğer yandan Kazakistan merkez bankası ile eğitim protokolleri yapılmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000).

4.1. Türk Ülkelerinde İslami Bankacılık

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve yeni ulus devletlerin kurulmasından bu yana, bölgedeki Müslüman cumhuriyetler İslami finans kurumlarında önemli bir artışa tanık oldular. Ayrıca, İslami bankacılık ve finans, İslam alimleri tarafından, bu bölgedeki eski Sovyet cumhuriyetlerinin Orta Asya dışındaki diğer İslam ülkeleriyle ekonomik blok oluşturması ve nihayetinde rekabetçi bir küresel ekonomide daha büyük pazar avantajına yol açması için yenilikçi bir yol olarak görülmüştür. Ancak bu Müslüman cumhuriyetlerde hüküm süren Sovyet mirası, özellikle de merkezi olarak planlanmış ekonomi fikri, bu tür bir gelişmeyi büyük ölçüde engelledi. Bununla birlikte, İslami bankacılık ve finansın ortaya çıkışı ile liderler küresel bir ekonomide ulusal pazarları liberalleştirmeye çalıştılar. (Gresh, 2007).

Azerbaycan, İslam'ın kamusal ve siyasi hayattaki etkisinin en aza indirilmesi anlamına gelen laiklik politikasını benimsemiştir. Ülkede yaşayan bireyler, Müslüman kimliğini dini vecibelerden ziyade kültür ve etnik kökene dayandırmaktadır. 70 yılı aşkın süregelen ateizm dayatması ülkenin ulusal kimliğini güçlendirmiş fakat dini vecibelerden kısmen uzaklaştırmıştır.

Hali hazırda Azerbaycan'da 26 adet banka ve bu bankaların 487 şubesi bulunmaktadır. 2022 yılının ilk dört ayına göre bankaların büyüme trendi devam etmiş ve ayrıca banka kredileri portföyünün %50'si üretici, %36'sı tüketici ve %14'ü ipotek kredisi şeklindedir (Azerbaycan Merkez Bankası, 2022). Esasen bankacılık sektöründe gerek Sovyet kalıntıları gerekse toplum dinamikleri hasebiyle İslami bankacılık sistemi bulunmamaktır.

1988 yılında lisansını alan Kauthar Bank, Azerbaycan'daki ilk devlet dışı bankalardan bir tanesidir. Kauthar'ın dünya çapındaki topluluk tarafından Şeriat uyumlu bir banka olarak kabul edildiğini belirtmekte fayda var. Aynı zamanda, bankanın İslami bankacılık ürün ve hizmetlerini sunduğu belirtilmese de mudaraba, muşaraka, İslami tahviller, kiralama ve satın alma işlemlerinde tüketici finansmanı gibi dört çeşit hizmet sunmaktadır. Bu hizmet yelpazesine rağmen Azerbaycan mevzuatına göre murabaha gibi bazı finans araçlarını Kauthar Bank kullanamamaktadır (İnstitute of İslamic Banking And İnsurance, 2008). Banka aktifleri son 7 yılda 320 bin manattan 16,3 milyon manata yükselmiştir. Banka sermayesinde; 6,87 ile yabancı sermayenin, %93,01 ile yerleşik gerçek kişilerin payı, yaklaşık %1 ile devlet ve özel kuruluşların payı vardır. Ayrıca dünyanın ünlü bankaları ile yakın ilişki içerisindedir (Europen Banking Resources, 2022).

Azerbaycan İslami bankacılık sisteminin ilerlemesi için yasal mevzuat problemi olduğu görülmektedir. Ülkenin büyük kısmının Müslüman olduğu düşünüldüğünde yasal olarak İslami usullere uygun düşmese de Kauthar bankasının banka aktiflerinin büyük sıçrama yapması ve yerleşik halkın banka sermayesinde payının yüksek olması, İslam Kalkınma Bankasına üyeliklerin bulunması gelecek yıllara ışık tutmaktadır.

Merkez Asya ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin İslam finans merkezi gayreti ile 2009, 2011 ve 2015 yılları anayasa değişikliğini kabul ederek 2018 yılında Astana Uluslararası Finans Mer-

kezi kurulmuştur. Kazakistan Merkez Bankası'na göre 2019 yılında Kazak bankacılık sektöründeki toplam varlıklarının %0,21'ini İslami bankacılık varlıkları oluşturmaktadır (Dünya Bülteni, 2022).

Asya'nın diğer ülkelerinden Kazakistan'da İslami bankacılık 1991 yılında kurulan Zaman-Bank en eski beş bankadan biri olmakla birlikte 27 yıldır faaliyettedir. Banka hissedarları arasında İslam Kalkınma Bankası üyelerinden ülkeler vardır. Banka şeriat hükümleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmektedir (Zaman-Bank, 2022). 2010 yılında açılan Al Hilal Bank ülkede açılan ikinci İslami Bankadır. İlk yıllarda kurumsal müşterilere odaklanan banka, 2017 yılında bireysel müşterilere hizmet etmeye başlamıştır. İki bankanın sunduğu hizmetler; murabaha, mudaraba, vakala (vekalet), sukuk şeklindedir. Bu bankacılık ürünlerine son yıllarda talep önemli ölçüde artmıştır. 1 Ağustos 2020 itibarı ile bir önceki yıla göre Kazakistan'ın en büyük İslam bankası Al Hilal varlıklarını %39 artırarak 48,5 milyar tengeye, Zaman-Bank aktiflerini %5 artırarak 23,7 tengeye ulaşmışlardır (Fin Review, 2022).

Asya'daki eski Sovyet ekonomilerine görece Kazakistan, İslam bankacılığı en parlak ekonomidir. İslami bankacılık mevzuatlarına uygun değişmelerin yaşanması, İslam bankacılığının payı çok düşük olmasına karşın gelişim göstermesi finansal gelişmelerden biridir.

Bankacılık sektörü, Kırgız finansal sistemin önemli bir parçası olmasının yanında ekonominin bütün alanlarını etkisi altına alan büyük bir sektördür (Kızı, 2016, s. 37). Kırgızistan, 2006 yılında geleneksel bankacılık sistemiyle birlikte çalışacak bir İslami bankacılık sisteminin çerçevesini oluşturdu. 2008 yılında Şeriat Denetleme Kurulu, 2009 yılında tekafül ve sukuk uygulamaları, 2013 yılında tam teşekküllü İslami mikro kredi şirketleri aktif hale getirildi. 2018 yılında İki yerel ticari banka, İslami usuller çerçevesinde faaliyet göstermek için lisans aldı (Zhoraev & Yüksek, 2021, s. 718-720). 2020 yılının sonu

itibariyle Kırgız ekonomik sisteminde 23 banka faaliyet göstermekle birlikte bunlardan 3'ü kamu ve 11 banka sermayesinin %50'den fazlası yabancı kökenlidir (Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2022). 2006 yılında kurulan EcoIslamicBank ise şeriat ilkelerine dayalı bir dizi finansal hizmet sunan ilk bankadır. Şeriat Denetleme Kurulu'ndan alınan izinlere göre 2009 yılında bahsi geçen banka murabaha, mudaraba işlemlerini yürütmektedir (EcoIslamicBank, 2022). Kırgızistan'da yaşayan insanların büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlar olmasına rağmen, İslâmî bankacılık alanında, banka sektörünün toplam pazar payının yalnızca % 1,5'ine sahiptir (Zhoraev & Yüksek, 2021, s. 718).

Özbekistan, bölgenin en kalabalık ülkesi ve en fazla Müslüman yoğunluğuna sahip olan ülke olarak kendi topraklarında İslami finans sektörünün gelişmesi için büyük potansiyele sahiptir. İslami finans ürünlerinin mevcudiyetinin Özbekistan'ın sadece geniş Müslüman nüfusundan değil, aynı zamanda komşu ülkelerden fon toplama potansiyeli vardır (Mamatov & Asadov, 2019, s. 37).

Enerji kaynakları zengini Özbekistan'da 34 banka aktif olarak varlığını sürdürmektedir. Özbekistan ekonomisinde banka varlıkları 470,015 milyar Özbek Som olmakla birlikte Devlet mülkiyetindeki payı %81 ile 378,844 milyar Som'dur (Özbekistan Merkez Bankası, 2022). Bu nedenle, bankacılık sektörünün kamu katılımını azaltarak ve özel sektörün rolünü güçlendirerek reformları derinleştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, geçen yıl Cumhurbaşkanı, devlete ait bankaların özelleştirilmesini öngören Özbekistan'ın bankacılık sisteminde reform yapılması konusunda bir kararname yayınladı. Kararname, 2025 yılına kadar özel bankaların toplam aktifleri içindeki payının mevcut %15'ten %60'a, bankaların özel sektöre karşı yükümlülüklerinin payının %28'den %70'e ve banka dışı kredi kuruluşlarının kredilerdeki payının %0,35'ten %4'e yükseleceğini öngörüyor (Eureporter, 2022).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2020 yılının başlarında Özbekistan'da İslami finans ürünlerinin analizi üzerine yapılan bir araştırmaya göre, banka kredisi kullanılmamasının temel nedenleri dini inançlar, yüksek faiz oranları ve kredi vermenin karmaşıklığıydı. Ülkede İslami finans kurumları kurulursa, yukarıdaki ankete katılanların çoğunluğu bu kurumların hizmetlerinden yararlanacaklarını belirtmişlerdir. Geleneksel bankalar bile Özbekistan'da İslami finans kurumlarının kurulması, finans sektöründe adil ve şeffaf rekabetin ortaya çıkması ve bunun ülkeye yatırım akışlarının artmasına ve çeşitlenmesine yol açması konusunda görüşlerini dile getirdiler.

Özbek ekonomisinde İslami banka hizmetleri sunan banka resmi olarak bulunmamaktadır. 2018 yılında Özbek Merkezli Trust Bank ve İslami Özel Sektörü Geliştirme Kurumu arasında iş birliği mutabakatı imzalanmıştır. Takip eden yıllarda dış kökenli ICSFS ve ICS Bankalarının İslami yazılımını seçerek mudaraba, muşaraka, murabaha ürün ve hizmetlere yönelik hamle yapmıştır (Trustbank, 2022). Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev İslam bankacılığı hakkında Hükümetin bu konuyu son 5 yıldır ve meclise 2021 yılının sonunda sunulacağını, İslam bankacılığının karmaşık bir sistem olduğunu belirtti (UZ Daily, 2022).

Türkmenistan'da İslami finans uygulamalarının ekonomide kök salması için şartlar daha da az gelişmiş görünüyor. Mevzuat açısından devlet tarafından hiçbir şey yapılmadı, hiçbir reform uygulanmadı. Geçmişte İslami bankacılıkta olumlu bir bakış açısına doğru bir kaymayı öneren duyurular yapıldı. Haziran 2009'da Türkmenistan, IDB grubunun yıllık toplantısına ev sahipliği yaptı ve İslami finansa yönelik bir dizi forum ve seminer düzenledi (Wolters, 2013, s. 17). 2022 yılı itibari ile Türkmenistan'da toplam 9 bankanın 5 tanesi devlet destekli bankadır (Türkmenistan Merkez Bankası , 2022). Türkmenistan Merkez Bankası tarafından bankacılık sistemi hakkında istatistiki, teorik veriler yayınlanmadığı için sağlıklı ve resmi bilgiler

elde edilememektedir. Bu itibarla bankacılık sistemi IDB, WB gibi uluslararası kuruluşlar ile ilişkileri değerlendirilmeye alınmıştır.

Ülkeler demetinin en büyük ekonomisi olan Türkiye'de cumhuriyet öncesi faizsiz ekonomi girişimleri Osmanlı dönemi para vakıflarına dayanmaktadır. Asırlar sonra 1913'te tefecilere ve bankerlere karşı 13 girişimci Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nı kurmuştur. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile İslami bankacılık çalışmaları uygun zemin bulamamış ve 1970'li yıllara gelindiğinde İslam bankacılığı dünyada hızla yayılırken Türkiye bu duruma kayıtsız kalmamıştır (Ödeş, 2020). 1980 sonrasında faiz hassasiyeti bulunan Türk kesiminin atıl tutulan kaynaklarının ekonomiye dahil edilmesi, Körfez ülkelerinden finansman aktarılabilmesi amacı ile Özel Finans Kurumları çatısı altında Bakanlar Kurulu kararnamesi çıkartılarak İslam finansına yeni bir alan açılmıştır (Tabakoğlu, 2016, s. 431). 1984'te hukuki statülerin tamamlanması ile aynı yıl ilk olarak Albaraka Türk ve Faisal, 1989 yılında Kuveyt Türk Finans, 1991 yılında Anadolu Finans, 1995 yılında İhlas finans kurulmuştur (Altaylı, 2019, s. 26). Ülkede özel finans kurumları 1999 yılında yapılan düzenlemeye kadar bankacılık hizmeti sunmuş olsalar da banka statüsünü elde edememişlerdi. Bu yılda çıkartılan kanun ile banka statüsü elde etmişlerdir (Ödeş, 2020, s. 20). 2020 yılının sonu itibari ile Türkiye'de 3 kamu sermayeli, 8 özel sermayeli, 21 yabancı sermayeli ve 6 İslami banka bulunmaktadır. 2000'den sonra İslami bankacılık sektörü ilerleme kaydetmiştir. Bu itibarla 2015'te Vakıf Katılım ve Ziraat Katılım, 1926'da Emlak ve Eytam Bankası adıyla kurulan banka statü değiştirerek 2019'da Türkiye Emlak Katılım Bankası yenilenerek toplamda 6 banka aktif şekilde piyasada varlığını sürdürmektedir.

İslami bankacılık sektörünün Türk ülkelerindeki yeri yukarıda genel hatlarıyla değerlendirilmiş olup uluslararası arenada faaliyetlerini sürdüren İslam Kalkınma Bankası ile bu ülkelerin ilişkilerine değinmek gerekir. Prensip olarak İslami usul ve yöntemleri benimseyen İslam Kalkınma Bankası, kurulduğu

günden bu yana üyesi olan Müslüman nüfuslu ülkelere yardımcı olmaya çalışmaktadır. Bu cihette bahse konu olan Türk devletlerinin bir arada bulunduğu İslam Kalkınma Bankası geçmişi irdelenmelidir.

Her ne kadar devlet politikası laiklik üzerine inşa edilse de Azerbaycan dünyada 57 Müslüman ülkenin çatısı altında toplanan İslam Kalkınma Bankası'na 4 Temmuz 1992'de katılmış olup çeşitli yıllarda bu organizasyondan su ve kırsal entegrasyon projelerine finansal destek almıştır. 2017 yılı itibariyle abonelik sermaye payı 50,9 milyon İslam Dinarı (ID)'dır. 30 Kasım 1995'te IDB'ye katılan Merkezi Asya'nın en parlak Türk ülkesi Kazakistan 2015 yılında 2 milyar ABD doları ile tarım, eğitim, yol ve su temini gibi finansman almıştır. 2020 yılında 1,6 milyar dolar tutarında otoyol altyapı yatırım sağlamıştır. IDB'ye kayıtlı sermaye payı 54 milyon ID ile %0,11'lik paya sahiptir. Uluslararası organizasyonlara aktif katılım gösteren Kırgızistan Cumhuriyeti 3 Kasım 1993'te IDB'ye katılmış ve 25,8 milyon ID ile IDB toplam sermayesinde payı %0,05'tir. 2022 yılına kadar IBD, Kırgızlara çevre yolu imar proje desteği bulunması için 416 milyon dolar başlamıştır. 1994'te IDB üyeliğini elde eden Türkmenler 5 milyon ID sermaye payı ile Türk ülkelerine görece en az taahhüt veren ülke olmuştur. Üyelik tarihinden günümüze 1,2 milyar dolarlık altyapı, kara yolu, demir yolu ve ekonomik entegrasyon için destek almıştır. IDB'ye en geç katılan ülke konumunda olan Özbekistan 2003 yılından bu yana toplamda sürdürülebilir kalkınma, sağlık ve altyapı yarımları için 2,4 milyar dolar finansman sağlamıştır. 3.264 milyon ID ile en çok sermaye payına sahip Türkiye ise IDB'nin kurucu üye ülkelerindendir. 1974-2022 aralığında 11,9 milyar dolarlık finansman almıştır.

Tablo 5. İslam Kalkınma Bankası Pay Oranları, 2022

	Ülkeler	Pay (İslam Dinarı) Milyon	Toplam Sermaye Pay Oranı (Yüzde)	Aldıkları Toplam Finansman (Milyar Dolar)
1	Azerbaycan	50,9	0,1	1,2
2	Kazakistan	54	0,11	1,6
3	Kırgızistan	25,8	0,05	0,416
4	Türkiye	3.264	6,45	11,9
5	Türkmenistan	5,0	0,01	1,2
6	Özbekistan	13,4	0,03	2,4

Kaynak: İslam Kalkınma Bankası

Tablo 5'te görüldüğü üzere IDB'deki ülkelerin toplam sermaye payı Türkiye hariç tutulduğunda %0,3 olması ve bu kuruluş özelinde sermaye artırımına gidilmemesi İslami bankacılığın geleceği adına düşündürücüdür. Doğal olarak ekonomik gelişmişlik düzeyini de göz ardı etmemek gerekir. Tüm bu durumlara karşın IDB'den alınan finansman tutarlarına göz atıldığında, İslami bankacılığın ülkelere sirayet etmesi gelecek adına olumlu izlenim vermektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

2008 global krizinden İslami bankacılık işlemlerini yürüten kuruluşların sıkıntı yaşamaması gelişmiş ekonomilerin dikkatini çekmiş ve bu sektör dünyada önem kazanmıştır. İngiltere, ABD, Fransa, İsviçre gibi ülkelerde İslami usullere benzer bankacılık işlemleri oluşmaya başlamıştır. Krizlerden minimum zarar ile çıkan İslami bankacılık sektörü, ekonomik kırılganlıkları yüksek olan Türk ülkeleri için değerlendirilmesi gereken bir sektördür.

6 Türk devleti toplam 160 milyonluk nüfusa sahiptir ve bu nüfusun ortalama %85'i Müslümanlardan oluşmaktadır. Nüfusun ağırlıklı olarak Müslüman kitleye hitap etmesi İslami bankacılığın piyasada karşılık bulacağı kanaatini oluşturmaktadır.

Fakat Cumhuriyet yönetim şeklini benimseyen ilgili ülkeler makro ekonomik performansa göre küresel arenada istenilen düzeye ulaşamamıştır. Türkiye bu ülkeler arasından çıkarıldığında Türk dünyasının global seviyede ekonomik görünümleri iç açıcı değildir.

30 yıllık devlet geçmişine sahip Merkez Asya'nın Türk devletleri ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için liberal ekonomi modelini benimseyerek Türkiye'yi örnek almışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki ülkeler ekonomik gelişme ve serbest piyasa modellerini benimseme hususunda eşanlı hareket edememektedir. Bu duruma binaen dünya ülkeleri ile bütünleşmek ve çoklu ilişkileri pekiştirmek için uluslararası finansal kuruluşlara farklı senelerde üyeliklerini gerçekleştirmişlerdir. Ülkeler yalnızca üye olmakla kalmamış; IMF, Dünya Bankası, EBRD, ADB, IDB gibi organizasyonlardan sürdürülebilir kalkınmaya destek finansmanları almışlardır. Özellikle ülkeler, İslami finansman sağlayan kurum olan IDB ile ilişkileri kuvvetlendirmeli ve bu kurum özelinde düzenlenen organizasyonlara ev sahipliği yapmalıdır.

Asya kıtasındaki beş ülkenin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) bağımsızlık öncesi bankacılık sektörü, Rus yönetimi tarafından tertip edilen tek düzeyli, sıkı denetimli ve finansal piyasalarda tasarrufu bulunmayan bir sistem üzerine inşa edilmiştir. Bu düzen yaklaşık 70 yıl devam etmiş ve ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmalarının hemen ardından global finansal piyasalar ile bütünleşmek için gelişmiş ülkelerde olduğu gibi iki düzeyli (Merkez Bankası, ticari bankalar) bankacılık sistemine geçmiştir. Dolayısıyla bahsi geçen bankalar piyasada güven vermese bile genel manada iki seviyeli bankacılık sektörüne uyum sağlamıştır.

Çalışmanın ana temasını oluşturan İslami bankacılık sektörüne genel olarak bakacak olursak, 6 ülkenin bu mecrada değişik argümanlar taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu manada bankacılık faaliyetleri yürüten kuruluşların Kuran ve

sünnete göre tam teşekküllü hizmet edip etmediği tartışmaya açıktır. Ekonomilerinde İslami bankacılık sektörüne yer veren Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'de İslami bankacılığın payı yok denecek kadar azdır. İslami bankacılık usullerine göre faaliyeti bulunmayan ülkelerden Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan ilerleyen yıllarda bu sektöre kayıtsız kalmayacaktır.

İslami bankacılık Azerbaycan ekonomisinde uygun ortamı oluşturmamasına rağmen Kauthar isimli banka kısmen İslami usullere göre finansman hizmetleri sunmaktadır. Son yıllarda Kauthar Bank'ın aktiflerinde yükselişin olması toplumun İslam bankacılığına ilgisinin artacağı şeklinde yorumlanabilir. Bu gelişmelere Azerbaycan kayıtsız kalmamalı ve İslami bankacılık alanında hukuki reformlar uygulamaya alınmalıdır.

Sovyet sonrası gerek anayasa değişiklikleri gerekse İslam finans merkezi olma hedefi ile Kazakistan İslami hükümlere uygun altyapıyı kurmuştur. Ülkede bu hükümlere göre yönetilen iki banka bulunmakta olup 30 yıllık süreçten günümüze ülkedeki İslami bankalar varlıklarını ve portföylerini genişletmektedir.

İyileştirme hareketleri ile bankacılık sektörünü güçlü tutmaya çalışan Kırgızistan İslami bankacılık sektöründe bir banka faaliyettedir. Son yıllarda yeni İslami bankalara lisans izinlerinin verildiği gözlemlenmiştir. Ülke içi İslami finans sektörünü denetlemek için Şeriat Denetleme Kurulu oluşturulmuş ve bankacılık faaliyetlerinin yasal izinleri bu kuruma bağlanmıştır.

Özbekistan'da İslami bankacılık hizmetleri için uygun ortam bulunmamaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri kamu sektörünün ekonomideki büyüklüğüdür. Bir diğeri liberalleşmenin yeterince uygulanmamasıdır. Son 5 yılda çıkarılan kararnameler ile kamu sektörünün payını azaltma hedeflenmiş ve İslami bankacılık devletin gündemine girmiştir.

Türk ülkeleri arasında küresel piyasalara entegrasyonu en zayıf ülke Türkmenistan, bankacılık sektörü hakkında resmi

veriler ve bilgiler paylaşmamaktadır. Devlet tarafından yasal olarak gerekli çalışmalar henüz yapılmamış ve ekonomide dışa kapalılık devam ettiğinden İslami bankacılık sektörünün kısa dönemde Türkmen ekonomisinde olmayacağı yorumu yapılabilir.

Yaklaşık bir asırlık Cumhuriyet geçmişi bulunan Türkiye, İslami bankacılık altyapısını kurmuş ve finansal sisteme bütünüyle uyum sağlamıştır. Ekonomide faal olarak hizmet veren 6 İslami banka modeli diğer Türk ülkelerine rol model olacak durumdadır. Bilhassa Türkiye'de kurulan ticari ve İslami bankalar Müslüman Türk coğrafyalara açılma çalışmalarını artırmalı, diğer ülkeler ise elverişli ortamı sağlamalıdır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti, Merkez Asya'daki Türk ülkeleri için diğer sektörlerde olduğu gibi İslami bankacılıkta hamilik yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Akimov, A., & Dollery, B. (2004). *The Financial System of Uzbekistan: An Evaluation of Twelve Years of Transition.* University of New England School of Economics.

Altaylı, H. (2019). *Katılım Bankacılığı Sektöründe Karşılaştırmalı Bir Analiz.* Trabzon: Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yükseklisans Tezi.

Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz.* Ra: Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 2.

Asian Development Bank. (2022, Nisan 8). Asian Development Bank: https://www.adb.org/who-we-are/about#history adresinden alındı

Azerbaycan Merkez Bankası. (2022, Nisan 1). https://www.cbar.az/page-4/history adresinden alındı

Başaran, M. (2003). *Özel Finans Kurumlarında Hesap İşleri Düzeni.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayındır, S. (2005). *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık.* İstanbul: Rağbet Yayınları.

Central Asia News. (2022, Nisan 12). Turkmenistan shows intensification of market relations: https://centralasia.news/9903-turkmenistan-shows-intensification-of-market-relations.html adresinden alındı

Central Asia News. (2022, Mayıs 3). *Turkmenistan Shows Intensification of Market Relations*. https://centralasia.news/9903-turkmenistan-shows-intensification-of-market-relations.html adresinden alındı

Çelik, T., & Kaplan, M. (2016). Kazakistan Bankacılık Sektöründe Teknik Etkinliğin Veri Zarflama Analizi İle Ölçülmesi: 2008-2013. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 32*, 1-15.

Çimen, C. (2020). *İslami İktisat Perspektifinde Türkiye'deki Faizsiz Bankaların Gelişim Süreci ve Bankacılık Sisteminde Yeri.* Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, Ö. F. (2001). Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15-30.

Delice, G. (2012). Azerbaycan'da Finansal Yapı ve Politikalar. *Avrasya Etüdleri*, 95-144.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri.* Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Raporu*. Ankara.

Dünya Bülteni. (2022, Mayıs 3). *Kazakistan'da İslami Bankacılık ve Sermaye Piyasası*. https://www.katilimbulteni.com/kazakistanda-islami-bankacilik-ve-sermaye-piyasasi/ adresinden alındı

EcoIslamicBank. (2022, Mayıs 3). *Story*. https://eib.kg/static/history.html adresinden alındı

Eureporter. (2022, Mayıs 1). *Uzbekistan is Reforming the Banking Sector*. https://www.eureporter.co/world/uzbekistan/2021/10/15/uzbekistan-is-reforming-the-banking-sector/#:~:text=The%20banking%20system%20of%20Uzbekistan,banks%20in%20loans%20is%2032.9%25 adresinden alındı

European Bank for Reconstruction and Development. (2022, Nisan 8). European Bank for Reconstruction and Development: https://www.ebrd.com/who-we-are/history-of-the-ebrd.html adresinden alındı

Europen Banking Resources. (2022, Mayıs 1). *Kauthar Bank*. https://www.ecbs.org/banks/azerbaijan/kauthar-bank/view-details.html#:~:text=The%20Kauthar%20bank%20is%20one,-bank%20was%20%22Universal%20Bank%22. adresinden alındı

Fin Review. (2022, Nisan 10). *How Is Islamic Banking Developing in Kazakhstan*. http://finreview.info/review/kak-razvivaetsja-islamskij-banking-v-kazahstane/ adresinden alındı

Gandimow, S. (1999). *Finances of Turkmenistan 1996-1997*. Aşgabat: Statistical Collection.

Gel, F. A. (2006). *Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yükseklisans Tezi.

Gresh, G. (2007). The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia. *The Fletcher School Online Journal*, 1-11.

İnstitute of İslamic Banking And İnsurance. (2008). Global Perspective on Islamic Banking & Insurance. *New Horizon*, s. 24-26.

Karluk, R. (1999). *Türkiye Ekonomisi.* İstanbul: Beta Yayınları.

Kazancı, B. A. (2021). *Türk Cumhuriyetleri Arasında Olası Gümrük Birliği ve Diğer Entegrasyon Modellerinin Analizi.* Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Soayal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Keyder, N. (1998). *Para, Teori, Politika, Uygulama.* İstanbul: Beta Dağıtım.

Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2022, Mayıs 23). *Major Indices of the Banking Sector*. https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=1482&lang=ENG adresinden alındı

Kızı, A. A. (2016). *Kırgızistan Bankacılık Sektörünün Yasal Çerçevesi ve Gelişimi.* Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Dikkaya, M. ve Kutval Y. (2014). *Katılım Bankacılığı: Türkiye Örneği.* Ankara: Savaş Yayınevi.

Kutval, Y. (2019). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Katılım Bankaları İlişkisi: Bir Model Önerisi.* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mamatov, S., & Asadov, A. (2019). Prospects of Islamic Finance and Its Products for Economy of Uzbekistan. *Management Development Institute of Singapore in Tashkent*, (s. 37-41). Tashkent.

Ordabayeva, A. (2007). *Kazakistan ve Türkiye Bankacılık Sisteminin Karşılaştırmalı Analizi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yükseklisans Tezi.

Ödeş, M. (2020). *Katılım Bankacılığının Türkiye Örneği Üzerinden Dünya Ekonomisine Katkıları.* İstanbul: Marmara Üniversi-

tesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yükseklisans Tezi.

Özbekistan Merkez Bankası. (2022, Nisan 15). https://cbu.uz/en/about/history/ adresinden alındı

Özbekistan Merkez Bankası. (2022, Nisan 11). https://cbu.uz/en/statistics/bankstats/651492/ adresinden alındı

Özdenoğlu, S. (2005). *Kırgız Cumhuriyeti.* Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı Yayınları.

Parasız, İ. (1998). Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi. M. Sönmez içinde, *75. Yılda Paranın Serüveni* (s. 109-114). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Parlakkaya, R., & Çürük, S. A. (2011). Finansal Rasyoların Katılım Bankaları ve Geleneksel Bankalar Arasında Bir Tasnif Aracı olarak Kullanımı: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3*, s. 397-405.

Sabi, M. (1997). Banking in Transition: Development and Current Problems in Azerbaijan. *Communist Economies & Economic Transformation, Vol. 9, No. 4*, 491-499.

Sagınbaeva, A. (2016). *Kırgızistan Banka Sisteminin Yapısı, Finansal Piyasaların Gelişimi ve Değerlendirilmesi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.

Svyatov, S. (2006). *Para, Kredi ve Bankalar.* Almatı: Rriret Yayınları.

Tabakoğlu, A. (2016). *İslam, İktisadına Giriş.* İstanbul: Dergah Yayınları.

Taillant, J. D. (2002). Human rights and the international financial institutions. *The Sustainable Justice*, (s. 13-15).

TİKA. (2004). *Avrasya Bülteni.* Ankara: TC. Dışişleri Bakanlığı.

TKKB. (2017). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası-Katılım Bankaları İlişkisi: Bir Model Önerisi*. http://www.tkbb.org.tr adresinden alındı

Trustbank. (2022, Nisan 23). https://trustbank.uz/en/search/index.php?q=islamic&s=Search adresinden alındı

Turkmenturk Bank. (2022, Nisan 10). *Turkmenturk Paydarlar*. https://www.turkmenturkbank.com.tm/en/bank-history adresinden alındı

Türkiye Bankalar Birliği. (2012). *Türkiye'de Bankacılık Sektörü Piyası Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi.* İstanbul: G.M. Matbaacılık.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022, Nisan 4). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Merkez Bankası Tarihçesi: https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce adresinden alındı

Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2021). Katılım Bankacılığı Ekosisteminin Gelişimi. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı* (s. 100-135). içinde İstanbul: TKKB Yayınları.

Türkmenistan Merkez Bankası . (2022, Mayıs 3). https://www.cbt.tm/en/hyzmatlar.html# adresinden alındı

Uçar, M., & Boğaz, Ş. (2017). Şube İş Modeli: Kuveyt Türk Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi Cilt: 9, Sayı: 17*, s. 149-159.

UZ Daily. (2022, Mayıs 2). *Why has Islamic finance not been fully implemented in Uzbekistan?* https://www.uzdaily.uz/en/post/67787 adresinden alındı

Varış, M. (1992). *BDT'de Finansal Yapının Dünü ve Bugünü.* İstanbul: İTO.

Vorobey, Y. (2015). *Kırgızistan'da Ticari Bankacılık.* Orta Asya Ekonomik Raporları.

Wikipedia. (2022, Nisan 6). *Uluslararası Para Fonu*. Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Uluslararas%C4%B1_Para_Fonu#:~:text=Uluslararas%C4%B1%20Para%20Fonu%2C%20(%C4%B0ngilizce%3A,g%C3%B6revleri%20bulunan%20uluslararas%C4%B1%20bir%20organizasyondur. adresinden alındı

Wolters, A. (2013). Islamic Finance in the States of Central Asia: Strategies, Institutions, First Experiences. *Private University of Applied Sciences*, 1-32.

Yagubov, R. (2021). *Sovyet Dönemi Sonrası Azerbaycan'da Bankacılık Sektörünün Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.* Karabük: Karabük Üniversitesi Yükseklisans Tezi.

Yazıcı, T. (2008). *SSCB Sonrası Kazakistan Bankacılık Sistemi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, S. (2019). *Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Rekabet Analizi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.

Yücememiş, B. T., Arıcan, E., & Alkan, U. (2017). Türkiye - Özbekistan - Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi Cilt: 9, Sayı: 17*, s. 161-203.

Zaman-Bank. (2022, Mayıs 1). *Z.* https://zamanbank.kz/en/o-banke/ adresinden alındı

Zeynellaevna, D. A., & Doszhanova, B. S. (2013). Kazakistan Cumhuriyeti Bankacılık Sisteminin Mevcut Durumu. *Omsk Üniversitesi Bülteni: Ekonomi Serisi* , 152-154.

Zhoraev, A., & Yüksek, A. (2021). Challenges for Islamic Banking Indus-Try: The Kyrgyz Republic Experience. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 50*, 713-730.

Sekizinci Bölüm

TÜRKİYE'DE SUKUK ÜZERİNE YAZILAN TÜRKÇE MAKALELERİN ANALİZİ

Yücel KAMAR[35]

1. GİRİŞ

İslâmî finans, küresel büyümesini 2000'li yıllardan itibaren artan oranda sürdürmektedir. Küresel İslâmî finansın 2012 yılında 1,7 trilyon USD olan aktif büyüklüğü 2020 yılı itibarıyla 3,4 trilyon USD'ye ulaşmış durumda olmakla birlikte, 2025 yılında aktif büyüklüğünün yaklaşık 5 trilyon USD'ye ulaşacağı öngörülmektedir. İslâmî finansın bileşenlerine bakıldığında en büyük payın %70 (2,35 trilyon USD) ile hâlâ İslâmî bankacılıkta olduğu, İslâmî sermaye piyasalarının %28'lik (960 milyar USD) bir pay elde edebildiği, İslâmî sigortacılığın (tekâfül) payının ise %2 (62 milyar USD) seviyesinde kaldığı görülmektedir. İslâmî sermaye piyasası bileşenleri içinde sukukun müstakil payı ise %65 (470 milyar USD) seviyesindedir. Türkiye, 2020 yılı itibarıyla 77 milyar USD aktif büyüklüğü ile küresel İslâmî finans piyasaları içerisinde 9'uncu sırada bulunmaktadır. Sukuk, zikredilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, İslâmî finansın büyümesini teşvik eden dinamiklerin en önemlilerinden birisi

35 Öğretim Görevlisi, İstanbul Gedik Üniversitesi ve Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi – İslam İktisadı ve Finansı Programı

konumundadır. 2020 yılı itibarıyla vadesi gelmemiş 3.805 adet Sukuk ihracı mevcuttur (319 adet Devlet Sukuku, 193 adet Devlet Sukuku benzeri Sukuk, 2.375 adet Kurumsal Sukuk). 2025 yılında küresel sukuk piyasası büyüklüğünün 1 trilyon USD'yi aşacağı öngörülmektedir (IFDR, 2021: 8-41).

2. İSLÂM HUKUKUNDA SUKUK

Sermaye piyasası mevzuatında *kira sertifikası* şeklinde tanımlanan kavram uluslararası yazında *sukuk* kelimesiyle ifade edilmektedir. Sukuk Arapça *sakk* kelimesinin çoğulu olup, *menkul kıymet* anlamına gelmektedir. Menkul kıymetleştirme kavramı Arapça'da *taskik* kelimesiyle karşılanmaktadır. Istılahta ise sukuk, *bir varlık, hizmet veya menfaat için mülkiyet hakkı tanıyan ve her biri eşit kıymette ihraç edilen menkul kıymetler* şeklinde tanımlanmaktadır (Bayındır, 2015: 98).

En basit tanımıyla ise sukuk, hamiline bir varlık için ortaklık hakkı sağlayan ve belirli bir meblağı temsil eden standart nitelikteki belge şeklinde tarif edilmiştir. Sukuk müstakil bir akit olmayıp çerçevesi Fıkıhta tayin edilmiş olan çeşitli temel akitlerden birkaçına istinat edilerek meydana getirilmiş menkul kıymetleri ifade etmektedir. Bu temel akitler, murâbaha, mudarebe, müşâreke, icâre, selem, istisna ve vekâlet olarak sayılabilir. AAOIFI'nin fâizsiz finans standartlarında sukuk *yatırım sertifikası* olarak tercüme edilmiştir.[36] AAOIFI'nin sukuku düzenleyen 17'inci maddesinde sukuk türleri, varlıkların (a) aslına veya (b) menfaatine veya (c) hizmet paketine sahip olmayı temin eden sukuk, (ç) murâbaha akdine, (d) selem akdine,

---

36 AAOIFI [Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (Fâizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu)] 27 Mart 1991'de Bahreyn'de kurulmuştur. AAOIFI, fâizsiz finans kuruluşları için denetim, muhasebe, yönetim, etik ve Fıkıh standartları belirlemektedir. Türkiye AAOIFI mütevelli heyetinde bir üye (Prof. Dr. Necdet Şensoy) ile temsil edilmektedir. BDDK, AAOIFI'nin düzenleyici üyeleri arasında; Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş., Kuveyt Türk Evkaf Katılım Bankası A.Ş., Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş. ve Ziraat Katılım Bankası A.Ş. ise genel üyeleri arasında bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli ihtisas gruplarında da Türkiye'den temsilciler yer almaktadır (AAOIFI).

(e) istisna' akdine, (f) mudârebe akdine, (g) müşâreke akdine, (h) yatırım vekâletine, (ı) müzâraa (ziraat ortakçılığı) akdine, (i) müsâkât (bağ-bahçe ortakçılığı) akdine, (j) muğarase (ağaç dikip yetiştirme ortakçılığı) akdine dayalı sukuk olarak sayılmıştır. Aynı maddenin devamında yatırım sertifikalarının sahip olması gereken özellikler (a) malikin/ yatırımcının adına eşit kıymette ihraç edilmeleri, (b) yatırımcıların ihraççının zimmetindeki bir alacağı temsil etmemeleri, (c) Fıkhî bir akde dayalı olarak ihraç edilmeleri ve gerek ihraçta gerekse de ikincil piyasalarda işlem görmede Fıkhî kuralların esas alınması, (ç) ikincil piyasalarda işlem görmesinin, sertifikanın temsil ettiği varlığın ikincil piyasalarda işlem görmesi şartına tâbi olması, (d) yatırımcıların üzerinde uzlaşmaya varılan akit şartlarına göre sertifikaların temin ettiği geliri elde etmeleri ve sahip oldukları sertifika oranına göre zarara iştirak etmeleri şeklinde tarif edilmiştir (AAOIFI, 2018, s. 460-465).

Sukuk, İslâm'ın meşru saydığı akitlere istinat etmesi ve istinat ettiği akdin şartlarına tâbi olması, bu akitlere sadece şeklen uyması değil, akitlerin rûhuna da uygun olması, fâizli menkul kıymetleştirme ve spekülasyon işlemleri için bir hile ve kılıf olarak kullanılmaması ve şer'i denetiminin uygun bir şekilde yapılması kaydıyla Fıkıh âlimleri tarafından câiz görülmüştür. Bununla birlikte sukuk, borç satımına dayanan türlerinin uygulamada çokça görülmesi, gerçek bir varlığa istinat etmemesi, yükümlü (kaynak kuruluş) ile ihraççı (özel amaçlı kuruluş, varlık kiralama şirketi) arasında risk paylaşımı yapılmayarak riskin doğrudan yatırımcılara (sukuk sahiplerine) aktarılmasına yol açabilmesi, anapara ve getiri garantisi temin edilme imkanının olması yönlerinden eleştiriye tâbi tutulmuş ve bu şekilde kurgulanan ve yapılandırılan sukukların Fıkhen câiz olmayacağı belirtilmiştir (Bayındır, 2015: 118-145).

3. TÜRKİYE SERMAYE PİYASASI MEVZUATINDA SUKUK (KİRA SERTİFİKASI)

Türkiye sermaye piyasası mevzuatında varlığa dayalı sermaye piyasası araçları SPKn'nda 1992 yılında yapılan bir değişiklik ile yasal zemine kavuşmuştur. Mezkûr düzenlemede SPKn'nuna eklenen 13/A maddesi ile "Alacaklar ve duran varlıklar karşılık gösterilerek varlığa dayalı menkul kıymet ihraç edilebileceği hükme bağlanmıştır. 2000'li yılların başından itibaren dünyada ilgi görmeye başlayan bir İslâmi finansal araç olan sukuka ise 2010 yılında yayımlanan Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ'de (Seri: III, No:43) yer verilmiştir. Mezkûr Tebliğ'in 3/f maddesinde kira sertifikası, "*Varlık kiralama şirketinin satın almak veya kiralamak suretiyle devraldığı varlıkların finansmanını sağlamak amacıyla düzenlediği ve sahiplerinin bu varlıklardan elde edilen gelirlerden payları oranında hak sahibi olmalarını sağlayan menkul kıymet, kira sukuku*" şeklinde tarif edilmiştir. Tebliğ'de sadece kira sukuku (icâre sukuku) tanımlanmış, diğer sukuk türlerine yer verilmemiştir. Tebliğ'de işlemin tarafı olarak üç ana aktör tanımlanmıştır: sahip olduğu veya kiraladığı varlıkları kiralamak üzere varlık kiralama şirketine (VKŞ) devreden taraf (kaynak kuruluş) (madde 3/e), aracı kurumlar, bankalar veya kaynak kuruluşlar tarafından münhasıran kira sertifikası ihraç etmek üzere kurulmuş bulunan anonim şirketler (varlık kiralama şirketi, VKŞ) (madde 3/m) ve kira sertifikalarına yatırım yapacak olan tasarruf sahibi tüzel ve gerçek kişiler olmak üzere yalnızca nitelikli yatırımcılar (madde 3/ı). Bununla birlikte, sukukun dünya uygulamasında yer alan, sukukun uygun şekilde ihracına yardımcı olabilecek ve yatırımcılara sukuk ödemelerinin düzenli şekilde yapılmasını temin edebilecek bir kuruluş olan "trustee (bir tür kayyum)" kurumuna Tebliğ'de yer verilmemiş, kayyumun görevlerinin kısmen VKŞ tarafından yerine getirileceği imâ edilmiştir. Aynı tebliğin 17'inci maddesinde kira sertifikalarının varlık kiralama şirketinin talebi ve borsa-

nın uygun görmesi durumunda menkul kıymet borsalarında işlem görebileceği hükme bağlanmıştır.[37]

Tebliğ'de kira sertfikası ihraç edilebilmesi için bir varlık kiralama şirketi kurulması şarta bağlanmış (madde 3/m, madde 4 ve madde 5/1/a); madde 4'te kira sertifikalarının bir esas sözleşme dâhilinde ihraç edilebileceği, madde 5/4 ve 5/5'te ise kira sertifikalarının itfasının ne şekilde yapılacağı belirtilmiş ve kira sertifikası sahiplerine verilen taahhütler yerine 10 getirilmezse, dayanak varlıkların devredilerek elde edileecek kaynağın sertifika sahiplerine payları oranında dağıtılacağının esas sözleşmede belirtilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu şekilde, üstü kapalı olarak, yatırımcıların olası zararlarının tazmin edileceği belirtilmiştir.

Bu son hüküm kira sertifikalarının istinat ettiği İslâmi akitlerin rûhunda yer alan, kârın anlaşmaya göre bölüşümü, zararın ise sermaye sahiplerinin (yatırımcıların) ortaya koyduğu sermaye oranında paylaşılması umdesi ile çelişmektedir. Kira sertifikaları ile ilgili ikinci düzenleme 7 Haziran 2013 tarihli ve 28670 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Kira Sertifikaları Tebliği (III, 61.1) olmuştur. Mezkûr Tebliğ'de selefine göre daha ayrıntılı tanımlamalar yapılmış, *fon kullanıcıları* (madde 3/ç), *eser sözleşmesi* (madde 3/c), *kira sözleşmesi* (madde 3/ı), *girişimci* (madde 3/d), *ortak girişim* (madde 3/m), *ortaklık sözleşmesi* (madde 3/n), *yetkili kuruluş* (madde 3/p), *yüklenici* (madde 3/r) gibi yeni kavramlar Tebliğ'de yer almıştır. Yeni Tebliğ'de ihraç edilebilecek sukuk türleri çeşitlendirilmiş fakat *kira sertifikası* adlandırması korunmuştur.

Bu bağlamda yeni sukuk türlerinin, madde 4'te *sahipliğe*, *yönetim sözleşmesine*, *alım-satıma*, *ortaklığa*, *eser sözleşmesine* dayalı olarak veya bunların birkaçının birlikte kullanılarak ihraç edile-

37 Kira sertifikaları genel olarak Borsa İstanbul Borçlanma Araçları Piyasası altında işleyen Kesin Alım Satım Pazarı ve Nitelikli Yatırımcıya İhraç Pazarı'nda işlem görebilirken, kamu sahipliği olan VKŞ'nin ihraç ettiği kira sertifikaları ise Menkul Kıymet Tercihli Repo Pazarı ve Taahhütlü İşlemler Pazarı'nda işlem görebilmektedir (Borsa İstanbul, Borçlanma Araçları Piyasası, Ürünler).

bileceği hükme bağlanmıştır. Yine aynı maddede, kira sertifikalarının itfasının izahnamede veya sözleşmede belirtilen şekilde yerine getirileceği; yatırımcıların zararlarının tazmin edilmesi veya menfaatlerinin korunması için VKŞ tarafından alınabilecek tedbirlerin ihraç aşamasında sözleşmelerle düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Türkiye sermaye piyasası mevzuatında kira sertifikası ile ilgili yapılan düzenlemeler Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Sermaye Piyasası Mevzuatında Kira Sertifikası Düzenlemeleri

Düzenlemenin Adı	Düzenlemenin Dayanağı	Yayımlandığı Resmî Gazete'nin	
		Tarihi	Sayısı
Kira Sertifikaları Tebliği (III.61.1)'nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (III.61.1.a)	6362 Sayılı SPKn'nun 61'inci ve 130/3'üncü maddeleri	30 Haziran 2016	29758
Kira Sertifikaları Tebliği (III.61.1)		7 Haziran 2013	28670
Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ (Seri III, No:43)	2499 Sayılı SPKn'nun 22. maddesinin 1'inci fıkrasının (a) ve (o) bentleri	1 Nisan 2010	27539

Mart 2022 itibarıyla katılım bankaları ve Hazine Müsteşarlığı tarafından şimdiye kadar yapılan kira sertifikası ihraçları Tablo 2.'de görülmektedir (TKBB).

Tablo 2: Türkiye'de Kira Sertifikası İhraçları (2010-Mart 2022)

İhraççı Kuruluş	**Toplam İhraç Tutarı (Milyon TL, USD ve MRY)**				
	TL	**USD**	**EUR**	**Gram Altın**	**MYR***
Albarak Türk Katılım Bankası A.Ş.	51.973,47	1.095,00	0	0	0
Asya Katılım Bankası A.Ş. (2010-2016)	654,23	0	0	0	0
Emlak Katılım Bankası A.Ş.	20.942,45	0	0	0	0
Kuveyt Türk Evkaf Katılım Bankası A.Ş.	46.337,07	2.400,00	0	0	800
Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	41.410,10	1.000,00	0	0	1.160,00
Vakıf Katılım Bankası A.Ş.	44.447,77	0	0	0	0
Ziraat Katılım Bankası A.Ş.	39.854,00	0	0	0	0
Toplam**	245.619,09	4.495,00	0	0	1.960,00
Hazine Müsteşarlığı	108.823,56	16.160,22	3.588,34	220.204.430	0
Genel TL ve Yabancı Para Toplam	354.442,65	20.655,22	3.588,34	220.204.430	1.960****
Genel TL Karşılığı Toplam***	910.305,09				

* Malezya Ringgiti

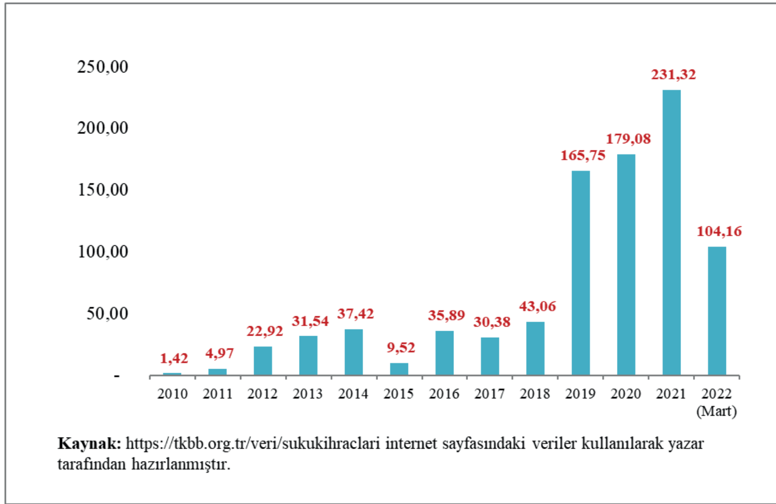
** Toplamda 1.698 milyon TL kıymetinde sukuk, katılım bankalarının iştirakleri olan VKŞ tarafından piyasaya temin edilmiştir. Bu tutar, hesaplamaya dâhil değildir.

***Mart 2022 itibarıyla, ortalama USD/TRY satış kuru 14,20 ve EUR/TRY satış kuru ise 15,72 olarak gerçekleşmiştir. Gram altının satış fiyatı 31.03.2022 itibarıyla 906 TL'dir.

****31 Mart 2022 itibarıyla, MRY/TRY kuru 3,39'dur. İhraç edilen sukukun 2022 Mart ayı sonu rayiciyle kıymeti 6.644,40 Milyon TL'dir.

Kaynak: "https://tkbb.org.tr/veri/sukukihraclari" internet sayfasındaki veriler kullanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'de katılım bankaları ve Hazine tarafından gerçekleştirilen kira sertifikası ihraçlarının yıllar itibarıyla gelişimi ise Grafik 1.'de gösterilmiştir.[38]

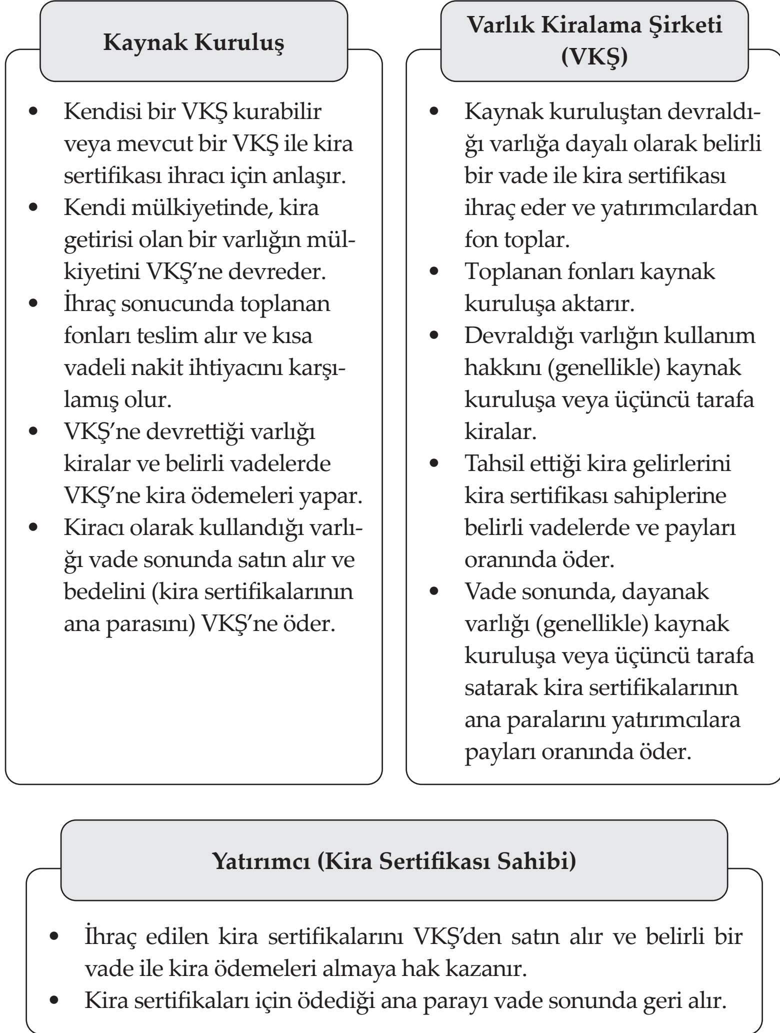

Grafik 1: Türkiye'de Toplam Kira Sertifikası İhraçları (Milyar TL, 2010-Mart 2022)

4. SAHİPLİĞE DAYALI KİRA SERTİFİKASININ İŞLEYİŞİ

Türkiye'deki mevzuat düzenlemelerinde sukukun *kira sertifikası* şeklinde adlandırılmasının kaynağı olan ve İslâm hukukunda *icâre sukuk* olarak tanımlanan sahipliğe dayalı kira sertifikasında tarafların rolleri ve sürecin işleyişi Şekil 1.'de gösterilmiştir.

38 Yabancı para ve altın cinsinden yapılan ihraçlar, Mart 2022 USD/TRY, EUR/TRY kurları ve gram altın fiyatı kullanılarak Türk Lirası'na çevrilmiştir.

Şekil 1. Sahipliğe Dayalı Kira Sertifikası İşleyiş Süreci

Kaynak: Yazar tarafından ilgili kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır. (Söyler, 2014, s. 53-67) (Ayub, 2017, s. 425-428) (Bayındır, 2019).

5. SUKUK ÜZERİNE YAZILAN TÜRKÇE MAKALELERİN İÇERİK ANALİZİ

Türkiye'de sukuk hakkında kanunî düzenlemelerin yapılmasının gündeme gelmesiyle birlikte akademi dünyasında da sukuka ilgi artmış; sukuk hakkında yeterlilik etütleri, yüksek lisans ve doktora tezleri,[39] çalışma raporları, makaleler, kitap bölümleri ve kitaplar üretilmiştir.

Elinizdeki çalışmaya 2010-2020 yılları arasında Türkiye'de sukuk üzerine yazılan Türkçe makaleler konu edilmiştir. Ulakbim (DergiPark) veri tabanlarında "sukuk" ve "kira sertifikası/sertifikaları" anahtar kelimeleriyle arama yapılmış ve bulunan otuz dört Türkçe makale arasından seçilen on beş makale içerik incelemesine tabi tutulmuştur. Makalelerin seçiminde konu, yazar ve yayım yılı farklılığı gözetilmiştir.

Bu bağlamda çalışmada incelenen ilk makale Büyükakın ve Önyılmaz'ın (2012) çalışması olmuştur. Makalenin başlığında sukuk bir fâizsiz finansman "bonosu" olarak nitelendirilmiştir. Makalenin devamında AAOIFI standartlarında mevcut Sukuk türleri açıklanmış, dünya piyasasından ve Türkiye'den sukuk ve İslâmî finans piyasaları ile ilgili veriler paylaşılmıştır. Makalede ayrıca sukukun dünyadaki gelişimi, Türkiye'de faizsiz bankacılığın, sukukun ve diğer fâizsiz sermaye piyasası araçlarının gelişimi de ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Makalenin devamında, sukukun, fâizin yasak olduğu İslâm dünyasında atıl fonların ekonomiye kazandırılması ihtiyacından kaynaklandığından ve maddi bir dayanak varlığa istinaden ihraç edilebildiğinden bahisle, özellikle finansal krizlere karşı bir koruma sağlayabileceği ve reel ekonominin finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynayabileceği ifade edilmekte ve sukukun Türkiye'de daha etkin şekilde uygulanabilmesi için

39 Mayıs 2022 itibarıyla, YÖK tez veri tabanında tez başlığı sekmesinde "sukuk" ve "kira sertifikası" anahtar kelimeleriyle arama yapıldığında 67'si yüksek lisans, 8'i doktora olmak üzere toplam 75 teze ulaşılmaktadır (yn.).

kanunî altyapının geliştirilmesi ve kamu otoriteleri tarafından sukukun geliştirilmesinin teşvik edilmesi tavsiye edilmektedir.

Yılmaz'ın (2014) makalesinde sukukun genel olarak bir açıklaması yapılmış, sukukun tahvilden farkı anlatılmıştır. Yılmaz, sukukun hisse senetlerine benzerliği üzerinde durmuş ve bono ve hisse senedi ile ilgili karşılaştırmasını tablo dâhilinde göstermiştir. Makalenin devamında ise sayısal verilerle desteklenmiş bir şekilde sukukun dünyadaki gelişimi ve örneklerle ayrıntılı şekilde sukuk türleri açıklanmış, ayrıca sukukun Türkiye uygulaması ve sukukla ilgili bazı kavramlar 2013 yılında yayımlanan Kira Sertifikaları Tebliği temel alınarak anlatılmıştır. Makalede son olarak, sukukun, makalenin yayımlandığı yıl olan, 2014 yılındaki vergilendirme koşulları 6111 sayılı kanun kapsamında etraflıca incelenmiştir.[40] Yılmaz makalenin sonunda, sukukun dünyada ve Türkiye'de büyüyen hacmine atıfla ve Türkiye sermaye piyasasında kira sertifikalarının sadece icâre sukuk temel alınarak düzenlenmesinden bahisle, diğer sukuk türleri için de kanuni düzenleme yapılması ve konvansiyonel borçlanma araçlarına kıyasla daha cazip vergi teşviklerinin getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yardımcıoğlu vd. (2014) tarafından yayımlanan makalede, diğer makalelerden farklı olarak sukukun fıkhî kaynaklarına da bir gönderme yapılmaktadır. Makalenin devamında, sukukun genel tanımı ve içeriği, sukuk türleri, sayısal verilerle desteklenmiş bir şekilde sukukun dünyada ve Türkiye'deki gelişimi incelenmiştir. Yardımcıoğlu vd., makalede 2012 ve 2013 yıllarında Türkiye'de ihraç edilen sukukun ayrıntılarını bir tablo dâhilinde göstermişlerdir. Bir diğer farklılık olarak makalede, sukukun kamu projelerinde uygulanabilirliği tartışılmakta ve o dönemde (2014) Türkiye'de gündemde olan 3'üncü köprü ve havalimanı, Kanal İstanbul, enerji santralleri vb. projelerde

40 Mezkûr kanun, 25 Şubat 2011 tarihli ve 27857 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan *"Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"*dur.

sukukun uygulanabileceği ifade edilmektedir. Sonuç kısmında ise sukukun kanuni ve vergisel düzenlemelerinin iyileştirilmesi ve İstanbul finans merkezi projesi kapsamında müstakil olarak sukuk için bir üst kurul oluşturulması veya yatırımcı ofisleri açılması gerektiği tavsiye edilmiştir.

İncelenen bir diğer makalede Alpaslan (2014) sukuku İstanbul Finans Merkezi projesi bağlamında ele almakta ve finansal ürün ve hizmet çeşitliliğinin arttırılması için önemli bir araç olarak değerlendirmektedir. Makalenin devamında sukukun tanımı, işleyişi, türleri, verilerle desteklenmiş şekilde dünyadaki sukuk piyasaları, Türkiye sermaye piyasasında sukukun düzenlenişi etraflıca anlatılmaktadır. Makalede ayrıca, sukuk işleminin tarafları olan kaynak kuruluşun ve VKŞ'nin gerçekleştirdiği işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceği çeşitli örnekler üzerinden ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Alpaslan, makalede, sermaye piyasalarına ilginin arttırılabilmesi için çeşitli kamu ve özel otoritelere önemli görevler düştüğünü ve bu bağlamda finansal ürün ve hizmetlerin çeşitliliğinin arttırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır.

Sırma'nın makalesinde (2015) ise Türkiye'de muhafazakâr ve laik hayat tarzının bir arada bulunmasına rağmen finansal sistemin -genellikle dünyanın genelinde olduğu gibi- laik hayat tarzı temel alınarak ve fâiz merkezli kurgulandığından ve bu nedenle dinî hassasiyetlere sahip kesimlerin finansal ihtiyaçları için kaynak bulmalarının mevcut sistem içinde zor olduğundan bahisle, sermaye piyasası araçlarının hangilerinin dinî hassasiyetlere sahip kesim için bir yatırım aracı olup olamayacağı tartışılmaktadır. Bu bağlamda makalede, diğer sermaye araçlarıyla beraber sukuk da tartışma konusu yapılmakta; tartışmada, sukukun İslâmî esaslara göre finansman temin etmede önemli bir araç olabileceği hususu teslim edilmekle birlikte, verilerle desteklenmiş şekilde gösterilen uygulamalarda, sukukun getirisinin sabit fâiz getiri garantisi şeklinde tanımlanması ve katılım bankalarının murâbaha alacaklarının sukuka dayanak varlık olarak belirlenmesi eleştiri konusu yapılmaktadır.

Alpaslan ve Kudun'un (2016) makalesi sukukun vergisel olarak incelenmesini konu almaktadır. Makalede, öncelikle katılım bankacılığı genel çerçevesiyle anlatılmakta, sonrasında, AAOIFI karaları kapsamında sukukun İslâmî finans için önemi, dünyada sukukun gelişimi, sukuk türleri ana hatlarıyla açıklanmaktadır. Makalenin devamında ise türleri itibarıyla sukuk ihraç süreçleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Makalenin son bölümünde ise sukuk, gelir vergisi kanunu ve sukukla ilgili tebliğ kapsamında vergisel yönleriyle oldukça ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Makalede ayrıca sukukun bir dayanak varlığa bağlı olarak ihraç edilmesi nedeniyle yatırımcılara güven verdiğine vurgu yapılmakta, Türkiye'de sukukun geliştirilmesi için çeşitli kurumlar tarafından çalışmalar gerçekleştirildiği ve haiz olduğu vergi avantajlarının sukuku tercih edilme noktasında diğer yatırım araçlarına göre ön plana çıkardığı ifade edilmektedir.

Ulusoy ve Ela'nın makalesinde (2016) diğer makalelerden farklı olarak sukuk, ikinci el piyasasıyla birlikte ele alınmaktadır. Makalede sukukun ikinci el piyasasının sığ olduğu ifade edilmekte ve bunun nedenleri tartışılmaktadır. Yazarlara göre sukukun ikinci el piyasasının sığ olmasının temel nedeni yatırımcıların sukuku aldıktan sonra vadeye kadar elde tutma eğilimleridir. Bu eğilimin başlıca nedenleri olarak ise sukuk arzının yetersizliği nedeniyle bir talep açığının meydana gelmiş olması, yatırımcıların sukuku elden çıkarmaları durumunda yerine aynı kalitede bir sukuk koyamamalarından endişe etmeleri, bazı sukuk türlerinde ikinci el alım satımlara cevaz verilmemiş olması, bazı sukukların borsada listelenmemesi, yatırımcıların şer'î kaygıları gibi unsurlar gösterilmektedir. Sukuktaki talep açığının 2012 yılından itibaren dikkat çekici derecede artmakta olduğu makalenin yayım tarihi olan 2016 yılında 218 milyar USD olduğu, 2020 yılında ise 195 milyar USD seviyesinde olacağı, makalede tablo dâhilinde gösterilmiştir. Talep açığının kaynağında ise sukuk arzının, yüksek işlem maliyetleri kanuni ve vergisel düzenlemelerin eksikliği ve devletlerin

sukuk arzında yetersiz kalması gibi nedenlerle sukuk talebini karşılayamamasının yer aldığı ifade edilmektedir. Makalenin devamında, yatırımcıların, emeklilik fonları, İslâmî ve konvansiyonel bankalar, sigorta şirketleri gibi uzun vadeyi tercih eden bir profile sahip olmaları, sukukun geleneksel yatırımcılar tarafından da bir portföy çeşitlendirme aracı olarak tercih edilmesi, sukukun geleneksel tahvillerden daha yüksek getiri vaat etmesi, dayanak varlık nedeniyle sukukun daha güvenli bir yatırım aracı olarak görülmesi, sukukun bir likidite yönetim aracı olarak görülmesi gibi unsurların sukuk talebinin sukuk arzından oldukça fazla olmasına yol açtığı ileri sürülmektedir. Yazarlar makalede, ayrıca, sukukun vadeye kadar elde elde tutulması eğiliminin sukukun ikinci el piyasasındaki getirisinin yüksek olmasına yol açtığını, bunun ise, ihraç maliyetlerini yükselterek muhtemel sukuk ihraçlarını ve sukuk birinci ve ikinci el piyasasının büyümesini engellediğini, bu durumun önüne geçilebilmesi için ise özellikle devletlerin devreye girerek hem devlet sukuku arzlarını arttırması hem de düzenleyici ve yönlendirici vasıflarıyla sukuk piyasasına müdahele etmesi gerektiği savunmaktadırlar.

Aktaş'ın (2016) makalesinde sukukun bir alt türü olan müşâreke sukuk oldukça ayrıntılı olarak incelenmektedir. Makalede, öncelikle sukukun genel tanımı, özellikleri ve hukukî niteliğinden bahsedilmektedir. Makalede, sukukun bir menkul kıymet ve borçlanma aracı olmakla birlikte, sağladığı haklar bakımından geleneksel bir borçlanma aracından farklı olduğu, bu nedenle, "yatırım sertifikası" olarak kavramlaştırılmasının daha doğru olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, sukuk, varlık temelli (asset-based) ve varlığa dayalı (asset-backed) şeklinde bir ayrıma tabi tutularak incelenmekte ve varlığa dayalı sukukun gerçek bir satışa dayanması, kâr-zarar paylaşımını esas alması, temerrüt riskinin ve getiri garantisinin hemen hemen olmaması gibi nedenlerle İslâmî esaslara daha uygun olduğu belirtilmektedir. Makalenin devamında, sukukun geleneksel tahvillerden farkı, dünyada sukukun piyasasının gelişimi ve sukuk türle-

ri etraflıca anlatılmakta, ortaklığa dayalı bir sukuk türü olan müşâreke sukuku özellikle, ihraç süreci ve yapısı bakımından müstakilen incelenmektedir.

Tekin (2017) tarafından hazırlanan makalede, sukuk ile Türkiye harici İslâm ülkelerinin sermaye piyasalarıyla bir karşılaştırma yapıldığı ifade edilmiş olmasına rağmen, makalenin içeriğinde daha ziyade Türkiye sermaye piyasasında sukukun düzenlenişi, İslâmî esaslara uygun finansman yöntemleri ve İslâmî finansın ilkeleri, sukukun türleri, işleyişi ve yapısı gibi hususların açıklandığı görülmektedir.

İnceleme konusu yaptığımız, Yiğiter vd. tarafından hazırlanan makalede (2018) ihraç edilen sukukun gelecekteki muhtemel fiyatları makine öğrenmesi yöntemiyle araştırılmıştır. Makalede öncelikle sukuk ve makine öğrenmesiyle değer tahmini hususunda yazılmış yurtiçi ve yurtdışı makaleler literatürü tanıtılmıştır. Çalışmada veri seti olarak Vakıf Portföy tarafından ihraç edilmiş sukukların 24 Ağustos 2016-4 Ağustos 2017 yılları arasında gerçekleşen günlük değerleri kullanılmış, yöntem olarak ise K-En Yakın Komşuluk (KNN) algoritması kullanılmıştır. Çalışmada üç farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde 1 gün, ikinci modelde 3 gün ve üçüncü modelde 5 gün sonrasındaki fiyatlar tahmin edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, her modelin gelecekteki sukuk fiyatlarını tatminkâr seviyede tahmin ettiği bulgularına ulaşılmıştır.

Kasımoğlu vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise öncelikle sukuk ile ilgili genel bilgiler, icâre sukukunun işleyişi, VKŞ'nin kuruluş ve işleyiş süreçleri hakkında teorik bilgi verilmiş, ardından bir vaka çalışması hakkında ayrıntılı açıklama yapılmıştır. Vaka çalışmasına İSO ikinci 500 listesinde yer alan, KOBİ niteliğini haiz bir imalat sanayi şirketinin 2013 yılında gerçekleştirdiği sukuk ihraç süreci ve sonrasındaki gelişmeler incelenmiştir. Vaka çalışmasında, şirketin SPK'dan alınan onaylar sonrasında, yurtdışı yerleşik nitelikli yatırımcılara yönelik 12 milyon EUR nominal bedelli 5 yıl vadeli ve aylık

kira bedeli ödemeli sukukun ilk tertibi kapsamında 5 milyon EUR tutarlı sukuk ihracı gerçekleştirildiği, ihracın gerçekleştirilebilmesi amacıyla bir VKŞ kurulduğu belirtilmiştir. Şirketin faaliyet gösterdiği sektördeki makroekonomik kötüleşmeden kaynaklı olarak şirketin finansal yapısının bozulması nedeniyle sukukun diğer tertiplerinin ihracı mümkün olmamış, 2016 yılında şiketin açtığı iflas erteleme davası kapsamında şirkete kayyum atanmıştır. Şirketin faaliyetlerine devam ettiği belirtilmiştir. Sukuk ihraç sürecinden elde edilen bilgi, gözlem ve tecrübelere maddeler hâlinde makalenin sonunda yer verilmiştir.

Arzova ve Şahin (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, tarımın finansmanının sukukun vasıtasıyla temin edilmesi araştırılmıştır. Makalede sukukla ilgili genel bilgiler, ilgili Tebliğ kapsamında sukukun tanımı, türleri, işleyişi ve tarihçesi anlatılmış, geleneksel tahville bir karşılaştırması yapılmıştır. Makalenin devamında tarımın toplam istihdamın %18'ini, toplam GSYH'nın ise %6'sını karşıladığı ifade edilerek, Türkiye ekonomisi için önemi vurgulanmış ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) Kasım 2017 yılında gerçekleştirdiği 100 milyon TL tutarlı, 88 gün vadeli sukuk ihracı incelenmiştir. İncelemede sonucunda tarım sektöründe sukuk ihraç işleminin etkin şekilde yapılabilmesi için ihraç konusu ürünlerin çeşitlendirilmesi, bireysel yatırımcıların da süreç içerisinde yer almalarının sağlanması, Ürün İhtisas Borsaları ile bütünleştirilmiş şekilde tarım borsalarının kurulması tavsiyesinde bulunulmuştur. Sonrasında ise tarımda hangi sukuk türlerinin hangi işleyişle kullanılabileceği ve tarım sektöründe gerçekleştirilebilecek sukuk işlemlerinin nasıl muhasebeleştirileceği ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Ünlü (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise sukukun katılım bankaları tarafından nasıl uygulandığı inceleme konusu yapılmıştır. Makalede, katılım bankacılığı hakkında kavramsal bilgiler, katılım bankacılığına duyulan ihtiyacın dinî, ekonomik ve sosyal nedenleri, Türkiye'de katılım bankacılığının gelişimi, katılım bankalarının fon toplama ve kullandırma yöntemleri hususlarında bilgiler verilmiş, devamında ise sukuk

hakkında açıklamalar ve sukukun bono ve hisse senediyle bir karşılaştırması yapılmıştır. Makalenin son bölümünde ise katılım bankalarının sukuk uygulamaları anlatılmıştır. Yazar, sukukun gayrimüslim ülkelerde de rağbet gördüğünden bahisle, sukukun piyasa altyapısının güçlendirilmesi ve özel sektörün sukuk ihracını daha da kolaylaştıracak gerekli kanuni mevzuatın ivedilikle tamamlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

İçellioğlu'nun çalışmasında (2019) sukuk getirileri ile ABD tahvillerinin ekonometrik analizle karşılaştırması yapılmıştır. Makalenin öncelikle sukuk ile ilgili genel bilgiler verilerek tahvillerden farkı ortaya konulmuş ve yurtiçinde ve yurtdışında yayımlanmış çalışmaların tanıtımı yapılmıştır. Makalenin devamında sukukun dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi anlatılmıştır. Çalışmanın son bölümünde gerçekleştirilen ekonometrik çalışma ve ulaşılan bulgular ayrıntılı olarak paylaşılmıştır. Ekonometrik çalışmada, 2008-2018 yılları verileri temel alınarak geleneksel tahviller ile sukuk arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda, ABD S&P Devlet Tahvili Endeksi ve S&P 500 Tahvil Endeksi ile S&P Global Yüksek Getirili Sukuk Endeksi ve Dow Jones AAA Yüksek Getirili Sukuk Toplam Endeksi arasındaki ilişkiler ekonometrik analize konu edilmiştir. Analiz sonucunda, devlet ve özel sektör tahvil endekslerinin sukuk endekslerini kısa ve uzun vadede etkilediği bulgularına ulaşıldığı belirtilmiştir.

Yazıcıoğlu ve Kazak (2019) tarafından yayımlanan makalede, hibrit sukuk içerisinde yer alan murâbaha akitlerinin fıkhî değerlendirmesi yapılmıştır. Makalede, öncelikle, geleneksel ve hibrit sukukla ilgili genel kavramlar, sukukun türleri, yapısı, işleyişi, dünyadaki ve Türkiye'deki sukuk ihraçları hakkında bilgiler verilmiştir. Makalenin devamında ise fıkhî incelemenin bulguları paylaşılmıştır. Makalede, fıkhî değerlendirmenin sonucunda, murâbahaya dayalı sukuk ihracının belirli şartlar altında mümkün olduğu, fakat ihraç edilen sukukun ikincil piyasada işlem görmesinin uygun olmadığı, hibrit sukukun dayanak varlıkları arasında murâbahaya dayalı sukukun da yer

almasının bir sakınca yaratmadığı, ancak hibrit sukukun ikincil piyasada ihracının fıkhen uygun olmayacağı belirtilmiştir.

Ela'nın (2019) farklı ve görece yeni bir konuyu ele alan makalesinde yeşil sukuk ve Türkiye'de uygulanabilirliği tartışılmaktadır. Makalede, yeşil sukukun tanımı, dünyada ortaya çıkışı ve gelişimi, mevcut geleneksel sukuk türlerinden hangisine istinat edebileceği, dünyada yapılmış yeşil sukuk ihraçları, yeşil sukukun faydaları, problemleri ve bu problemlere yönelik çözüm önerileri anlatıldıktan sonra Türkiye'nin yeşil sukuk ihraçları için taşıdığı potansiyele değinilmektedir. Ela makalesinde, yenilenebilir çevre ve enerji yatırımları, çevresel altyapı yatırımları, çevre kirliliğinin azaltılmasına ve enerjinin korunumuna yönelik yatırımlar gibi sosyal refahı arttıracak yatırımların finanse edilmesi kapsamında ihraç edilen sukuk olarak tanımlanan yeşil sukuktan elde edilen fonların amacı dışında kullanılamadığını, bu nedenle hem geleneksel hem de şer'i hassasiyeti bulunan yatırımcılara yönelik ihraç edilebildiğini, bu nedenle yatırımcı çekebilme ve büyüme potansiyelinin yüksek olduğunu ifade etmekte; Türkiye'nin de enerji ihtiyacı içinde bulunmasından bahisle, bu ihtiyacını karşılamaya yönelik ve diğer çevre yatırımlarının finansmanı için yeşil sukuk ihraç edebileceğini. Yeşil sukukun borç yönetiminde kırılganlığı azaltmaya yardımcı olabileceğini, Türkiye'nin yeşil sukuk merkezi olma potansiyelini taşıdığını savunmakta, ancak bunun için gerekli kanunî ve vergisel düzenlemelerin ivedilikle gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Ekonometrik analiz içeren çalışmasında Avcı (2020), ekonomi büyüme ile sukuk ihraçları arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Makalenin girişinde sukuk ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra, ekonomik koşullar ile sukuk arasındaki ilişkileri inceleyen akademik çalışmalar tanıtılmıştır. Ekonometrik analizde, sukuk piyasası gelişmiş, Türkiye dâhil, çeşitli İslâm ülkelerinin 2014 yılının birinci çeyreği ile 2019 yılının ikinci çeyreği arasındaki verileri kullanılmış, analiz Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testi ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucun-

da sukukun ekonomik büyümenin nedeni olmadığı, fakat ekonomik büyümenin sukukun nedeni olduğu bulgularına ulaşıldığı ifade edilmiştir.

6. SONUÇ

Sukuku konu edinen akademik çalışmalar özellikle 2018 yılı ve sonrasında artış göstermiştir. Öyle ki, yayımlanan makalelerin yarısı (17 adet) 2018 ve sonrasında ait görünmektedir. Yukarıda içerik incelemesine tabi tutulan makalelerde, sukukun genellikle aşağıda belirtilen yönlerden araştırıldığı gözlemlenmiştir:

a) Yapısı, işleyişi ve türleri

b) Muhasebeleştirilmesi

c) Vergi ile ilgili boyutu

ç) Sukukun dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi ve Türkiye uygulaması

d) Geleneksel sermaye piyasası araçları ile karşılaştırılması

Yine, derleme makalelerin çoğunlukta olduğu, bazı makalelerin yüksek lisans tezlerinden ve konferans bildirilerinden üretildiği, bazılarının ise özensizce yazıldığı, araştırmaya ve veriye dayanan çalışmaların ise azınlıkta olduğu gözlemlenen bir diğer husustur.

Bir diğer eksiklik ise sukukla ilgili makalelerin büyük çoğunlukla İslâm Hukuku, İslâm İktisadı/Ekonomisi ve Finansı araştırma alanı dışındaki araştırmacılar tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Bu durumun akademik açıdan bir sakıncası yokmuş gibi görünmekle birlikte, sukukun İslâm hukukundan neşet etmiş bir İslâmi finans aracı olduğu göz önüne alındığında, alan dışındaki araştırmacıların sukukun rûhunu gereği gibi idrak edememekte olduğu, sukukla ilgili araştırmalarında derine inemeyip satıhda kaldıkları ve sukuka sadece nicelik açısından yaklaştıkları ortaya çıkmaktadır.

Bunun sonucunda ise sukukun mezkûr araştırmacılar tarafından "İslâmî bono/tahvil", "şer'î hassasiyetleri olan kesimin fonlarını finans piyasalarına çekebilmek için gerekli finansal araç" olarak adlandırılması gibi gariplikler görülebilmektedir. Bu durumun bir diğer sonucu da sukukla ilgili fıkhî incelemelerin oldukça yetersiz kalmasıdır. 34 makaleden yalnızca 2'sinin sukuku doğrudan fıkhî açıdan incelediği, 1'inin ise fıkhî değerlendirmelere referans verdiği gözlemlenmiştir. Diğer makaleler ise sukukun fıkhî boyutundan oldukça uzak kalmışlardır. Her ne kadar, sukuku fıkhî açıdan inceleyen kitap ve makale çalışmaları mevcut olsa da[41] bu çalışmaların oldukça az olduğu, sukukun derin bir vukûfiyetle fıkhî değerlendirmesini yapabilecek, sukukun finans dünyasında pratikte nasıl uygulandığını, uygulamaların fıkha uygun olup olmadığını hakkıyla değerlendirebilecek ve hatta beher sukuk türleri için bu incelemeyi gerçekleştirebilecek çalışmalara ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak sukukla ilgili araştırmaların çoğunlukla, sukukun da kaynağı olan İslâm İktisadı/Ekonomisi ve Finansı ve/veya İslâm Hukuku ile ilgili uzmanlığı olan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmesinin; genel olarak sukukun ve sukuk türlerinin, sukukun uygulamadaki durumunun İslâm hukukunda uzman araştırmacılar tarafından fıkhî açıdan derinlemesine tahlil edilmesinin, sukukun diğer İslâmî/geleneksel sermaye piyasası ve yatırım araçları ile mukayesesinin yapıldığı ekonometrik çalışmaların çoğalmasının, sukukun ekonomik büyümeye ve refah artışına etkilerini araştıran ve sukukun pratikte daha doğru olarak nasıl uygulanabileceğine dair alan çalışmaların yaygınlaşmasının sukukun rûhunun daha iyi anlaşılmasına ve uygulamasının da bu rûha uygun şekilde yapılmasına ve sukuk piyasasının sağlıklı şekilde büyümesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

41 İnceleme kriterleri dışında kaldığı için bu çalışmada yer almayan ve sukuku fıkhî açıdan detaylı şekilde inceleyen bir çalışma için bkz (Durmuş, 2010).

KAYNAKÇA

AAOIFI. (2018). *Faizsiz Finans Standartları: 1437 Safer/Aralık 2015'e Kadar Kabul Edilmiş Olan Faizsiz Finans Kurumları Hakkındaki Faizsiz Finans Standartlarıyla İlgili Tam Metin.* (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi , Çev.) İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB).

AAOIFI. (tarih yok). *Board of Trustees and Our Members*. Mayıs 11, 2022 tarihinde www.aaoifi.com adresinden alındı

Aktaş, M. M. (2016). Ortaklığa Dayalı İslâmî Yapılandırılmış Finansman Ürünü: Muşaraka Sukuk. *Dumlupınar Üniversitesi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, s. 467-487.

Alpaslan, H. İ. (2014). Yeni Bir Finansman Aracı Olarak Sukuk (Kira Sözleşmesi) ve Muhasebeleştirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 6*(11), s. 15-31.

Alpaslan, H. İ., & Kudun, C. (2016). Türkiye'de Sukuk Uygulamaları ve Vergisel Boyutu. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6*(2/1), s. 319-337.

Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2019). Tarımda Kira Sertifikalarının (Sukuk) Kullanımı, Muhasebeleştirilmesi ve Hukuki Boyutu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(83), s. 1-24.

Avcı, T. (2020). Sukuk Pazarı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İkişki: Panel Nedensellik Analizi. *Journal of Economics, Finans and Accounting (JEFA), 7*(1), s. 66-74.

Ayub, M. (2017). *İslamî Finansı Anlamak.* (S. A. Çürük, & R. Parlakkaya, Çev.) İstanbul: İktisat Yayınları.

Bayındır, S. (2015). *Fıkhî ve İktisadî Açıdan İslamî Finans (Para ve Sermaye Piyasaları).* İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Bayındır, S. (2019, Aralık). İslamî Sermaye Piyasası Araçları ve Fıkhî Hükmü-1: Sukuk. *Çağdaş Finansal İşlemler Doktora Dersi, Yayımlanmamış Ders Notları*.

Borsa İstanbul, Borçlanma Araçları Piyasası, Ürünler. (tarih yok). Nisan 27, 2022 tarihinde https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/489/urunler adresinden alındı

Büyükakın, F., & Önyılmaz, O. (2012). Faizsiz Finansman Bonosu Sukuk: Türkiye Uygulamaları. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 4*(7), s. 1-16.

Durmuş, A. (2010). Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukûk ve Fıkhî Açıdan Tahlîli. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*(16), s. 141-156.

Ela, M. (2019). Yeşil Sukuk ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26*(1), s. 222-237.

İçellioğlu, C. Ş. (2019). Bir Sermaye Piyasası Aracı Olarak Sukuk: S&P Sukuk Endeksi ve Geleneksel Tahvil Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19*(1), s. 43-62.

(2021) Islamic Finance Development Report. ICD-REFINITIV. Refinitiv.

Kamar, Y. (2019). Türkiye'de Fâizsiz Sermaye Piyasalarının Teşekkülü ve Fâizsiz Sermaye Piyasası Araçları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

Kasımoğlu, M., Yetgin, F., & Küçükçolak, A. (2018/1). Kira Sertifikaları, Türkiye Tecrübesi ve Bir Vaka Çalışması. *Kira Sertifikaları, Türkiye Tecrübesi ve Bir Vaka Çalışması*(68), 1-44.

Sırma, İ. (2015). Sermaye Piyasası Araçlarının İslami Finans Açısından Değerlendirilmesi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3*(3), s. 131-139.

Söyler, İ. (2014). *Hukuki ve Mali Boyutlarıyla Sukuk (Kira Sertifikaları).* Ankara: Gazi Kitabevi.

Tekin, A. (2017). Türkiye'de Kira Sertifikaları ile İslami Finans Piyasalarındaki Eşdeğer Ürünler Arasında Bir Karşılaştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20*(2), s. 160-174.

TKBB. (2022, Mart 31). *Sukuk İhraç Hacimleri Raporu*. Mayıs 11, 2022 tarihinde https://tkbb.org.tr/veri/sukukihraclari adresinden alındı

Ulusoy, A., & Ela, M. (2016). Sukukun İkinci El Piyasa Sorunu. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi (Online), 8*(1), s. 55-70.

Ünlü, U. (2019). Katılım Bankacılığı ve Sukuk Uygulamaları. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*(14), s. 501-523.

Yardımcıoğlu, M., Ayrıçay, Y., & Coşkun, S. (2014). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi, 4*(1), s. 157-174.

Yazıcıoğlu, İ. E., & Kazak, E. (2019). İslami Finansal Enstrümanlardan Birisi Olarak Sukuk: Hibrid Sukuk İçerisinde Yer Alan Murabaha Sözleşmelerinin İslami Hükümlere Uygunluk Yönünden İncelenmesi. *Journal of Life Economics (JLECON), 6*(1), s. 91-118.

Yiğiter, Ş. Y., Sarı, S. S., Karabulut, T., & Başakın, E. E. (2018). Kira Sertifikası Fiyat Değerlerinin Makine Öğrenmesi Metodu ile Tahmini. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 4*(3), s. 74-82.

Yılmaz, E. (2014). Yeni Bir Finansal Araç Olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye Uygulaması ve Vergilendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(61), s. 81-100.

Dokuzuncu Bölüm

MAKRO DEĞİŞKENLERİN SUKUK (KİRA SERTİFİKALARI) ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Öğr. Gör. Dr. Muhammed Hadin ÖNER[42]

1. Giriş

Son zamanlarda İslami finans sektörünün dünyadaki ve Türkiye'deki büyüme hacmi faizli finans piyasalarına göre çok daha hızlı olmuştur. Ekosistemdeki en hızlı gelişme ise sukuk piyasalarında yaşanmıştır. Sukuk varlığa dayalı menkul kıymetleştirmedir. Gelişen ekonomik koşullara bağlı olarak ülkelerin ve işletmelerin yatırım ihtiyaçlarını faizsiz bir şekilde karşılamaları sukukun ortaya çıkmasını ve gelişimini hızlandırmıştır. Aynı zamanda fon fazlası olan kesiminde fonlarını değerlendirmeleri açısından alternatif bir yatırım aracı olarak sukuk enstrümanı finansal piyasalarda varlığını sürdürmektedir.

Bu bilgiler çerçevesinde sukukun gelişimi ve önündeki engellerin giderilmesi sukuk piyasasına etki eden faktörlerin analizi ile mümkündür. Bu minvalde Türkiye'de katılım bankalarının ihraç ettikleri sukukların üzerindeki makro etkenlerin neler

42 Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksekokulu, hadinoner@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7746-8865

olduğu araştırmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Araştırmada ele alınan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), döviz kuru, faiz oranı, işsizlik, enflasyon, ihracat ve banka büyüklüğü değişkenlerin sukuk piyasalarına etkileri panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. 2015/01-2021/12 dönemlerine ait 6 katılım bankasının verileri Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nden; diğer veriler ise, Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden temin edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre GSYH, döviz kuru, faiz oranı, ihracat ve banka büyüklüğü verilerinin sukuk gelişimini olumlu yönde; işsizlik ve enflasyon verilerinin ise sukuk gelişimini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma Türkiye ölçeğinde yapılan en kapsamlı araştırmalar içerinde yer almakta olup bu yönü ile literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir. Çalışma 6 ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünün devamında ikinci ve üçüncü bölümlerde sukukun teorik çerçevesi çizilerek literatürdeki çalışmalara değinilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi ve veri seti açıklanarak beşinci bölümde analiz sonuçları açıklanmıştır. Son bölümde ise sonuç ve genel değerlendirme ele alınmıştır.

2. Sukuk

İslami finans ekosisteminden yaklaşık %22'lik gibi bir pay alan sukuk, varlığa dayalı menkul kıymetleştirme işlemidir. Sukuk kelimesi Arapça kökenli olup "Sak" kelimesinin çoğuludur. Sak'ın anlamı ise "yazılı belge, resmi tutanak, sertifikadır" (Al-Ali, 2019, s. 29; Ayub, 2007, ss. 391-392). Literatürde farklı birçok sukuk tanımı bulunmakla birlikte İslami Finans Kuruluşları için Muhasebe ve Denetleme Kurumu'nun (AAOIFI) 17. maddesindeki tanımı yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. AAOIFI'ye göre sukuk: "Mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet hâlinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır"(TKBB, 2018).

Sukuk piyasalarının dünyada olduğu gibi Türkiye'de de gelişimi ciddi bir büyüme yakalamıştır. 2010 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayınlanan "Kira Sertifikalarına ve Varlık Kiralama Şirketlerine İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ" ile yasal zemini oluşturulan sukuk ihraçları aynı yıl Kuveyt Türk Katılım Bankası tarafından ilk defa ihraç edilmiştir. Akabinde diğer katılım bankaları da yoğun bir şekilde sukuk ihraçlarına başlamışlardır.

Sukuklar faizsiz finans enstrümanları içindeki en önemli uzun vadeli fon kaynaklarından biridir. Sukuk ihraçlarıyla birlikte ilk defa fon talep edenler ile fon arz edenlere yönelik alternatif bir ürün ortaya çıkmıştır. Ayrıca sukuk ile elde edilen uzun vadeli fon kaynakları sayesinde ülkeler ve işletmeler altyapı, enerji, ulaşım gibi büyük projelerin finansmanını sağlayarak ekonominin kalkınmasında önemli rol oynamaktadırlar (Alfalah vd., 2022, s. 13; Lahsasna vd., 2018, s. 187).

3. Literatür

Sukuk ile ilgili literatürde ulusal ve uluslararası birçok çalışma yer almaktadır. Aşağıda ilgili çalışmalara kısaca yer verilmiştir:

Çakir ve Faezeh (2007), sukuk ile eurobondlar arasındaki farkı VAR modeli ile ele almışlardır. Analiz sonuçlarına göre sukukların geleneksel tahvillerden farklı olduğunu tespit etmişlerdir (Cakir & Raei, 2007).

Said ve Grassa (2013), en çok sukuk ihraç eden 10 ülkenin 2003-2012 yıllarına ait verilerinden faydalanarak sukuk üzerindeki etkileri araştırmışlardır. GSYH, ekonomik büyüme, ticaret açığı ve Müslüman nüfus yoğunluğu sukuk hacmini olumlu etkilerken, finansal kriz ise sukuk piyasasının gelişimini olumsuz etkilemektedir (Said & Grassa, 2013).

Azmat v.d., (2014), sukuk ihraçlarında firmaların sukuk tercihlerindeki etkilerini probit modeli kullanarak analiz etmişlerdir. Geleneksel tahvil ihraççılarına göre sukuk ihraççılarının

farklı özelliklere sahip olduklarını tespit etmişlerdir (Azmat vd., 2014).

Kenourgios v.d., (2016), Küresel finans krizinin sukuk ve tahviller üzerindeki etkisini 2007-2015 dönemine ait veriler ışığında araştırmışlardır. GARCH modelinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre sukukların krizden daha az etkilendiği tespit edilmiştir. (Kenourgios vd., 2016).

Smaoui ve Khawaja (2017), 2001-2013 döneminde 13 ülkedeki sukuk piyasasının gelişimi üzerindeki faktörleri GMM modeli ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre GSYH, Müslüman nüfusu oranı, yatırımcı profili ve yolsuzluk oranındaki düşüklük sukuk piyasasını pozitif yönde etkilerken; ihracat ve faiz oranlarının negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir (Smaoui & Khawaja, 2016).

Smaoui ve Nechi (2017), 18 ülkedeki 1995-2015 yıllarına ait sukuk verilerini kullanarak sukuk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. GMM modeli sonuçlarına göre sukukun ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde bir etkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır (Smaoui & Nechi, 2017).

Al-raeai v.d., (2018), Körfez Arap Ülkelerindeki ekonomik gelişme, tasarruf oranı, döviz kuru, enflasyon ve petrol fiyatları gibi makroekonomik faktörlerin sukuk piyasalarının gelişimi üzerindeki etkilerini literatür bağlamında ele almışlardır (Al-raeai vd., 2018).

Suriani v.d., (2018), Endonezya'da sukukun enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini araştırmışlardır. Eşbütünleşme analiz sonuçlarına göre sukukun enflasyon üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı; olmadığı ancak ekonomik büyüme ile ilişkisinin olduğu tespit etmişlerdir (Suriani vd., 2018).

Aman v.d., (2019), sukuk ihraçları üzerindeki faktörlerin teorik çerçevesini araştırmışlardır. Doğrudan yatırımlar, döviz girişleri, ihracat, ekonomik büyüklük, ekonomik kalkınma, faiz

oranları, kamu harcamaları, cari işlemler dengesi, bankacılık sistemi ve borsaların sukuk piyasalarını nasıl etkilediklerini ele almışlardır (Aman vd., 2019).

Mimouni v.d., (2019), 2003-2014 döneminde 13 ülkedeki 71 İslami banka ile 146 geleneksel bankanın verilerini kullanarak sukuk piyasasının gelişiminin bankaların kârlılıkları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dinamik panel modeli kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre sukukun katılım bankalarının karlılıklarını olumsuz etkilediği, geleneksel bankaların karlılıkları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Mimouni vd., 2019).

Smaoui ve Ghouma (2020), 2005-2014 dönemini kapsayan 13 ülkeden 230 İslami bankadan oluşan bir veri seti ile sukuk piyasasındaki gelişmelerin İslami bankaların sermaye oranları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. GMM analiz sonuçlarına göre sukuk gelişiminin sermaye oranları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir (Smaoui & Ghouma, 2020).

Ledhem (2020), sukuk piyasasının Güneydoğu Asya'nın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini 2013Q4-2019Q3 dönemleri arasında incelemiştir. Dinamik panel veri analizi sonuçlarına göre sukukun bölgedeki ekonomik büyümeye ciddi katkısının olduğunu tespit etmiştir (Ledhem, 2020).

Yıldırım v.d., (2020), 2014Q1-2017Q4 dönemleri boyunca dokuz ülkedeki İslami bankaların sukuk piyasasındaki gelişimi ile GSYH arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Panel veri analizi sonuçlarına göre sukukun GSYH üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir (Yıldırım vd., 2020).

Bashyariah v.d., (2021), 32 ülkedeki 2002-2017 yıllarına ait sukuk ihraçları üzerindeki makro değişkenleri araştırmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre faiz oranları ve GSYH'nın ve döviz kurunun sukuk üzerindeki pozitif bir etkiye sahip olduğu, enflasyonun ise sukuk piyasasını negatif etkilediğini tespit etmişlerdir (Bashyariah vd., 2021).

Aman v.d., (2021), 13 ülkedeki 1993'ten 2017'e kadar olan döneme ait sukuk ihraçlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre ekonomik gelişme, bankacılık sistemi, para arzı ve cari işlemler dengesi sukuku pozitif yönde etkilerken, ekonomik büyüme ve ihracatın sukuku negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır (Aman vd., 2021).

Alfalah v.d., (2022), Malezya'daki sukuk ve tahvil piyasaları arasındaki ilişkiyi GARCH modeli ile incelemişlerdir. Araştırma sonucuna göre sukuk ile tahviller arasında önemli bir farkın olmadığı tespit edilmiştir (Alfalah vd., 2022).

Literatür çalışmalarına genel olarak bakıldığı zaman ağırlıklı olarak sukuk piyasalarının teorik çalışmalarına yer verildiği, Türkiye özelinde ampirik çalışmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Ampirik çalışmalarda ise sukuku etkileyen makro değişkenler üzerine araştırmaların yapıldığı göze çarpmaktadır. Makroekonomik ve finansal faktörlerin sukuk piyasasının gelişimi üzerindeki etkisine ilişkin mevcut çalışmaların büyük kısmı açıklayıcı değişkenler olarak belirli parametreleri ele almışlardır. Bu çalışmada da literatüre bağlı kalınarak aşağıdaki değişkenler ele alınarak hipotezler test edilmiştir:

$H_{1:}$ GSYH, sukuk piyasasını pozitif yönde etkiler.

$H_{2:}$ Döviz kuru, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.

$H_{3:}$ Faiz oranı, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.

$H_{4:}$ İşsizlik, sukuk piyasasını negatif yönde etkiler.

$H_{5:}$ Enflasyon, sukuk piyasasını negatif yönde etkiler.

$H_{6:}$ İhracat, sukuk piyasasını pozitif/negatif yönde etkiler.

$H_{7:}$ Banka büyüklüğü, sukuk piyasasını pozitif etkiler.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmada ekonometrik analiz yöntemlerinden panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Yatay kesit verilerine dayanan panel

veri analizi farklı birimlere ait verilerinin belirli bir dönemde bir araya getirilmesi ile oluşmaktadır (Brooks, 2014, s. 526; Tatoğlu, 2020, ss. 1-2). Panel veri kişi, işletme, şehir veya ülke gibi faktörlerin zamanla farklı noktalarda tekrarlanan ölçümlerine dayanmaktadır. Bu parametreler ile yapılan analizler zaman içinde birimler arasındaki değişimi ele almaktadır. Panel veri analizler sayesinde çok zengin tahmin metotları yapılabilmektedir (Cameron & Triverdi, 2009, s. 229). Panel veri analizlerinde verilerin zaman ve yatay kesitleri birlikte incelendiğinden yapılan araştırmaların güvenilirliği ve açıklayıcılığı daha çok artmaktadır. Araştırmada ele alınan bankalar Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1: Araştırmaya Dahil Edilen Bankalar

No	**Şirket İsmi**	**Kuruluş**
1	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.	1985
2	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	1989
3	Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.	2005
4	Vakıf Katılım A.Ş.	2015
5	Ziraat Katılım A.Ş.	2015
6	Emlak Katılım A.Ş.	2019

Çalışmada kullanılan veriler 2015-01 & 2021-12 dönemini kapsayan 504 gözlemden oluşmaktadır. 6 katılım bankasının sukuk ihraçlarının ele alındığı veriler TKBB internet sitesinden, makro veriler ise EVDS ve TUİK internet sitesinden alınmıştır. Ele alınan değişkenler literatürdeki çalışmalarda sıkça kullanılan çalışmalar dikkate alınarak oluşturulmuştur (Aman vd., 2019; Smaoui & Khawaja, 2016; Smaoui & Nechi, 2017).

Tablo 2'de verilerin açıklamaları, tanımı ve kısa özeti yer almaktadır.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımlayıcı Açıklamaları

Kısaltma	Tanım	Gözlem	Dönem	Ölçümü	Kaynak
Sukuk	Katılım Bankaları-nın Sukuk İhraçları	83	2015-01 & 2021-12	Katılım bankalarının sukuk ihraç hacimleri	TKBB
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	28	2015-01 & 2021-12	Ülkenin büyüme rakamları şeklinde modele dâhil edilmiştir	EVDS
Usd	Döviz Kuru	84	2015-01 & 2021-12	Aylık döviz kurlarını göstermektedir	EVDS
Faiz	Faiz Oranı	84	2015-01 & 2021-12	Aylık faiz oranlarını göstermektedir	EVDS
Unp	İşsizlik	84	2015-01 & 2021-12	Toplam işgücü üzerinden yüzde olarak işsizlik oranını göstermektedir	EVDS
Enf	Enflasyon	84	2015-01 & 2021-12	Tüketici fiyatlarında önceki döneme göre meydana gelen fiyat artışlarını yüzdesel olarak göstermektedir	TUİK
İhr	İhracat	84	2015-01 & 2021-12	Aylık ihracat rakamlarını göstermektedir	EVDS
Ab	Banka Büyüklüğü	84	2015-01 & 2021-12	Aylık bankaların aktif büyüklüğünü göstermektedir	EVDS

5. Analiz Sonuçları

Çalışmada, sukuku etkileyen faktörleri tespit etmek için panel veri analizinden faydalanılmıştır. Panel veri analizi yönteminin hem kesit hem zaman boyutunun olması, gözlem sayılarını artırarak elde edilecek regresyon sonuçlarının daha

güvenilir olmasını sağlamaktadır. Panel veri analizi sayesinde yapılan regresyonlar çok az kısıtlayıcı varsayımlar perspektifinde yapılmaktadır. Örneğin; panel veri analizlerinde çoklu doğrusal bağlantı sorunu asgari düzeyde olmakta ve analizler başarılı sonuçlar vermektedir (Baltagi, 2005, ss. 3-5). Bu yüzden çalışmada, karmaşık ilişkilerin olduğu ve test etmek durumunda kalınan model için panel veri analizi tercih edilmiştir. İlgili çalışmada, tercih edilen analiz yöntemi ulusal ve uluslararası çalışmaların analiz yöntemleri referans alınarak rassal etkiler (random effects) panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Rassal etkiler (tesadüfi etkiler) modelinde bağımsız değişkenler ile açıklayıcı değişkenlerin ilişkisiz ve rastgele oldukları varsayımı söz konusudur. Yani hata terimlerinin zamanla değişmeyen diğer parametreler ile ilişkisiz olduğu bir modeldir. Rassal etkiler modelinin sabit etkiler modelinden temel farkı, gözlemlenmemiş bireysel etkilerin birbiriyle ilişkili açıklayıcı değişkenlerden mi kaynaklandığı, yoksa bu etkilerin tesadüfi mi olduğuyla ilgilidir. Rassal etkiler modeli analizinin en büyük avantajı zamanla değişmeyen değişkenlerin modele dâhil edilmesidir. Genel olarak rassal etkiler modelleri yapılan analizlerde kullanılan örneklemin ötesinde sonuç çıkartmak için en elverişli analiz yöntemleridir (Tatoğlu, 2020, ss. 79-125).

Analizlerde 6 katılım bankasının 201501-202112 dönemi arasındaki verileri kullanılmıştır. Naudé ve Saayman (2005)'ı takiben, aşağıdaki ekonometrik model kurulmuş ve farklı varyasyonları tahminlenmiştir (Yüksel vd., 2018, s. 10):

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^{K} \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklemde Y, bağımlı değişkeni temsil ederken, X ise X_1'den X_k'ya kadar olan bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Denklemde α sabit terimi, β bağımsız değişkenlere ait katsayıları ve ε ise hata terimini ifade etmektedir. Ek olarak, i yatay kesit birimlerini (banka) ve t ise zamanı (yıl) ifade etmektedir. Denklem (1)'deki bağımlı değişken Y_{it} ve $\sum_{k=1}^{K} \beta_k X_{kit}$ ifadeleri

yerine modelde kullanılacak değişkenler eklendiğinde oluşturulan model, aşağıdaki belirtildiği gibidir:

$$sukuk_{it} = \alpha + \beta_1 gdp_{it} + \beta_2 usd_{it} + \beta_3 faiz_{it} + \beta_4 unp_{it} + \beta_6 enf_{it} + \beta_7 ihr_{it} + \beta_8 ab_{it} \quad (2)$$

Denklemde her t yılı ve i bankası için, $sukuk$ sukuk hacmini, gdp gayri safi milli hasıla büyüme oranını, usd döviz kurunu, $faiz$ faiz oranını, unp işsizlik oranını, enf enflasyon oranını, ihr ihracat hacmini ve ab bankaların aktif büyüklüğünü temsil etmektedir. Tablo 3'te analizlerde yer alan değişkenlere ait özet istatistikler gösterilmektedir.

Tablo 3: Özet İstatistikler

Değiş.	**Gözlem**	**Ort.**	**Standart Hata**	**Min**	**Max**
sukuk	347	19.846	1.039	16.11	21.869
GSYH	168	19.871	11.339	.7	52.8
usd	504	5.096	2.207	2.32	13.5
faiz	504	12.595	4.294	7	23
unp	504	11.710	1.544	8.9	15.1
enf	504	12.850	5.294	6.57	36.08
ihr	504	16.474	.171	16.010	16.917
ab	504	15.132	.390	14.525	16.026

Tabloda analizde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Katılım bankalarının sukuk ihraç hacimlerinin ortalaması 19.846 bin TL'dir. GSYH ortalaması 19.871 milyon TL'dir. Bu sonuç, incelenen dönemde Türkiye'deki 2005-2019 yılları arasında aylık ortalama büyüme oranını göstermektedir. Döviz kuru ortalama 5.09 tl, faiz oranı ortalama %12.5, işsizlik oranı ortalama %11 ve enflasyon ortalama %12.8'dir. Ayrıca ihracat ve bankaların aktif büyüklüğüne ait detaylar tabloda yer almaktadır.

Analizlerden önce değişkenler arasındaki ikili korelasyonlar (pairwise correlation) Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4'te görüleceği üzere sukuk hacimleri ile diğer tüm değişkenler arasında pozitif, anlamlı ve yüksek bir korelasyon ilişkisi vardır. Bağımlı

değişken (sukuk) ile bağımsız değişkenler (GSYH, döviz kuru, faiz oranı, işsizlik, enflasyon, ihracat ve banka aktif büyüklüğü) arasındaki ikili korelasyonlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Korelasyon Katsayıları

sukuk	GSYH	usd	faiz	unp	enf	ihr. ab		
sukuk	1.0000							
GSYH	0.5119*	1.0000						
usd	0.7432*	0.7204*	1.0000					
faiz	0.4010*	0.4328*	0.4793*	1.0000				
unp	0.4598*	-0.1851*	0.4475*	0.3376*	1.0000			
enf	0.5032*	0.6705*	0.7617*	0.7956*	0.3219*	1.0000		
ihr	0.5187*	0.7906*	0.6951*	0.5294*	0.1589*	0.6497*	1.0000	
ab	0.7849*	0.6560*	0.9728*	0.4748*	0.4929*	0.7048*	0.6804*	1.000

%5 seviyesinde anlamlı korelasyon katsayıları * ile gösterilmiştir (* p<0.1).

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yapılan analizlerde kullanılan değişkenlerin işaretleri ve anlamlılıkları büyük ölçüde korelasyon katsayıları ile benzerlik göstermektedir. Ancak regresyon yönteminde diğer değişkenlerin etkileri de kontrol altında tutulduğundan, işaret, anlamlılık veya hem işaret hem de anlamlılık farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Panel veri analizi yöntemini uygulamadan önce ön değerlendirmeler için birim ve zaman etkisi testleri yapılmıştır. Zaman etkisi testleri için F testi, En Çok Olabilirlik testi, Breusch-Pagan LM testi ve Score testi kullanılarak yapılan testler sonucunda zaman etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Birim etkiler için yapılan aynı testler neticesinde birim etkinin varlığının olduğu görülmüştür. Bu nedenle POLS tahmincisinin geçerli olmadığı, yapılan F ve LM test sonuçları ile analiz edilmiş ve panelde birim ve/veya zaman etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Analizlerde kullanılacak regresyon tahminleri için gerekli düzeltmeler yapılarak uygun tahminci seçilmiştir. Modellerde-

ki otokorelasyon, heteroskedasite ve birimler arası korelasyon gibi sorunları gidermek için dirençli standart hatalar kullanılmıştır. Yapılan nihai analiz sonuçları ile sukuk üzerindeki değişkenlerin etkilerini analiz etmek için rassal etkiler panel veri analizi ile tahminler yapılmıştır. İlgili tahmin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 5: Analiz Sonuçları 1

Bağımsız Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)
GSYH	0.0403***	0.0339***	-0.00392	0.0152
	(0.00794)	(0.00663)	(0.0115)	(0.0120)
usd			0.276***	0.199***
			(0.0512)	(0.0579)
faiz		0.0626***	0.0454***	0.0295*
		(0.0215)	(0.0169)	(0.0172)
unp				-0.160***
				(0.0581)
enf				
ihr				
ab				
Sabit Terim	19.05***	18.29***	17.70***	16.05***
	(0.315)	(0.484)	(0.309)	(0.602)
Gözlem Sayısı	116	116	116	116
Banka Sayısı	6	6	6	6
P	0.000	0.000	0.000	0.000
x^2	25.83	30.52	331.03	1679.97
R2 (within)	0.256	0.306	0.499	0.521
R2 (between)	0.499	0.749	0.759	0.760
R2 (overall)	0.262	0.322	0.530	0.550

Düzeltilmiş (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4'te dört model tahmin edilmiştir. GSYH ilk iki model için pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Yani ekonomik büyüme artışıyla birlikte oluşan sermaye sukuk piyasalarına talebi de beraberinde getirmektedir. Talep artışıyla birlikte sukuk piyasalarının gelişimi pozitif bir ivme kazanmaktadır. Literatürde de GSYH'nın sukuk piyasalarını pozitif etkilediğine dair (Said ve Grassa,2013; Smaoui ve Khawaja, 2017; Smaoui ve Nechi, ; Yıldırım v.d., 2020; Aman v.d., 2021; Bashyariah v.d., 2021) benzer çalışmalar bulunmaktadır.

Döviz kuru 3 ve 4 nolu modelde pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Mevcut literatürde döviz kurunun sukuk piyasalarını olumlu ve olumsuz etkilediğine dair görüşler bulunmaktadır. Dolar kurundaki değişikler sukuk getirisinde değişiklik yarattığından dolayı sukuk ihraçlarının hacmini etkileyebilmektedir. Döviz kurundaki artış döviz cinsinden sukuk alımlarını arttırırken döviz kurlarındaki aşırı volatilite sukuk yatırımlarında belirsizliğe yol açabilmektedir (Al-raeai vd., 2018, s. 336). Modelde döviz kurunun sukuk piyasalarını pozitif yönde etkilediğine dair literatürde Bashyariah v.d., (2021)'de benzer sonuca ulaşmışlardır.

Analizde yer alan bir diğer değişken olan faiz oranı 2,3 ve 4 nolu modelde sukuk üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Literatürün aksine (Smaoui ve Khawaja, 2017; Bhattacharyay, 2013; Aman v.d.,2019) bu sonuç Türkiye'de son yıllarda faiz oranlarında dalgalı bir seyrin yatırımcıların güvenli bir liman olan sukuk ihraçlarına daha fazla yönelmelerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 6: Analiz Sonuçları 2

Bağımsız Değişkenler	(5)	(6)	(7)	(8)
GSYH	-0.00129	-0.0127		
	(0.0108)	(0.0126)		
usd	0.443***	0.376***	0.357***	
	(0.0583)	(0.0585)	(0.0425)	
faiz	0.105***	0.100***	0.0695***	0.0501***
	(0.0227)	(0.0213)	(0.0227)	(0.0189)
unp	-0.00766	-0.0955***	-0.132***	-0.0304***
	(0.0489)	(0.0120)	(0.0373)	(0.00993)
enf	-0.102***	-1.719***	-0.0652***	0.301
	(0.0123)	(0.411)	(0.0153)	(0.288)
ihr		-10.48	0.467	0.107**
		(6.418)	(0.289)	(0.0426)
ab				2.037***
				(0.208)
Sabit Terim	17.44***	-10.48*	8.457*	-17.76***
	(0.491)	(6.418)	(4.671)	(2.686)
Gözlem Sayısı	116	347	347	347
Banka Sayısı	6	6	6	6
P	0.000	0.000	0.000	0.000
x^2	1444.34	15345.45	1356.23	23966.50
R2 (within)	0.609	0.631	0.625	0.648
R2 (between)	0.728	0.736	0.813	0.849
R2 (overall)	0.628	0.650	0.643	0.667

Düzeltilmiş (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

İşsizlik değişkeninin 4-6-7 ve 8 nolu modellerde sukuk piyasalarını negatif yönde etkilediği görülmektedir. Literatürde yapılan teorik çalışmalarda sukuk'un işsizliği azalttığı ve işgücü piyasalarına önemli katkı sağladığı bilinmektedir (Kantar-

cı & Eren, 2018; Selim, 2015). Analiz sonuçlarına göre işsizlik düzeyindeki artışın sukuk piyasalarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Enflasyon değişkeninin de tıpkı işsizlik değişkeni gibi 5-6 ve 7 nolu modellerde negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Teorik olarak enflasyonun finansal piyasaları ve yatırımları olumsuz yönde etkilediği bilinen bir gerçektir (Cherif & Gazdar, 2010, s. 148). Literatürdeki çalışmalardan Bashyariah v.d., (2021)'de enflasyonun sukuk piyasalarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

İhracat değişkeninin sukuk piyasalarının gelişimi üzerindeki etkisinin 8 nolu modelde pozitif ve anlamlı olduğu bulunmuştur. Teorik olarak ihracat hacimlerinin yüksek olduğu piyasalarda tahvil piyasalarının geliştiği bilinmektedir (Aman vd., 2021). Literatürdeki çalışmaların aksine (Aman v.d.,2021; Bhattacharyay, 2013; Smaoui ve Khawaja, 2016) teorik olarak bu sonuca ulaşılmıştır.

Bankaların aktif büyüklüğü değişkeni 8 nolu modelde pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bankalar sukuk piyasalarının en büyük fon kaynakları olarak finansal piyasalarda yer almaktadırlar. Bankacılık sisteminin büyüklüğü sukuk piyasalarının gelişimlerinde en büyük katkıyı sağlamaktadırlar. Bu minvalde literatürde yapılan çalışmalara benzer (Aman v.d.,2021) sonuçlar elde edilmiştir.

Modellerin genel anlamlılık düzeyine bakıldığında, bütün x^2 olasılık değerlerinin .05'ten küçük olduğu ($p<.05$) tespit edilmiştir. Analizlerdeki R2'lerin en yüksek çıktığı modeller 5,6,7 ve 8 nolu modeldir. Tahmin edilen bu modeller sukukun gelişimi üzerindeki değişkenleri %60 civarında açıkladığı anlamına gelmektedir.

6. Sonuç

İlk sukuk ihracının 1977 yılında ortaya çıkışından bu yana dünyada sukuk piyasalarında çok hızlı bir gelişim sağlanmıştır. İlk

başlarda sadece birkaç ülkede bu enstrümana rastlanırken bugün dünyanın birçok ülkesinde sukuk ihraç edilmektedir. Türkiye'de ise ilk 2010 yılında ihraç eden sukuk piyasası dünyadaki gelişime paralel bir büyüme seyri izlemiştir. Sukuk piyasalarının gelişimine bağlı olarak bu piyasaları etkileyen faktörlerin analizleri de kaçınılmaz olmaktadır.

Bu minvalde çalışmanın temel amacı sukuk piyasalarını etkileyen makro değişkenlerin etkilerini ele alınarak değerlendirmektir. 2015-01 & 2021-12 dönemlerinde sukuk ihraç eden 6 katılım bankasından oluşan bir örneklem için sukuk piyasasının gelişimi üzerindeki GSYH, döviz kuru, faiz, işsizlik, enflasyon, ihracat ve banka büyüklükleri değişkenleri ampirik olarak araştırılmıştır. Panel veri yönteminin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre GSYH, döviz kuru, faiz, ihracat ve banka büyüklüğü sukuk piyasalarını pozitif yönde etkilediği; işsizlik ve enflasyon değişkeni sukuk piyasalarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca mevcut çalışmanın bulguları literatürde yapılan çalışmalar ile büyük ölçekte örtüşmektedir.

Sermaye piyasalarının faizsiz finansal araçlarından biri olan sukuku etkileyen faktörlerin derinlemesine analiz edilerek değerlendirilmesi sukuk piyasasının büyümesine önemli katkı sağlayacaktır. Böylece sukuk ihraçlarının daha çok yatırımcıya ulaşılması sağlanacaktır. Aynı zamanda sukuk piyasası yatırımcılarının da yatırım iştahları tatmin edici boyutlara ulaşacaktır. Bunun yanında kamu otoritesi de sukuk piyasası üzerindeki etkileri analiz ederek yurtdışı yatırımcılarının sukuk piyasalarına yatırım yapmaları hususunda teşvik edici rol oynayacaktır. Yine yatırımcılar enflasyonun yoğun yaşandığı dönemlerde sukukların avantajlarından faydalanarak âtıl fonlarını faizsiz sukuk fonlarında değerlendirebileceklerdir. Böylece ileriye yönelik sukuk piyasalarının daha etkin bir şekilde geliştirilmesi sağlanacaktır.

Son yıllardaki sukuk piyasalarının gelişimine bağlı olarak sukuk üzerindeki etkilerin analizine dair Türkiye özelinde sınırlı çalışmanın bulunması bu çalışmayı özgün kılmakta ve literatürdeki boşluğu doldurmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda, sukuk piyasalarını etkileyen daha fazla değişken ele alınarak literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

Al-Ali, S. (2019). An Overview of Ṣukūk. Içinde S. Al-Ali (Ed.), *Raising Capital on Ṣukūk Markets: Structural, Legal and Regulatory Issues* (ss. 29-62). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14536-1_2

Alfalah, A., Stevenson, S., & D'arcy, E. (2022). The Portfolio Advantages of Sukuk: Dynamic Correlations Between Bonds and Sukuk. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *9*(4), 13-28. https://doi.org/10.13106/JAFEB.2022.VOL9.NO4.0013

Al-raeai, A. M., Zainol, Z., & Rahim, A. (2018). The Role of Macroeconomic Factors on Sukuk Market Development of Gulf Cooperation Council (GCC) Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *8*(3), 333-339.

Aman, A. U., Naim, A. M., & Isa, M. Y. (2019). What Determines Sukuk Market Development? New Theoretical Insights. *Global Review of Islamic Economics and Business*, *7*(1), 021-027. https://doi.org/10.14421/grieb.2019.071-02

Aman, A. U., Naim, A. M., Isa, M. Y., & Ali, S. E. A. (2021). Factors affecting sukuk market development: Empirical evidence from sukuk issuing economies. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, *ahead-of-print*(ahead-of-print). https://doi.org/10.1108/IMEFM-03-2020-0105

Ayub, M. (2007). *Understanding Islamic Finance*. John Wiley & Sons.

Azmat, S., Skully, M., & Brown, K. (2014). Issuer's choice of Islamic bond type. *Pacific-Basin Finance Journal*, *28*, 122-135. https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2013.08.008

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Wiley.

Bashyariah, N., Kusuma, H., & Qizam, I. (2021). Determinants of Sukuk Market Development: Macroeconomic Stability and Institutional Approach. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *8*(2), 201-211. https://doi.org/10.13106/JAFEB.2021.VOL8.NO2.0201

Brooks, C. (2014). *İntroductory Econometrics For Finance*. Cambridge University Press.

Cakir, S., & Raei, F. (2007). Sukuk vs. Eurobonds: Is There a Difference in Value-at-Risk? *IMF Working Papers*, *2007*(237). https://doi.org/10.5089/9781451868012.001.A001

Cameron, A. C., & Triverdi, P. (2009). *Microeconometrics Using Stata*. Stata Press.

Cherif, M., & Gazdar, K. (2010). Institutional and Macroeconomic Determinants of Stock Market Development in Mena Region: New Results From a Panel Data Analysis. *International Journal of Banking and Finance*, *7*(1), 139-159.

Kantarcı, H. B., & Eren, T. (2018). *The Emergence of Sukuk Market and Economic Effects*. *4*(1), 7.

Kenourgios, D., Naifar, N., & Dimitriou, D. (2016). Islamic financial markets and global crises: Contagion or decoupling? *Economic Modelling*, *57*, 36-46.

Lahsasna, A., Hassan, M. K., & Ahmad, R. (2018). *Forward Lease Sukuk in Islamic Capital Markets: Structure and Governing Rules*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94262-9

Ledhem, M. A. (2020). Does Sukuk financing boost economic growth? Empirical evidence from Southeast Asia. *PSU Research Review*, *ahead-of-print*(ahead-of-print).

Mimouni, K., Smaoui, H., Temimi, A., & Al-Azzam, M. (2019). The impact of Sukuk on the performance of conventional and Islamic banks. *Pacific-Basin Finance Journal*, *54*, 42-54. https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2019.01.007

Said, A., & Grassa, R. (2013). The Determinants of Sukuk Market Development: Does Macroeconomic Factors Influence the Construction of Certain Structure of Sukuk? *Journal of Applied Finance & Banking*, *3*(5), 251-267.

Selim, M. (2015). Effectiveness of Sukuk as a Tool of Monetary Policy. *Journal of Islamic Economics Banking and Finance*, *11*(3), 47-60. https://doi.org/10.12816/0024440

Smaoui, H., & Ghouma, H. (2020). Sukuk market development and Islamic banks' capital ratios. *Research in International Business and Finance*, *51*, 101064.

Smaoui, H., & Khawaja, M. (2016). The Determinants of Sukuk Market Development. *Emerging Markets Finance and Trade*, *53*(7), 1501-1518.

Smaoui, H., & Nechi, S. (2017). Does sukuk market development spur economic growth? *Research in International Business and Finance*, *41*, 136-147. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.018

Suriani, S., Masbar, R., A.Wahid, N., & Majid, M. S. A. (2018). Can Sukuk Support Sustainable Development through Monetary Policy Transmission? *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, *292*, 650-661. https://doi.org/10.2991/agc-18.2019.98

Tatoğlu, F. Y. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayınevi.

TKBB. (2018). *Faizsiz Finans Standartları*. TKBB Yayınları.

Yıldırım, S., Yıldırım, D. C., & Diboğlu, P. (2020). Does Sukuk market development promote economic growth? *PSU Research Review*, *4*(3), 209-218. https://doi.org/10.1108/PRR-03-2020-0011

Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mammadov, E., & Özsarı, M. (2018). Determinants of Profitability in the Banking Sector: An Analysis of Post-Soviet Countries. *Economies*, *6*(3), 3-15.

Onuncu Bölüm

KATILIM VE MEVDUAT BANKALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Seyhun TUTGUN[43]
Öğr. Gör. Dr. Atilla ÜNLÜ[44]

GİRİŞ

Mit Graham bankasının 1963 yılında finans sektörüne eklemlenmesiyle başlayan faizsiz bankacılık sistemi, günümüzde 74 ülkede 526 bankayla temsil edilen bir sektör haline gelmiştir (IDB, 2022). Türkiye'de 1980 yıllında liberal ekonomi politikaları uygulamaya başlanılması ve bu politikalar çerçevesinde ortaya çıkan finansman ihtiyacına kaynak sağlanması amacıyla 1983 yılında 83/7506 Bakanlar Kurulu Kararı ile "Özel Finans Kurumları (ÖFK)" nın açılmasına imkân sağlanmıştır (Dikkaya ve Kutval, 2014: 25). Bu süreci takiben Albaraka Türk ve Faisal Finans Kurumu 1985 yılında faaliyetlerine başlamış ve diğer ÖFK'ler için bir prototip olma özelliğine sahip olmuşlardır. Kuruluşundan günümüze kadarki süreçte birçok değişim ve

43 Bitlis Eren Üniversitesi.orcid.org/ 0000-0001-7328-1294, tutgunseyhun@gmail.com
44 Şırnak Üniversitesi. orcid.org/ 0000-0002-4900-3144, atilla_unlu_84@hotmail.com

dönüşümün yaşandığı katılım bankacılığı sektöründe 2022 yılı itibarıyla altı banka hizmet vermekte ve bu bankaların sektör içerisinde pazar payı %7,2 seviyesindedir (TKBB, 2022).

Faizsiz bankalar geleneksel bankaların ikamesi değil, finans sektörünün tamamlayıcı kuruluşları olarak nitelendirilmektedir (Kalaycı, 2013: 70). Faizsiz finans sektörünün başat kurumları olan faizsiz bankalar faaliyet gösterdikleri ülkelerin finansal gelişme düzeyine ve ekonomik büyüme süreçlerine de önemli katkılar sunmaktadırlar (Tunay, 2016: 485). Bu noktada finansal gelişme kavramına tanımlanmak gerekirse, bir ekonomide finansal aracılık görevini üstlenen kurumlara ait ürün yelpazesinin artması ve bu ürünlerin iktisadi karar birimleri tarafından kullanım düzeyinin yaygınlaşmasıdır (Erim ve Türk, 2005: 23). Faizsiz bankaların, faiz hassasiyeti taşıyan mütedeyyin toplumların finans piyasalarında yer almasına imkân sağlaması, atıl fonların finansal piyasalara kanalize edilmesine aracılık etmesi ve bankacılık sektörüne yeni ürünler sunması yukarıda tanımlanan finansal gelişme olgusunun destekler nitelikteki gelişmeleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda ele alınan çalışmanın temel amacı Türkiye'de katılım bankaları ve geleneksel bankacılık olarak ifade edilen mevduat bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini yakın dönemde incelemektir. Bu doğrultuda öncelikle giriş olarak ifade edilen bu bölümünden sonra ekonomik büyüme ve finans olgusuna yönelik kavramsal çerçeve boyutu incelenmekte ve ardından literatür incelemesi yapılmaktadır. Araştırmanın dördüncü bölümünde Türkiye'deki bankacılık sektörünün kısa ve uzun dönemde büyüme üzerindeki etkilerine ait analizi yer alırken sonuç kısmında ise genel değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme kavramı bir ülkede mal ve hizmet üretiminde ve milli gelir düzeyinde meydana gelen artış şeklinde tanımlanmaktadır. İktisat alan yazınında, ekonomik büyümeyi belirleyen temel unsurların tespitine yönelik birçok büyüme teorisi

yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde her bir düşünce akımı, bir veya birden fazla faktörü (teknolojik gelişmeler, inovasyon, bilgi, üretim metotları, işgücünün niteliğinde yaşanan değişimler; eğitim düzeyi, sermaye stokundaki artış, yatırım harcamaları, özel tüketim harcamaları, hükümetlerin uyguladıkları iktisat politikaları, ihracat düzeyi vb.) ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olarak nitelendirmiştir. Bu faktörlerin içerisine finansal piyasalar içerisinde yer alan aracıların (Bankalar, kredi kuruluşlar vb.) eklemlenmesine yönelik süreç ise İngiliz iktisatçı Bagehot tarafından başlatılmıştır.

Bagehot'un (1873) "Lombard Street: A Description of the Money Market" adlı eserinde bankaların kendi nezdinde yer alan mevduatlarını fon ihtiyacı olanlara kanalize etmesinin, güvenilir firmaların belirlenmesinin, risk havuzlamasının, likidite sağlanmasının yansıra işlemleri kolaylaştırması gibi birçok hizmetin ekonomik büyüme sürecine katkı sağladığı ifade edilmiştir (Işık, 2017: 54). Avusturyalı ekonomist Schumpeter'e (1911) ise bankacılık sektörü tarafından sunulan kredilerin, teknolojik gelişmelerin icadına veya geliştirilmesine katkı sağlayacağını bu durumun ise ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki oluşturacağını belirtmiştir (Bloch ve Tang, 2003: 243). Ekonomik büyüme ve finansal gelişme konusunu spesifik açıdan ele alan Mckinnon (1973) "Ekonomik Kalkınmada Para ve Sermaye" ve Shaw (1973)"Ekonomik Kalkınmada Finansal Derinleşme" adlı eserlerinde finans sektöründe liberalleşmenin sağlanmasıyla birlikte ekonomideki tasarruf düzeyinde artış yaşanacağını bu durumun ise yatırımları teşvik ederek ekonomik büyüme sürecine katkı sağlayacağını belirtmişlerdir (Orji vd., 2015: 663). Alanyazının da finans sektörü ile ekonomik büyüme ilişkisinin yönün belirlenmesine yönelik temelde dört farklı yaklaşım bulunmaktadır, bu yaklaşımlar şöyledir;

Arz-Öncüllü Hipotez: Hugh Patrick tarafından geliştirilen arz-öncüllü hipotezde, gelişmiş bir finansal sistem içerisinde yer alan aracı kurumlar vasıtasıyla tasarruf artışının ve sermaye etkinliğinin sağlanacağı, bu durumun ise yatırım düzeyini artı-

rarak ekonomik büyüme sürecine katkı sunacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki nedensellik yönünün finansal gelişmeden ekonomik büyüme doğru olduğunu veya diğer bir ifadeyle finansal gelişme düzeyinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratığı belirtilmiştir (Özcan ve Arı, 2011:123).

Talebi İzleyen Hipotez: Joan Robinson tarafından alanyazınına kazandırılan talebi izleyen hipotez yaklaşımı, arz öncüllü yaklaşımın tersine ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasındaki nedensellik ilişkisini ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru gerçekleştiğini savunmaktadır (Aslan ve Küçükaksoy, 2006: 28). Talebi izleyen hipotez yaklaşımına göre iktisadi büyüme, teknolojik gelişme ve beşeri sermayedeki verimlilik artışı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda iktisadi büyüme süreciyle birlikte finans sektöründe yer alan aktörlere ve bu aktörlerin sundukları hizmetlere yönelik talep artışı gerçekleşmekte, artan talep artışı ise finansal piyasaların gelişme ve genişleme katkı sağlamaktadır (Calderon, 2003 aktaran Öztürk vd. 2011: 57).

Karşılıklı Nedensellik: Ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğunu savunan yaklaşımdır.

Finansın Yersizliği Hipotezi: Lucas (1988), iktisatçılar tarafından iktisadi büyüme üzerinde finansal faktörlerin etkilerine gereğinden fazla önem verildiği belirtmiş ve bu kapsamda "finansın yersizliği" hipotezini geliştirmiştir. Bu hipotez de finansal gelişme düzeyi ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemde istikrarlı bir ilişkinin mevcut olmadığı fikrini savunulmaktadır (Tunay, 2016: 487).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Ekonomik büyüme perspektifin de bankacılık sektörünün incelenmesine yönelik literatürde birçok teorik ve ampirik çalışma yer almaktadır. Bu bağlamda burada öncelikle öncellikle

katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmalara yönelik bilgiler özetlenecektir, ardından benzer bir inceleme süreci geleneksel bankalar çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

3.1. Faizsiz Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)	*Dönem*	*Ülke(ler)*	*Bulgular*
Ergün (2020)	*2010-2020*	*Türkiye*	Katılım bankaları ile ekonomik büyüme olgusunun uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu bu bağlamda çalışma kapsamında yer alan bankacılık sektörüne ait değişkenler ile ekonomik büyüme arasında pozitifi bir ilişkinin mevcut olduğunu saptamıştır.
Bozkurt vd., (2019)	2005-2016	Türkiye	Katılım bankacılığındaki gelişme düzeyinin ilk aşamada ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yarattığı ancak gelişme sürecinin devam etmesiyle birlikte bu etkinin pozitife bir görüneme kavuştuğu ve ilişki düzeyin U biçiminde şekillendiğini tespit etmişlerdir. Geleneksel bankaların ise katılım bankalarının aksine ters U biçimde ekonomik büyüme üzerinde etki oluşturduğu bu bağlamda ilk aşmada pozitifi, ilerleyen süreçte negatif bir görünüm içerisinde olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışma kapsamında arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Çonkar vd. (2017)	2007-2015	Türkiye	Katılım bankalarının fon kullandırma uygulamaları kapsamında sabit sermaye yatırımlarını etkilediğini, sabit sermaye yatırımları ile GSYIH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin yer aldığı ve bu bağlamda katılım bankalarının ekonomik büyümeyi dolaylı bir şekilde etkilediğini saptamışlardır.

Kassim (2016)	1998-2013	Malezya	Faizsiz finans sektörünün finansal aracılık görevini etkin bir şekilde yerine getirerek ekonomik büyüme üzerinde kısa ve uzun dönemde eşbütünleşik ve pozitif bir etki oluşturduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Wahab (2016)	2006-2014	Malezya ve Pakistan	Malezya da faizsiz bankaların kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ve bu kapsamda arz öncüllü hipotezin geçerli olduğu tespit etmiştir. Pakistan özelinde ise faizsiz bankacılık sektörünün gelişimi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.
Daily ve Frikha (2016)	2005-2012	Seçili 10 Ülke	Faizsiz bankacılık sektörü ile geleneksel bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu bu bağlamda arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Tunay (2016)	2000-2013	Seçili 19 Ülke	Faizsiz bankacılık sektörüne ait değişkenler ile ekonomik büyüme arasında doğrudan güçlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığını ancak GSYIH'dan toplanan mevduatlara ve kullandırılan fonlara yönelik bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda çalışma kapsamında talebi izleyen hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Omar vd., (2015)	1969-2011	Malezya	Faizsiz finans sektörünün finansal aracılık görevini etkin bir şekilde yerine getirerek ekonomik büyüme üzerinde kısa ve uzun dönemde eşbütünleşik ve pozitif bir etki oluşturduğunu tespit etmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.

Oqool vd. (2014)	1980-2012	Ürdün	Faiz bankalar tarafından kullandırılan fonlar ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu ancak söz konusu bankaların mevduatlarıyla ekonomik büyüme (faizsiz bankalara doğru) tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu tespit etmiştir.
Ellahi ve Saghir (2014)	1980-2013	Pakistan	Faiz bankalar tarafından kullandırılan fonların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Tajardoon vd. (2013)	1980-2009	Seçili Asya Ülkeleri	Faiz bankacılık sektörü ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bu bağlamda karşılıklı nedensellik yaklaşımının geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Ustaoğlu vd. (2013)	2003-2011	Türkiye	Ekonomik büyümenin katılım bankaları ait değişkenler üzerinde pozitif etki oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Bu bağlamda çalışma kapsamında talebi izleyen hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Farahani ve Dastan (2013)	2000-2010	Seçili 9 Ülke	Faiz bankalar tarafından kullandırılan fonların kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu, değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu saptamışlardır.
Furqani ve Mulyan (2009)	1997-2005	Malezya	Faizsiz bankalarının fon kullandırma uygulamaları kapsamında kısa dönemde sabit sermaye yatırımlarını etkilediğini, sabit sermaye yatırımları ile GSYIH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin yer aldığı ve bu bağlamda katılım bankalarının ekonomik büyümeyi dolaylı bir şekilde etkilediğini saptamışlardır. Uzun dönemde ise değişkenlerin her ikisinin de eşbütünleşik ve pozitif bir ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

3.2. Geleneksel Bankacılık ve Ekonomik Büyüme Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazar(lar)	*Dönem*	*Ülke(ler)*	*Bulgular*
Bölükoğlu (2021)	1995-2018	Seçili 100 Ülke	Finans ve ekonomik büyüme ilişkisinin Finansal gelişme düzeyinin düşük olduğu düzeylerde anlamlı ve doğru orantılı olduğunu saptamıştır.
Eroğlu ve Yeter (2021)	1991-2019	Türkiye	Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Bu bağlamda çalışma kapsamında arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucunu görülmektedir.
Nur (2020)	1997-2019	Türkiye	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşik ve pozitif bir ilişkinin varlığını saptamıştır.
Lawal vd. (2016)	1981-2013	Nijerya	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde dengeli bir ilişkisinin varlığını tespit etmiştir.
Arıç (2014)	2004-2012	AB Ülkeleri	Bankalar tarafından özel sektöre sunulan kredilerin ekonomik büyümeye katkı sağlayacak alanlarda kullanılmaması nedeniyle finansal gelişme düzeyi ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişkinin varlığını saptamıştır.
Mercan ve Peker (2013)	1992-2010	Türkiye	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde eşbütünleşik ve pozitif bir ilişkinin olduğunu ancak kısa dönemde söz konusu değişkenler arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu saptamışlardır.
Bozoklu ve Yılancı (2013)	1988-2011	Seçili 14 Ülke	Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratığını tespit etmişlerdir. Çalışma kapsamında finansal gelişmeden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca arz-öncüllü hipotezin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır.

Altunç (2008)	1970-2006	Türkiye	Finansal gelişmişlik düzeyini belirleme çerçevesinde kullandığı değişkenlerin ekonomik büyüme ile ilişkisini farklı sonuçlar verdiğini tespit etmiştir. Bu kapsamda para arzı ile ekonomik büyüme arasında arz öncüllü hipotezin geçerli olduğunu tespit ederken, özel sektöre verilen kredilerin GSYIH oranı ile toplam finansal varlıkların GSYIH oranın kapsamında değişkenleri incelediğinde bulguların çift yönlü bir ilişkisinin bulunduğunu saptamışlardır.
Khan ve Qayyum (2007)	1961-2005	Pakistan	Reel GSYİH ile finansal gelişme arasında uzun dönemli pozitifi bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde geleneksel bankacılık ve katılım bankacılığının gelişiminin ekonomik büyüme olan ilişkisi ekonometrik olarak incelenmektedir. Çalışmada, Türkiye ekonomisinin 2005:Q4-2021:Q4 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan bağımlı değişken olan GSYH (Lgdp) serisi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise Gayrisafi sabit sermaye oluşumu (Lsabit), katılım bankalarının toplam fon kullandırma hacmi (Lkat) ve mevduat bankalarının toplam kredi hacmi (Lmev) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanı olan Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden temin edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler, logaritmaları alınıp, mevsimsel düzeltme yöntemlerinden Census X-12 yöntemi yardımıyla mevsimsel etkilerden arındırılarak analize dâhil edilmişlerdir.

Tablo 4.1.Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kısaltma	Açıklama	Dönem	Kaynak
Lgdp	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	2005-2021	TÜİK
Lkat	Katılım Bankalarının Toplam Fon Kullandırma Hacmi	2005-2021	TCMB
Lmev	Mevduat Bankalarının Toplam Kredi Hacmi	2005-2021	TCMB
Lsabit	Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	2005-2021	TCMB

Analizde kullanılacak değişkenler arasındaki ilişki şu şekilde modellenmiştir:

$$Lgdp_t = \beta_0 + \beta_1 Lsabit_t + \beta_2 Lkat_t + \beta_3 Lmev_t + \varepsilon_t$$

4.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişki diğer zaman serisi analiz yöntemlerine göre bazı avantajlara sahip olan, Pesaran, Shin ve Smith'in (2001) geliştirmiş olduğu ARDL sınır testi yaklaşımı yöntemiyle incelenmiştir. Zaman serilerinde uzun dönemli ilişkinin incelendiği bu analiz yöntemine geçmeden önce serilerin durağan olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Durağanlık kavramı bir zaman serisinde denklemde yer alan bütün gecikmelerde ortalama, varyans ve kovaryansın zamanla değişmemesi yani sabit kalması olarak ifade edilmektedir (Guajarati, 2011: 420). Durağan olmayan seriler üzerine yapılan analizlerde farklı sorunların olduğu ifade edilmektedir. Bunların başında, sapmalı ve yüksek t ve R^2 istatistikleri düşük DW istatistiklerinin ortaya çıkmasına yol açan ve Granger ve Newbold'e (1974) tarafından sahte regresyon (spurious regression) sorunudur. Seriler arasında ilişki olmamasına rağmen ilişkinin varlığının ortaya konulmasına yol açan sahte regresyon sorunu hesaplanan t ve F test istatistik değerlerinin geçerliliklerini kaybetmeleri demektedir (Guajarati, 2011: 320). Zaman serisi analizlerinde serilerin durağanlık dereceleri de

uzun dönem ilişkide kullanılacak yöntemin belirlenmesi açısından önemlidir. ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılmasındaki temel neden 2. dereceden olmamak koşuluyla, durağanlık düzeylerinin farklı olduğu (0 veya 1) seriler arasında uzun dönemli ilişkiyi inceleyebilmesidir. Ayrıca gözlem sayısının düşük olduğu veriler üzerinde sağlıklı sonuçlar ortaya koyabilmesi de yöntemin diğer bir avantajıdır. ARDL sınır testi, kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin (Unrestricted Error Correction) en küçük kareler (EKK) yöntemiyle tahmin edilmesine dayanır. Kısıtlanmamış hata düzeltme modeli şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta Lgdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} b_i\ \Delta Lgdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} c_i\ \Delta Lkat_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} d_i\ \Delta Lmev_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} e_i\ \Delta Lsabit_{t-i} + \beta_1 Lgdp_{t-1} + \beta_2 Lkat_{t-1} + \beta_3 Lmev_{t-1} + \beta_4 sabit_{t-1} + trend + \varepsilon_t \quad 4.1$$

Denklem 4.1'de yer alan β_0 sabit terim, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ uzun dönem katsayıları, Δ ise değişkenlerin birinci farkını ifade etmektedir. $\Delta Lgdp_t$, $\Delta Lkat_t$, $\Delta Lmev_t$ ve $\Delta Lsabit_t$ gecikmeli değerleri (b_i, c_i, d_i, e_i) kısa dönem etkileri ifade etmesi açısından modele eklenmiştir. Son olarak modelde trend kullanıldığı için denkleme dahil edilmiştir.

Uzun dönem ilişkiyi incelemeye başlamadan önce uygun gecikme uzunluğu (n) belirlenmesi gerekmektedir. Bu uzunluk, Akaike bilgi ölçütü (AIC-Akaike Information Criterion) veya Schwarz bilgi ölçütü (SIC- Schwarz Information Criterion) kullanılarak en küçük kritik değer dikkate alınıp belirlenmektedir. Analiz sonuçlarının doğruluğu açısından belirlenen gecikme uzunluğunda hata terimleri arasında otokorelasyon sorununun olmaması gerekmektedir. Bu sorun var ise en küçük ikinci kritik değer ile devam edilir, otokorelasyon sorunu giderilene kadar bir sonraki küçük değer belirlenip analiz yapılır. Uzun dönemli ilişki diğer bir ifade ile seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine ait hipotezler şu şekildedir:

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur)

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi vardır)

Hipotezler test edilirken hesaplanan F istatistik değeri Pesaran vd. (2001) hesapladıkları kritik değer tablosu ile karşılaştırılarak eşbütünleşme ilişkisini varlığına karar verilir. Burada modelde yer alan serilerin durağanlık derecelerine göre tablodaki alt ve üst kritik değerlere göre yorum yapılmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri üst kritik değerden daha büyük ise eşbütünleşme ilişkisi olduğu, eğer küçük ise ilişki olmadığı yönünde sonucuna ulaşmak mümkündür. Eğer bu istatistik değer alt ve üst kritik değerlerin arasında yer alıyorsa bu durumda net bir şey söylemek mümkün değildir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığından sonra seriler arasında kısa ve uzun dönem ilişki incelenir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkiyi ifade eden model şu şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta Lgdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{x} b_i \; Lgdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{y} c_i \; Lkat_{t-i} + \sum_{i=0}^{z} d_i \; Lmev_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} e_i \; Lsabit_{t-i} + trend + \varepsilon_t \qquad 4.2$$

Denklem 4.2'de ifade edilen x,y,z,q bu değişkenlere ait AIC veya SIC yardımıyla elde edilen gecikmeleri ifade etmektedir. Bu gecikme uzunlukları oluşturulacak ARDL (x,y,z,q) modelini belirlemektedir. Model oluştuktan sonra katsayıların anlamlılığı incelenir, eğer katsayılar anlamlı ise uzun dönemli ilişki olduğu söylenebilir. Uzun dönem ilişkiden sonra hata düzeltme modeli veya kısa dönem katsayı analizi yapılmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hata düzeltme katsayısı olarak ifade edilen ECM(-1) negatif ve 0-1 aralığında yer almasıdır. ARDL yöntemine dayalı olan kısa dönem dinamikleri de kapsayan koşullu hata düzeltme modeli en genel hali şu şekildedir:

$$\Delta Lgdp_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{x} b_i \; Lgdp_{t-i} + \sum_{i=0}^{y} c_i \; Lkat_{t-i} + \sum_{i=0}^{z} d_i \; Lmev_{t-i} + \sum_{i=0}^{q} e_i \; Lsabit_{t-i} + f_i ECM_{t-1} + trend + \varepsilon_t \qquad 4.3$$

Denklem 4.3'te yer alan ECM_{t-1} tahmin edilen ARDL(x,y,z,q) denkleminden elde edilmiş olan hata teriminin gecikmeli dönemidir. Hata düzeltme katsayısı olarak ifade edilen bu değer yukarıda da ifade edildiği üzere 0-1 aralığında negatif

ve anlamlı olmalıdır. Yorumlanırken bu kavram kısa dönemde yaşanan herhangi bir dengesizliğin uzun dönemde düzeltilebilme derecesi veya ne kadar sürede düzeltilebileceğini ifade etmektedir.

4.3 Ampirik Sonuçlar

Zaman serisi analizlerinin başında durağanlık kavramının incelenmesi gerektiğine yukarıdaki bölümde değinilmiştir. Durağanlık sınaması yapmak adına Augmented Dickey–Fuller (ADF-1981) ve Phillips-Perron (PP-1988) birim kök testleri kullanılmıştır. Bu yöntemlerin kullanılmasının nedenlerinden biri farklı güçlü sonuçlara ulaşmak ve Enders (1995), araştırmacıların durağanlık testinde doğru sonuçlara ulaşmak için hem ADF(1981) testini hem de PP (1988) testini kullanmalarını tavsiye etmiştir. Her iki testte literatürde sıkça kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. ADF birim kök testi hataların sabit varyanslı oldukları ve bağımsız oldukları varsayımı ile hareket etmektedir.

PP durağanlık testinde hata terimlerinin beklenen değerini sıfır olarak kabul ederek ADF birim kök testinden farklı olarak hataların değişen varyanslı olduğu durumu ele almaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 365). Diğer taraftan parametrik olmayan bir test olan PP, hareketli ortalama sürecini (ARIMA) de dikkate alan bir testtir. Son olarak PP birim kök testi küçük örneklem grubunda daha sağlıklı sonuçlar ortaya koymaktadır. PP testi ADF testinin sağlamlığını kontrol etmek adına kullanılan, uygulama ve test süreci açısından da ADF testi ile benzer özelliklere sahiptir. Modelde yer alan serilere ait ADF ve PP birim kök test sonuçları Tablo 4.2’de yer almaktadır.

Tablo 4.2. ADF ve PP Durağanlık Testi Sonuçları

DÜZEY		Lgdp	Lkat	Lmev	Lsabit
ADF	Sabit	2.4980 (0)	-0.7775 (0)	-1.2295 (0)	1.2491 (7)
	Sabit+trend	0.5759 (0)	-1.9715 (0)	-2.2902 (0)	**-3.4024* (5)**
PP	Sabit	2.7739 (1)	-0.7382 (3)	-1.1812 (1)	1.6213 (15)
	Sabit+trend	1.2265 (2)	-2.0456 (2)	-2.3556 (1)	**-4.5875*** (4)**
BİRİNCİ FARKLAR					
ADF	Sabit	**-7.6245*** (0)**	**-5.3168*** (0)**	**-5.9135*** (0)**	**-4.1242*** (6)**
	Sabit+trend	**-8.3560*** (0)**	**-5.2062*** (0)**	**-5.8581*** (0)**	**-4.4290*** (6)**
PP	Sabit	**-7.7406*** (3)**	**-5.2946*** (2)**	**-5.8738*** (1)**	**-17.0677*** (16)**
	Sabit+trend	**-8.3584*** (2)**	**-5.2140*** (1)**	**-5.8802*** (2)**	**-22.2084*** (24)**
SONUÇ		**I(1)**	**I(1)**	**I(1)**	**I(0)**

Notlar: ***, ** ve * ilgili değişkenlerin sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyde durağan olduklarını göstermektedir.

H_0: *Seri birim kök taşır yani durağan değildir.*

H_1: *Seri birim kök taşımaz yani durağandır.*

Tablo 4.2'de yer alan ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre Lgdp, Lkat, Lmev değişkenlerinin düzeyde H_0 hipotezinin reddedilemediği yani serilerin birim kök taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değişkenlerin birinci farkta I(1) ADF ve PP prob. değerleri incelendiğinde bütün serilerin %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiği yani durağan oldukları görülmektedir. Lsabit değişkeni ise düzeyde ADF test sonuçlarında sabit+trendli modelde %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu bulgusu mevcut iken PP test sonuclarına göre sabit+trendli modelde %1 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmekte yani serinin durağan olduğuna dair sonuçlara ulaşılmaktadır. Durağanlık düzeyleri farklı olan (2.fark olmamak koşuluyla) seriler arasındaki uzun dönem ilişkinin incelendiği ARDL sınır testine ait kısa ve uzun dönem tahmin sonuçları aşağıda raporlanmıştır.

ARDL sınır testi analizine başlamadan önce seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Bu ilişki incelenirken, hesaplanan F istatistik değeri Pesaran, vd. (2001) tarafından hesaplanan sınır testi tablosunun alt ve üst sınır değerleri ile karşılaştırılır. Eşbütünleşme ilişkisine ait F istatistik değeri ve kritik değerlere ait sonuçlar Tablo 4.3'te sunulmuştur.

Tablo 4.3. Uzun Dönem Eşbütünleşme İlişkisinin Test Sonuçları

k	F-istatistiği	Gecikme Uzunluğu	Alt-Üst Sınır Değer	Eşbütünleşme ilişkisi
3	7.56	8	4.30- 5.23	Var

Notlar: Maksimum gecikme uzunluğu olarak 8 alınmış ve en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC (Akaike Information Criteria) kullanılmıştır. %1 anlamlılık düzeyinde alt ve üst kritik sınır değerleri Pesaran vd (2001)'den alınmıştır. Modelde trend kullanılmıştır.

$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi yoktur)

$H_1: \beta_1 \neq \beta_2 \neq \beta_3 \neq \beta_4 \neq 0$ (Eşbütünleşme ilişkisi vardır)

Tablo 4.3'te yer alan ARDL tahmin sonuçlarındaki F istatistik değeri 7.56 bulunmuştur. Bulunan F istatistik değeri Pesaran, vd. (2001) hesaplanan alt (4.30) ve üst sınır (5.23) değerleriyle karşılaştırılarak ilişkinin varlığına dair sonuca ulaşılmaktadır. Değişkenlerde birinin (Lsabit) düzeyde durağan olması diğer değişkenlerin (Lgdp, Lkat, Lmev) birinci farkta durağan olmasından dolayı hesaplanan F istatistik değeri (7.56) üst sınır değerinden (5.23) büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilir. Lgdp, Lkat, Lmev ve Lsabit arasında uzun dönemli ilişki olduğu ifade edilebilir. Analizin bir sonraki aşamasında uygun modelin belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluklarına ait modelin katsayı tahminleri ve tanısal testlere ait sonuçlar Tablo 4.4'te yer almaktadır. Daha sonra değişkenler arasındaki kısa-uzun dönem parametrelerin tahmin sonuçları bir sonraki tabloda özet halinde sunulmuştur (Tablo 4.5).

Tablo 4.4: ARDL(4,3,7,4) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
LGDP(-1)	0.0656	0.1423	0.4611 [0.647]
LGDP (-2)	-0.0544	0.1322	-0.4114 [0.683]
LGDP (-3)	-0.2321	0.1384	-1.6770 [0.102]
LGDP (-4)	0.3903	0.1555	2.5092 [0.016]**
LKAT	0.3129	0.0997	3.1371 [0.003]***
LKAT(-1)	-0.3224	0.1401	-2.3003 [0.027]**
LKAT(-2)	-0.0608	0.1389	-0.4379 [0.664]
LKAT(-3)	0.3259	0.1003	3.2494 [0.002]***
LMEV	-0.4815	0.1487	-3.2372 [0.002] ***
LMEV(-1)	-0.0888	0.1988	-0.4469 [0.657]
LMEV(-2)	0.0162	0.1879	0.0865 [0.931]
LMEV(-3)	-0.1279	0.1907	-0.6707 [0.506]
LMEV(-4)	-0.1269	0.1728	-0.7341 [0.467]
LMEV(-5)	-0.1124	0.1580	-0.7115 [0.481]
LMEV(-6)	0.4907	0.1558	3.1476 [0.003] ***
LMEV(-7)	-0.2963	0.1251	-2.3681 [0.023]**
LSABIT	0.4151	0.0584	7.0980 [0.000] ***
LSABIT(-1)	0.1713	0.0601	2.8469 [0.007] ***
LSABIT(-2)	0.0854	0.0567	1.5067 [0.140]
LSABIT(-3)	0.1377	0.0554	2.4825 [0.018]**
LSABIT(-4)	-0.1793	0.0860	-2.0844 [0.044]**
C	14.261	6.1764	2.3090 [0.027]**
@TREND	0.0303	0.0125	2.4132 [0.021]**

Tanısal testler	İstatistik
R^2	0.999
$\overline{R^2}$	0.998
F istatistik	2145.4 (0.00)
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi	0.0884 (0.915)
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans	1.7957 (0.062)
Jarque-Bera Normallik Testi	0.4687 (0.791)
Ramsey-Reset Testi	1.3532 (0.184)
CUSUMQ	Stabil

Notlar: ARDL modelinde gecikme sayısı AIC'ye göre 8 olarak belirlenmiştir. Parantez içindeki sayılar p-olasılık değerlerini göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Katsayı tahmin sonuçlarına göre oluşturulan ARDL (4,3,7,4) modelinde tanısal testler incelendiğinde otokorelasyon, değişen varyans, normallik testi, yapısal kırılma olup olmadığı ve spesifikasyon hatasının olup olmadığı araştırılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Test p-olasılık değerine (0.915) otokorelasyon sorunu olmadığı şeklindeki H_0 hipotezi reddedilememekte diğer bir ifadeyle otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans (0.062), Jarque-Bera Normallik Testi (0.791), Ramsey-Reset Testi (0.184) sonuçlarına göre herhangi bir sorun olmadığını söylemek mümkündür. Bu sonuçlardan sonra ARDL (4,3,7,4) modeline ait uzun ve kısa döneme ait tahmin sonuçları Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5. ARDL(4,3,7,4) Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Model: F_{gdp} (Lgdp∣ Lkat, Lmev, Lsabit)			
Model Spesifikasyonu: ARDL(4,3,7,4)			
Bağımlı Değişken: Lgdp			
Uzun Dönem Katsayılar			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
LKAT	0.3077	0.0655	4.6953 [0.001]***
LMEV	-0.8753	0.1547	-0.8753 [0.000]***
LSABİT	0.7589	0.1171	0.7589 [0.000]***
SABİT	17.1723	1.5678	10.9526 [0.000]***
TREND	0.0365	0.0043	8.3819 [0.000]***
Kısa Dönem Katsayılar ve Hata Düzeltme Terimi			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği
D(LGD (-1))	-0.1038	0.2893	-0.3588 [0.721]
D(LGDP (-2))	-0.1582	0.2295	-0.6895 [0.495]
D(LGDP (-3))	-0.3903	0.1555	-2.5092 [0.016]**
D(LKAT)	0.3129	0.0997	3.1371 [0.003]***
D(LKAT(-1))	0.0608	0.1389	0.4379 [0.664]
D(LKAT(-2))	-0.3259	0.1003	-3.2494 [0.026]**
D(LMEV)	-0.4815	0.1487	-3.2372 [0.026]**
D(LMEV(-1))	-0.0162	0.1879	-0.0865 [0.931]
D(LMEV(-2))	0.1279	0.1907	0.6707 [0.506]
D(LMEV(-3))	0.1269	0.1728	0.7341 [0.467]
D(LMEV(-4))	0.1124	0.1580	0.7115 [0.481]

D(LMEV(-5))	-0.4907	0.1558	-3.1476 [0.003]***
D(LMEV(-6))	0.2963	0.1251	2.3681 [0.023]**
D(LSABIT)	0.4151	0.0584	7.0980 [0.000]***
D(LSABIT(-1))	-0.0854	0.0567	-1.5067 [0.140]
D(LSABIT(-2))	-0.1377	0.0554	-2.4825 [0.018]**
D(LSABIT(-3))	0.1793	0.0860	2.0844 [0.044]**
D(@TREND())	0.0303	0.0125	2.4132 [0.021]**
ECM(-1)	-0.8305	0.3584	-2.3167 [0.026]**

Notlar: ARDL modelinde gecikme sayısı AIC'ye göre 8 olarak belirlenmiştir. Parantez içindeki sayılar p-olasılık değerlerini göstermektedir. ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılıklarını gösterir.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde bütün değişkenlerin istatistiksel olarak %1 düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkeni uzun dönemde etkileyen değişkenler içerisinde mevduat bankalarının toplam kredi hacmi (-0.87) dışındaki bütün değişkenlerin büyümeyi pozitif etkilediği görülmektedir. Bulgular, Arıç'ın (2014) AB ülkelerinde bankalar tarafından özel sektöre kullandırılan kredilerin milli gelirin artmasına yönelik kullanılmadığı ve bu bağlamda finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğuna yönelik sonuçları destekler niteliktedir. Katılım bankalarının uzun dönemde büyümeyi olumlu etkilediğine dair sonuçlar ise literatürde Ellahi ve Saghir (2014) başta olmak üzere birçok çalışmayı destekler niteliktedir.

Tablo 4.5'te yer alan kısa dönem analiz sonuçlarına göre uzun dönem bulgulara benzer sonuçlara rastlamak mümkündür. Katılım bankalarının toplam fon kullandırma hacmi büyümeyi pozitif (0.3129) etkilediği, mevduat bankalarının toplam kredi hacminin büyüme üzerinde negatif (-0.4815) etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuç, Mercan ve Peker'in (2013) mevduat bankaları tarafından kullandırılan kredilerin kısa dönemde ekonomik büyümeyi negatif etkileyeceğini ifade ettikleri çalışmayla paralellik göstermektedir. Yine gayrisafi sabit ser-

maye oluşumu değişkeninin de kısa dönemde büyüme üzerine pozitif (0.4151) etkisine dair bulgular mevcuttur.

Kısa dönem katsayı analiz sonuçlarında dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir husus Hata Düzeltme Katsayısı olarak ifade edilen ECM(-1) negatif, 0-1 aralığında ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere katsayının 0-1 aralığında olması dengeli bir sistemi, negatif olması ise meydana gelecek bir sapmadan dengeye doğru hareket edileceğini ifade etmektedir. Hata Düzeltme Katsayısı (-0.83) ortaya çıkabilecek bir şok veya beklenmedik dönemsel bir etkinin daha sonraki dönemde ne kadar hızla düzeltilebileceğini ifade etmekte iken modelde sonuçlara göre %83'lük bir hızla yaklaşık olarak 1.5 dönemde uzun döneme uyum sağlanacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

5. SONUÇ

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki liberal iktisat politikalarının finansal piyasalara eklemlenmesiyle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreçte paranın dolaşım hızının artmasına ek olarak kaydi para faktörünün büyüme üzerinde etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bankaların işlem hacmi, finansal gelişmişliğin en belirgin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda ele alınan bu çalışamada, literatürde uzun zamandır üzerine çalışılan bankacılık sektörü ve İslami bankacılık olarak ifade edilen katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerine etkisi incelenmiştir. Söz konusu etkiyi incelemek adına, Türkiye ekonomisinin 2005:Q4-2021:Q4 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılmıştır. Modelde kullanılan bağımlı değişken olan GSYH (Lgdp) serisi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından elde edilmiştir. Bağımsız değişkenler ise Gayrisafi sabit sermaye oluşumu (Lsabit), katılım bankalarının toplam fon kullandırma hacmi (Lkat) ve mevduat bankalarının toplam kredi hacmi (Lmev) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanı olan Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) üzerinden temin

edilmiştir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler, logaritmaları alınıp, mevsimsel düzeltme yöntemlerinden Census X-12 yöntemi yardımıyla mevsimsel etkilerden arındırılarak analize dâhil edilmişlerdir.

Analiz sonuçlarından önce serilerin durağanlık dereceleri ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla incelenmiş bir seri (Lsabit) dışındaki serilerin birinci farkta durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu da kullanılacak yöntem açısından Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımını kullanmanın uygun olacağını ortaya koymuştur. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi açısından hesaplanan F istatistik değerinin (7.56) üst sınır değerinden (5.23) büyük olmasından dolayı H_0 hipotezi reddedilerek değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu söylenebilir. Eşbütünleşme ilişkisi bulunduktan sonra uygun gecikme uzunluklarıyla oluşturulan ARDL (4,3,7,4) modelinin uzun dönem katsayı tahmin sonuçları incelendiğinde bütün değişkenlerin istatistiksel olarak %1 düzeyde anlamlı olduğu görülmektedir. Bağımlı değişkeni uzun dönemde etkileyen değişkenler içerisinde mevduat bankalarının toplam kredi hacmi (-0.87) dışındaki bütün değişkenlerin büyümeyi pozitif etkilediği görülmektedir. Tablo 4.5'te yer alan kısa dönem analiz sonuçlarına göre uzun dönem bulgularında da benzer sonuçlar saptanmıştır. Katılım bankalarının toplam fon kullandırma hacminin büyümeyi pozitif (0.3129) etkilediği, mevduat bankalarının toplam kredi hacminin büyüme üzerinde negatif (-0.4815) etkiye sahip olduğu görülmektedir. Yine gayrisafi sabit sermaye oluşumu değişkeninin de kısa dönemde büyüme üzerine pozitif (0.4151) etkisine dair bulgular mevcuttur.

Bu bulgulardan yola çıkarak katılım bankalarının Türkiye ekonomisinin 2005-2021 döneminde kısa ve uzun dönemde büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu söylenebilir. Mevduat bankalarının ise kısa ve uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturduğu ancak uzun dönemde altıncı gecikme veya diğer bir ifadeyle altı dönem sonra büyümeyi

pozitif yönde etkileyebileceği saptanmıştır. Katılım bankacılığı sektörünün fon kullandırma hacminin ekonomik büyümeyi üzerinde olumlu etkilere yol açmasının altında yatan temel faktör bu bankaların temel ilkeleri kapsamında sadece üretim faktörlerinin teminine yönelik fonlama gerçekleştirmesi yer almaktadır. Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir büyüme için katılım bankalarının finansal sistem içerisindeki payının arttırılması ve fon toplama yöntemlerinin çeşitlendirilerek üretime daha fazla katkı sağlayacak adımların atılması gereklidir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar açısından Türkiye ekonomisinde yer alan katılım bankalarının fon toplama yöntemleri incelenebilir, sektörel krediler ele alınarak hangi sektörlerin etkilerinin daha büyük olabileceği ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

Al-Oqool, M. A., Okab, R., Bashayreh, M. (2014). Financial Islamic Banking Development and Economic Growth: A Case Study of Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, *6*(3),ss.72-79.

Altunç, Ö. F. (2008). Türkiye'de Finansal Gelişme Ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2008, 3(2), ss.113-127.

Arıç, K.H.(2014), "The Effects of Financial Development on Economic Growth in the European Union: A Panel Data Analysis", International Journal of Economic Practices and Theories, Vol. 4, No. 4.

Aslan, A. G. Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (4), ss. 25-38.

Bloch, H., Tang, S. H. K. (2003). The Role of Financial Development in Economic Growth. Progress in Development Studies, 3(3), ss. 243–251.

Bozkurt, M., Altintaş, N., Yardimcioğlu, F. (2020). Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, *6*(1), ss.95-114.

Bölükoğlu, A. (2021). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Doğrusal Olmayan İlişki: IMF Finansal Gelişmişlik Endeksi İle Yeni Bulgular. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), ss. 385-402.

Çonkar, M. K., Canbaz, M. F., Arifoğlu, A. (2018). Mevduat Ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *20*(1), ss.1-11.

Daly, S., Frikha, M. (2016). Banks And Economic Growth İn Developing Countries: What About Islamic Banks ?, *Cogent Economics & Finance*, *4*(1), 1168728.

Dikkaya, M. ve Kutval, Y. (2014). Katılım Bankacılığı: Türkiye Örneği. Ankara: Savaş Yayınevi.

Ellahi, N., Saghir, R. (2014). Analyzing The Empirical Link Between Islamic Finance and Growth of Real Output: A Time Series Application To Pakistan. *Academic Research International*, *5*(6), 180.

Ergün, T. (2020). Türkiye'deki Banka Faaliyet Türleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (2), ss.37-60.

Erim. N., Türk, A. (2005). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10),ss. 21-45.

Eroğlu, İ., Yeter, F. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Nedensellik Analizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, *6*(2), ss. 269-283.

Enders, W. 1995. Applied Econometric Time Series. New York: John Wiley and Sons Inc.

Farahani, Y. G., Dastan, M. (2013). Analysis of Islamic Banks' Financing and Economic Growth: A Panel Cointegration Approach. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*.

Furqani, H., Mulyany, R. (2009). Islamic Banking And Economic Growth: Empirical Evidence From Malaysia. *Journal of Economic Cooperation & Development*, *30*(2).

Granger, C. W. and Newbold, P. (1974). "Spurious Regressions in Econometrics". *Journal of Econometrics*, 2(2):111-120.

Gujarati, D. (2004). Basic Econometrics.(4 th edtn) The McGraw–Hill Companies.

IDB, Islamic Development Bank. "Islamic Development Bank Group in Brief. Islamic Development Bank. https:// www.ısdb.org. (Erişim Tarihi: 12.04.2022).

Işık, N., (2017). Banka Kredisi, İnovasyon, Ekonomik Büyüme İlişkilerinin Analizi: G-20 Örneği. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), ss. 53-66.

Kalaycı, İ., "Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 2013, 9(19), ss. 51-74.

Kassim, S. (2016). "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience". Global Finance Journal, 30,ss. 66-76.

Khan, M. A., Qayyum, A. (2007). *Trade, Financial And Growth Nexus in Pakistan* (No. 2007, 14). Economic Analysis Working Papers

Köse, Z., Akkaya, M. (2021). AR-GE, İnovasyon ve Ticaretin Büyüme Üzerindeki Etkisi: G-8 Örneği. *Scientific Journal of Innovation and Social Sciences Research, 1*(1).48-64.

Lawal, A. I., Nwanji, T. I., Asaleye, A., Ahmed, V. (2016). Economic Growth, Financial Development and Trade Openness in Nigeria: An Application of The ARDL Bound Testing Approach. *Cogent Economics & Finance*, *4*(1), 1258810.

Mercan, M., Peker, O. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz . Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 8 (1) , 93-120.

Nur, T., (2021). Finansal Açıklık, Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, *6*(3), ss.627-645.

Pesaran, M. H.,Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Omar, W. A. W., Hussin, F., (2015). The Empirical Effects of Islam on Economic Development in Malaysia. *Research in World Economy*, *6*(1), 99

Orji, A., Ogbuabor, J. E., Anthony- Orji, O. I. (2015). Financial liberalization and economic growth in Nigeria: An empirical evidence. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *5*(3), ss. 663-672.

Özcan, B., Ari, A. (2011). Finansal Gelisme ve Ekonomik Büyüme Arasindaki Iliskinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örnegi. *Business and Economics Research Journal*, *2*(1), 121.

Öztürk, N., Darıcı, H. K., Kesikoğlu, F. (2011). Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelişme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(1), ss. 53-69.

Tajgardoon, G., Behname, M., Noormohamadi, K. (2013). Islamic Banking and Economic Growth: Evidence From Asia. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, *9*(4), 542.

TKBB, "Katılım Bankaları ve Bankacılık Sektörü Başlıca Finansal Büyüklükleri" https ://www.tkbb.org.tr. (Erişim Tarihi: 13.04.2022).

Tunay, B. (2016). İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri (Causality Relations Between Islamic Banking and Economic Growth). *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(2), 485-502.

Ustaoglu, M., İncekara, A., & Yildiz, B. (2013). Analysis of Economic Growth and Financial Structure of Participation Banks, Islamic Views And Agenda: Case Of Turkey. *Journal of Islamic Banking and Finance*, *1*(1), ss. 1-10.

Wahab, M., Mufti, O., Murad, M. S. (2016). "The Study of Co-integration and Causal Link Between Islamic Bank Financing and Economic Growth". Abasyn University Journal of Social Sciences. 9, ss. 134-146.

On Birinci Bölüm

İŞSİZLİK İSTİHDAM VE TÜKETİCİ KREDİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI ÖRNEĞİ

Dr. İbrahim AYTEKİN[45]

1. Giriş

Türkiye ekonomisinin en önemli ekonomik sorunlarından bir tanesi işsizlik sorunudur. Türkiye'nin genç bir nüfus yapısına sahip olması ve istihdamda istenilen seviyelere ulaşılamaması bu sorunu iyice derinleştirmektedir. Bu sorunlar hanehalkı için beraberinde geçim sıkıntısı ve şiddetli geçimsizliği getirirken, hanehalkı bu sıkıntılarla geçici süreliğine olsa da mücadele edebilmek için çeşitli yollara başvurmakta veya borç altına girmektedir. Bu süreçte borçlanmak için başvurulabilecek en önemli yollardan bir tanesi ise banka ve çeşitli finansal kuruluşların sağlamış olduğu tüketici kredileridir. Elbette hanehalkı tüketici kredilerini sadece geçim sıkıntısının veya şiddetli geçimsizliğin üstesinden gelebilmek için tercih etmemektedir. Hanehalkı tüketici kredilerini ayrıca iş kurmak, konut, gayrimenkul ve araç

45 Bitlis Eren Üniversitesi, SHMYO, ibrahimaytekin63@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3574-1007

almak, eğitim, seyahat, tatil, bireysel ve benzer harcamalarını finanse etmek için de kullanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, istihdam politikalarının işsizlik oranlarını bir türlü istenilen seviyelere düşüremediği ve dolaysıyla işsizlik sorununun halen hüküm sürdüğü Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 dönemi için işsizlik, istihdam ve katılım bankaları tarafında sağlanan hanehalkı tüketici kredileri arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışmada yöntemi olarak ekonometrik zaman serisi analiz yöntemlerinden olan; Phillips-Perron (1988) birim kök testi, Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testi, Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testi yaklaşımı ve Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi kullanılmıştır.

Literatürde işsizlik, istihdam, büyüme, enflasyon, faiz ve benzer değişkenler ile tüketici kredisi değişkenini ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde benzer sonuç ve bulgulara ulaşan çalışmalar olduğu gibi farklı sonuç ve bulgulara ulaşan çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar da literatürde yer alan bazı çalışmaların sonuçlarını destekler nitelikteyken bazı çalışmaların ulaştığı sonuç ve bulguları ise desteklememektedir. Fakat bu çalışma analiz dönemi, çalışmanın yöntemi, analiz değişkenleri ve ulaşılan bulgular bakımından literatürdeki çalışmalardan ayrışmaktadır. Çalışma bu özellikleriyle de literatüre ciddi bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada ilk olarak bir özet niteliği taşıyan giriş bölümüne yer verilmiştir. Giriş bölümünden sonra işsizlik, istihdam, tüketici kredileri ve katılım bankacılığının teorik temelleri üzerinde kısaca durulmuştur. Teorik temellerden sonra bu çalışmanın konusuna yönelik olarak bir literatür incelemesi yapılmıştır. Literatür incelemesinden sonra yöntemi oluşturan ekonometrik modeller üzerinde durulmuştur. Ardından analizde kullanılan veri setlerine kısaca yer verilmiştir. Veri setinden sonra ise yapılan ekonometrik analiz bulguları değerlendirilmiştir. Son aşa-

mada ise ekonometrik bulgular çerçevesinde sonuç ve tartışma kısmı oluşturulmuştur.

2. İşsizlik

İşsizlik, işgücünün bir parçası olarak bir işe sahip olamayan ve aktif bir şekilde iş arayan kişileri ifade etmektedir. İşsizlik, ekonomide ve işgücü piyasasında en çok ön plana çıkan makro iktisadi göstergelerden bir tanesidir. Bu nedenle işsizlik bir ekonominin genel durumunu ve o ekonomide uygulanan ekonomi politikalarının başarılarının veya başarısızlıklarının adeta bir özet istatistiği niteliğindedir. İşsizlik konusu bu özelliğinden dolayı gerek siyasi tartışma platformlarında gerekse de basında kendisine çokça yer bulmaktadır (Murphy & Topel, 1997: 295). İşsizliğin gerek siyasi platformlarda gerekse de basında bu kadar çok tartışılması ve siyasi vaatlerin başında işsizlikle mücadele konusunun yer alması ise işsizlik probleminin ne kadar önemli bir problem olduğunu adeta gözler önüne sermektedir (Mankiw, 2015: 183).

İşsizlik problemi uzun vadeli bir problemdir. 2008-2009 tarihli Küresel Finansal Kriz ve durgunluğun ardından Dünya'da işsizlik oranı yaklaşık olarak %9'lara kadar yükselmiş ve bu rakam ancak 2014 yıllına kadar yaklaşık olarak %6 bandına geri çekilmiştir. Ekonomistler, işsizlik problemini ortadan kaldırmak veya minimize etmek için işsizliğin nedenlerini ve işsizleri etkileyebilecek kamu politikalarını iyileştirmeye destek olmak üzere işsizlik konusunu detaylı bir şekilde incelemektedirler. Şöyle ki bu politikalardan biri olan mesleki eğitim projeleri işsiz kişilerin iş sahibi olmalarına yardımcı olurken, işsizlik sigortası gibi politikalar ise kısa süreli çözümler üretmekte ve işsizler için sadece hafifletici bir etki sunmaktadır. Bu politikalara benzer bir diğer politika ise yüksek asgari ücreti zorunlu kılan yasalardır. Fakat bu tür yasalar az nitelikli ve iş konusunda az tecrübeli bireylerde işsizlik oranını arttırdığı düşünülmektedir (Mankiw, 2015: 183).

Türkiye ekonomisi dışa bağımlı ve gelişmekte olan ülke ekonomileri kategorisinde yer almaktadır. Türkiye'nin genç bir nüfus yapısına sahip olması ekonomisinin de genç bir emek gücü arzına sahip olmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin ekonomik yönden dışa bağımlı bir ülke olması ekonomiyi dışsal şoklara karşı kırılgan bir yapıya dönüştürmekte ve bu durum Türkiye'nin iktisadi büyümede istikrarı yakalanmasını sekteye uğratabilmektedir. İktisadi büyümede istikrarın yakalanmaması ise genç bir emek gücü arzına sahip olan Türkiye'de işsizlik problemini doğurmaktadır. Türkiye'de yıllardır çift haneli rakamların altına düşürülemeyen bu işsizlik probleminin çözümü iktidar adayı her partinin başlıca vaat ve ekonomi politikalarından bir tanesini oluşturmaktadır. Fakat iktidara gelen her partinin işsizliğin çözümüne yönelik vaatlerinde bir türlü başarıya ulaşamadığı veya bu sorunu çözmekte zorlandığı görülmektedir (Dikkaya & Aytekin, 2020: 265). Türkiye'de işsizlik sorununun bu denli derin bir sorun olmasının altında yatan başlıca sebepler ise Türkiye'de nüfus artış hızının yüksek olması, ekonomide ve büyümede istikrarın yakalanamaması, eğitim sisteminde yaşanan problemler, göç, ücretlerin yetersiz oluşu, kayıt dışı istihdam, vergi yükü, yüksek istihdam maliyetleri ve benzer nedenler şeklinde sıralanabilir (Ay, 2012: 334-337).

3. İstihdam

İstihdam konusu, gerek işgücü piyasası gerekse genel ekonomik durum açısından ele alındığında bu konun önemli bir makro iktisadi konu olduğu görülmektedir. İşgücünün çalışan kesimini oluşturan istihdam, üretim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süre zarfında, piyasaların mal ve hizmet taleplerini karşılamak üzere üretim faktörlerini bir araya getirerek üretim yapan müteşebbisler emek gücünden ciddi bir şekilde faydalanmakta ve buna karşılık olarak da emek gücüne, yaratılan değerden yapılan anlaşma ve sözleşmeler çerçevesinde bir ücret vermektedir. İstihdam kavramı ve kapsamının ne ifade ettiği ülkelerin istihdam seviyelerini ölçen kurum ve kuruluşlar

tarafından yapılmakla birlikte çoğu ülke istihdam kavramını ve istihdam edilen kişileri Uluslararası Dünya Çalışma Örgütünün (ILO) yapmış olduğu tanım ve tanımlar çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu doğrultuda ILO istihdam edilen kişileri belirli bir yaşın üzerinde olup, bir hafta ya da bir gün gibi kısa dönem boyunca bir ücret karşılığında ya da kendi hesabına çalışan kişiler olarak tanımlamaktadır (Murat & Yılmaz-Eser, 2013: 97).

İstihdam konusunun Türkiye'yi ilgilendiren kısmına baktığımızda, Türkiye'de nüfus artış hızı düşme trendine girmiş olsa da nüfusun halen artmakta olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin nüfus yapısını gençleştirmekte ve gençleşen bu yapı Türkiye'de işgücü piyasasının dinamik bir yapı arz etmesini sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye, gelişmekte olan ülkelere özgü bir işgücü istihdam yapısının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Çünkü Dünya'da istihdama yönelik genel eğilim tarım ve sanayi sektörlerinde istihdamın düşmesi, hizmetler sektöründe ise yükselmesi yönündedir. Örneğin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Avrupa birliği ülkelerinde tarım sektörünün istihdamdan aldığı pay %3 ile %5 aralığında seyrederken, hizmetler sektörünün istihdamdan aldığı pay ise %70'lere kadar çıkmıştır. Fakat Türkiye'nin 90'lı yıllardan bu yana tarım sektörü ile sanayi sektörü istihdamında azalma, hizmetler sektörü istihdamında ise önemli artışlar görülse de bu durumun istenilen seviyelerde olmadığı görülmektedir (Kara ve Duruel, 2005: 369-370).

Türkiye ekonomisinin istihdam yaratmada kapasite yetersizliğinin işgücü piyasasında var olan aşırı düzenlemeler ile vergi yükünün bir sonucu olduğu kabul edilmektedir. Buna ilaveten, Türkiye'nin nüfus yapısı ve köylerden kentlere yapılan göçün halen devam ediyor olması, Türkiye ekonomisinin istihdam yaratmada zorlanmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin istihdam alanı yaratma potansiyeli OECD ülkelerinin ortalamalarıyla kıyaslandığında işgücü piyasasındaki vergi yüklerinin yüksek olması sebebiyle düşük seviyelerde kalmaktadır. Türkiye'de ekonomi politika-

larının istihdam yaratmayan bir yapı sergilemesinin bir diğer sebebi, Türkiye'de aşırı açık sermaye hesabı ve finansal spekülasyonların varlığıdır. Böyle bir durumda ise Türkiye'nin finansal piyasalarında hüküm süren yüksek reel faiz oranları sebebiyle kısa vadeli finansal sermaye büyük oranda Türkiye'ye girmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak Türk Lirasının (TL) değer kazanması ile Türkiye yüksek bir cari açıkla karşı karşıya kalmaktadır. TL'nin aşırı değerlenmesi ise Türkiye'nin geleneksel ihracat sektörlerini oluşturan tekstil, konfeksiyon, gıda ve tarım gibi emek yoğun üretim yapan sektörlerin daralmasına sebep olmaktadır. Bu durum ise ekonomiyi kayıt dışılığa sürüklemektedir. Bu durumun yanı sıra, genel bir perspektifte istihdam yaratmayan büyüme olgusu küresel bir sorun olarak değerlendirilmekte ve 21. Yüzyılın son çeyreğinde finansal sermayenin sanayi karşısında yükselişinin bir yansıması olarak ifade edilmektedir (Abdioğlu & Albayrak, 2017: 216).

4. Tüketici Kredileri

Bankaların temel ekonomik görevleri finansal aracılık yapmaktır. Bankacılık sektörünün finansal işlemleri sonucunda ekonomide ödünç verilebilir fon arz ve talebi yükselmekte ve bunun neticesinde finansal piyasaların hacmi genişlemekte, gelir ve istihdam artmaktadır. Bankaların makro iktisadi yönden bir diğer önemli işlevi de, finansal piyasa sistemine giren fonların iktisadi büyüme ve kalkınmaya en çok katkıyı sunan saha ve sektörlere yönlendirilmesidir. Ayrıca ekonomide etkin bir para politikasının uygulanması, dış ekonomik ilişkilerin ilerlemesi ve dünya ile ekonomik yönden entegre olunabilmesi ancak gelişmiş bir bankacılık sektörü sayesinde mümkün olmaktadır (Arslan & Yapraklı, 2008: 89).

Bankaların ödünç verilebilir fon politikalarını gerçekleştirmede kullandıkları en önemli araçlardan bir tanesini tüketici kredileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda krediyi, belirli bir süre sonunda faiziyle veya kar payıyla birlikte geri almak ko-

şuluyla alacaklı tarafından borçluya fon ödünç verilmesi işlemi sonucunda ortaya çıkan finansal araçlar şeklinde tanımlamak mümkündür. Ödünç verilebilir fonlar niteliğinde olan bu kredilerin kategorisinde; nakdi ve gayri nakdi krediler, konut finansmanı kredileri, tasfiye olunacak alacaklar, ters repo işlemlerinden alacaklar, tüketici ve işletme kredileri ile finansal kiralama ve benzeri araçlar bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB], 2022).

Para politikasının temel iktisadi göstergeler üzerinde oluşturduğu etkiler olarak adlandırılan parasal aktarım mekanizması, faiz oranı, döviz kur, varlık fiyatları ve kredi kanalı aracılığıyla çalışmaktadır (Ceylan & Durkaya, 2010: 21). Bu süreçte banka kredileri parasal aktarım mekanizmasının çalışmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Para arzının belirlenmesine yönelik uygulanan politikalar, para aktarım yoluyla kredi kanalını ve ekonomiyi etkiler. Kredi kanalının sorunsuz bir şekilde çalışması ise finansal sistem ile finansal yapının istikrarlı bir şekilde yönetilmesi ve gelişmişlik düzeyiyle yakından ilgilidir. Gelişmiş ve kurumsallaşmış bir finansal yapı, bir yandan kredi piyasasında yaşanabilecek krizleri ve olası riskleri azaltarak (Göçer, Mercan & Bölükbaş, 2015: 67) güvenli bir fon akışına öncülük etmekte, öte yandan çeşitli finansal araçlar aracılığıyla tasarrufların yatırıma dönüşmesine katkı sağlamaktadır. Reel kesimi fonlama olarak da adlandırılan bu sürecin etkili bir şekilde işlemesi, özellikle tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan yatırım eksikliğini gidermektedir (Ceylan & Durkaya, 2010: 21-22). Ekonomide iyi bir işleyiş gösteren finansal piyasalar, sermaye birikimine olanak sunar, küçük fonların büyük yatırımlara yönelmesi konusunda yardımcı olur, yeni teknolojilerin yayılmasına katkı sunar ve bu şekilde verimliliği, kalkınmayı, iktisadi büyümeyi ve istihdamı arttırır. Böylece finansal kurumlar kredi taleplerine cevap verebildikleri düzeyde iktisadi büyümeye, kalkınmaya ve istihdama katkı sağlarlar (Göçer ve ark., 2015: 67).

5. Katılım Bankacılığı

Faizsiz bankacılık veya İslami bankacılık şeklinde de isimlendirilen ve temelleri 1960'lı yılların ortasına kadar dayanan katılım bankacılığının (Kandemir, Arifoğlu & Canbaz, 2018: 20) Türkiye'deki geçmişi 37 yıl öncesine uzanmaktadır. Özel bir finans kuruluşu olarak ilk defa 1985'te finans sektörüne katılan ve 2005'te Bankacılık Kanununda yapılan düzenlemeler sonucunda bu tür bankacılık faaliyetleri Türkiye'de katılım bankacılığı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Faizsiz (katılım) bankacılık sistemi, sektörün yeni bir sektör olması nedeniyle halen bazı konularda çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Katılım bankacılığının halk nezdindeki işleyiş sistemi ile tanınırlığının istenilen düzeylerde olmaması bu sektörün gelişimini sekteye uğratırken, bazı algı sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Anaç & Kaya, 2017: 151).

Katılım bankacılığı faiz olgusuna karşı hassas olan insanların tasarrufları ile benzer özelliklere sahip yabancı fonların ekonomiye kazandırılmasını ve reel sektörü desteklemeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla katılım bankacılığı geleneksel bankacılık uygulamalarından farklı, kendine özgü ve özelliklede İslam Hukuku temeline dayanan uygulama ve faaliyetlere sahiptir. Ayrıca uygulamada katılım bankalarının sadece dini hassasiyetler nedeniyle tercih edilmediği diğer müşteriler tarafından da tercih edildiği gözlemlenmektedir. Bu yönüyle katılım bankacılığı geleneksel bankacılık sistemiyle karşılaştırıldığında müşteri pörtföyü avantajını da elinde bulundurmaktadır (Kandemir ve ark., 2018: 20).

Geleneksel bankacılıkta, oranı önceden belirlenen faiz karşılığında müşterilerden toplanan mevduatlar, yine oranı bankaca belirlenen faiz oranı üzerinden fon ihtiyacı olan müşterilere kredi şeklinde kullandırılmaktadır. Katılım bankacılığının geleneksel bankacılıktan ayrılan en önemli özelliği müşterilerine faiz yerine katılım payı vermesidir. İşte müşterilerin faaliyet sonuçlarına katılmasını öngören bu sistem literatürde faizsiz sis-

tem (bankacılık) olarak adlandırılmaktadır (Özulucan & Deran, 2009: 87). Bu doğrultuda katılım bankaları fonlamalarını iki yöntemle yapmaktadır. Bu yöntemler ticaret ve ortaklık yöntemidir. Bu yöntemlerden olan ticaret yöntemi de kendi içerisinde dört farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar bireysel finansman desteği, kurumsal finansman desteği, mal karşılığı ve saikin finansmanı ve finansal kiralama (leasing) şeklinde sıralanabilir. Ortaklık yöntemi ise kâr-zarar ortaklık yatırımı veya ortak yatırımlar (risk sermayesi) şeklinde gerçekleştirilmektedir (Aras & Öztürk, 2011: 173).

6. Literatür İncelemesi

Literatürde gerek Türkiye'yi gerekse de diğer ülkeler ile ülke gruplarını işsizlik, istihdam, enflasyon, büyüme, faiz, döviz kuru ve benzer değişkenler ile tüketici kredilerini ele alan çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Dolayısıyla yapılan literatür taraması sonucunda bu konuya yönelik olarak yapılan bazı çalışmaların ulaşmış oldukları bulgu ve sonuçlara aşağıda detaylı olarak yer verilmiştir.

Bertrand, Antoinette & David (2007), çalışmalarında 1985'te Fransa'da yapılan bankacılık sektörü reformlarının piyasalar üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu araştırmışlardır. Yapılan araştırmada daha çok banka kredilerine bağımlı olan firmaların istihdamında artışların yaşandığı ve verimli bir bankacılık sektörünün "yaratıcı bir süreci teşvik ettiği görüşünü" destekler nitelikte bir sonuca ulaşılmıştır.

Dromela, Kolakez & Lehman (2010), çalışmalarında 20 OECD ülkesinin kredi piyasasında görülen bozulmaların ve aksaklıkların işsizlik üzerindeki etkilerini 1982-2003 dönemi için incelemişlerdir. Yapılan incelemede kredi piyasalarındaki aksaklık ve bozulmaların işsizliği yükseltmesinin yanı sıra işsizliği kalıcı halede getirmektedir.

Aras & Öztürk (2011), çalışmalarında Türkiye'de katılım bankalarının kullandırdıkları fonların gün geçtikçe artmasına

rağmen reel ekonomiye doğrudan katkı sağlamada önemli bir yere sahip olan kar-zarar esaslı fon kullandırma oranının halen istenilen seviyelerde olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle katılım bankalarının Türkiye ekonomisinde reel kesime sunduğu katkının halen istenilen seviyelerde olmadığı gözlemlenmiştir.

Abdu & Omar (2012), çalışmalarında İslami bankacılık gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri Endonezya özelinde incelemişlerdir. Çalışmada 2003-2010 dönemini kapsayan üçer aylık finansal gelişme (toplam varlıklar, krediler, mevduatlar, çalışan sayıları), reel gayri safi yurtiçi hasıla ve gayri safi sabit sermaye değişkenlerini kullanmışlardır. Sonuçlar İslami finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun vadeli dönemlerde önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Angelos, Vasilios & Metaxas (2012), çalışmalarında Yunanistan bankacılık sektöründeki performans göstermeyen kredilerin belirleyicilerini incelemek için dinamik panel veri yöntemini kullanmışlardır. Yapılan analizde makroekonomik değişkenlerin özellikle reel GSYİH, işsizlik, kamu borcu ve borç verme oranları, performans göstermeyen kredilerin seviyesi üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göçer (2013), çalışmasında 14 Avrupa Birliği ülkesinde bankacılık sektörünün toplam kredi hacmi ile işsizlik arasındaki ilişkiyi 1980-2012 dönemi için yapısal kırılmaları ve kesit bağımlılığını dikkate alan panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonucunda, kredi artışlarının bu ülkelerdeki işsizlik oranını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Gheeraert & Weill (2015), çalışmalarında İslami bankacılığın gelişiminin makroekonomik verimliliği etkileyip etkilemediğini değerlendirmişlerdir. Çalışma stokastik sınır yaklaşımı yöntemiyle 70 örneklem ülke üzerine 2000-2005 dönemi için uygulanmıştır. Yapılan analizde, İslami bankacılık gelişiminin makroekonomik verimliliği desteklediğine dair kanıtlara ula-

şılmıştır. Ayrıca verimlilik ile kredi veya mevduat ile ölçülen İslami bankacılık gelişimi arasında doğrusal olmayan bir ilişkiye rastlanmıştır. İslami bankacılığın gelişiminin arttırılması, etkinliği belirli bir noktaya kadar artırsa da, İslami bankacılığın yaygınlaşması bir noktadan sonra verimliliğe zarar vermektedir.

Göçer ve ark., (2015), çalışmalarında Türkiye'de bankacılık sektörün toplam kredi hacminin, istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 2000-2012 dönemi için yapısal kırılmaları dikkate alan ekonometrik modeller aracılığıyla incelemişlerdir. Yapılan incelemede Türkiye'de kredi hacmindeki artışların istihdamı ve ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Göçer, (2015), çalışmasında Türkiye'de bankacılık sektörü toplam kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkilerini yıllık (1986-2013), çeyrek yıllık (2000-2013) ve aylık (2005-2013) frekanslarda olmak üzere üç ayrı dönem şeklinde analiz etmiştir. Analizde yapısal kırılmaları dikkate alan ekonometrik modeller ile en küçük kareler yöntemini kullanmıştır. Analizin sonucunda Türkiye'de kredi hacmindeki artışların, işsizlik oranını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Karaçayır & Karaçayır (2016), çalışmalarında Türkiye'nin 2006-2015 yılları arasında yurtiçi kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelemişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca yurtiçi kredi hacminin işsizlik üzerinde kısa dönemde azaltıcı yönde etkisi bulunurken, uzun dönemde anlamlı bir etkiye ulaşılmamıştır.

Kandemir ve ark. (2018), çalışmalarında Türkiye'nin 2007-2015 yılları arasındaki katılım bankalarının 10 ayrı sektöre kullandırmış olduğu krediler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda, katılım bankalarının denizcilik; gıda, meşrubat ve tütün; inşaat; metal ve işlenmiş maden; tekstil ve tekstil ürünleri;

toptan ticaret ve komisyonculuk; turizm; tarım ve balıkçılık ile enerji sektörlerine kullandırmış olduğu krediler ile gayri safi yurtiçi hasıla arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanırken, finansal sektörlere kullandırmış olduğu krediler ile ekonomik büyüme arasında ise bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Ünal & Ocak (2020), çalışmalarında Türkiye'de 2003-2018 yılları arasında toplam tüketici kredisi düzeyleri üzerinde işsizlik, enflasyon, faiz ve ekonomik büyüme oranlarının etkisini analiz etmişlerdir. Analizde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Faiz, enflasyon, tüketici kredi faizi ve işsizlikten tüketici kredi miktarına doğru ve büyümeden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca faiz ve tüketici kredi miktarı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Karadağ (2021), çalışmasında Türkiye'nin 2010-2020 yılları arasında çeyrek frekanstaki işsizlik, konut kredileri ve konut satışları arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, konut kredilerinde görülen %1'lik artış işsizliği %0,46 oranında arttırırken, toplam konut satışında görüle %1'lik bir artış ise işsizliği %0,59 oranında arttırmaktadır. Ayrıca işsizlik oranında görülen %1'lik artış konut kredilerini %1,67 oranında, toplam konut satışlarını ise %1,019 oranında arttırmaktadır.

7. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada değişkenlerin durağan yapılarını tespit etmek için Phillips-Perron (1988) birim kök testi ile Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ile nedensellik ilişkisini tespit etmek içinse sırasıyla Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testi ile Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır.

7.1. Birim Kök Kavramı ve Birim Kök Testleri

Birim kök hipotezinin önemli sonuçları olduğu başlıca uygulama alanlarından biri ekonomidir. Bunun nedeni, birim kökün

genellikle ekonomik birimler için mevcut olan bilginin rasyonel kullanımını varsayan modellerin teorik bir anlamı olmasıdır. Birim kök hipotezinin resmi istatistiksel testleri, çoğu makro-ekonomik verinin sergilediği durağan olmamanın doğasını değerlendirmeye yardımcı olabileceğinden, ekonomistler için ayrıca ilgi çekicidir. Birim kök hipotezleri özellikle, bir birim kökün varlığı yoluyla eğilimin stokastik olup olmadığını veya bir polinom zaman eğiliminin varlığı yoluyla deterministik olup olmadığını belirlemeye yardımcı olurlar. Diğer bir ifadeyle birim kök hipotezleri değişkenlerin durağan bir yapıya sahip olup olmadığını belirlemeye yardımcı olurlar (Phillips-Perron, 1988: 335).

Literatürde çok sayıda birim kök testi modeli bulunmaktadır. Bu modellerden, genişletilmiş Dickey-Fullar (ADF); Phillips-Perron (PP); Kwiatkowsk-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS); Elliot-Rothenberg-Stock (ERS) ve Ng-Perron (Ng-Perron) birim kök testleri ile Perron; Zivot-Andrews (ZA); Leeve-Strazicich (LS) tek kırılmalı birim kök testleri ve Narayan-Popp (NP) çift kırılmalı birim kök testi ön plana çıkmaktadır (Aytekin & Aksoy, 2021: 60-61). Bu çalışmanın analizinde kullanılan değişkenlerin durağanlık yapılarını belirlemek için literatürde en çok tercih edilen ve ön plana çıkan Phillips-Perron (1988) birim kök testi ile Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır.

7.2. Phillips-Perron (1988) Birim Kök Testi Yaklaşımı

Phillips-Perron birim kök testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testindeki regresyon denklemlerinin hata (şok) terimlerinde belirtilmemiş olan otokorelasyon ve değişen varyans problemleriyle (heteroskedastik) nasıl baş edileceğini açıklayan bir birim kök testidir. Bu yönleriyle Phillips-Perron birim kök testi aslında Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinin geliştirilmiş bir üst versiyonu niteliğinde bir testtir. Bu test, özellikle Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testinin test regresyon denklemindeki hataların ARMA yapısına yaklaşmak için

parametrik bir otoregresyon kullanıldığı zamanlarda serisel korelasyonu göz ardı etmektedir. Buna ilaveten Phillips-Perron birim kök testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Dickey-Fuller birim kök testi denklemlerindeki regresörün t istatistiğinde parametrik olmayan bir düzeltme yapmaktadır. Buradan hareketle Y_t'nin bir zaman serisi olarak kabul edildiği Phillips-Perron testi için regresyon denklemleri aşağıda verilen üç eşitlik şeklinde oluşturulmuştur (Phillips & Perron, 1988: 335-338);

$$Y_t = \alpha Y_{t-1} + u_t \ (t = 1,2,\ldots..) \text{ ve } \alpha = 1 \quad (1)$$

$$Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + u_t \ (\text{Sabit}) \quad (2)$$

$$Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + \beta\left(t - \frac{T}{2}\right) + u_t \ (\text{Sabitli ve Trendli}) \quad (3)$$

Bu üç regresyon denkleminde yer alan μ, α ve β parametreleri regresyon denkleminin tahmin katsayılarını ifade ederken, u_t parametresi hata terimini ifade etmektedir (Phillips & Perron, 1988: 335-338). Ayrıca Phillips-Perron birim kök testi sınamalarında kullanılan kritik test değerleri MacKinnon (1996) tarafından tablo haline dönüştürülen kritik test değerleri üzerine temellendirilmiştir. Böylece PP birim kök testi sınanmaları için oluşturulan hipotez testleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur (MacKinnon, 1996: 602-618);

H_0: α=0 Birim kök vardır (seri durağan değildir).

H_1: α<0 Birim kök yoktur (seri durağandır).

7.3. Zivot-Andrews (1992) Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Yaklaşımı

Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testi, Perron (1989) tek kırılmalı birim kök testinden hareketle oluşturulmuştur. Perron tek kırılmalı birim kök testinde değişkenlerin yapısal kırılma noktalarının dışsal olarak belirlendiği ve bu yapısal kırılma noktalarının belli ve sabit bir noktada gerçekleştiği temeline dayanmaktadır. Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testinde ise değişkenlerin yapısal kırılma noktalarının içsel olarak belirlendiğini ve sabit bir yapısal kırılma noktasının ol-

madığı temeline dayanmaktadır. Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testi modelinin regresyon denklemleri aşağıda verilen üç eşitlik şeklinde oluşturulmuştur (Zivot ve Andrews, 1992: 251-270);

Model A: $Y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta DU_t(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} c_j \Delta Y_{t-j} + e_t$ (4)

Model B: $Y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \gamma DT_t^*(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} c_j \Delta Y_{t-j} + e_t$ (5)

Model C: $Y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta DU_t(\lambda) + \gamma DT_t^*(\lambda) + \sum_{j=1}^{k} c_j \Delta Y_{t-j} + e_t$ (6)

Bu modeller içerisinden A modeli sabitte tek kırılmayı, B modeli trendde tek kırılmayı ve C modeli ise sabitte ve trendde tek kırılmayı ifade etmektedir (Narayan ve Smyth, 2004: 708). Ayrıca bu denklemlerde bulunan $DU_t(\lambda)$ düzey değerde, $DT_t^*(\lambda)$ ise trend değerdeki kukla değişkeni ifade etmektedir. Burada eğer t > T ise $DU_t(\lambda)$ 1 değerini alır, diğer bütün durumlarda ise $DU_t(\lambda)$ 0 değerini almaktadır. Bu durum diğer kukla değişken $DT_t^*(\lambda)$ için ise t > Tʎ ise $DT_t^*(\lambda)$ t-Tʎ değerini alırken, diğer bütün durumlarda ise $DT_t^*(\lambda)$ 0 değerini almaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254).

7.4. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Sınır Testi Yaklaşımı

Yakın zamanda geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini incelemek için kullanılmaktadır. ARDL sınır testi başlangıçta Pesaran & Shin (1999) tarafından oluşturulmuş ve daha sonra Pesaran, Shin & Smith (2001) tarafından geliştirilmiştir. ARDL sınır testi, diğer eşbütünleşme modellerine kıyasla çok sayıda avantaja sahiptir. Bu avantajlardan ilki ARDL sınır testi, incelenen tüm değişkenlerin aynı düzeyde entegre (durağan) olmaları gerektiği konusunda kısıtlayıcı bir varsayım getirmemektedir. Diğer bir ifadeyle ARDL sınır testi, regresörlerin I(1) ve I(0) olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilir bir modeldir. İkinci avantajı diğer eşbütünleşme modelleri değişkenlerin boyutuna duyarlıyken ARDL sınır testi değişkenlerin boyutu küçük olsa bile uygulanabilen ve anlamlı sonuçlar verebilen bir modeldir

(Odhiambo, 2009: 619). ARDL sınır testinin üçüncü avantajı, bazı regresörler içsel olsa bile uzun dönemli model ile geçerli olan t istatistiklerinin geçerli ve tarafsız tahminler sağlamasıdır (Harris ve Sollis 2003: 18). Ayrıca ARDL sınır testinde, sadece indirgenmiş tek bir sistem denklemi kullanır, diğer eşbütünleşme modelleri ise sistem denklemleri bağlamında uzun dönemli ilişkileri tahmin ederler. Bu nedenle bu çalışmada amaçlanan hedeflere ulaşmak için içerisinde daha çok alternatif barındıran ARDL sınır testi kullanılmıştır (Gizaw, Dedeho & Lodamo, 2021: 49). ARDL sınır testi aşağıda verilen eşitlik şeklinde tasarlanmıştır (Pesaran & Shin, 1999: 1-2; Pesaran, Shin & Smith, 2001: 289-291);

$$\Delta y_t = c_0+c_1 t\pi_{yy} y_{t-1}+\pi_{yx.x} x_{t-1}+\sum_{i=1}^{p-1} \psi'_i \Delta z_{t-1}+ w'\Delta x_t+u_t \quad (7)$$

Burada c_0 ve c_1 parametre vektörlerini; t, trend değişkeni; π_{yy} ve $\pi_{yx.x}$, uzun dönem çarpanları; z_t, $z_t=(y_t, x_t)$ olarak ifade edilen ve seriler arasında uzun dönemli ilişkinin sınandığı vektördür. Burada y_t bağımlı değişkeni, x_t ise bir regresör vektör olup, aralarında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığının sınandığı bağımsız değişkenleri göstermektedir. Son olarak Δ vektörü değişkenlerin gecikmeli değerlerini ifade ederken, u_t hata terimini ifade etmektedir. Bu modelde bulunan y_t ve x_t değişkenleri arasında koşullu düzey ilişkisinin (eşbütünleşmenin) yokluğunun test edilmesinde ise boş ve alternatif hipotezler kullanılmaktadır. Model için boş hipotez: H_0: $\pi yy = 0$; H0: $\pi yx.x = 0$ şeklinde oluşturulurken; alternatif hipotez: H_1: $\pi yy \neq 0$; H_1: $\pi yx.x \neq 0$ şeklinde oluşturulmuştur. Bu hipotezler bir F istatistiği kullanılarak test edilmektedir (Pesaran, Shin & Smith, 2001: 292-296).

7.5. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Yaklaşımı

Toda ve Yamamoto, Granger (1969) nedensellik testi üzerinden Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi modelini oluşturmuşlardır. Bu nedensellik testi gecikmesi arttırılmış VAR ($k+d_{max}$) tahminine dayanan yeni nesil bir nedensellik testi modelidir. Burada k değeri optimal gecikme uzunluğunu ifade ederken, d_{max} değişkenlerin maksimum seviyedeki entegre düzeylerini

ifade etmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testi, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi aranmaksızın uygulanabilen bir model olmasının yanı sıra değişkenlerin farklı düzeylerde entegre olduğu durumlarda da uygulanabilmektedir. Dolayısıyla Toda-Yamamoto nedensellik testi bu özellikleriyle diğer nedensellik testi modellerinden daha avantajlı hale gelmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinin tahmin denklemleri aşağıda verilen eşitlikler şeklinde modellenmektedir (Toda & Yamamoto, 1995:225-250; Dritsaki, 2017: 123).

$$X_t = \mu + \sum_{i=1}^{k+dmax} a_1 X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} a_2 Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$Y_t = \mu + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_1 Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_2 X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Eşitlik 8 ve eşitlik 9'da yer alan X_t ve Y_t zaman serisi değişkenlerini; k, optimal gecikme uzunluğunu; d_{max} değişkenlerin maksimum seviyedeki entegre düzeylerini ve son olarak ε_t beyaz gürültü olduğu varsayılan hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca eşitlik 8 ve eşitlik 9 için sıfır hipotezleri $H_0=\alpha_2$ ve $H_0=\beta_2$ şeklinde tanımlanırken, bu hipotezler aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır (Gillani, Rehman & Gill, 2009: 88).

Eğer $a_2 \neq 0$ ise Y_t, X_t'nin Granger nedenidir.

Eğer $\beta_2 \neq 0$ ise X_t, Y_t'nin Granger nedenidir.

8. Veri Seti

Bu çalışmanın analizinde kullanılan veri setleri Türkiye'nin 2007:M1-2022:M2 dönemini kapsayan işsizlik oranı, istihdam oranı ve katılım bankalarının sağlamış olduğu ve hanehalkı tarafından kullanılan tüketici kredi miktarının değişim oranlarından oluşmaktadır. Veri setleri aylık frekanslı değişkenlerden oluşmaktayken, analizde bu veri setlerinin aylık % değişim oranları kullanılmıştır. Analiz döneminin 2007:M1-2022:M2 yılları arasında seçilmesinin nedeni ise ortak veri oluşturma gayesi ve tüketici kredisi verilerinin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Veri setlerinden olan işsizlik oranı ile istihdam oranı, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) temin edilirken, katılım

bankalarının hanehalkı tüketici kredileri ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) temin edilmiştir. Veri setlerine yönelik detaylı bilgi aşağıda verilen Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Analiz Değişkenleri ve Tanımları

Değişken	Değişken Tanımı	Değişkenin Kısa Adı
Katılım Bankacılığı Hanehalkı Tüketici Kredi Miktar Oranı	Faizsiz olarak kullanılan hanehalkı tüketici kredi miktarı. Aylık % değişim oranını ifade etmektedir.	Kredi
İstihdam Oranı	İstihdamın, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır. Aylık % değişim oranını ifade etmektedir.	İstihdam
İşsizlik Oranı	İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır. Aylık % değişim oranını ifade etmektedir.	İşsizlik

9. Ekonometrik Analiz Bulgular ve Değerlendirme

Bu çalışmada yapılan ekonometrik analizin ilk basamağını betimleyici istatistikler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yapılan betimleyici istatistiklerin özeti aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Betimleyici İstatistikler

Seriler	Gözlem Sayısı	Min. Değer	Maks. Değer	Ortalama	Standart Sapma
Kredi	182	-8,77	118,00	25,28	24,74
İstihdam	182	36,60	48,50	43,71	2,82
İşsizlik	182	7,10	15,10	10,73	1,91

Tablo 2'de verilen betimleyici istatistikler incelendiğinde; Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 döneminde en düşük kredi kullanım oranın %-8.77, en yüksek kredi kullanım oranın %118,00; en düşük istihdam oranının %36,6, en yüksek istihdam oranın %48,50 ve son olarak en düşük işsizlik oranın %7,10, en yüksek işsizlik oranın ise %15,10 olarak gerçekleş-

tiği görülmektedir. Sonuç olarak Tablo 2'de verilen betimleyici istatistikler değişkenlerin analize uygun olduklarını teyit etmektedir.

Betimleyici istatistiklerden sonra değişkenlerin durağanlık seviyelerini kontrol etmek için değişkenlere Phillips-Perron birim kök testi uygulanmış ve elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Phillips-Perron Birim Kök Testi Bulguları

Phillips-Perron					
Seviye	**Değişken**	**Sabitli**		**Sabitli & Trendli**	
		t istatistiği	**Olasılık**	**t istatistiği**	**Olasılık**
Düzey Değer	Kredi	-2.911**	0.046	-2.904	*0.163*
	İstihdam	-2.716***	*0.073*	-3.533**	*0.039*
	İşsizlik	-2.763	0.065	-3.042	0.123
Birinci Fark	ΔKredi	-5.381*	0.000	-5.361*	0.000
	Δİstihdam	-9.324*	0.000	-9.308*	0.000
	Δİşsizlik	-14.491*	0.000	-14.034*	0.000
*: %1, **: %5 ve ***: %10 önem seviyesinde anlamlılığı; **Δ v**ektörü ise farkı işlemcisini ifade etmektedir.					

Tablo 3'te verilen Phillips-Perron birim kök testi sonuçları, bazı değişkenlerin seviyede durağan yani I(0), bazılarının ise birinci farkta durağan yani I(1) olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Tablo 3'teki sonuçlar değişkenlerin I(0) ile I(1)'in bir karışımı olduğunu ve değişkenlerden hiçbirinin ikinci farkta durağan olmadığını göstermektedir. Bu sonuç değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinde ARDL sınır testinin kullanılmasında herhangi bir sakıncanın olmadığını göstermektedir. Phillips-Perron birim kök testinden sonra değişkenlere yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi uygulanmış ve elde edilen bulgular aşağıdaki Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: Zivot-Andrews Tek Kırılmalı Birim Kök Testi Bulguları

	Kredi			İsithdam			İşsizlik		
Model	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**	**A**	**B**	**C**
t-istat.	-3.753	-3.219	-3.863	-5.556	-5.002	-5.376	-3.897	-3.174	-4.411
%1	-5.34	-4.80	-5.57	-5.34*	-4.80*	-5.57	-5.34	-4.80	-5.57
%5	-4.93	-4.42	-5.08	-4.93**	-4.42**	-5.08**	-4.93	-4.42	-5.08
%10	-4.58	-4.11	-4.82	-4.58***	-4.11***	-4.82***	-4.58	-4.11	-4.82
TB	2019M09	2010M02	2019M11	2019M04	2017M05	2018M12	2010M03	2012M05	2010M03

*: %1, **: %5 ve *****:** %10 önem seviyesinde anlamlılığı; **TB:** Kırılma zamanını ifade etmektedir.
A modeli: Sabitte tek kırılmayı, **B modeli:** Trendde tek kırılmayı, **C modeli:** Sabitte ve trendde tek kırılmayı ifade etmektedir.

Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testi sonuçlarının verildiği Tablo 4 incelendiğinde, kredi oranında; A modeline göre 2019 yılının Şubat ayında, B modeline göre 2010 yılının Şubat ayında ve C modeline göre 2019 yılının Kasım ayında yapısal kırılmaların olduğu görülmektedir. Fakat kredi oranının her üç modeli için hesaplanan t istatistik değerlerinin tüm yanılma düzeylerindeki sıfır hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla kredi oranı durağan dışıdır ve bu nedenle yapısal kırılmalar istatistiki açıdan anlamsızdır.

Tablo 4'te yer alan işsizlik oranında; A ve C modellerine göre 2010 yılının Mart ayında, B modeline göre ise 2012 yılının Mayıs ayında yapısal kırılmaların olduğu görülmektedir. Fakat kredi oranında olduğu gibi işsizlik oranının her üç model için hesaplanan t istatistik değerlerinin tüm yanılma düzeylerindeki sıfır hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla işsizlik oranı da durağan dışıdır ve bu nedenle yapısal kırılmalar istatistiki açıdan anlamsızdır.

Son olarak istihdam oranında; A modeline göre 2019 yılının Nisan ayında, B modeline göre 2017 yılının Mayıs ayında ve C modeline göre 2018 yılının Aralık ayında yapısal kırılmaların olduğu görülmektedir. İstihdam oranının A ve B modelleri için hesaplanan t istatistik değerlerinin tüm yanılma düzeylerindeki sıfır hipotezi reddedilmektedir. Fakat C modeli için hesapla-

nan t istatistik değerleri %5 ve %10 yanılma düzeylerindeki sıfır hipotezi reddedilirken, %1 yanılma düzeyindeki sıfır hipotezi reddedilememiştir. Sonuç olarak istihdam oranı A ve B modelinin tüm yanılma düzeylerine göre durağan bir yapıya sahipken, C modelinin sadece %5 ve %10 yanılma düzeylerine göre durağandır. Bu nedenle istihdam oranlarınd görülen kırılmalar istatistiki açıdan anlamlıdır.

İstihdam oranlarında görülen 2018M12 ve 2019M04 dönemlerine ait bu kırılmalar, Türkiye piyasalarında 2018 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başlayan döviz şoklarından kaynaklandığını, 2017M05 döneminde görülen kırılmanın ise bu dönemde Türkiye'de işsizlik oranlarının tek haneli rakamlara düşmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Yapılan birim kök testlerinin sonuçlarından hareketle değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi ARDL sınır testiyle incelenmiş ve ulaşılan bulgular aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Bulguları

F İstatistik Değeri: 5.21	**Kritik Değerler**	
	I(0): Alt Sınır	I(1): Üst Sınır
%1	5.15	6.36
%5	3.79	4.85
%10	3.17	4.14
Tanısal Sınama Testleri		
F İstatistiği (Olasılık)		0.000
Otokorelasyon LM Testi (Olasılık)		0.191
Değişen Varyans Testi (Olasılık)		0.021
Spesifikasyon Testi (Olasılık)		0.135
Normal Dağılım Testi (Jarque Bera)		504.710

Tablo 5'te verilen ARDL sınrı testi sonuçları incelendiğinde hesaplanan F istatistik değerinin 5.21 olduğu görülmektedir. Bu değer %5 anlamlılık düzeyinde üst sınır kritik değerden büyüktür. Dolayısıyla bu sonuç, değişkenler arasında uzun dönemli

bir ilişkinin (eşbütünleşmenin) olduğu anlamına gelmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunun anlaşılmasının üzerine bu modeli için hata düzeltme katsayısı ile kısa dönem katsayısı tahmin edilmiş ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Katsayısı ve Kısa Dönem Bulgular

Değişken Adı	Katsayı	Standart Sapma	t- istatistiği	Olasılık
D(Kredi(-1))	0.735	0.052	13.988	0.000
D(İstihdam)	0.810	0.458	1.767	0.078
D(İşsizlik)	0.936	0.503	1.860	0.064
CointEq(-1)	-0.045	0.012	-3.725	0.000

Tablo 6'da ilk olarak modelin hata düzeltme katsayısı ele alındığında bu katsayının -0.045 olduğu görülmektedir. Bu katsayının t istatistiği ile olasılık değerinin anlamlı olması ve ayrıca bu katsayının 0 ile 1 arasında ve negatif bir değer alması kurulan modelde hata düzeltme mekanizmasının sorunsuz şekilde çalıştığını teyit etmektedir. Böylece bu sonuç kısa dönem dengesinde meydan gelen ortalamadan sapmaların aşağı yukarı [1/(|-0.045|)=22,22] 23 aylık bir periyotta diğer bir ifadeyle 1 yıl 11 aylık bir periyotta tekrar uzun dönem dengesine ulaşacağını göstermektedir.

Tablo 6'da ikinci olarak değişkenlerin kısa vadeli katsayıları ele alındığında kısa vadede istihdam ve işsizlik ile tüketici kredisi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Türkiye'de kısa vadede istihdam oranında görülen %1'lik bir artışın tüketici kredisi talebini %0.8 oranında arttırdığı, işsizlik oranında görülen %1'lik bir artışın ise tüketici kredisi talebini %0.9 oranında arttırdığı anlaşılmaktadır. Analizde hata düzeltme katsayısı ile kısa dönemli katsayılarının ardından modelin uzun dönemli katsayıları hesaplanmış ve ulaşılan sonuçlar aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Uzun Dönem Bulgular

Değişken Adı	Katsayı	Standart Sapma	t- istatistiği	Olasılık
İstihdam	-2.636	2.286	-1.152	0.251
İşsizlik	2.493	3.632	0.686	0.493
C	112.187	109.921	1.021	0.308

Tablo 7'de verilen uzun dönem katsayıları ele alındığında Türkiye'de uzun dönemde istihdam ile tüketici kredisi ve işsizlik ile tüketici kredisi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Böylece ulaşılan sonuçlar, Türkiye'de istihdam, işsizlik ve tüketici kredisi arasında ilişkinin kısa vadede anlamlı, fakat uzun vadede anlamsız olduğu anlaşılmıştır.

Değişkenlerin ARDL sınır testiyle analizlerinin yapılmasının ardından birde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmek üzere değişkenlere Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Bu doğrultuda kurulan Toda-Yamamoto nedensellik tahmin modelleri ve elde edilen bulgular tablosu aşağıda sırasıyla verilmiştir.

$$Kredi_t = \mu + \sum_{i=1}^{k+dmax} a_1 \, Kredi_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} a_2 \, İstihdam + \sum_{i=1}^{k+dmax} a_3 \, İşsizlik_{t-i} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$İstihdam_t = \mu + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_1 \, İstihdam_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_2 \, Kredi_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_3 \, İşsizlik_{t-i} + \varepsilon_t \quad (11)$$

$$İşsizlik_t = \mu + \sum_{i=1}^{k+dmax} \lambda_1 \, İşsizlik_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \lambda_2 \, Kredi_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \lambda_3 \, İstihdam_{t-i} + \varepsilon_t \quad (12)$$

Table 8: Nedensellik Testi Bulguları

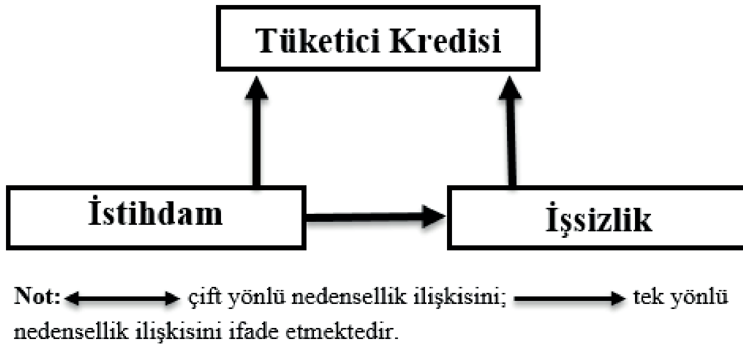
Bağımsız Değişkenler	**Bağımlı Değişken:** Kredi				
	d_{max}+k=9	**χ^2-Değeri**	***P*-Değeri**	**Karar**	**Sonuç**
İstihdam	9	21.346	0.006	H_0: Red	İstihdam => Kredi
İşsizlik	9	24.411	0.002	H_0: Red	İşsizlik => Kredi
All	9	30.285	0.016	H_0: Red	All => Kredi
Bağımsız Değişkenler	**Bağımlı Değişken:** İstihdam				
	d_{max}+k=9	**χ^2-Değeri**	***P*-Değeri**	**Karar**	**Sonuç**
Kredi	9	6.867	0.551	H_0: Kabul	Kredi ≠> İstihdam
İşsizlik	9	9.342	0.314	H_0: Kabul	İşsizlik ≠> İstihdam
All	9	17.417	0.359	H_0: Kabul	All ≠> İstihdam
Bağımsız Değişkenler	**Bağımlı Değişken:** İşsizlik				
	d_{max}+k=9	**χ^2-Değeri**	***P*-Değeri**	**Karar**	**Sonuç**
Kredi	9	11.468	0.176	H_0: Kabul	Kredi ≠> İşsizlik
İstihdam	9	19.591	0.012	H_0: Red	İstihdam => İşsizlik
All	9			H_0: Red	All => İşsizlik

Tablo 8'in 1. kısmında verilen ve bağımlı değişkenin tüketici kredisi olarak ele alındığı 10 no'lu tahmin denkleminin nedensellik sonuçlarına göre, Türkiye'de istihdam ve işsizlikten tüketici kredisine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 8'in 2. kısmında verilen ve bağımlı değişkenin istihdam olarak ele alındığı 11 no'lu tahmin denkleminin nedensellik sonuçlarına göre, Türkiye'de tüketici kredisi ve işsizlikten istihdama doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı anlaşılmıştır.

Tablo 8'in 3. kısmında verilen ve bağımlı değişkenin işsizlik olarak ele alındığı 12 no'lu tahmin denkleminin nedensellik sonuçlarına göre, Türkiye'de tüketici kredisinden işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı fakat istihdamdan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan Toda-Yamamoto nedensellik testiyle ulaşılan bulguların özeti niteliğindeki şekilsel form aşağıda verilen Şekil 1'de ki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1: Nedensellik Testi Bulgularının Şekilsel Gösterimi

Şekil 1 incelendiğinde istihdam ve işsizlikten tüketici kredilerine doğru ve istihdamdan işsizliğe doğru tek yönlü birer nedensellik ilişkisinin olduğuna anlaşılmaktadır. Ulaşılan bu sonuçlar ARDL eşbütünleşme testinin kısa dönemli sonuçlarını destekler niteliktedir.

10. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 yılları arasında istihdam, işsizlik ve katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredileri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ARDL sınır testiyle tespit edilmiştir. Uzun dönemli bir ilişkinin varlığının tespit edilmesinin ardından uzun ve kısa dönem katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplanan bu katsayılar neticesinde de bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin

istatistiki açıdan anlamsız, fakat kısa dönemli ilişkinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca değişkenler arasında yapılan nedensellik testine göre, Türkiye'de istihdamdan işsizliğe doğru tek yönlü ve istihdam ile işsizlikten katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerine doğru tek yönlü birer nedensellik ilişkisinin olduğu Toda-Yamamoto nedensellik testiyle teyit edilmiştir.

Ulaşılan bu sonuçlar istihdam ve tüketici kredileri çerçevesinde ele aldığında, Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 döneminde istihdamda görülen artışların kısa dönemde katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerine olan talebi arttırdığı ARDL sınır testiyle teyit edilmiştir. Aynı şekilde istihdamdan katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, diğer bir ifadeyle istihdamın katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerinin nedeni olduğu Toda-Yamamoto nedensellik testiyle de teyit edilmiştir. Görüldüğü üzere her iki analiz modeli istihdam ile katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredileri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Ulaşılan bu sonuçlar işsizlik ve tüketici kredileri çerçevesinde ele alındığında, Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 döneminde işsizlikte görülen artışların istihdamda olduğu gibi kısa dönemde katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerine olan talebi arttırdığı ARDL sınır testiyle teyit edilmiştir. Benzer şekilde işsizlikten katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu, diğer bir ifadeyle işsizliğin katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredilerinin nedeni olduğu Toda-Yamamoto nedensellik testiyle de teyit edilmiştir. Görüldüğü üzere her iki analiz modeli istihdamda olduğu gibi işsizlik ile katılım bankacılığı hanehalkı tüketici kredileri arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

İşsizlik ile istihdamı arasındaki ilişki ele alındığında ise sadece Toda-Yamamoto nedensellik testinin sonuçlarına göre Türkiye'de 2007:M1-2022:M2 döneminde istihdamdan işsizliğe

doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Analize yönelik son olarak değişkenlerdeki yapısal kırılmalar ele alındığında, Zivot-Andrews tek kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre istihdam, tüketici kredileri ve işsizlikte yapısal kırılmaların olduğu, bu kırılmaların ise işsizlik ile tüketici kredileri için istatistiki açıdan anlamsız, fakat istihdam için istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İstihdamda görülen bu anlamlı kırılmaların ise Türkiye piyasalarında 2018 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanmaya başlayan döviz şokları ile 2017 yılının 5. ayında Türkiye'de işsizlik oranlarının tek haneli rakamlara düşmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Türkiye'de işsizliğin arttığı dönemlerde insanların tüketici kredilerine yöneldikleri ve bu durumun ağırlıklı olarak kısa vadeli olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun kısa vadeli olmasının altında yatan temel sebeplerden en önemlisi, insanlar işsiz kaldıkları dönemlerde ya hiçbir gelire sahip olamamakta ya da bütün ihtiyaçlarını giderebilecek düzeyde düzenli bir gelire sahip olamamaktadırlar. Dolayısıyla insanlar bu tür olumsuz dönemlerde bu duruma yönelik geçici bir çözüm olması adına ihtiyaç duydukları geliri karşılamak üzere alternatif borç mercilerinden bir tanesi olan bankaların tüketici kredilerine yönelerek borçlandıklarını söylemek mümkündür.

İstihdamın arttığı dönemlerde de Türkiye'de insanların tüketici kredilerine yöneldikleri ve bu durumun işsizlikteki gibi kısa vadeli olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun kısa vadeli olmasının altında yatan temel sebeplerden en önemlisi ise insanların bir iş sahibi olmalarıyla birlikte düzenli bir gelire sahip olmalarıdır. Dolayısıyla bu durum iş sahibi olmadan önce oluşan borçları kapatma arzusunun yanı sıra bu süreçte insanların konut, araç, gayrimenkul ve benzer şeyleri edinme arzuları onları alternatif borç mercilerinden bir tanesi olan bankaların tüketici kredilerine yönlendirerek borç altına sokabilmektedir.

Son olarak bu çalışmada ulaşılan sonuçlar literatürde yer alan, Abdu & Omar (2012), Angelos, Vasilios & Metaxas (2012), Karaçayır & Karaçayır (2016), Kandemir ve ark. (2018), Ünal & Ocak (2020) ve Karadağ (2021) çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, Z. & Albayrak, N. (2017). İstihdam yaratmayan büyüme: alt sektörler bazında bir araştırma. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13),* 215-228.

Abduh, M. & Omar, M. A. (2012). Islamic banking and economic growth: The Indonesian experience. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance Management, 5(1),* 35-47.

Anaç, T. & Kaya, F. (2017). Bireysel müşterilerin katılım bankacılığını tercih etmesini etkileyen faktörler. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 8(15).* 145-182.

Angelos, P. D., Vasilios, A., T. & Metaxas, V., L. (2012). Macroeconomic and bank-specific determinants of non-performing loans in Greece: A comparative study of mortgage, business and consumer loan portfolios. *Journal of Banking & Finance, 36(2012),* 1012–1027.

Aras, O.N. & Öztürk, M. (2011). Reel ekonomiye katkıları bakımından katılım bankalarının kullandırdığı fonların analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi, 3(2).* 167-179.

Arslan, İ. & Yapraklı, S. (2008). Banka kredileri ve enflasyon arasındaki ilişki: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz (1983-2007). *Ekonometri ve İstatistik, (7),* 88-103.

Aytekin, İ. & Aksoy, E. (2021). *Yoksullaştıran büyüme (Türkiye ihracatı üzerine uygulama).* Ankara: Gazi Kitapevi.

Ay, S. (2012). Türkiye'de işsizliğin nedenleri: istihdam politikaları üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi, 19(2),* 321-341.

Bertrand, M., Antoinette, S. & David T. (2007). Banking deregulation and industry structure: Evidence from the French banking reforms of 1985. *The Journal of Finance, 62(2),* 597-628.

Ceylan, S. & M, Durkaya. (2010). Türkiye'de kredi kullanımı-ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2),* 21-35.

Dikkaya, M., & Aytekin, İ. (2020). İktisadi büyüme işsizlik ve suç arasında nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 6(2),* 261-274.

Dritsaki, C. (2017), Toda-Yamamoto causality test between ınflation and nominal ınterest rates: Evidence from three countries of Europe. *International Journal of Economics and Financial Issues, 7(6),* 120-129.

Dromela, N. L., Kolakez, E. & Lehmann, E. (2010). Credit constraints and the persistence of unemployment. *Labour Economics, 17(5),* 823-834.

Gheeraert, L. & Weill, L. (2015). Does Islamic banking development favor macroeconomic efficiency? Evidence on the Islamic Finance-Growth Nexus, *Economic Modelling, (47),* 32 39.

Gizaw, G. A., Dedeho, N. H., Lodamo, T. L. (2021). The nexus between foreign direct investment, domestic investment and economic growth: Evidence from Ethiopia, *Review of Socio Economic Perspectives, 6(2),* 47-57.doi: https://doi.org/10.19275/RSEP114 .

Gillan, S. Y. M., Ur-Rehman, H., & Gill, A. R. (2009). Unemployment, poverty, ınflation and crimenexus: cointegration and causality analysis of Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review, 47(1),* 79-98.

Göçer, İ. (2013). Relation between bank loans and unemployment in the European countries. *European Academic Research, I(6),* 981-995.

Göçer, İ., Mercan, M. & Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık sektörü kredilerinin istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye ekonomisi için çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(2), 65-84.*

Göçer, İ. (2015). Bankacılık sektörü kredi hacmi genişlemesinin işsizlik üzerindeki etkileri: çoklu yapısal kırılmalı eştümleşme analizi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 17(2),* 109-129.

Granger, C. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica, 37,* 424–438.

Harris, R., & Sollis, R. (2003). *Applied time series modelling and forecasting*. West Sussex : Wiley.

Kandemir, T., Arifoğlu, A. & Canbaz, T. M. (2018). Sektörel krediler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye katılım bankaları örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2),* 19-30.

Kara, M. & Duruel, M. (2005). Türkiye'de ekonomik büyümenin istihdam yaratamama sorunu. *Sosyal Siyaset Konferansları (Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan) 50(Özel Sayı),* 367-396.

Karaçayır, E. & Karaçayır, E. (2016). Yurtiçi kredi hacminin işsizlik üzerindeki etkisi: Türkiye uygulaması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 18(30),* 13-18.

Karadağ, H. (2021). Türkiye ekonomisinde bankalar tarafından verilen konut kredileri, konut satışları ve işsizlik arasındaki ilişki (2010:Q1-2020:Q3). *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (80),* 403-422. https://doi.org/10.26650/jspc.2021.80.001609.

MacKinnon, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of Applied Econometrics, (11),* 601-618.

Mankiw, N. G. (2015). *Macroeconomics,* 9. Edition, New York: Worth Publishers.

Murat, S. & Yılmaz-Eser, B. (2013). Türkiye'de ekonomik büyüme ve istihdam ilişkisi. Emek ve *Toplum, 2(3),* 92-123.

Murphy, K. M., & Topel, R. (1997), Unemployment and nonemployment. *The American Economic Review, 87(2),* 295-300.

Narayan, P. K. & Smyth, R. (2004). Is South Korea's stock market efficient?. *Applied Econometrics Letters*, 11(11), 707-710.

Odhiambo, N.M. (2009). Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. Energy Policy, 37(2009), 617–622. doi:10.1016/j.enpol.2008.09.077

Özulucan, A. & Deran, A. (2009). Katılım bankacılığı ile geleneksel bankaların bankacılık hizmetleri ve muhasebe uygulamaları açısından karşılaştırılması. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11), 85-108.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). *An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis.* Chapter 11 in Eco-

nometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Strom S (ed.). Cambridge University Press: Cambridge.

Pesaran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics, 16*, 289–326.

Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika, 75(2)*, 335-346.

Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995). Statistical ınference in vector autoregressions with possibly ıntegrated processes. *Journal of Econometrics, 66,* 225-250.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2022). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket (e.t. 28/04/2022).

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik ve-ucret-108&dil=1 (e.t. 28/04/2022).

Ünal, S., Z. & Ocak, M. (2020). Türkiye'de 2003-2018 yılları arasında tüketici kredi hacmini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Toros Üniversitesi İİİBF Sosyal Bilimler Dergisi, 7(12),* 1-18.

Zivot, E. & Andrews, D. W.K. (1992). Further evidence of the great crash, the oil-price shock and the unit root hypothesis. J*ournal of Business and Economic Statistics, 10(3),* 251-270.

On İkinci Bölüm

KATILIM BANKALARI VE MEVDUAT BANKALARININ FİNANSAL PERFORMANS KARŞILAŞTIRMASI: PANDEMİ ÖNCESİ VE DÖNEMİNE İLİŞKİN FARKLILIKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Melek YILDIZ[46]

1. GİRİŞ

Türkiye'nin bankacılık sistemine bakıldığında ikili bir sisteme sahip olduğu, diğer bir ifadeyle bankacılık sisteminin mevduat bankaları ve katılım bankalarından oluştuğu görülmektedir. Söz konusu bankaların faaliyet konuları, işleyiş, ürün ve hizmet kapsamı birbirinden farklıdır. Mevduat bankaları tüm faaliyet ve işlemlerini faiz esasına dayandırırken katılım bankaları İslam dininde faiz haram kabul edildiğinden faizsizlik prensibiyle çalışmaktadır. Ancak bu farklılığa rağmen aynı sektörde yer aldıklarından daha fazla pazar payı, daha yüksek kar, daha fazla müşteri, daha iyi itibar için rekabet içinde oldukları da ifade edilebilir. Elbette bir sınav niteliğinde olan Covid-19 pandemisi döneminde de söz konusu rekabet devam etmiştir.

46 Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, melekyildiz@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9716-9245

Bankalar pandemi sürecinde kampanya düzenleyerek hem bireysel hem de kurumsal müşterilerinin finansal ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Bu durum bankaların kullandırdığı nakit kredi hacminin artmasına ve buna bağlı olarak da tahsili gecikmiş alacaklarda ciddi artışlar yaşanmasına yol açmıştır. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), işletmelerin pandemi sürecinde faaliyetine devam edebilmeleri için sorunlu kredilerin takibe atılma süresinin uzatılması yönünde karar almış olsa da bankacılık sektöründe takipteki kredi miktarındaki artış dikkat çekicidir (Beybur & Çetinkaya, 2021, s. 182-183). Yine bu dönemde ülkeler genel olarak bu süreçte piyasalara likidite sağlanması, kredilerin düşük faiz oranlarıyla kullandırılması ve kullandırılan kredilerin yapılandırılmasına yönelik kısa ve uzun vadede birtakım politikalar geliştirmiş ve ekonomideki devamlılığı sağlamıştır (Bekci vd., 2020: 186). Bu dönemde Türkiye'de de salgının etkisini azaltmak amacıyla 18 Mart 2020 tarihinde "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adıyla 21 maddelik bir tedbir paketi açıklanmıştır. Buna göre nakit akışı Covid-19 nedeniyle bozulan işletmelerin bankalara olan anapara ve faiz ödemeleri asgari üç ay ötelenmiş ve gerek duyulduğunda bu işletmelere ilave finansman desteği sunulmuştur. Ayrıca yine tedbir paketi kapsamında işlerinin olumsuz etkilendiği beyanıyla talepte bulunan esnaf ve sanatkârların Halkbank'a olan kredi borçları Nisan, Mayıs ve Haziran anapara ve faiz ödemeleri için herhangi bir faiz karşılığı olmaksızın 3 ay süreyle ertelenebilmiştir. Yine Nisan, Mayıs ve Haziran döneminde temerrüde düşen işletmelerin kredi sicillerine mücbir sebep açıklaması eklenmiştir. Son olarak tüm vatandaşları kapsayacak şekilde makul ve avantajlı şekilde sosyal amaçlı kredi paketlerinin oluşturulması teşvik edilmiştir. (http://www.istanbul.gov.tr/cumhurbaskani-erdogan-ekonomik-istikrar-kalkani-tedbir-paketini-acikladi, Erişim: 02.05.2022). Bu kapsamda Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Kredi Garanti Fonu (KGF) arasında bir protokol düzenlenerek hem bireysel müşterilere hem de kurumsal müşterilerin Covid-19 salgını nedeniyle maruz kaldıkları finansal olumsuzluklarını azaltmak amacıyla bazı destek paketleri uygulamaya alınmıştır. Tablo 1, uygulanan destek paketlerini ve ilgili finansal kuruluşlara yönelik detaylı bilgiyi vermek amacıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1. Hazine ve Maliye Bakanlığı ile KGF Arasındaki Protokol Kapsamında Uygulamaya Alınan Destek Paketleri

Destek Paketi	Ürün Açıklaması	İlgili Finans Kuruluşu	
		Mevduat	Katılım
İş'e Devam Destek Paketi	Herhangi bir sektör ayrımı olmaksızın Covid-19 salgın döneminden olumsuz etkilenen işletmelere işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak ve istihdam seviyesini korumak amacıyla KGF'ye kefalet limiti tahsis edilmiş, KOBİ ve KOBİ dışı işletmelere 31 Aralık 2020 tarihine kadar kullandırım sağlanmıştır.	Ziraat Bankası Vakıfbank Halk Bankası	Ziraat Katılım Vakıf Katılım
Opex Kredi Destek Paketi	Salgından etkilenen işletmelere sektör ayrımı olmaksızın KGF kefaletiyle kredi desteği verilerek işletmelerin işletme sermayesi ihtiyaçları karşılanmış ve ekonomik faaliyetlerde yaşanabilecek yavaşlamanın bertaraf edilmesi amaçlanmıştır.	İş Bankası Garanti Bankası Yapı Kredi Bankası Akbank Denizbank QNB Finansbank Türk Ekonomi Bankası ING Bank Şekerbank	Kuveyt Türk Albaraka Türk Emlak Katılım Türkiye Finans
Çek Ödeme Destek Paketi	İşletmelerin keşide ettiği çeklerin ibraz eden lehtara ödenebilmesi için bu işletmelere KGF kefaletiyle kredi kullandırılmış ve salgının etkileri nedeniyle ticaret zincirinde yaşanması muhtemel olumsuzluklar engellenmeye çalışılmıştır.	Ziraat Bankası İş Bankası Vakıfbank Garanti Bankası Yapı Kredi Bankası Halk Bankası Akbank QNB Finansbank Denizbank Türk Ekonomi Bankası ING Bank Şekerbank	Kuveyt Türk Emlak Katılım Ziraat Katılım Albaraka Türk Türkiye Finans Vakıf Katılım

Temel İhtiyaç Destek Kredisi Paketi	Salgın nedeniyle vatandaşların finansal durumlarında yaşanabilecek olumsuzluklara karşı kredi yoluyla finansman desteği sağlanmıştır. Bu krediye bireysel müşteriler 31 Aralık 2020 tarihine kadar başvurabilmiştir.	Ziraat Bankası Vakıfbank Halk Bankası	Vakıf Katılım Ziraat Katılım
Küçük İşletme Can Suyu Kredisi	Salgının olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak ve firmaların ticari hayatlarını sürdürebilmeleri ve mevcut istihdam seviyelerini korumaları amacıyla firmaların işletme sermayesi ihtiyaçları karşılanmıştır.	Halk Bankası	-

Kaynak: (KGF, 2022)

Yine bu dönemde ülkemizde faaliyet gösteren kamu mevduat bankaları (Halk bankası, Vakıfbank ve Ziraat Bankası) düşük faizli kredi paketlerini kamuoyuna duyurmuştur.[47] Benzer şekilde özel sermayeli mevduat bankaları da Türkiye Bankalar Birliği (TBB)'nin kredi protokolüne katıldıklarını resmî web sayfalarında duyurmuştur.[48] Son olarak katılım bankaları da Covid-19 döneminin olumsuz etkilerine karşılık yapıcı çözüm getiren bankalar arasında yerini almıştır. Örneğin kamu sermayeli katılım bankası olan Ziraat Katılım ve Vakıf Katılım Bankası aylık geliri beş bin lira ve daha az olan bireysel müşterilerine KGF kefaleti ile finansman desteği vereceğini ilan

47 Bkz. https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52873837

48 Kredi protokolüne katıldıklarını duyuran bankalara örnek olarak Denizbank, Garanti Bankası, İş Bankası, Şekerbank, Türk Ekonomi Bankası ve Yapı Kredi Bankası verilebilir. Bu duyurulara ilişkin detayları https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/finans/denizbank-turkiye-bankalar-birliginin-kredi-protokolune-katilacak/656467, https://assetsgarantibbva.com/assets/pdf/tr/basin_bulteni/2020/0328GB_TBBKREDIPROTOKOLU.pdf, https://www.isbank.com.tr/bankamizi-taniyin/is-bankasi-turkiye-bankalar-birliginin-kredi-protokolune-katilacak, http://www.skdturkiye.org/covid-19/detay/sekerbank, https://www.teb.com.tr/haberler/kgf-paketleri/, https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/yapi-kredi-turkiye-bankalar-birliginin-kredi-protokolune-katilacak/1782054

etmiştir.[49] Özel sermayeli katılım bankalarından ise Türkiye Finans ve Kuveyt Türk'ün bireysel ve kurumsal müşterilerine yönelik hazırladığı destek paketi örnek verilebilir.[50] Bu bahsedilenlerden de anlaşıldığı üzere salgın döneminde hükümet, bankalar ve çeşitli kurumlar tarafından destek paketleri uygulamaya alınmış ya da birtakım protokoller veya düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu dönemin bankacılık sektörüne ve bankaların finansal tablolarına nasıl yansıdığı merak edilen bir konudur. Zira finansal sistemin sağlamlığı büyük oranda bankacılık sektörünün finansal başarısına bağlıdır.

Bu nedenle çalışmanın konusu Covid-19 pandemisinin mevduat ve katılım bankalarını finansal açıdan nasıl etkilediğini tespit etmek ve bankalar arasında kıyaslama yapmak şeklinde tasarlanmıştır. Bununla beraber katılım bankaları ile mevduat bankalarının faaliyetlerini gerçekleştirirken temel aldıkları esaslar farklılık arz ettiğinden öncelikle her iki banka türü için de ayrı ayrı oluşturulan veri seti t-testine tabi tutulacak ve pandemi öncesi-pandemi dönemine ilişkin finansal oranlar arasında farklılık olup olmadığı sınanacaktır. Ardından banka türlerine göre karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır.

2. LİTERATÜR

Literatürde katılım bankaları ile mevduat bankalarının karşılaştırmalı şekilde sıkça ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmında Küresel Kriz ve Covid-19 pandemi süreci baz alınırken bir kısmında da herhangi bir özellik arz etmese de çeşitli dönemlerde katılım bankaları ile mevduat bankalarının performansları karşılaştırılmıştır. Söz konusu çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Samad (2004) tarafından yapılan çalışmada katılım bankalarıyla mevduat bankalarının 1991-2001 dönemine ilişkin per-

49 Bkz. https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kamu-katilim-finans-kuruluslarindan-bireysel-musterilere-corona-virus-destegi-41483101

50 Bkz. https://www.kuveytturk.com.tr/hakkimizda/kuveyt-turk-hakkinda/bizden-haberler/kuveyt-turk-ekonomiye-destek-paketiyle-musterilerinin-yaninda

formansları karlılık, likidite riski ve kredi riski açısından dokuz finansal oran aracılığıyla karşılaştırılmıştır. Student's t-testi uygulanan çalışmada karlılık ve likidite açısından bankalar arasında farklılık olmadığı, ancak kredi performansında bankalar arasında önemli farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Hamid ve Azmi (2011), çalışmalarında Malezya'daki İslami bankacılığın öncüsü olan Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB)'ın finansal performansını değerlendirmiş ve t-testi kullanarak yaptığı analizler sonucunda karlılık bakımından bankalar arasında önemli farklılık olmadığını, ancak BIMB'ın mevduat bankalarından daha likit ve daha düşük riskli olduğunu göstermiştir.

Usman ve Khan (2012), 2007-2009 dönemine ait verileri kullanarak yaptıkları çalışmada katılım bankalarının mevduat bankalarına göre daha yüksek bir büyüme ve karlılık oranına sahip olduğunu ve katılım bankalarının likidite açısından daha güçlü olduğu ifade edilmiştir.

Ayrıçay vd. (2015) Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat ve katılım bankalarının performanslarını inceledikleri çalışmalarında katılım bankalarının likidite yeterliliği açısından daha iyi bir görünüme sahip olduğunu, katılım bankalarının daha düşük riskli olduğunu, personel sayısına ilişkin göstergelerin mevduat bankalarında yeteri kadar kar üretemediğini ve toplam mevduatın toplam şube sayısına oranının katılım bankalarında daha yüksek artış gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Toraman vd. (2015), çalışmalarında katılım bankaları ile mevduat bankalarının performansını t-testi ile karşılaştırmışlar ve mevduat bankalarının toplam aktif ve likit varlık büyüklüklerinin katılım bankalarından daha yüksek olduğunu, ayrıca mevduat bankalarının sermaye yeterliliği açısından katılım bankalarına nazaran daha güçlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın Yurttadur ve Demirbaş (2017) katılım ve mevduat bankaları arasında sermaye yeterlilik oranı açısından bir farklılık tespit edememiştir.

Canbaz ve Dur (2019), çalışmalarında katılım bankaları ile mevduat bankalarının 2008 Küresel Kriz dönemindeki finansal performansını mali oranlar ile analiz ederek karşılaştırmıştır. Buna göre çalışmada, ele alınan dönem boyunca aktif karlılığı ile özkaynak karlılığı açısından katılım bankalarının daha başarılı bir görünüme sahip olduğu, ancak dönemin sonuna doğru mevduat bankalarının aktif karlılığı katılım bankalarına yaklaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca katılım bankaları net karların değişiminde istikrarlıyken söz konusu değişim mevduat bankalarında oldukça dalgalıdır.

Korkmaz vd. (2019) çalışmalarında mevduat ve katılım bankalarının performansını Mann Whitney U-Testini kullanarak yaptığı analizler sonucunda katılım bankalarının karlılık bakımından daha yüksek performansa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Almutairi (2021) tarafından Kuveyt'te yapılan çalışma sonucunda pandemi sürecinin her iki banka türünü de olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Kevser (2021) tarafından Türkiye'de yapılan çalışmada özel sermayeli mevduat bankalarının sermaye yeterliliğinde, kamu sermayeli mevduat bankalarının karlılıkta, yabancı sermayeli mevduat bankalarının ise net faiz gelirlerinin toplam varlıklara oranında daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Analiz sonuçlarına göre katılım bankalarında ise takipteki net kredilerin toplam varlıklara oranı yüksek ve Türk parası likit varlıkların toplam varlıklara oranı düşüktür.

Wijana ve Widnyana (2022) katılım bankalarının pandemi öncesi ve sırasında mevduat bankalarından daha iyi bir performans gösterdiği sonucuna ulaşmış iken Gürçay ve Dağıdır (2022) ise katılım bankalarının pandemi sürecinde sadece aktif kalitesi açısından mevduat bankalarından daha iyi bir performans gösterdiğini ortaya koymuştur.

Buraya kadar özetlenmiş çalışmalardan anlaşıldığı üzere katılım ve mevduat bankalarının finansal performans karşılaştırması araştırmacıların rağbet gösterdiği ve çok çeşitli dönemlerde incelediği bir konu haline gelmiştir. Bu durum elbette ki bankacılık sektörünün finansal piyasaların ve ekonominin belkemiği olmasından kaynaklanmaktadır. Zira bankacılık sektöründe yaşanması muhtemel bir istikrarsızlık ya da finansal bozulma tüm piyasaları, ekonomiyi ve toplumun her kesimini olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla yapılan bu çalışmalar sayesinde bankacılık sektöründe önemli bir pazar payına sahip mevduat bankaları ile özellikle dini hassasiyetleri nedeniyle faizden kaçınan kesimi finansal sisteme dahil etme konusunda önemli bir role sahip olan katılım bankalarının finansal performanslarına ilişkin bilgi birikimi daima yenilenmektedir. Bu bağlamda yapılacak bu çalışmanın literatüre en temel katkısı bu yönde olacaktır. Öte yandan bu çalışma pandemi öncesi ve sırasındaki analizleri daha güncel veriler kullanılarak yürüteceğinden elde edilecek bulguların literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

3. ÇALIŞMANIN VERİ SETİ ve YÖNTEMİ

Bu çalışma, mevduat ve katılım bankalarının Covid-19 pandemi öncesi (Mart 2018-Şubat 2020) ve pandemi sırası (Mart 2020-Şubat 2022) finansal performanslarını karşılaştırmayı amaç edinmiştir. Bu amaçla çalışmada bankaların risk ve sermaye yeterliliği, aktif kalitesi, karlılık ve gelir gider oranları, likidite, piyasa riskine karşı duyarlılık olmak üzere 5 farklı finansal gösterge ve bunları temsil eden toplam 22 adet finansal oran kullanılmıştır (Tablo 2).

Araştırmaya dahil olan değişkenlere ilişkin değerlendirmelerin yapılabilmesi için SPSS 25 programından yararlanılmıştır. Çalışmada ele alınan 5 finansal göstergeyi temsil eden finansal oranlarda Covid-19 pandemi öncesi ve sırasına göre her iki bankacılık türünde de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı bağımsız örneklem t-testi ile sınanmıştır. Söz konusu analiz öncesi verilere uygulanan normallik testi ile dağılımın normal dağıldığı tespit edilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm analizler %95 güven düzeyinde incelenmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Bağımsız Değişkenler ve Finansal Oranlar

Değişkenler	Finansal Oranlar
Risk ve Sermaye Yeterliliği	Özkaynak/Aktif Toplamı Sermaye Yeterlilik Rasyosu (Yasal Özkaynak/Risk Ağırlıklı Kalemler) Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamı Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat
Aktif Kalitesi	Toplam Krediler/Aktif Toplamı Toplam Mevduat/Aktif Toplamı Toplam Krediler/Toplam Mevduat Takipteki Alacaklar Karşılığı/Brüt Takipteki Alacaklar Takibe Düşen Kredi (Brüt)/Toplam Nakdi Krediler
Karlılık ve Gelir Gider Oranları	Dönem Net Kârı (Zararı)/Ortalama Toplam Aktifler Net Kar/Ortalama Özkaynak Toplam Faiz Gelirleri/Faiz Getirili Aktifler Ortalaması Net Faiz Geliri (Gideri)/Ortalama Toplam Aktifler Toplam Faiz Giderleri/Faiz Maliyetli Pasifler Ortalaması Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri/Ortalama toplam aktifler Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri/Toplam gelirler Faiz Dışı Gelirler/Faiz Dışı Giderler
Likidite	Likidite Yeterlilik Oranı
Piyasa Riskine Karşı Duyarlılık	YP Aktifler/YP Pasifler Prov. Sonrası Net Faiz (Kar Payı) Geliri (Gideri)/ Toplam Aktif Döviz Pozisyonu/Özkaynaklar

Kaynak: (BDDK, 2022)

Çalışmanın bulgularına geçmeden önce Tablo 2'de yer alan 5 finansal göstergenin açıklanması bulguların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Risk ve Sermaye Yeterliliği: Sermaye yeterliliği, bankaların sermaye açısından yeterlilik düzeyini ve finansal sağlamlığını

göstermektedir. Bu orandaki olumsuz görünüm bankaların riskini artırdığı gibi sermaye yetersizliği nedeniyle finansal sıkıntıya düşmesine yol açabilmektedir (Doğan, 2013: 181).

Aktif Kalitesi: Öz kaynakları ile yabancı kaynaklarını krediler, sabit değerler, menkul değerler gibi çeşitli varlıklara bağlayan bankalar, bu tür yatırım kararlarında söz konusu varlıkların gelir sağlayıp sağlamadığını, gelirin büyüklüğü ile devamlılığını ve bunun gibi ölçütleri göz önüne almaktadır (Odabaş ve Bozdoğan, 2020: 207-208). Bankalar açısından son derece önemli olan aktif kalitesi, kredilerin kalitesinin bir göstergesi olduğu gibi karlılığın ve ödünç verilen fonların geri alınıp alınamayacağının da bir işareti kabul edilmektedir (Altın vd., 2016: 467).

Karlılık ve Gelir Gider Oranları: Karlılık oranları her bir aktiften ve özkaynaktan elde edilen getiriyi göstermekte olup yönetimsel yeteneğin bir ölçütüdür (Doğan, 2013: 180). Gelir gider oranları ise hangi kalemlerin gelir ve gider içerisinde daha yüksek paya sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değişken bankanın kar artışını sağlayabilmesi için hangi gelir veya gider kalemlerinin oranlarını değiştirmelidir gibi sorulara da cevap vermektedir (Odabaş ve Bozdoğan, 2020: 208).

Likidite: Bankaların likidite durumunu gösteren bu oran aynı zamanda dönen varlıkların ne kadar güvenli olduğu, borç ödeme gücü ve beklenmedik piyasa koşullarında ya da ekonomik olaylarda bankaların faaliyetlerini devam ettirebilme kabiliyeti hakkında bilgi veren önemli bir göstergedir (Altın vd., 2016: 469).

Piyasa Riskine Karşı Duyarlılık: Risk yönetimi sistemi gereği risk politikalarını belirlemek, uygulamak ve raporlamak zorunda olan bankaların piyasalarda ve ülkede meydana gelen ekonomik gelişmelere ve risklere karşı duyarlılığını ölçmektedir (Uslu vd., 2019: 133). Bir başka ifadeyle bankaların faiz oranlarında, döviz kurlarında, mal ve hisse senedi fiyatlarında yaşanan değişime bağlı olarak ortaya çıkan piyasa riskine karşı duyarlılığın ölçütüdür (Altın vd., 2016: 470).

4. BULGULAR

Araştırmada öncelikle mevduat ve katılım bankalarının Covid-19 pandemi öncesi (Mart 2018-Şubat 2020) ve pandemi (Mart 2020-Şubat 2022) dönemine ilişkin finansal performansları bağımsız örneklem t-testi ile karşılaştırılmış ve sonuçlar Tablo 3, 4, 5, 6 ve 7'de gösterilmiştir.

Risk ve sermaye yeterliliğini temsil eden finansal oranların pandemi öncesi ve sonrasına göre t-testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Mevduat ve Katılım Bankalarının Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucu (Risk ve Sermaye Yeterliliği, Covid-19 Pandemi Öncesi ve Sırası)

	Finansal Oranlar	Covid-19	$\bar{x}$	Standart Sapma	t	p
Mevduat	Özkaynak/Aktif Toplamı	Öncesi	10,53	0,53	6,169	0,001*
		Dönemi	9,39	0,73		
	Sermaye Yeterlilik Rasyosu (Yasal Öz kaynak/Risk Ağırlıklı Kalemler)	Öncesi	17,04	0,84	-4,199	0,001*
		Dönemi	18,03	0,79		
	Yabancı Kaynaklar/ Özkaynaklar Toplamı	Öncesi	852,09	53,93	-5,516	0,001*
		Dönemi	971,24	91,05		
	Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler	Öncesi	89,50	0,53	-5,994	0,001*
		Dönemi	90,60	0,73		
	Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat	Öncesi	21,88	1,47	-16,576	0,001*
		Dönemi	32,10	2,64		
Katılım	Özkaynak/Aktif Toplamı	Öncesi	8,01	0,38	11,383	0,001*
		Dönemi	6,34	0,61		
	Sermaye Yeterlilik Rasyosu (Yasal Öz kaynak/Risk Ağırlıklı Kalemler)	Öncesi	17,13	1,01	-2,618	0,012*
		Dönemi	17,95	1,17		
	Yabancı Kaynaklar/ Özkaynaklar Toplamı	Öncesi	1153,62	56,95	-9,579	0,001*
		Dönemi	1493,25	164,09		
	Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler	Öncesi	91,99	0,38	-11,448	0,001*
		Dönemi	93,66	0,61		
	Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat	Öncesi	32,23	1,75	-19,264	0,001*
		Dönemi	42,82	2,05		

*$p<0.05$

Özkaynak/Aktif Toplamı

- Mevduat bankalarına ilişkin Özkaynak/Aktif Toplamı rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde anlamlı şekilde farklılaştığı belirlenmiştir (t=6.169; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde pandemi öncesinde mevduat bankalarının Özkaynak/Aktif Toplamının **($\bar{x}$=10.53)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=9.39)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.
- Katılım bankalarına ilişkin Özkaynak/Aktif Toplamı rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği fark anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=11.383; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde pandemi öncesinde katılım bankalarının Özkaynak/Aktif Toplamının **($\bar{x}$=8.01)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=6.34)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Sermaye yeterliliğinin bir ölçüsü olan bu finansal oranın yüksek olması beklenirken düşük olması dış finansmana ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bununla beraber özkaynağı yüksek seyreden bankaların finansman maliyetleri azalmakta ve iflasla yüzleşmede oldukça az riske maruz kalmaktadır (Ata, 2009: 142). Analiz sonuçları her iki banka türünde de pandemi döneminde Özkaynak/Aktif Toplamı rasyosunun düştüğünü göstermektedir. Ata (2009)'nın yaptığı açıklama ışığında hem mevduat hem de katılım bankalarının dış finansmana ihtiyaç duymuş olabileceği varsayımıyla finansman maliyetlerinin arttığı söylenebilir.

Sermaye Yeterlilik Rasyosu (Yasal Özkaynak/Risk Ağırlıklı Kalemler)

- Mevduat bankalarının sermaye yeterlilik rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=-4.199; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemi sermaye yeterlilik rasyosunun **($\bar{x}$=18.03)** pandemi önce-

sine göre **($\bar{x}$=17.04)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

- Katılım bankalarının da sermaye yeterlilik rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=-2.618; p=0.012<0.05). Farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi dönemi sermaye yeterlilik rasyosunun **($\bar{x}$=17.95)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=17.13)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Sermaye yeterlilik rasyosu, yasal özkaynağın risk ağırlıklı kalemlere oranını temsil etmektedir. Bu oran, bankaların yaşanması muhtemel şoklar ve beklenmedik kayıplar karşısında ne kadar dayanıklı olabileceğini ölçmektedir (İneci ve Gürbüz, 2020: 96). Öncelikle mevduat ve katılım bankalarının sermaye düzeylerinin pandemi döneminde daha iyi bir görünüme sahip olduğu açıktır. Bu bahsedilenler ışığında sağlık krizi olarak başlayan ancak kısa bir sürede finansal krize dönüşen Covid-19 pandemi sürecinde mevduat ve katılım bankaları pandemi öncesine kıyasla güçlenen sermaye düzeyleriyle bu krize karşı dayanıklılığını kanıtlamıştır. Bu, bankaların kredi hacmindeki daralma sonucunda risk ağırlıklı kalemlerindeki azalmadan kaynaklanmış olabilir.

<u>Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamı</u>

- Mevduat bankalarının Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamının pandemi öncesi ile dönemi arasında gösterdiği fark anlamlıdır (t=-5.516; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemindeki Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamı rasyosu **($\bar{x}$=971.24)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=852.09)** daha yüksek düzeydedir.

- Katılım bankalarının Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamının pandemi öncesi ile dönemi arasında gösterdiği fark anlamlıdır (t=-9.579; p=0.001<0.05). Farklılık in-

celendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemindeki Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamı rasyosu **($\bar{x}$=1493.25)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=1153.62)** daha yüksek düzeydedir.

Bu oran, bankaların yabancı kaynaklarına göre sahip oldukları özkaynak düzeyini (Ayrıçay vd., 2015: 11) göstermektedir. Pandemi döneminde artış gösteren bu oran mevduat ve katılım bankalarındaki yabancı kaynak artışını işaret etmektedir.

Toplam Yabancı Kaynaklar / Toplam Aktifler

- Mevduat bankalarının Toplam Yabancı Kaynaklar/Toplam Aktifler rasyosu pandemi öncesi ile döneminde anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=-5.994; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemi Toplam Yabancı Kaynaklar /Toplam Aktifleri rasyosu **($\bar{x}$=90.60)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=89.5)** daha yüksek düzeydedir.
- Katılım bankalarının Toplam Yabancı Kaynaklar /Toplam Aktifler rasyosu pandemi öncesi ile döneminde anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=-5.994; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi dönemi Toplam Yabancı Kaynaklar /Toplam Aktifleri rasyosu **($\bar{x}$=93.66)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=91.99)** daha yüksek düzeydedir.

Toplam yabancı kaynaklar/toplam aktifler, bankaların kaldıraç oranını temsil eden ve bankanın aktiflerinin ne kadarını yabancı kaynaklarla finanse ettiğini göstermektedir (Reis vd.,2016: 28). Buna göre mevduat ve katılım bankalarının pandemi döneminde aktiflerini daha fazla yabancı kaynakla finanse ettikleri açıktır. Bir başka deyişle bankaların borçlanma düzeyleri pandemi döneminde artmıştır. Ayrıca verilere bakıldığında katılım bankalarının borçlanma düzeylerinin mevduat bankalarından daha yüksek olduğu da görülmektedir. Bu bulgu, katılım bankalarının aktiflerini finanse ederken mevduat bankalarına kıyasla daha fazla yabancı kaynak kullandığını göstermektedir.

Vadesiz Mevduat / Toplam Mevduat

- Mevduat bankalarının Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlıdır (t=-16.576; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemi Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat rasyosunun **($\bar{x}$=32.10)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=21.88)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.
- Katılım bankalarının Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlıdır (t=-19.264; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi dönemi Vadesiz Mevduat/Toplam Mevduat rasyosunun **($\bar{x}$=42.82)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=32.23)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Bu oran bankaların atıl fon durumunu göstermektedir. Bankaların vadesiz olarak toplanan mevduat ve özel cari hesaplara herhangi bir faiz ya da getiri ödeme yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bu nedenle atıl olarak duran bu fonların kullanılmasıyla elde edilen faiz ya da getiri tamamen bankalara kalmaktadır. Ancak bu fonlar bankalar için maliyetsiz olsa da hesap sahiplerinin bankaya hücum ederek fonlarını talep etme durumları söz konusu olabilmektedir. Bu durumda da bankaların likiditelerini iyi yönetmeleri hayati önem taşımaktadır (Çetin, 2017: 235). Bu bahsedilenler ışığında bankaların pandemi döneminde artan vadesiz mevduat ya da özel cari hesaplar nedeniyle maliyetlerinin düştüğü söylenebilir. Ancak bankaların pandemi döneminde likidite risklerinin arttığı da göz ardı edilmemeli ve gerekli aksiyonlar alınmış olmalıdır. Bu sonuç, katılım bankalarında mevduat bankalarına kıyasla daha barizdir.

Aktif kalitesini temsil eden finansal oranların pandemi öncesi ve sonrasına göre t-testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Mevduat ve Katılım Bankalarının Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucu (Aktif Kalitesi, Covid-19 Pandemi Öncesi ve Sonrası)

	Finansal Oranlar	Covid-19	$\bar{x}$	Standart Sapma	t	p
Mevduat	Toplam Krediler / Aktif Toplamı	Öncesi	60,76	1,87	5,127	0,001*
		Dönemi	57,39	2,62		
	Toplam Mevduat/Aktif Toplamı	Öncesi	56,48	2,21	-5,422	0,001*
		Dönemi	59,77	1,99		
	Toplam Krediler/Toplam Mevduat	Öncesi	107,80	6,64	7,277	0,001*
		Dönemi	95,92	4,47		
	Takipteki Alacaklar Karşılığı / Brüt Takipteki Alacaklar	Öncesi	69,87	3,15	-6,133	0,001*
		Dönemi	75,32	3,00		
	Takibe Düşen Kredi(brüt) / Toplam Nakdi Krediler	Öncesi	4,30	0,96	0,642	0,524
		Dönemi	4,15	0,53		
Katılım	Toplam Krediler / Aktif Toplamı	Öncesi	53,47	4,70	3,296	0,002*
		Dönemi	50,09	1,78		
	Toplam Mevduat/Aktif Toplamı	Öncesi	69,49	3,97	-6,276	0,001*
		Dönemi	75,10	1,86		
	Toplam Krediler/Toplam Mevduat	Öncesi	77,46	10,46	4,742	0,001*
		Dönemi	66,76	3,58		
	Takipteki Alacaklar Karşılığı / Brüt Takipteki Alacaklar	Öncesi	66,39	2,17	-12,631	0,001*
		Dönemi	81,59	5,48		
	Takibe Düşen Kredi(brüt) / Toplam Nakdi Krediler	Öncesi	4,34	0,69	5,220	0,001*
		Dönemi	3,50	0,38		

*p<0.05

Toplam Krediler / Aktif Toplamı

- Mevduat bankalarında Toplam Krediler/Aktif Toplamı rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlıdır (t=5.127; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi öncesi Toplam Krediler /Aktif Toplamı rasyosunun **($\bar{x}$=60.76)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=57.39)** daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

- Katılım bankalarında Toplam Krediler/Aktif Toplamı rasyosunun pandemi öncesi ve döneminde gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlıdır (t=3.296; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi öncesi Toplam Krediler /Aktif Toplamı rasyosunun **($\bar{x}$=53.47)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=50.09)** daha yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır.

Aktif kalitesini gösteren en anlamlı oran, toplam kredilerin toplam aktifler içerisindeki payıdır. Oranın düşük olması karlılığa negatif yansımakta, yüksek çıkması ise bankanın yüksek risk taşıdığını göstermekte ve risk-getiri dengesini bozmaktadır. Düşük aktif kalitesi bankanın reel sektörü fonlayabilme imkanının bulunmadığını da gösterir (Altınay ve Bilgiç, 2018: 559). Pandemi öncesi aktif kalitesi daha yüksek olan bankaların pandemi döneminde reel sektörü fonlama imkanının göreceli bozulduğu söylenebilir.

Toplam Mevduat/Aktif Toplamı

- Mevduat bankalarının Toplam Mevduat/Aktif Toplamı rasyosu pandemi öncesi ile dönemi arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir (t=-5.422; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemine ilişkin Toplam Mevduat/Aktif Toplamı rasyosu **($\bar{x}$=59.77)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=56.48)** daha yüksektir.
- Katılım bankalarının Toplam Mevduat/Aktif Toplamı rasyosu pandemi öncesi ile dönemi arasında anlamlı bir farklılık göstermiştir (t=-6.276; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi dönemine ilişkin Toplam Mevduat/Aktif Toplamı rasyosu **($\bar{x}$=75.10)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=69.49)** daha yüksektir.

Bankalar temel fon kaynaklarından biri olan mevduatları krediye dönüştürerek aracılık fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Diğer koşulların sabit kaldığı durumda bankaların sahip olduğu yüksek mevduat düzeyi aracılık faaliyetinin fon arz

edenler açısından daha fonksiyonel olduğunu göstermektedir (Ayrıçay vd., 2015: 10). Bu durumda mevduat ve katılım bankalarının pandemi dönemi aracılık fonksiyonunun daha etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Toplam Krediler/Toplam Mevduat

- Mevduat bankalarına ait Toplam Krediler/Toplam Mevduat oranı pandemi öncesi ile pandemi dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=7.277; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi öncesi Toplam Krediler/Toplam Mevduat oranının **($\bar{x}$=107.80)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=95.92)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.
- Katılım bankalarına ait Toplam Krediler/Toplam Mevduat oranı pandemi öncesi ile pandemi dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=4.742; p=0.001<0.05). Bu farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi öncesi Toplam Krediler/Toplam Mevduat oranının **($\bar{x}$=77.46)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=66.76)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

Bu oran bankaların aracılık fonksiyonunu yerine getirirken müşterilerden toplanan mevduatı hangi oranda krediye dönüştürdüğünü göstermektedir (Çetin, 2017: 230). Bu bağlamda söz konusu oranın artış göstermesi beklenen bir durumdur. Ancak mevduat ve katılım bankalarının mevduatı krediye dönüştürme fonksiyonu pandemi öncesinde daha yüksektir. Bu durum pandemi sürecinde kredi faiz oranlarındaki yükselişe bağlı olarak finansal tüketicilerin kredi kullanmaktan vazgeçmelerine dayandırılabilir.

Takipteki Alacaklar Karşılığı / Brüt Takipteki Alacaklar

- Mevduat bankalarının Takipteki Alacaklar Karşılığı/Brüt Takipteki Alacakları rasyosu pandemi öncesi ve pandemi dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t= -6.133; p=0.001<0.05). Buna göre mevduat bankalarının Takipte-

ki Alacaklar Karşılığı/Brüt Takipteki Alacakları rasyosu pandemi döneminde **($\bar{x}$=75.32)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=69.87)** daha yüksektir.

- Katılım bankalarının Takipteki Alacaklar Karşılığı/Brüt Takipteki Alacakları rasyosu pandemi öncesi ve pandemi dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t= -12.631; p=0.001<0.05). Buna göre katılım bankalarının Takipteki Alacaklar Karşılığı/Brüt Takipteki Alacakları rasyosu pandemi döneminde **($\bar{x}$=81.59)** pandemi öncesine göre **($\bar{x}$=66.39)** daha yüksektir.

Bu oran bankaların ayırdığı karşılıkların takipteki alacakları karşılama seviyesini göstermektedir (Beybur ve Çetinkaya, 2021: 191). Bununla birlikte alacaklara ayrılan karşılıklar arttıkça ilgili alacaklar muhtemelen tahsil edilemeyeceği için bankaların aktif kalitesinin de bozulabileceği dikkate alınmalıdır.

Takibe Düşen Kredi(brüt) / Toplam Nakdi Krediler

- Mevduat bankalarına ait Takibe Düşen Kredi (Brüt)/ Toplam Nakdi Krediler rasyosunun pandemi öncesi ile dönemi arasında gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlı değildir (t= 0.642; p=0.524>0.05).
- Katılım bankalarının Takibe Düşen Kredi (Brüt) / Toplam Nakdi Krediler rasyosunun pandemi öncesi ve dönemi arasında gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlıdır (t= 5.220; p=0.001<0.05). Buna göre katılım bankalarının pandemi öncesine ilişkin Takibe Düşen Kredi (Brüt)/Toplam Nakdi Krediler rasyosu **($\bar{x}$=4.34)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=3.50)** daha yüksek düzeydedir.

Takibe dönüşüm oranı olarak da ifade edilen bu oran bankaların kullandırdığı toplam nakdi kredilerin hangi düzeyde takip hesaplarına düştüğünü ifade etmektedir (Beybur ve Çetinkaya, 2021: 190). Mevduat bankalarında takibe dönüşüm oranı pandemi dönemine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Ancak katılım bankalarında pandemi dönemi takibe dönüşüm

oranı pandemi öncesine göre daha düşüktür. Bu durum katılım bankalarının pandemiye rağmen aktif kalitesinin daha iyi bir görünüme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılım bankaları özelinde ulaşılan bu sonuç, bankacılık sektörünün takibe dönüşüm oranının pandemi öncesi dönemde daha yüksek olduğunu ve bu oranın pandemi sırasında gerilediğini ifade eden Beybur ve Çetinkaya (2021)'nın ulaştığı sonuçla paralellik göstermektedir.

Karlılık ve gelir gider oranlarını temsil eden finansal oranların pandemi öncesi ve sonrasına göre t-testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Mevduat ve Katılım Bankalarının Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucu (Karlılık ve Gelir Gider Oranları, Covid-19 Pandemi Öncesi ve Sonrası)

	Finansal Oranlar	Covid-19 Pandemisi	$\bar{x}$	Standart Sapma	t	P
Mevduat	Dönem Net Kârı (Zararı) / Ortalama Toplam Aktifler	Öncesi	0,73	0,39	1,051	0,299
		Dönemi	0,62	0,33		
	Net Kar/ Ortalama Özkaynak	Öncesi	7,24	4,08	0,516	0,608
		Dönemi	6,66	3,70		
	Toplam Faiz Gelirleri / Faiz Getirili Aktifler Ortalaması	Öncesi	5,88	3,28	1,018	0,314
		Dönemi	4,99	2,75		
	Net Faiz Geliri (Gideri) / Ortalama Toplam Aktifler	Öncesi	2,10	1,16	0,092	0,927
		Dönemi	2,07	1,20		
	Toplam Faiz Giderleri / Faiz Maliyetli Pasifler Ortalaması	Öncesi	4,63	2,63	1,087	0,283
		Dönemi	3,86	2,29		
	Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri / Ortalama toplam aktifler	Öncesi	0,81	0,45	1,157	0,253
		Dönemi	0,67	0,36		
	Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri / Toplam gelirler	Öncesi	11,16	1,05	2,653	0,011*
		Dönemi	10,40	0,93		
	Faiz Dışı Gelirler / Faiz Dışı Giderler	Öncesi	97,56	0,63	0,406	0,686
		Dönemi	97,45	1,17		

Katılım	Dönem Net Kârı (Zararı) / Ortalama Toplam Aktifler	Öncesi	0,63	0,36	0,95	0,347
		Dönemi	0,54	0,29		
	Net Kar/ Ortalama Özkaynak	Öncesi	8,24	4,85	-0,293	0,771
		Dönemi	8,65	4,81		
	Toplam Faiz Gelirleri / Faiz Getirili Aktifler Ortalaması	Öncesi	5,28	2,94	0,902	0,372
		Dönemi	4,57	2,46		
	Net Faiz Geliri (Gideri) / Ortalama Toplam Aktifler	Öncesi	1,81	1,02	0,473	0,639
		Dönemi	1,68	0,93		
	Toplam Faiz Giderleri / Faiz Maliyetli Pasifler Ortalaması	Öncesi	4,18	2,38	1,403	0,167
		Dönemi	3,30	1,94		
	Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri / Ortalama toplam aktifler	Öncesi	0,55	0,30	1,782	0,081
		Dönemi	0,42	0,22		
	Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri / Toplam gelirler	Öncesi	8,54	0,53	3,31	0,002*
		Dönemi	7,75	1,05		
	Faiz Dışı Gelirler / Faiz Dışı Giderler	Öncesi	98,86	0,58	-0,615	0,542
		Dönemi	98,97	0,62		

*p<0.05

<u>Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri / Toplam gelirler</u>

- Mevduat bankalarının Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri/Toplam gelirler oranı pandemi öncesi ile dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=2.653; p=0.011<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi öncesi Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri/Toplam gelirlerinin **($\bar{x}$=10.40)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=11.16)** daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

- Katılım bankalarının Ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirleri/Toplam gelirler oranı pandemi öncesi ile dönemi arasında anlamlı şekilde farklılaşmıştır (t=3.31; p=0.002<0.05). Farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi öncesi Ücret, komisyon, bankacılık

hizmet gelirleri/Toplam gelirlerinin **($\bar{x}$=8.54)** pandemi dönemine göre **($\bar{x}$=7.75)** daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Müşterilerden talep edilen ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirlerinin toplam gelir içindeki payı pandemi döneminde hem mevduat hem de katılım bankalarında azalış göstermiştir. Bu durum pandemi nedeniyle banka şubelerinde yapılan işlemlerin azalması ve müşterilerin para transferi, döviz işlemleri gibi ücret, komisyon, bankacılık hizmet geliri tahsil edilen işlemleri dijital bankacılık kanallarında ücretsiz ya da şubeye kıyasla daha düşük ücret karşılığında yapmış olmaları ile açıklanabilir.

Tablo 5'te yer alan diğer finansal oranların pandemi öncesi ile pandemi dönemleri arasında gösterdiği fark istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır (p>0.05).

Likidite oranlarını temsil eden finansal oranların pandemi öncesi ve sonrasına göre t-testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Mevduat ve Katılım Bankalarının Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucu (Likidite Oranı, Covid-19 Pandemi Öncesi ve Sonrası)

	Finansal Oranlar	Covid-19	$\bar{x}$	Standart Sapma	t	p
Mevduat	Likidite Yeterlilik Oranı	Öncesi	144,13	3,04	-7,982	0,001*
		Dönemi	150,33	2,30		
Katılım	Likidite Yeterlilik Oranı	Öncesi	189,04	51,24	0,262	0,795
		Dönemi	186,29	5,02		

*p<0.05

Likidite Yeterlilik Oranı

- Mevduat bankalarının likidite yeterlilik oranlarının pandemi öncesi ile pandemi dönemi arasında gösterdiği farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=-7.982; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi dönemi likidite yeterlilik oranının **($\bar{x}$=150.33)** pandemi

öncesine göre **($\bar{x}$=144.13)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

- Katılım bankalarının likide yeterlilik oranlarının pandemi öncesi ile sonrası dönemi arasında anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (t=0.262; p=0.795>0.05).

Nakit mevcudiyeti anlamına gelen likidite, bir bankanın özellikle mevduat sahiplerinin ve borç alanların nakit taleplerini karşılamak için varlıklarını nominal değerinden ne kadar çabuk nakde çevirebileceğinin göstergesidir. Bir bankanın likit varlık miktarı ne kadar yüksekse, bankanın likiditesi o kadar fazladır (Samad, 2004: 8). Bu durumda mevduat bankalarının pandemi dönemi bilançolarında daha fazla likit varlık bulunduğu görülmektedir. Ancak bilançoda daha fazla likit varlık tutmak, bu varlıklar için alternatif maliyet unsuru doğurmakta ve bankaların karlılığı ve finansal gelişmeleri üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilmektedir (Onat, 2019: 92).

Tablo 7. Mevduat ve Katılım Bankalarının Bağımsız Örneklem T-Testi Sonucu (Piyasa Riskine Karşı Duyarlılık, Covid-19 Pandemi Öncesi ve Sonrası)

	Finansal Oranlar	Covid-19 Pandemisi	$\bar{x}$	Standart Sapma	t	p
Mevduat	YP Aktifler / YP Pasifler	Öncesi	84,77	1,92	1,663	0,103
		Dönemi	83,83	1,99		
	Prov.Sonrası Net Faiz (Kar Payı) Geliri (Gideri)/ Toplam Aktif	Öncesi	1,43	0,79	-0,352	0,726
		Dönemi	1,51	0,81		
	Döviz Pozisyonu/ Özkaynaklar	Öncesi	-70,63	7,88	6,74	0,001*
		Dönemi	-85,17	7,04		
Katılım	YP Aktifler / YP Pasifler	Öncesi	86,97	11,90	-2,604	0,012*
		Dönemi	93,88	5,24		
	Prov.Sonrası Net Faiz (Kar Payı) Geliri (Gideri)/ Toplam Aktif	Öncesi	0,92	0,61	-0,902	0,372
		Dönemi	1,08	0,57		
	Döviz Pozisyonu/ Özkaynaklar	Öncesi	-85,93	75,88	-1,746	0,088
		Dönemi	-54,23	46,42		

*p<0.05

Döviz Pozisyonu/Özkaynaklar

- Mevduat bankalarının Döviz Pozisyonu/Özkaynaklara ilişkin rasyosunda pandemi öncesi ve dönemi arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=6.74; p=0.001<0.05). Farklılık incelendiğinde mevduat bankalarının pandemi öncesi Döviz Pozisyonu/Özkaynaklarının **($\bar{x}$= -70.63)** pandemi dönemi döneme göre **($\bar{x}$= -85.17)** daha yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.
- Katılım bankalarının Döviz Pozisyonu/Özkaynaklara ilişkin rasyosunda pandemi öncesi ve dönemi arasındaki farkın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür (p>0.05).

Bu sonuca göre mevduat bankalarının piyasa risklerine karşı duyarlılığının pandemi öncesine göre daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

YP Aktifler / YP Pasifler

- Mevduat bankalarının YP Aktifler/YP Pasifler oranına ilişkin pandemi öncesi ve dönemi arasındaki farkın istatistiki açıdan anlamlı olmadığı görülmüştür (p>0.05).
- Katılım bankalarının YP Aktifler/YP Pasifler oranının pandemi öncesi ve dönemi arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir (t=-2.604; p=0.012<0.05). Farklılık incelendiğinde katılım bankalarının pandemi dönemi YP aktifler / YP pasifler oranının **($\bar{x}$=-93.88)** pandemi öncesi döneme göre **($\bar{x}$=86.97)** daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

YP Aktifler/YP Pasifler oranı, açık pozisyon riskini ifade etmektedir. Açık pozisyon riski yüksek olan bankaların ani devalüasyon durumunda ihtiyaç duyacağı yabancı para likit aktif miktarı daha fazla olacaktır (Ersoy, 2003: 3). Bu sonuç, katılım bankalarının pandemi dönemindeki açık pozisyon riskinin arttığını, yani daha fazla yabancı para likit aktife ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Türk bankacılık sistemi gerek ülke içinde gerekse de farklı coğrafyalarda doğup bulaşma etkisiyle dünya geneline yayılan birçok krizin olumsuz etkisi altında kalmıştır. Bugün ise daha öncekilerden farklı olarak Çin'de yayılan ve söz konusu ülkenin kendi sınırları içindeki insanları ölüm endişesiyle yüzleştiren bir hastalığın diğer ülkelere de sıçraması küresel anlamda çeşitli önlemlerin alınmasına yol açmıştır. Doğaldır ki bu hastalığın pandemik bir hastalık olarak ilan edilmesi ve kısıtlamaların, yasakların getirilmesi dünya ekonomilerini ve piyasaları da endişelendirmiştir. Bu durum aslında tüm dünyaya sağlık krizinin finansal krize nasıl dönüştüğünü öğreten büyük bir olay olarak akıllara kazınmıştır. Bu süreçte yapılan çeşitli çalışmalarla hem bireylerin kararlarında hem de sektörlerde nasıl bir değişim yaşandığı ortaya konmuştur. İşte bu çalışmalardan biri de mevduat ve katılım bankalarının Covid-19 pandemi öncesi (Mart 2018-Şubat 2020) ve pandemi (Mart 2020-Şubat 2022) dönemi finansal performanslarını bağımsız örneklem t-testi ile karşılaştıran bu çalışmadır.

Yapılan analiz ile mevduat ve katılım bankalarının risk ve sermaye yeterliliğine ilişkin şu sonuçlara ulaşılmıştır: Özkaynak/Aktif Toplamı rasyosu pandemi döneminde düşmüştür. Bu durumun hem mevduat hem de katılım bankalarının dış finansmana ihtiyaç duymuş olabileceği varsayımıyla finansman maliyetlerini artırdığı söylenebilir. Bununla beraber mevduat ve katılım bankalarının sermaye düzeylerinin pandemi döneminde daha iyi bir görünüme sahip olduğu açıktır. Mevduat ve katılım bankalarına ait Yabancı Kaynaklar/Özkaynaklar Toplamı rasyosunun pandemi döneminde daha yüksek olduğu ulaşılan bir başka sonuçtur. Her iki banka türünde pandemi dönemi görülen söz konusu artış hem mevduat hem de katılım bankalarındaki yabancı kaynak artışını işaret etmektedir. Yine hem mevduat hem de katılım bankalarının pandemi döneminde aktiflerini daha fazla yabancı kaynakla finanse ettikleri de görülmektedir. Son olarak bankaların Vadesiz Mevduat/

Toplam Mevduat rasyosuna bakıldığında pandemi döneminde artan vadesiz mevduat ya da özel cari hesaplar nedeniyle bankaların maliyetlerinin düştüğü söylenebilir. Ancak bankaların pandemi döneminde likidite risklerinin arttığı da göz ardı edilmemeli ve gerekli aksiyonlar alınmış olmalıdır. Bu sonuç, katılım bankalarında mevduat bankalarına kıyasla daha barizdir.

Analiz sonuçları aktif kalitesi açısından değerlendirildiğinde ise şu sonuçlara varılmıştır: Pandemi öncesi aktif kalitesi daha yüksek olan bankaların pandemi döneminde reel sektörü fonlama imkanının göreceli bozulmuştur. Buna rağmen mevduat ve katılım bankalarının pandemi dönemindeki aracılık fonksiyonunun daha etkin olduğu söylenebilir. Bununla beraber mevduat ve katılım bankalarının mevduatı krediye dönüştürme fonksiyonu pandemi öncesinde daha yüksektir. Bu durum pandemi sürecinde kredi faiz oranlarındaki yükselişe bağlı olarak finansal tüketicilerin kredi kullanmaktan vazgeçmelerine dayandırılabilir. Bankaların alacaklar için ayırdığı karşılıklar pandemi döneminde artış yaşamıştır. Yalnızca katılım bankaları özelinde pandemi döneminde takibe dönüşüm oranının pandemi öncesine göre daha düşük olduğu ulaşılan bir başka sonuçtur.

Analizle bankaların karlılık ve gelir gider oranları da sınanmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Müşterilerden talep edilen ücret, komisyon, bankacılık hizmet gelirlerinin toplam gelir içindeki payı pandemi döneminde hem mevduat hem de katılım bankalarında azalış göstermiştir.

Bankaların likidite yeterlilik rasyosuna bakıldığında ise yalnızca mevduat bankalarının pandemi döneminde bilançolarında daha fazla likit varlık bulundurduğu görülmektedir. Son olarak bankaların piyasa riskine karşı duyarlılığı değerlendirildiğinde mevduat bankalarının piyasa risklerine karşı duyarlılığının pandemi öncesine göre daha yüksek olduğu, katılım bankalarının pandemi dönemindeki açık pozisyon riskinin arttığı görülmektedir.

Bu sonuçlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde mevduat ve katılım bankalarının genel finansal görünümünün pandemi döneminde bariz bir bozulma yaşamadığını göstermektedir. Bu durum günümüze kadar çeşitli krizlerle mücadele etmek zorunda kalan bankacılık sistemimizin olağan dışı durumlara ne kadar hazırlıklı olduğunu göstermektedir. Yine de yapılan bu çalışmanın bulguları pandeminin olumsuz etkilerini azaltmak, olumlu etkilerini ise iyi uygulama örnekleriyle daha büyük fırsatlara çevirmek isteyen bankalara önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Almutairi, H. A. (2022). COVID-19 and Its Impact on the Financial Performance of Kuwaiti Banks: A Comparative Study Between Conventional and Islamic Banks. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business,* 9(1), 249-257.

Altın, H., Süslü, C. ve Kutucuoğlu, S. (2016). Turkish Banking Sector Analysis of Global Financial Crisis Environment: Application of Camels. Eurasian Academy of Sciences Eurasian Business & Economics Journal, 2, 457-475.

Altınay, A. ve Bilgiç, S. (2018). Türk Bankacılık Sektöründe Kırılganlık, Finansal Krizlerin Kamu ve Özel Sermayeli Bankalara Etkisinin Sermaye Yeterliliği ve Aktif Kalitesi Rasyosu ile Tespiti ve Karşılaştırılması (1990-2015 Dönemi). *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 544-563.

Ata, H.A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye'de Mevduat Bankaları Kârlılığına Etki Eden Faktörler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.

Ayrıçay Y., Yardımcıoğlu, M. ve Demir, B. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 1-18.

Bekci, İ., Köse, E. ve Aksoy, E. (2020). COVID-19'un Türkiye'de Bankalar Üzerindeki Ekonomik Etkisine Dair Bir Tahmin. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 185-205.

Beybur, M. ve Çetinkaya, M. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türk Bankacılık Sektörü Kredileri ve Tahsili Gecikmiş Alacakları Üzerindeki Etkileri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 181-210

Canbaz, M. ve Dur, S. (2019). Katılım Bankalarının Performansının Konvansiyonel Bankalar ile Karşılaştırılması: 2008 Kriz Dönemi Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1744-1756.

Çetin, A. (2017, Mayıs). Katılım ve Mevduat Bankalarının Piyasa Etkinliğinin Karşılaştırmalı Analizi ve Bir Uygulama. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi.

Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (58), 175-188.

Ersoy, E. (2003). CAMEL Derecelendirme Sistemi'ne Göre TMSF'ye Devredilen ve Devredilmeyen Bankaların Karşılaştırmalı Analizi. *Active Bankacılık ve Finans Dergisi*, 32, 66-72.

Hamid, M. A. ve Azmi, S. M. (2011). The Performance Of Banking During 2000-2009: Bank Islam Malaysia Berhad And Conventional Banking In Malaysia, *International Journal of Economics and Management Sciences,* 1(1), 09-19.

İneci, S. ve Gürbüz, Z.Y. (2020). Avrupa Bankacılık Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa Bankacılık Performansına Etkileri. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 28(1), 81-107.

Kevser, M.(2021). Banka Türlerinin Karşılaştırmalı Finansal Performans Analizi: Türkiye İçin Ampirik Bir Araştırma, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,* Mart 2021, 23(1), 61-80.

Korkmaz, G., Taş, Y. ve Zeytinoğlu, E. (2019). Katılım Bankaları ve Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türk Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 6(3), 666-680.

Odabaş, A. ve Bozdoğan, T. (2020). Katılım Bankalarının Finansal Performanslarının ELECTRE Yöntemiyle Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* 88, 199-224.

Onat, C. (2019). Katılım Bankacılığında Likidite Riski ve Yönetimi. Uzmanlık Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik Modelleme ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.

Reis, Ş. G., Kılıç, Y. ve Buğan, M. F. (2016). Banka Karlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 21-36.

Samad , A., (2004). Performance of Interest Free Islamic Banks vis-à-vis Interest-Based Conventional Banks of Bahrain, *IIUM Journal of Economics and Management*, 12(2), 1-25.

Toraman, C., Ata, H. A. ve Buğan, M. (2015). Mevduat ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Performans Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2): 301-310.

Usman, A. ve Khan, M. (2012). Evaluating the Financial Performance of Islamic and Conventional Banks of Pakistan: A Comparative Analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 3, 253-257.

Wijana, I. M. D. ve Widnyana, I. W. (2022). Is Islamic banking stronger than conventional banking during the Covid-19 pandemic? Evidence from Indonesia. *Jurnal Ekonomi dan Keuangan Islam,* 8(1), 125-136.

İnternet Kaynakları

https://www.bddk.org.tr/BultenAylik/

https://www.kgf.com.tr/index.php/tr/20-urunlerimiz/banka-kredileri/kobi-destekleri

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI

Teorik ve Ampirik Çalışmalar

Günümüzde birçok akademik çalışmanın da konusu olan İslam İktisadı ve Finansı kendine has bir literatür oluşturmuştur. İslam İktisadı ve Finansı alanının mefkuresine paralel olarak geniş bir yelpazede gelişen literatürün konvansiyonel finans literatürüne nazaran henüz yetersiz ve gelişmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Bu nedenle, "İslam İktisadı ve Finansı" üst başlığında ilki "İlke ve Uygulamalar", ikincisi "Teorik ve Ampirik Çalışmalar" olmak üzere iki adet editöryal kitap teveccühlerinize sunulmuştur. Kitaplarda yer alan bölümler, ülkemizin kıymetli üniversitelerden alanında uzman hocalarımız tarafından titizlikle yazılmıştır. Yazı dili Türkçe olan eserlerde, birçok farklı başlık ve içerik editöryal süreçten geçirilip özenle seçilmeye gayret gösterilmiştir. Eserler, İslam İktisadı ve Finansı alanının teorik altyapısı, yöntemlere ilişkin tartışmalar, konvansiyonel finans sistemi ile mukayesesi, günümüz iktisadi meselelerine alternatif çözüm önerileri, finansal teknolojiler, bankacılık, sukuk ve diğer para ve sermaye piyasası araçlarını da kapsayacak şekilde planlanmıştır.

Kabul etmek gerekir ki, tüm yazılıp çizilenlere ve yapılanlara rağmen İslam iktisadı alanı henüz emekleme döneminde. Dolayısıyla alanla ilgili ciddi bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Teşekkülünde katkımızın olmadığı, oluşumunu sağlayan faktörleri anlamak için de gayret sarf etmediğimiz başarılarla övünmeyi bir kenara bırakarak, yoğun bir emekle bu alanın gelişimine katkı sağlamak, tarihe şahitlik etme anlamında üzerimize düşen bir sorumluluktur. Zira bu alandaki problemleri çözememememiz ve genel anlamda iktisat dünyasına yeni bir soluk getirememememiz halinde problemlerin bizi çözeceğini ve bizleri birkaç adım geriye düşüreceğini göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR

Elinizde bulunan iki ciltlik eserde birbirinden derin anlayışları sade bir anlatışla sunan sahasında yetkin araştırmacıların çalışmalarını bulacak, okurken bilgilenecek, sahasında bir eksikliğin doldurulduğunu fark edeceksiniz. Bu çalışmanın vücuda gelmesi için emek harcayan editörleri kutluyor, katkı sağlayan yetkin ve tecrübeli yazarlarımızı tebrik ediyorum.

Prof. Dr. Saim KAYADİBİ

İslam İktisadı ve Finansı, İlke ve Uygulamalar ile Teorik ve Ampirik Çalışmalar kitaplarını, bunların içinde çok kıymetli akademisyenler tarafından yazılmış kitap bölümlerini, bu türde yapılan bağımsız çalışmaların sayısının artmasını önemli buluyorum. Dua ve umut ediyorum ki; iş dünyasını bilen akademisyenler ve akademik dünyayı tanıyan iş insanları yeni bir dünyayı medeniyetimizi temsil eden değerler üzerinden kurabilirler.

Dr. Ruşen Ahmet Albayrak

ORION AKADEMİ
Ataç 2. Sokak 71/D
Kızılay/ANKARA
Tel: 0312 417 78 35
www.orionkitabevi.com.tr

Online Satış İçin
www.orionkitabevi.com.tr
www.hukukyayinlari.com.tr

View publication stats